

„De 65 de ani răspândim cunoștințe”

„65 éve terjesztjük a tudást”

„65 година ширимо знање”

„For 65 years spreading knowledge”

**STUDII INTERCULTURALE ROMÂNNO-MAGHIARE
ROMÁN–MAGYAR INTERKULTURÁLIS TANULMÁNYOK
РУМУНСКО-МАЂАРСКЕ ИНТЕРКУЛТУРАЛНЕ СТУДИЈЕ
ROMANIAN-HUNGARIAN INTERCULTURAL STUDIES**

II

Novi Sad
2019

UNIVERSITATEA DIN NOVI SAD
FACULTATEA DE FILOSOFIE NOVI SAD
21000 Novi Sad,
Strada Dr. Zorana Đinđića nr. 2
www.ff.uns.ac.rs

În numele editurii/ A kiadásért felel
Prof. dr. Ivana Živančević Sekeruš

Editori/ Szerkeszt
VIRGINIA POPOVIĆ
EVA TOLDI
MARINA PUJA BĂDESCU

Recenzenți/ Recenzensek
prof.dr. Eva Hoža (Facultatea de Filosofie)
conf. univ.dr. habil. Carmen Dărăbuș (Universitatea Tehnică din Cluj-Napoca–Centrul Universitar
Baia Mare, Universitatea „St. Kliment Ohridski”, Sofia)
dr. Mircea Măran (Școala de Studii Înalte de Specialitate pentru Instruirea Educatorilor „Mihailo
Palov”, Vârșeț)

Referenți științifici/ Tudományos tanács
prof. univ. dr. habil. Florin Cioban (ELTE Budapest, Hungary, University of Oradea Romania)
prof. dr. Mihaela Albu (Universitatea din Craiova)
prof.dr. Simona Antofi (Universitatea „Dunărea de Jos”, Galați)
conf.univ.dr. Ludmila Braniște (Universitatea „Alexandru Ioan Cuza”, Iași)
prof. dr. Francisco Javier Juez Gálvez (Universitatea Complutense, Madrid)
conf. univ. dr. Brândușa Juică (Universitatea din Belgrad)
conf. univ. dr. Marin Negru (Universitatea din Belgrad)
conf. univ. dr. Sorin Vintilă (Universitatea „Tibiscus”, Timișoara)
conf. univ. dr. Ferenc Nemet (Universitatea din Novi Sad)

Lectura/ Lektor
Virginia Popović

Pregătirea tehnică/Műszaki szerkesztés
Igor Lekić

ISBN
978-86-6065-531-0

URL
<http://digitalna.ff.uns.ac.rs/sadrzaj/2019/978-86-6065-531-0>

Acest volum a apărut în cadrul proiectului „Jezik i književnost– osnova očuvanja identiteta Rumuna i Mađara u AP Vojvodini”/ „Limba și literatura – bazele păstrării identității românilor și maghiarilor în P.A. Voivodina”, nr. proiect 02125, finanțat de Secretariatul Provincial pentru Învățământul Superior și Activitatea de Cercetare Științifică, coordonator proiect conf. univ. dr. Virginia Popović.

Este interzisă imprimarea și fotocopierea articolelor. Toate drepturile sunt rezervate de editori și autori.

CUPRINS
TARTALOM
САДРЖАЈ
CONTENT

<i>CUVÂNT ÎNAINTE</i>	9
<i>УВОДНА РЕЧ</i>	11

Limbă, identitate, cultură
Nyelv, identitás, kultúra
Језик, идентитет, култура
Language, Identity, Culture

Carmen DĂRĂBUȘ

The Multiculturalism of Vojvodina. Petru Cârdu, Artist and Cultural Activist.....	15
---	----

Éva TOLDI

AZ IRODALMI HAGYOMÁNY „OLVASÁSA”	26
--	----

Ferenc NEMET

Recepția rumunske poezije i proze u mađarskom književnom časopisu <i>Híd</i> (1945–2000)	33
---	----

Brândușa JUICĂ

Pe aleile copilăriei	41
----------------------------	----

Alina BAKO

Sorin titel – paradoxul discreției și al scenelor tari	47
--	----

Dumitru COPILU-COPILLIN

Receptarea lui Mihai Eminescu în publicații editate în limba maghiară.....	53
--	----

Levente NAGY

Umaniștii maghiari și geneza <i>Paliei de la Orăștie</i> (1582)	69
---	----

Imola Katalin NAGY

Relația lui Rebreanu cu producția culturală maghiară 83

Вирђинија ПОПОВИЋ

Истраживање литературе о румунско-мађарским књижевним и културним
везама до Другог светског рата..... 93

Felicia Aneta OARCEA

Relațiile româno-maghiare din perspectiva colaborării în domeniul patrimoniului
cultural mobil. Colecția „Muzeul Revoluției 1848-1849” a Complexului Muzeal Arad..... 99

Valentin IOAN

Centre informative și de contraspionaj din zona Transilvaniei în anul 1916..... 109

Maria Alexandra PANTEA

Intelectuali români din Banat formați pe băncile școlii gimnaziale de stat din Arad
în a doua jumătate a secolului al XIX-lea 115

Mirča MARAN

Mađari/Sekelji u Pančevu i okolini 121

Dragoș L. CURELEA, Daniela CURELEA

Considerații privitoare la cunoașterea presei culturale care a circulat în Despărțămintele
transilvane ale Asociațiunii între 1922-1948 127

Драган СТОЈАНЂЕЛОВИЋ

Шаманизам код Румуна источне Србије..... 149

Doina BUTIURCA

Dativul posesiv și complementul posesiv în limba română 157

Rodica URSULESCU-MILIČIĆ, Ivana IVANIĆ

Exemple de terminologia casei în unele sate românești din Banatul sârbesc 165

Cristina-Edina Nagy

REALISM RURAL ÎN LITERATURA ROMÂNĂ ȘI ÎN LITERATURA

MAGHIARĂ 173

Miscellanea

Daniela SITAR-TĂUT

Studii culturale românești în Slovacia 183

George Toma VESELIU

Eminescu universalul Pata albă-revelația divină 195

CUVÂNT ÎNAINTE

Prezentul volum reprezintă o culegere de studii realizate de cadre didactice din mediul academic românesc și sârbesc. Volumul cuprinde rezultatele cercetărilor începute în urmă cu doi ani asupra interferențelor româno-maghiare. Proiectul „Limba și literatura - bazele păstrării identității românilor și maghiarilor din PA Voivodina” este realizat cu sprijinul financiar al Secretariatului Provincial pentru Învățământul Superior și Activitatea de Cercetare Științifică din P.A. Voivodina. Volumul reunește studii, care, în cea mai mare parte, au fost prezentate în cadrul mesei rotunde „Interferențe culturale și literare româno-maghiare”, organizate la Facultatea de Filosofie din Novi Sad în luna decembrie 2018. Această idee a fost primită pozitiv de oamenii de știință de la noi și din România, încât am ajuns de acord să continuăm cu acest demers, socotind că deținem foarte puține cunoștințe despre cultura popoarelor conlocuitoare din Serbia, România și Ungaria. Rezultatul este volumul doi de studii interculturale româno-maghiare, care, să sperăm, va fi de mare folos pentru cercetările ulterioare cu privire la această temă.

Editorii

УВОДНА РЕЧ

Зборник садржи резултате истраживања универзитетских професора из Румуније и Србије у оквиру пројекта „Језик и књижевност - основе очувања идентитета Румуна и Мађара у АП Војводини”, чије објављивање је финансијски подржао Покрајински секретаријат за високо образовање и научноистраживачку делатност АП Војводине. У зборнику се налазе радови презентовани на Округлим столу о „Румунско-мађарским културним и књижевним везама”, организованим на Филозофском факултету у Новом Саду у месецу децембру 2018. године. Ова тема је била позитивно прихваћена од стране научних радника код нас и у Румунији, те смо дошли до закључка да треба наставити са оваквом врстом истраживања, сматрајући да поседујемо врло мало знања о култури других народа у Србији, Румунији и Мађарској. Резултат је други по реду зборник о румунско-мађарским културним и историјским везама који ће, надамо се, бити од велике користи за даља истраживања на ову тему.

Уреднице

Limba, identitate, cultură
Nyelv, identitás, kultúra
Язык, идентитет, культура
Language, Identity, Culture

THE MULTICULTURALISM OF VOJVODINA. PETRU CÂRDU, ARTIST AND CULTURAL ACTIVIST

Carmen DĂRĂBUȘ

Technical University of Cluj-Napoca,
North University Centre of Baia Mare,
Romania/I.L.R./”St. Kliment Ohridski”University of Sofia

Introduction

The status and evolution of ethnic communities in the Diaspora depend on several factors, such as the democracy and permissiveness of the majority group that the former entered, the cohesion of the group, the interest in assuming a certain type of identity, the proximity or distance in relation to the home country, the perpetuation of the connection with the evolution of the homeland's language, culture and civilization. In this respect, the occurrence and development of Romanian-language literature in the Diaspora plays an important role. In old, historical communities in the Diaspora (like those in Hungary, Ukraine, the Timok Valley and Vojvodina) oral literature grew into written literature, while recent emigration seems to favor the establishment of a form of written literature. The first Romanian publications in the Serbian Banat date from the end of the nineteenth century; they have a primarily pedagogical nature and a secondarily cultural one: *Steaua* [The star], *Convorbiri Pedagogice* [Pedagogical conversations], *Educatorul* [The educator], *Familia* [The family], *Opinca* [The peasant's sandal]. By studying these literary phenomena, various aspects of Diaspora social groups can be highlighted, as “Antropologia literară este parte a antropologiei culturale; de fapt, în istoria literaturii alternează codurile estetice ale ‘artei pentru artă’ cu cele ale implicării sociale, în care arta este o consecință estetică a sublimării realității articulate social”¹. Artists coming from this kind of environment refer to their ethnic group, the official culture to which the group pertains, their home country and world culture. This entails a highly complex status, especially from the social-literary perspective. The preservation and promotion of identity is at first achieved spontaneously, out of the wish of the members of a community to assume a certain identity. Afterwards, on the path towards institutionalization, cultural associations are established and earn a legal status. The tradition of such organizations is defined in the nineteenth century. It is subsequently diversified and becomes consistent and constant: “Societățile culturale românești din Banatul iugoslav (sârbesc) au continuat în perioada interbelică tradiția începută în timpul stăpânirii austro-ungare, în a doua jumătate a secolului XIX și la începutul secolului al XX-

¹ [Literary anthropology is a part of cultural anthropology; in fact, the history of literature displays an alternation of aesthetic codes of ‘art for art’s sake’ and of social involvement, in which art is an aesthetic result of sublimating socially articulated reality]. Carmen Dărăbuș – Virginia Popović, *Literatura de limba română din Serbia și antropologia culturală* [Romanian literature in Serbia and cultural anthropology], Novi Sad/Cluj-Napoca, Editura Europa/Editura Risoprint, 2012, 5.

lea”². Around these structures the cores of the conservation and promotion of Romanian literary, musical and theatrical creations were set up.

Cultural activism

Similar to the Vojvodina poets Florica Ștefan and, to a smaller extent, Vasko Popa, who decided quite early on using Serbian exclusively, Petru Cârdu is a bilingual writer, the founder and animator of important institutions and events, which range beyond the local, restricted character. Petru Cârdu’s complex personality is an example in this respect. Born in Barițe (Sâmianăș), Vojvodina, Serbia, Petru Cârdu read philology at Belgrade and then art history at Bucharest. He settled in Vârșeț, where he founded KOV publishing house and the publication *Kovine*, and he is also the chair of the Artistic Board of the Professional Romanian Theatre in Vârșeț.³ Petru Cârdu published significantly even as a student, when he collaborated with the journals *Tribuna studențească* [The students’ tribune], *Lumina* [The light] and *Polja*, and worked on the board of the Romanian Language Program at the Radiotelevision of Novi Sad. Vârșeț is a privileged place for the institutionalization of identity, as the most important school “în care cursurile se desfășurau în limba română în perioada habsburgică [...] este Institutul Clerical Sârbo-Român din Vârșeț, care a funcționat (ne referim la secția în limba română) în perioada anilor 1822–1865. [...] La Școala Gramaticală din Vârșeț, înființată în 1790 ca liceu inferior, la sfârșitul secolului al XVIII-lea și începutul secolului al XIX-lea, cursurile se desfășurau după necesități și în limba română”⁴. The exciting dialogues in the interviews with renowned figures of international (formerly Yugoslavian) culture and Romanian culture (Günter Grass, Gustav Keklec, Czesław Miłosz, Miloš Crnjanski, Milorad Pavić, Dušan Matić, Miodrag Pavlović, Mircea Eliade, Emil Cioran, Constantin Noica, Eugen Ionescu, Marin Preda, Nichita Stănescu and Ștefan Augustin Doinaș) – some of whom were bilingual writers as well, just like Petru Cârdu – have a documentary value through the persuasive style and the content of the questions, which elicited illuminating replies either as regards the writers’ artistic creeds or the configuration of their artistic milieus.

As a translator, Petru Cârdu is concerned with rendering the translated texts in an appropriate cultural context, paying considerable attention to the environment that shaped a writer and the cultural movement that facilitated the creation of certain pieces of literature, philosophy and history of culture, in general. Petru Cârdu’s work in the field of translation dates from the eighth decade of the past century. It was initially included in the prestigious journal *Lumina* [The

² [Romanian cultural societies in the Yugoslavian (Serbian) Banat continued in the interwar period the tradition that had begun during the Austro-Hungarian rule, in the second half of the nineteenth century and the beginning of the twentieth century]. Mircea Măran, *Românii din Voivodina* [Romanians in Vojvodina], Zrenianin: Editura ICRV, 2009, 15.

³ Cf. Vasa Barbu – Nicu Ciobanu – Costa Roșu, *Pe aripile inspirației* [On the wings of inspiration], Panciova, Editura Libertatea, 2008.

⁴ [in which classes were held in Romanian during the Habsburg age [...] was the Serbian-Romanian Clerical Institute in Vârșeț; it (namely the Romanian department) functioned in 1822–1865. [...] At the end of the eighteenth century and the beginning of the nineteenth century, at the Grammar School of Vârșeț, founded in 1790 as a lower secondary education institution, classes were also held in Romanian when necessary]. Măran, *Românii din Voivodina*, 14.

light], currently published in Panciova, and then in other literary journals in former Yugoslavian space, in Romania and even elsewhere in Europe. KOV publishing house, founded and led by Cârdu, has allowed him to develop a vigorous activity rather than a sporadic one, materialized in single-author books and thematic anthologies. The KOV European Prize for Poetry, which now bears Petru Cârdu's name, results from Cârdu's activity as a translator, cultural manager and artist. The award has brought important figures to Vârșeț, writers who have also won other significant European prizes. Among these figures, worth mentioning are Ana Blandiana, Ștefan Aug. Doinaș, Husto Horhe Padron, Vjačeslav Kuprijanov, Julian Kornhauser, Tomas Tranströmer, Charles Simić, Titos Patrikies, Miodrag Pavlović, Roberto Mussapi, Eugenio de Andrade, Reiner Kunze, Tadeusz Różewicz, Paavo Haavikko, Paul Muldoon and Adam Zagajewski. The books translated into Romanian from Serbian and vice versa make up an enduring cultural bridge between the two cultures: *Boža senka* by Lucian Blaga, *Stanje poezije* by Nichita Stănescu, *Pijač Rose*, *Rođeni u utopiji* and *Akvarijum* by Ștefan Aug. Doinaș, *Svedoci* by Ana Blandiana, *Beskrajni stub* by Mircea Eliade, *Prepiska i rumunske pesme* by Paul Celan, *Prizonier al corpului* [Prisoner of the body] by Ciril Zlobec and *Ţiţiban* by Oton Zupančić among others; anthologies of Slovenian poetry – *Efemera mea veşnicie* [My ephemeral eternity] – and of Romanian poetry from Vojvodina: *Popodne u gradnu / După-amiază în oraş* [Afternoon in the city], *Rumunska avangarda (Avangarda românească)* [The Romanian avant-garde], *Poeţi sârbi. Antologia poeziei sârbe contemporane* [Serbian poets. Anthology of contemporary Serbian poetry].

Through a sense of value and personal example, Petru Cârdu has successfully gathered around him the creative spirit of the Romanian Diaspora in Serbia, in its particular quality of historical community that for a long time has had numerous associations and organizations aimed at the conservation and dissemination of oral culture. This Diaspora has now reached a new level of self-awareness and has developed from folk, naïve manifestations towards abstractions and refined means of expression: “Sentimentul apartenenţei la un alt spaţiu lingvistic, precum şi conexiunea cu literatura română au creat, pentru scriitorii români din Serbia, un cert statut identitar. Deschiderea către cultura europeană a constituit un catalizator pentru racordarea la structurile stilistice moderne şi postmoderne”⁵. Following institutional models in the host country and the motherland (all in all, European models), Petru Cârdu has filtered rich forms of cultural-artistic manifestation, foregrounding and promoting, beyond subjectivity, a felicitous “dictatorship” of value.

⁵ [The feeling of belonging to another linguistic space and the connection with Romanian literature have defined a certain identity for Romanian writers in Serbia. The openness towards European culture is a catalyst to the synchronization with modern and postmodern stylistic structures]. Virginia Popović – Ivana Janić, *Cultura (a)română din Serbia în context european* [(A)romanian culture in Serbia in European context], Arad, Editura Gutenberg Univers, 2015, 30.

Literary art

Motto: “Dintotdeauna-s pereche/ omul
și moartea/ două chipuri în care te cufunzi/ în timp ce o pasăre zboară prin tine/
iar tu habar n-ai/ că o pușcă de vânatoare,/ burdușită-n trupul de-alături,/ stă de
vorbă cu Dumnezeuul tău în fiecare zi.”⁶

Menire în doi [Mission in two], the debut volume, was published in 1970, but the press debut had occurred two years earlier in the newspaper *Libertatea* [The freedom], published in Panciova. He is a permanent collaborator of some prestigious publications in Serbia, Romania and former Yugoslavia, in general. After the debut volume, there followed, with some regularity, the volumes *Aducătorul ochiului* ([Eye bringer], 1974), *Pronume/Zamenice* ([Pronouns], 1981, bilingual edition), *Căpșuna în capcană* (1988, along with the Serbian translation, *Jagoda u klopci*, published in the same year and the English translation, *The Trapped Strawberry*, published in London in 1990), *În biserica Troia* ([In the church of Troy], 1992, translated in Serbian as *Ljubičasto mastilo* in the same year), *Saučesništvo* (2003). With the exception of the English translations, the collections appeared in Serbia (ex-Yugoslavia). The volumes *Cerneală violetă* ([Purple ink], 1998) and *Școala exilului* ([School of exile], 1998) were published in Romania. His poems have been translated in all the languages of former Yugoslavia and in several international languages. The ex-Yugoslavian artistic milieu was effervescent, open to European experiences, as a result of a political context that proved to be more relaxed than in the other countries of the former Communist Bloc: “În general, se știe despre poezia iugoslavă că este excelentă și s-a putut dezvolta în liniște, pe coordonate europene firești, în perioada când la noi pustia realismul socialist”⁷. Thus, the Western Balkans functioned as a portal for Romanian artistic experiences in the Diaspora of former Yugoslavia, where life was more and more liberal. This space made up for cultural moments it had missed in the evolution of European literature, by skipping stages and moving from traditionalism to avant-garde, modernism and postmodernism: “Spiritul avangardei poetului Petru Cărdă duce la negarea artei tradiționale, la contestarea și depășirea continuă a formelor curente și acceptate ale creației”⁸. Just as Romanian literature began in the nineteenth century and fully succeeded in the inter-war period to fill in the gaps that had been formed in relation to important artistic experiences in Europe, Vojvodina literature has known its time of intensive recovery.

⁶ [Forever together / man and death / two faces in which you are absorbed / while a bird flies through you / and you have no idea / that a hunting gun, / crammed in the body nearby, / talks to your God every day]. Petru Cărdă, *Colocviu* [Colloquium].

⁷ [It is generally known that Yugoslavian poetry is excellent and that it was able to develop freely, following a natural path, while socialist realism was ravaging our country]. I. Negoîtescu, *Scriitori contemporani* [Contemporary writers], Cluj-Napoca, Editura Dacia, 1994, 80.

⁸ [The avant-garde spirit of the poet Petru Cărdă leads to the rejection of traditional art, the challenge and continuous transcendence of currently acknowledged forms of creation]. Dărbăuș – Popović, *Literatura de limba română din Serbia*, 130.

The award for the Book of the Editorial Year 2007 was granted by Libertatea Publishing House in Panciova for Petru Cârdu's collection of poems *Complicitate. Poeme alese* ([Complicity. Selected poems])⁹. The book essentially comprises the history of his poetic experiments, by means of which he contributes to the integration of Romanian literary art in Vojvodina among world literatures: "Poezia care se poate sincroniza cu fenomenul postmodernismului literar românesc este cea din creația lui Ioan Flora, Pavel Gătăianțu, Nicu Ciobanu, Ioan Baba, Petru Cârdu și pe care o regăsim prezentă în paginile revistei *Lumina* încă de la debutul acestora"¹⁰. Tense relationships with the self and the universe give an overall feeling of quest in an everlasting exile, the Beckettian emotion of waiting for a Godot to confirm, invest with meaning and reassure – all being ancient human needs. Envisaged as if emerging from a story, the green eye, the poet's green heart contaminates the landscape with the passion of identification and birth: "El vine și coboară pe-o seară/ sau prin amintire rară. / Dintr-o frunză cu marginile-n nori, / cu păduri de tei în răsăritul ierbii. // Îi arde flăcări în ochiul / și vântu-n jocul lui"¹¹. This arrival from mythical times makes the lyrical voice and nature to exult "dintr-un ochi de încercare verde / [...] // El vine și este / fără veste"¹². The favorite chromatic element is emerald *green*, by means of which the one invoked is revealed and materialized. His arrival "among words" grants grace and the logos makes matter become manifest: "Ziua lui e ochiul profetic / cu privirea verde-ntinsă. / Las să vorbească cel fără vorbă / din amintirea ninsă, ninsă"¹³. Looking for meanings is the privilege of passing through the burning divine eye. Life springs from the depths of time and memory: "Înverzește cântecul din norul de-ntrebare. / E bunicul bunicilor această întrebare. // Îmi cad amintirile/ în două-trei brațe deschis"¹⁴. The theme of time, a Romantic arch-theme, is alternatively removed from history and plunged into myth or, on the contrary, removed from myth and brought to the present: "El nu există în timp, / un timp de ochi tânăr. / Ți-oi depăna privirea-nchisă, / verde la o parte, / nu cumva să-mi curgă în două-trei soarte"¹⁵. Green is the indicator of the passage of time; from spring green it develops the shade of lived experiences. It is a witness of all existential relations: "Mai bine ai fi tu / cel de la capătul unei îmbrățișări în zadar, / după ce vei deveni bătrân / și vei ști totul despre verdele amar. // [...] Te uiți cu gândul prin livezi / când fără

⁹ Petru Cârdu, *Complicitate. Poeme alese* [Complicity. Selected poems], Panciova, Editura Libertatea, 2007.

¹⁰ [The poetry of Ioan Flora, Pavel Gătăianțu, Nicu Ciobanu, Ioan Baba and Petru Cârdu is synchronous with the phenomenon of Romanian literary postmodernism, and it can be read in the pages of the journal *Lumina* ever since these authors' debut]. Popović – Janić, *Cultura (a)română din Serbia în context european*, 43.

¹¹ [He comes and descends in the evening / or through a distant memory. / From a leaf whose brim touches the clouds, / with lime-tree woods rising from the grass. // Flames burn in his eye / and the wind is in his play]. *Se pare că începe să existe* [It looks like the beginning of existence], 13.

¹² [from an eye of green endeavor / [...] // He comes and he is / unexpectedly]. *Mă paște presimțirea* [A vision is upon me], 14.

¹³ [His day is the prophetic eye / with the all-encompassing gaze. / Let the one without words speak / from the snowy, snowy memory haze]. *Amintire stearpă* [Barren memory], 14.

¹⁴ [The song ripens in a cloud of question. / It is as old as time, this question. // My memories fall // in two-three open arms]. *Întâiul început de cântec* [The first beginning of a song], 15.

¹⁵ [He does not exist in time, / the time of a young eye. / I will remember your closed stare, / green on the side, / lest it dissipates across two or three lives]. *Al doilea început de cântec* [The second beginning of a song], 17–18.

verde nu te vezi”¹⁶. The sky and earth correspond to one another, the grass is stellar and the wind, a leitmotif in Petru Cârdu’s poetry, determines the permanent connections between spaces, temporal levels, creator and creation. The refuge after “silky wounds” is beneath the sky; one frequently notices the instalment of a rule of the wind that animates things and thoughts almost naturally. The sky is a nocturnal shelter, a place of rest and search, which one escapes through the air permeated with feelings. It is modelled and disintegrated, linked to air and shattered in the dream that has just passed: “Să pună cerul, să-l pună / între degete în formă de liniște, / cu secunde, / alunecând zânele”¹⁷. Like the power of memory, the power of thought can animate things. Colors are invigorating and gain postmodern content with nuances of folk poetry: “Nu-mi clătina ochiul din vârf de frunză verde. / Te rog, nu-mi clătina ochiul verde. / Tu povestește-mi albastru, numai albastru, / vântul bate, iarba fuge / din deal în vale, / din vorba mea la tine-n cale”¹⁸. Something is always moving: thoughts, gazes and memories. This movement essentially aims at cheating death, because the theme of life – i.e., death’s symbiosis – is always present in a neo-expressionist manner.

Imagination ensures the connection between feeling and intellect by means of surprising images: “Petru Cârdu descrie imagini poetice complicate, chiar cu expresii confuze, lipsite de cursivitate, inspirate de poezia lui Vasko Popa și Nichita Stănescu”¹⁹. It is precisely this occasional lack of fluency that is suggestive of a dire quest for a new poetic expression that would translate contemporary sensibility, in general, and the author’s sensibility as a bilingual poet, in particular. The gift of art seems to have been granted to him through an act of cosmic shamanism: “El se trezește mereu în creștere / din acest ochi prelung. / Este legat de inimă cu ochiul meu. / Dintr-o privire pot să-l ajung. / Leagănă nori în trei brațe, / dansează a vrajă în ochiul meu, / închide ochiul și visează / înghițit de curcubeu”²⁰. Nichita Stănescu’s obsession with gazes is assimilated as such; the three pairs of eyes embedded in three lily words permeate nature with meaning. *I* and *you* – an erotic pair and generic pronouns, to the same extent – open their inner gaze only by filtering their heart through *Him*. The cosmic flight of Nichita Stănescu is brought to the secular world, “on the gale of mallows”, on the wind, on the edge of stars descending in the grass. Shoulders are endowed with two pairs of wings to be able to fly to “câmpia întinsă a vrajei

¹⁶ [It had better be you / the one at the end of an embrace in vain, / after you become old / and know everything about bitter green. // [...] Your thought through the orchards is seen / when you cannot perceive yourself without green]. *Mult timp după aceea* [A long time after], 19.

¹⁷ [Let the sky be put / between fingers in the shape of silence, / with the seconds, / sliding the spirits]. *Strămoșilor celor mai frumoși* [To the most beautiful ancestors], 22.

¹⁸ [Don’t shake my eye at the top of the green leaf. / Please don’t shake my green eye. / You speak to me blue, only blue, / the wind is blowing, the grass is running / from hill to valley, / from my mouth to your alley]. *Ideea de pe frunză și nemișcarea* [The idea on the leaf and stillness], 27.

¹⁹ [Petru Cârdu depicts complicated poetic images, using even vague, inarticulate phrases, inspired by the poetry of Vasko Popa and Nichita Stănescu]. Virginia Popović, *Opinii și reflecții. Lirica românească din Voivodina* [Opinions and reflections. Romanian poetry in Vojvodina], Vol. I, Panciova, Ed. Libertatea, 2013, 44.

²⁰ [He always awakes rising / from this long eye. / Its heart is tied to my eye. / I can reach it in a glance. / Rock the clouds in three arms, / dance like magic in my eye, / close your eye and have a dream / engrossed by a rainbow in the sky]. *Acest ochi prelung* [This long eye], 16.

tale”²¹. Flight, bird, wind and clouds – all are indications of the verticality of images, the yearning to become detached from the common good. It is a duplication of an *alter ego* that watches from the inside: “Eu strig după mine / precum norii după ploaie. / A aștepta e-un adevăr întâmplător! / Câtă singurătate poate fi în el”²². The paradoxical wish to pin down one’s flight in mirrors is manifested through the poetic word stock. In the series *Pronume* ([Pronouns]), there is a ritual of duplication, in which “Un om se-aude în îmbrățișarea realului, / condamnat să vorbească cu inima”²³, “A murit cineva fără mine / în propria-mi privire”²⁴, “Cineva se mută în noi, / în vreme ce noi / ne mutăm în altcineva”²⁵ and so on. The impulses of love, joy and pain are most often camouflaged in suggestions; rarely do the lines flow transparently: “o femeie care te-a refuzat niciodată n-o uiți / cu ea ai făcut mai multă dragoste / decât cu oricare alta”²⁶. In a postmodern key, there are scholarly and ideological allusions to alienation: “maestrul rimbaud a rămas repetent / în fața elevilor săi / zeii muriseră la ora 19 / la cencalul nostru se dă examen pe tema/ sorbirea din nebunia roșie”²⁷. Romanticism seems faint because it stays clear of passion: “iepurele romantic evită tufișul de foc”²⁸. Great events are belittled, ridiculed: as an homage paid to precious stones, “concețățenii noștri au ridicat cu propria lor mână / un enorm wc”²⁹, a work of art followed by barbarian suites of all seed, to the relish of the evening media. *Discuție liberă* (‘Free talk’) demythicizes solemn and hollow discourse, officially promoted by institutions to praise nothingness. Illicit love inserted in the natural order of everyday life facilitates the naming of the cycle of poems *Căpșuna în capcană* (*The Trapped Strawberry*): “Ura / la miezul nopții începe secerișul / într-un pat străin desfășor o activitate obștească // treptat aleg titlul / *Căpșuna festivă în capcană*”³⁰. As a result of “aesthetic loathing”, a phrase which is also used as the title of a poem, the poet briefly presents the evolution of art towards the aesthetic of ugliness: “am trăit în memoria eternității / am învățat frumosul să fie urât iar adevărul / să se subțieze cu invidie către viitor”³¹, longing to create a language that would detach itself from the multitude of contemporary

²¹ [the wide field of your spell]. *Peană* [Feather], 30.

²² [I call myself out / like clouds shout after the rain. / Waiting is a random truth! / How much solitude it can contain]. *A aștepta e-un adevăr întâmplător* [Waiting is a random truth], 30.

²³ [A man is heard in the embrace of reality, / condemned to speak with his heart]. *Logos și existență* [Logos and being], 37.

²⁴ [Someone has died without myself / in my own gaze]. *Acest eu* [This I], 36.

²⁵ [Someone is moving into our selves, / while we / are moving into some else’s]. *Timpul de acum* [The time of now], 39.

²⁶ [a woman who has rejected you cannot be forgotten / you have made more love to her / than to any other woman]. *Dialectica fecioară* [Virgin dialectics], 52.

²⁷ [master rimbaud failed / before his students / the gods had died at 19 o’clock / at our literature circle an exam is held about / slurping from the red madness]. *Café arp*, 53.

²⁸ [the romantic rabbit avoids the burning bush]. *La locul faptei* [At the scene], 55.

²⁹ [our fellow countrymen have erected with their own hands / a giant wc]. *Deschidere festivă* [Grand opening], 61.

³⁰ [Hurray / harvesting begins at midnight / in an alien bed I carry out a common activity // I slowly choose the title / *The trapped festive strawberry*]. *Căpșuna festivă în capcană* [The trapped festive strawberry], 67.

³¹ [I have lived in the memory of eternity / I have taught beauty to be ugly and truth / to thin out enviously towards the future]. *Lehamitea estetică* [Aesthetic loathing], 84.

experiences and thus seek shelter “in a decrepit chamber”. From the aesthetic dimension the texts develop towards the social sphere in the poem *Târfa Balcanilor* [The Balkan’s whore], written in 1991, a critical year in the conflicts of the ex-Yugoslavian world, in which the aesthetic of ugliness contaminated public space: “am urmărit cum borțoasă de surplusul istoriei / balcania își durează pecetea zgrunțuroasă / în care iov colecționează hotare / scârbit de vatra părintească”³². A twisted historical background creates literature in a similar vein.

The poems in *Cerneala violetă* [The purple ink] reveal the shadow of death: “De la o iarnă la alta / întunericul cel mai drag / se furișează în viață”³³. The church bells howl signaling death lurking over the green landscape in the previous cycles of poetry. The sublunary landscape loses its magic at the expense of the mundane: “Luna în crai-nou părăsită de opinia publică / nu se încumetă să dăinuie”³⁴. The sacred is brutally brought into concrete human experience, mixing oxymoronic cultural images: “Ei bine să plecăm marchize de Sade / Maria și-a cumpărat garsonieră / ne-așteaptă în ea lângă altar / nu se va spovedi ca de obicei // citim Vita Nuova până în străfundul materiei vii / miroase a smirnă pe clopotnița Sfânta Maria / doi tineri prin oblăduire dobândesc experiența dintâi”³⁵. The profane, the “living matter”, eventually becomes sacred in the context of a general postmodern cultural contamination. As a matter of fact, the bold poetic configurations are protests about the individual who has lost his/her freedom and is a slave to existential prescriptions, conventionalisms and the fear of being itself: “omul blindat cu multe formule / deplânge marile adevăruri / condamnate în pripă”³⁶. Petru Cârdu’s literary art is a natural melting pot of the galloping internalization of life in the age of globalization, despite the minority yet fertile condition in multicultural space.

Serious lines and playful lines co-occur in the same context, displaying a solid internalization of the postmodern collage: “Versul lui Petru Cârdu aduce o permanentă opoziție dintre ‘noutate’ și ‘tradiție’, ordine și aventură, clasic și modern, o senzație de colaj poetic, nu numai în ceea ce privește limbajul, cât mai ales senzația de mimetism a manierelor de a scrie poezia”³⁷. Rhythms in folk poetry are assimilated especially by the leitmotif of the *wind*: “Bate vântul pietrele, / curg lacrimi pietrele. // E drumul meu, drumul meu de vânt, / crescut pe-o

³² [I have watched how impregnated with the surplus of history / Balkania preserves its rough seal / in which Job collects boundaries / disgusted by the ancestral hearth]. *Târfa Balcanilor* [The Balkan’s whore], 90.

³³ [From one winter to another / the dearest darkness / sneaks into life]. *Calendar* [Calendar], 99.

³⁴ [The new moon abandoned by public opinion / does not dare to last]. *Acest cântec e condiția pisicii de pluș* [This song is the state of the plush cat], 100.

³⁵ [Oh, well, Marquis de Sade, let us leave / Maria has bought a flatlet / she is waiting for us in it by the altar / she will not confess as usual // we are reading Vita Nuova until the bottom of living matter / smells of myrrh on the Holy Mary bell tower / two young people achieve the primary experience by law]. *Pe clopotnița Sfânta Maria* [On the Holy Mary bell tower], 101.

³⁶ [the man covered in numerous formulaic armors / laments great truths / hastily condemned]. *Treptele oglinzii* [Mirror steps], 110.

³⁷ [Petru Cârdu’s poetry provides a permanent opposition between ‘novelty’ and ‘tradition’, order and adventure, classic and modern, a sense of poetic collage, not solely as regards language, but also the feeling of imitation of the style of writing poetry]. Virginia Popović, *Opinii și reflecții asupra prozei românești din Voivodina* [Opinions and reflections about Romanian prose in Vojvodina], Vol. II, Panciova, Ed. Libertatea, 2016, 47.

întrebare. // Când cineva îmi fură vântul / dintr-un ochi de așteptare”³⁸. Birds borrowed from Nichita Stănescu’s poetry inhabit his entire poetic universe, fallen from the skies in a forest of crooked feelings: “Mai bine cu tine într-o pasăre / și cu pasărea-ntr-o frunză. // A mea pasăre e zborul. / A mea pasăre e dorul. // Mă izbește dintr-un tei, / mă izbește dintr-un lung cântec. // Ferice de tine / cel ce ai o pasăre. // Zeii stau lângă ea, / dorul la căpătâi”³⁹. The mosaic of language, cultures and civilizations favors postmodern heterogeneity: “Multiculturalismul era înțeles ca o șansă de a dialoga cu postmodernitatea prin diversitate și tocmai din această cauză ideea putea să antreneze curiozitatea omului istoric dezavantajat”⁴⁰. The symbiosis avant-garde – modernism ends, naturally, in postmodern disparity, the product of eclecticism brought about by the composite environment in which it was formed and developed.

Conclusion

Petru Cârdu’s prolific and diverse activity was repaid with many prizes: the “Pavle Markov Adamov” Prize, the prize of the journal *Lumina* for the volume *Aducătorul ochiului* [The eye bringer], the Badge of Gold on behalf of the Cultural-Educational Community in Serbia, the Prize for Translations awarded by the Society of Writers in Vojvodina. Apart from the formal condition of geographical belonging to European space, one must consider the psychosocial criterion⁴¹, which consists of nuances that are more or less easily distinguished. By interiorizing French surrealist avant-garde (which influenced both Romanian and Serbian literature), being familiar with the Romanian artistic milieu and enjoying the permissiveness of the former Yugoslavian space (as opposed to the rest of the countries of the communist bloc), Petru Cârdu’s writing displays complex and fertile articulations grounded in diversity: “Conceptele de identificare, proiecție și introproiecție s-au dovedit extrem de utile în explicarea modului în care un individ se poate adapta modelelor culturale”⁴². The fact that Petru Cârdu was very knowledgeable about Serbian, Romanian and European art and his activity as translator influenced his manner of writing, by assimilating the experiences with which he was familiar. As a genuine institution in the Romanian community of Vojvodina, Petru Cârdu has become established as a model of excellence.

³⁸ [The wind is blowing through the stones, / Tears are falling like the stones. // It is my path, my wind-blown path, / built upon a question. // When someone steals my wind / from a moment of anticipation]. *Între somn și piatră* [Between sleep and stone], 25.

³⁹ [It is better with you in a bird / and the bird in a leaf. // My bird is flight. / My bird is yearning. // It throws me down from a lime tree, / it throws me out from a long song. // Happy is the one / who has got a bird. // The gods stand beside it, / the yearning sits at its head]. *Nediferențiată dorința de pasăre* [The undistinguished longing of birds], 29.

⁴⁰ [Multiculturalism was construed as a chance to converse with postmodernity through diversity and because of this the idea could stir the curiosity of the disadvantaged historical man]. Slavco Almăjan, *Hacienda cu beladone. Tratat de imagologie* [The belladonna hacienda. Treatise on imagology], in *Rigoarea și fascinația extremelor* [The rigor and fascination of the extremes], Panciova, Editura Libertatea, 2007, 240.

⁴¹ Cf. Andreea Enache, *Identitatea europeană: Reprezentări sociale* [European identity: social representations], Iași, Editura Lumen, 2006.

⁴² [The concepts of identification, projection and inner-projection have proven to be extremely useful in explaining the way in which an individual can adapt to cultural models]. Enache, *Identitatea europeană*, 115.

Works Cited

- Agache, Catinca, *Literatura română din Voivodina* [Romanian literature in Voivodina], Panciova, Editura Libertatea, 2010.
- Almăjan, Slavco, Hacienda cu beladone. Tratat de imagologie [The belladonna hacienda. Treatise on imagology], in *Rigoarea și fascinația extremelor* [The rigor and fascination of the extremes], Panciova, Editura Libertatea, 2007.
- Barbu, Vasa – Nicu Ciobanu – Costa Roșu, *Pe aripile inspirației* [On the wings of inspiration], Panciova, Editura Libertatea, 2008.
- Cârdă, Petru, *Complicitate. Poeme alese* [Complicity. Selected Poems], Panciova, Editura Libertatea, 2007.
- Dărăbuș, Carmen – Virginia Popović, *Literatura de limba română din Serbia și antropologia culturală* [Romanian literature in Serbia and cultural anthropology], Novi Sad/Cluj- napoca, Editura Europa/Editura Risoprint, 2012.
- Enache, Andreea, *Identitatea europeană: Reprezentări sociale* [European identity: social representations], Iași, Editura Lumen, 2006.
- Marina, Lucian, Poetul Petru Cârdu a plecat în eternitate [The poet Petru Cârdu passed into eternity], *LiterNet.ro*, May 2011, <http://agenda.liternet.ro/articol/13333/Comunicat-de-presa/Poetul-Petru-Cardu-a-plecat-in-eternitate.html>, accessed 14 July 2016.
- Măran, Mircea, *Românii din Voivodina* [Romanians in Voivodina], Zrenianin: Editura ICRV, 2009.
- Muncă, Radomir, Premiul european pentru poezie “Petru Cârdu” [The “Petru Cârdu” European prize for poetry], *Uniunea Ziariștilor Profesioniști din România*, 11th September 2014, <http://uzp.org.ro/premiul-european-pentru-poezie-petru-cardu/>, accessed 14 July 2016.
- Negoșescu, I., *Scriitori contemporani* [Contemporary writers], ed. by Dan Damaschin, Cluj- Napoca, Editura Dacia, 1994.
- Popović, Virginia, *Opinii și reflecții. Lirica românească din Voivodina* [Opinions and reflections. Romanian poetry in Voivodina], Vol. I, Panciova, Ed. Libertatea, 2013.
- Popović, Virginia, *Opinii și reflecții asupra prozei românești din Voivodina* [Opinions and reflections about Romanian prose in Voivodina], Vol. II, Panciova, Ed. Libertatea, 2016.
- Popović, Virginia – Ivana Janić, *Cultura (a)română din Serbia în context european* [(A)romanian culture in Serbia in European context], Arad, Editura Gutenberg Univers, 2015.
- Weissbort, Daniel, Poezia lui Petru Cârdu [Petru Cârdu’s poetry], foreword to *The Trapped Strawberry*, London & Boston, Forest Books, 1990.

**The Multiculturalism of Vojvodina. Petru Cârdu, Artist
and Cultural Activist**

Carmen Dărbuş

Summary

This study aims, on the one hand, to offer a bird's-eye view of the work of Petru Cârdu, a bilingual writer and representative of the Romanian community in Vojvodina, Serbia, who has had a crucial role in preserving and disseminating Romanian literature and culture in the Diaspora and beyond it. Petru Cârdu's activity as writer, editor, translator, active journalist and cultural animator is illustrative in this respect. On the other hand, by using as a support the collection of poems *Complicitate* ('Complicity'), this study examines poetic themes and motifs employed by the Romanian poet from Serbia, also taking into account critique about the author and texts. The approach continues a larger project, materialized in a volume dedicated to Romanian-language literature in Serbia. By vacillating between postmodern playfulness and a seriousness that quickly turns into intellectualism, Petru Cârdu proves to be familiar with all the models of European poetry.

AZ IRODALMI HAGYOMÁNY „OLVASÁSA”

Éva TOLDI

Újvidéki Egyetem, Bölcsészettudományi Kar

Magyar Nyelv és Irodalom Tanszék

Újvidék, Szerbia

Absztrakt

A vajdasági magyar irodalomnak központi kérdése a hagyományhoz való viszonyulás, amely a kezdeti időszakban a hagyománytalanság gondolatától volt terhes. A hagyományteremtés gesztusai és narratívái jöttek ekkor létre. Az 1960-as évek neoavantgárd nemzedéke viszont már a Szenteleky Kornél nevéhez fűződő hagyományteremtő munkát elavultnak tartotta, az általa megteremtett helyi színek elméletét regionalista elmaradottságnak gondolta. Csakhamar elkövetkezett azonban az időszak, amikor az írók dialógust kezdeményeznek vele, amelynek során kiderül, a korábban megtagadott előd munkássága máig ható inspiráló erővel rendelkezik. A dolgozat olyan alkotásokat elemez, amelyek a továbbírás szándékával fordulnak az irodalmi hagyományhoz és Szenteleky Kornél műveihez.

Kulcsszavak: Szenteleky Kornél, vajdasági magyar irodalom, hagyomány, parafrázis

Hagyományteremtés és hagyománytagadás

Amikor Szenteleky Kornél a két világháború között budapesti írói karrierjének kezdete után hazatér gyermekkorának színhelyére, egy mozgásban levő irodalmi térbe kerül, elmenők és érkezők, helyben maradók és elvagyódók világába. Nem légtérbe tehát, hanem olyanba, amelyben széttartó, tartalmukban és jellegükben is színes kulturális hatások játszódnak. A szabadkai *Bácsmegyei Napló*, amely sokak szerint a kor legigényesebben szerkesztett vidéki lapja volt, még sokáig nem tudja elfogadni, hogy már nem a kulturális értékek importjára kell összpontosítania, ugyanakkor megjelenik a saját, vajdasági magyar irodalmi intézményrendszer kialakításának igénye is (Bori, 2007).

Szenteleky, amikor a kisebbségi létet választja, azonnal a hagyománytalanság hiányvonatkozásaival szembesül. Egyrészt azért, mert számára Erdély az eszmény, még látható tárgyi világával, az „ősi lovagvárakkal”, ahol „már ezer esztendő óta mesélnek az emberek Csaba királyfiról, Szent Lászlóról, Görög Ilonáról, majd nagy és színes történelmi alakok vonulnak el a századok lángoló horizontján, és mögöttük felzúg a mese, a dal, mint susogó, sejtelmes erdőzúgás. Az erdőben tündérek laknak. A sziklákon sasok tanyáznak, mindenünnen a mese, a múlt zeng és zenél” (Szenteleky, 1999: 211). Másrészt jelenének érdektelenségét tapasztalja, senki sem akar pénzt áldozni a kultúrára, ami pedig a folyóirat-kultúra elindításának és fenntartásának elengedhetetlen eszköze. „Ez a föld mindig a materiális jólét földje volt, az emberek nagyon fontosnak tartották az anyagi jólétet, és ezért sokat foglalkoztak vele. Ebben a tekintetben ez az

ország rész sokban hasonlatos Hollandiához. Az emberek sokat ettek, ittak, a vagyonról beszéltek. Az örömről, élvezetéről, a vágyódásuk reális volt és maradt, eszményük egyedül a jólét, a vagyon, a föld, ezért tulajdonképpen minden eszményük reális, földhöz kötött” (Szenteleky, 1999: 211).

Bori Imre, aki Szentelekyt a vajdasági magyar irodalom alapítójának tartja, a hagyománytalanság ódiáját magyarázza, amikor „délvidéki olvasókönyvében” kifejti: „Az elmúlt évtizedekben megtanultuk, s ez a könyv is azt akarja bizonyítani, állt vár és templom, volt könyvtára érseknek és kolostori barátoknak, kardok mellett szavak is összezsúfoltak... De tudjuk, jött a török, hatalmas serege vonult Mohácsig és fel Budáig, majd vissza a Duna–Tisza közén özönlött győztesen, és szakszerűen, alaposan rabolta ki, perzselte fel a falvakat és a várakat-városkákat (Bori 2004, 7). És hiába, hogy az első kultúrtörténeti emlék tájainkon a XI. századból való, a törökdúlás után olyan emlékezetpusztulás kezdődött, amelyet még Szenteleky korában is érzékelni lehetett.

Ennek felszámolására s az irodalmi élet fellendítésének gyakorlati szándékával alkotja meg Szenteleky a *couleur locale*, azaz a helyi színek elméletét, amelynek indokoltságát *Ákácok alatt* címmel összeállított antológiájával indokolta. Egyfajta szellemi egységet tételez, amelynek irodalmi eszközökkel való kifejezését várja. „Itt főleg külső hatásokról, a környezet hatásáról lehet szó, s ezért az egyedül elképzelhető egységet is ebben az irányban kell keresnünk. Vissza kell térnünk Taine-hez, az »ész poétájához«, akihez különben sohasem lehet eleget visszatérni. De a Taine-féle miliőelméletből okvetlenül ki kell hagynunk a faji tényezőt, amelynek tudományos értékét már többször kétségbe vonták, de amelynek nálunk különben sem lenne értelme, hiszen olyan területen lakunk, ahol különböző népek keverednek egymással, így tehát egyedül a környezet hatását vizsgálhatjuk, a természet, a kultúra, a társadalmi viszonyok hatását az emberre. Ebben a hatásban keressük az egységet” (Szenteleky, 2000: 192).

Szenteleky elméletét a helyi színekről nem tudta senki sem olyanformán megvalósítani, ahogyan megalkotója elgondolta. Irodalmi programként azonban termékenynek bizonyult.

Pragmatikus értelmezését azonban néhány évtized múltán előbb a szocialista kultúrpolitika tagadta meg, polgári eszmevilágát utasította el, majd az 1960-as években megjelent *Új Symposion* nemzedéke is, amely saját hagyományát sokkal inkább a két világháború közötti avantgárd törekvésekben kereste. A helyi színek elmélete ekkorra kétségtelenül a rossz értelmű regionalizmus, a vidékiség, az elmaradottság szinonimájává vált, s ilyenként határolódtak el tőle.

A dialogikus kapcsolatok, asszociációs hálók

Pedig az *Új Symposion* első nemzedékéhez tartozó Tolnai Ottó költészetének már korai szakaszában helyi, regionális elemeket alkalmaz atmoszférateremtő erővel. A *Gerilladalokban* nyomatékosan jelennek meg azok a motívumok, amelyek a gyermekkor helyszínét, a kisváros flóráját és faunáját, embereit, történeteit jelenítik meg.

Tolnai több alkalommal kezdeményez párbeszédet Szenteleky versvilágával. Verset ír *Szenteleky* címmel, amely *Változatok egy Szenteleky-sorra* alcímmel jelent meg. Az *első hó* című Szenteleky-vers második sora hétszer tér vissza benne, ami tagolja a versbeszédet. A sor apró módosulással kerül a Tolnai-versbe. Az egyik jelző végéről elhagyja a -s képzőt, ami pedig Szenteleky nyelvhasználatára, verselésére jellemző. A gallyak Szentelekynél didergősek, míg Tolnainál didergőként jelennek meg. Ez azonban nem változtat azon, hogy Tolnai továbbírja a

verset, beépíti saját versrendszerébe. Reflektál Szenteleky *Isola Bella* című regényére is, a hó–jég–fagy asszociációsor végén az „ó *isola bella* végigreped a tenger” verssorban végződik, Tolnai kedvelt motívumát találja meg Szentelekynél (Tolnai, 1983).

A tenger és az azúr motívumköre központi helyen szerepel Tolnai Ottó költészetében. A tenger vajdasági magyar irodalmi megjelenése kapcsán fejt ki, hogy „az indítás színvonalát talán még ma sem értük el. Szenteleky *Isola bellá*jára gondolok. Mikrorészletein tudnám ezt leginkább kimutatni. Legegyszerűbb mondataiból. Mélykék bura borult a hegyek fölé, lent pedig a tenger szelídült békés azúrba, mondja például a regény legelején. Később pedig valahol már vakondokkéknek mondja a babérbokrok fölötti kárpitot, a csillagos éjszakai égboltot. [...] Rilke a kék enciklopédia munkatársainak tudta a költőket, hát vakondokkékjével Szentelekylt minden bizonnyal méltó hely illeti meg ebben az enciklopédiában. Ne feledjük, az *Isola bella* helyszíne Taormina, ahol bizony furcsán hangzik ez a szó, vakondok, mindenestre valamiféleképpen az Alföldet hozza, még akkor is, ha az Etna is felfogható vakondtúrásként...” (Tolnai, 2004). Bár Szentelekynél a tenger koránt sincs központi helyen, Tolnai mégis felfedezi azokat a fontos kapcsolódási pontokat, amelyeket autentikusan építhet be gondolkodásrendszerébe. Az azúr és a vakondokkék a „szógyűjtő” Tolnai revelatív találmányai.

A *keserű váróterem* című Tolnai-vers alcímében jelzi a dialogikusságot: *Változatok két Szenteleky-sorra. A Hajnalban, kis állomáson* című vers első két sorát variálja olyan módon, hogy benne a sorok, szavak és szekvenciák ismétlődése a versépítés jellegére is rámutat.

„Ásítás, mosdatlan vasutas / ögyeleg az izzadt, keserű váróteremben” – kezdődik a vers Szenteleky két sorával, majd el is szakad tőle. Szenteleky a rossz szagú vidéki váróteremben feltűnő előkelő hölgy oppozíciójára építi versét, Tolnainál pedig a vidéki váróterem leírása következik, Monarchia-beli rekvizitumokkal, muskátlival, a távíró végtelen szalagjának tekergésével. S amíg Szentelekynél a vidéki váróterem az idegenség helye, ahonnan elvágódni kell, Tolnainál a lírai én úgy érzi, otthon van, „Jó e világvégi kis állomás keserű várótermében” (Tolnai, 2001).

Feltűnik a falubolondja, aki Wilhelm is lehetne, Tolnai jellegzetes figurája, akit annak a Pechán Józsefnek a festménye alapján mintáz, akiről Szenteleky Kornél nagy hatású képzőművészeti tanulmányát írja. A vers nézőpontja az ismétlődések és variációk során egyre inkább áttevődik a falubolondja nézőpontjára, immár az ő tudatán keresztül tudjuk meg, hogy naponta kijár a világvégi váróterembe, mert egyszer „egy vagon palacsinta érkezését jelezték neki”. A versötlet minden bizonnyal a „keserű váróterem” szokatlan jelzős szerkezetére épül, s itt ennek oppozíciójával, az édes palacsintára való várakozással egészül ki, s a vers végére olyan komplex kép jön létre, amely létmetaforává szélesedik, a godot-i várakozás gondolkörével is gazdagodik:

„Ül a tékozló fiú, sisakjából már rég parafasarkot
szabott a bolond suszter, ül a keserű váróteremben,
fütyörészve várja az édes küldeményt.
Az édes küldeményt a keserű váróteremben.”

„Versek, átköltések, másolatok”

Fenyvesi Ottó *Halott vajdaságiakat olvasva* című kötete 2009-ben jelent meg. Benne az avantgárd szabadvers felől érkező Fenyvesi Ottó „vers-klipeket” ír a vajdasági magyar kultúra alkotóiról. Válsághelyzetből szól ki, a pozicionáltság válsághelyzetéből, mert a vajdasági magyar irodalom fogalmi keretének elbizonytalanodását érzékeli, de általános költészeti válságot is tematizál, melyben a vers szélsőségesen marginális pozícióját fogalmazza meg.

Szövegei nem tekinthetők valódi átírásoknak, mert nem egy-egy műre reflektál saját költészeti eszköztárával, nem egy-egy alkotást fogalmaz újra, hanem életműveket szólít meg és jelenít meg, s eközben nemcsak a műre, hanem az élettörténetre is összpontosít, tragikusan végződő emberi sorsok gyűjteményét alkotja meg, éppen ezért egyfajta tematizált jelenlét valósul meg verseiben. Portrékat hoz létre, felismerhető, jellegzetes motívumokat illeszt szövegébe, ezzel egyúttal az intertextualitás felé is megnyitja a szövegek terét. Saját bejáratú hagyományt teremt, amely olvasmányélményein alapul, mintegy munkanaplószerűen működik. Ugyanakkor gesztusával, hogy egymás mellé emeli azokat a szerzőket, akiket csak a lokális irodalmi emlékezet tart számon, azokkal az alkotókkal, akik a magyar irodalmi kánon élvonalában helyezkednek el, egyfajta „felfelé korrigálást” hajt végre, mintegy igazságot szolgáltat az elszenvedett fájdalomért és a mű peremre szorítottságáért is. Elmenők, vándorlók, otthonukat elhagyók és visszatérők élete tematizálódik a kötetben, amely a szerző hovatartozás-képletének, azonosulás keresésének a lenyomatává válik. Kulturális identitást és személyi identitást is felmutat és helyreigazít gesztusával.

Hagyományt alakít a *Halott vajdaságiakat olvasva* megírása során Fenyvesi Ottó, ugyanakkor kötetében megkerüli a vajdasági magyar irodalom megteremtőjének tartott Szenteleky Kornél életművének megidézését. Többször megjelenik, számos utalás történik rá, csak épp adós marad kifejtésével. A bevezető versben említi a nevét és két versét, a *Bácskai éjjel* és az *Olimposz alatt* címűt, az előbbinek jellegzetes képei fel-felbukkannak a verseken. „Szenteleky *Bácskai éjjel*ének ismert sorai sokféleképpen kerülnek intertextuális kapcsolatba a szöveggel. »Éjjel van, horkol a dagadt disznóhizlaló, / a százláncos gazda gutaütötten emészti / az esti vinkót meg a paprikást« – mondja Szenteleky, Juhász Erzsébet kapcsán kerülnek újra elő a sorok, aki *Műkedvelők* című regényének kulcsfiguráját Szenteleky Kornélban találta meg. A prózaversben ezúttal az »esti vinkó« helyett »bor«-ra változik, rekontextualizálva a szöveget, jelentésén azonban mit sem változtatva” (Toldi, 2010: 259).

A *Halott vajdaságiakat olvasva* folytatása, a *Második könyv*, 2017-ben jelent meg. Felépítése és koncepciója az előző kötetével azonos, s Fenyvesi Ottó ebben már nem kerülheti meg a Szenteleky Kornélról szóló verset sem.

A keretes vers egy szivácsi képpel indít, ebben az egykor szerbek, németek és magyarok lakta faluban volt orvosi Szenteleky Kornél. A vers első szakaszát a lírai én mondja el, megjelenik az orvos alakja a múltból, a képzelet megidézi a ház enteriőrjét, a rendelőt, amelyben Szenteleky fiákerport kever egy cselédlánynak. Mélyen a helyhez kötve, mégis a távolságot kémelve és elvágódva tökéletesnek, kereknek látja az életét.

A vers nézőpontja változik, néha a lírai én beszél, másutt a megidézett Szenteleky Kornél hangját halljuk. Nincsenek benne harsány motívummontázsok, de feleleveníti a vitát a vajdasági irodalom mibenlétéről, amikor művelődéstörténeti eseményeket emel be szövegébe. Reflektál rá, hogy Fenyves Ferenc a *Bács megyei Napló*ban költői versenyt hirdet a teáról, ily módon akarva „a provincializmus ellen tenni”, hogy az irodalom elveszítse vidéki jellegét. Olybá tűnik, a lírai én nem a tea tematizálása, hanem a másik oldal, a valóság megírása mellett kötelezi el magát, különösen mert gyakran nem különül el szólama a vers szereplőjének a szólamatól; akkor sem, amikor versprogramot fogalmaz meg:

*„Ezt kell hát megírni,
a tájat és az embereket,
a falut, a várost, a Dunát,
és nem részeire bontani,
parasztkra és kispolgárokra,
hanem ahogy megjelennek
az ember szeme előtt
vagy a képzeletében.
Egy rózsaszín reggelen
egy sápadt diákot dzsörzé blúzban,
ahogy Voltaire-t olvas.”*

Újabb intertextust von be, amikor couleur locale helyett couleur lokált ír, ezzel Sziveri János ismert versét, *A Couleur lokálban* címűt hozza be az értelmezés terébe. Sziveri verse intenzíven idézi meg a keletkezésének atmoszféráját: a lírai én nem éteri magasságokat ostromol, nem távoli vidékek után áhítozik, hanem a mélyvalóságban cövekelt le: csülköt fal egy lokálban, ahol „rügyszó muzsikaszó koszos a leget”, s nem tudja, „lesz-e út mely innen kivezet”. A vers ironikusan elhelyezett rímei és kínrímei is hozzájárulnak jelentésének kiteljesedéséhez. Ahol „folynak a hibátlan felekezeti viták”, „senkik és valaki” jönnek-mennek, miközben kavarg a por „takar mindent a félhomály / ilyen ez a Couleur lokál” (Sziveri, 2011: 97–98). A vers a jellegzetes Sziveri-féle zárlattal fejeződik be. A lírai én nem akar lázadni, de már nincs választása, a körülmények olyanok, hogy nem tud többé szemet hunyni a visszásságok fölött, nem tud letérni a megkezdett útról. Kétségtelen, hogy Sziveri verse korrespondeál Szenteleky helyi színek elméletével, s az is, hogy nem az elmélet vagy az irodalmi környezet ellen lázad, hanem annak aktuális tartalma, a kisszerűség, a szolgálalkúság, a politikai dölyfösség háborítja fel. A jugoszláv térségre gyakran alkalmazott toposz, a balkáni kocsmá Sziveri nyomán így terjed ki a vajdasági magyar körülményekre, így bővül jelentése. A couleur locale közönséges kocsmává züllik, a Couleur lokál pedig vajdasági lét metaforájává válik.

Fenyvesi Ottó másutt a Szenteleky-féle versírási technikát idézi meg találóan. A leginkább játékos és Fenyvesi Ottó verseinek modalitását megidéző rész azonban a Szenteleky regényére, az *Isola Bellára* történő utalás, amely a Bella szó olasz jelentését és magyar női nevet kontaminálja,

alakítja frivol fricskává. Ez a szakasz el is különül a többitől, és a Fenyvesi Ottóra jellemző ismétlésstruktúrák révén korábbi verseinek lázadó, ironikus hangján szól.

A vers az olvasónapló jelleget is érvényesíti, Szenteleky kevésbé ismert, *Nyári délelőtt* című novelláját idézi fel, a nagy keblű csárdásné és a fiatal festő történetét, pontosabban annak testpoétikai vonatkozásait, amelyek a mai értelmező számára is figyelemkeltőek.

A keretes vers végén a lírai én visszatér a jelenbe, saját helyzetére utal, arra emlékezik, hogy ő is egyike azoknak, akik megkoszorúzták a Szenteleky házhoz levő emléktáblát. Fenyvesire nem jellemző módon aktuálpolitikai kérdésekre is kitér, amikor elmondja, az koszorúról a helyi lakosság minden évben letépi a magyar zászló színeit viselő szalagot.

Dialógusba kerül tehát Fenyvesi Ottó Szentelekyvel, ami a versről való gondolkodásának átrendezésére ösztönzi. A hosszúvers Szenteleky modorában írt egységei pedig olyan stílusgyakorlatok, amelyek ténylegesen is a hagyomány megszólíthatóságának bizonyítékai. Megtörténik tehát a korábban megtagadott hagyomány eszmei és irodalompolitikai ballasztoktól mentes „visszavétele”, átgondolása és alkotói átsajátítása.

Irodalom

Bori I. (2004). *Ezredéve itt. Újvidék: Forum.*

Bori I. (2007). *A jugoszláviai magyar irodalom története. Újvidék: Forum.*

Fenyvesi O. (2009). *Halott vajdaságiakat olvasva. Első könyv. zEtna: Zenta.*

Fenyvesi O. (2017). *Halott vajdaságiakat olvasva. Második könyv. zEtna: Zenta.*

Szenteleky K. (1999). A vers a Vajdaságban. 1928. In *Új életformák felé. Egybegyűjtött tanulmányok, kritikák, cikkek 1922–1930. Újvidék: Forum.* 210–216.

Szenteleky K. (2000). Ákácok alatt. 1933. In *Új lehetőségek – új kötelességek. Egybegyűjtött tanulmányok, kritikák, cikkek II. 1931–1933. Újvidék: Forum.* 190–195.

Sziveri J. (2011). *Sziveri János művei. Budapest: Gondolat.*

Tolnai O. (1983). *Vidéki Orfeusz. Budapest: Magvető.*

Tolnai O. (2004). *Költő disznósírból. Pozsony: Kalligram.*
https://reader.dia.hu/document/Tolnai_Otto-Kolto_disznosirbol-819

Tolnai O. (2001). *Balkáni babér. Pécs: Jelenkor.*
https://reader.dia.hu/document/Tolnai_Otto-Balkani_baber-716

Toldi É. (2010). Párbeszéd, átköltés, kultusz. In Uő: *Egyetlen történeteink. Miskolc: Felsőmagyarország.* 253–260.

The “Reading” of Literary Tradition

Éva Toldi

Summary

The central concern of Hungarian literature in Vojvodina is its attitude to tradition; it was initially burdened with the thought of traditionlessness. Therefore, gestures and narratives of establishing tradition were created. The neo-avant-garde generation of the 1960s considered these efforts of creating tradition associated with the name of Szenteleky dated, and the theory of local colour to be regional backwardness. Not long after, however, writers started to have dialogues with these works during which it has become obvious that the work of their previously disowned predecessor still has an inspiring influence. The paper analyses works which turn to literary tradition with the intention of further writing them.

Keywords: Kornél Szenteleky, Hungarian literature in Vojvodina, tradition, paraphrase

RECEPCIJA RUMUNSKAE POEZIJE I PROZE U MAĐARSKOM KNJIŽEVNOM ČASOPISU *HÍD* (1945–2000)

Ferenc NEMET

Univerzitet u Novom Sadu,
Učiteljski fakultet na mađarskom nastavnom jeziku, Subotica

Apstrakt

Cilj ovog rada je da sagleda recepciju rumunske poezije i proze u mađarskom književnom časopisu Híd (Most) u periodu posle drugog svetskog rata, tačnije između 1945 i 2000 godine, te da utvrdi koji su periodi bili manje ili više pogodni za objavljivanje književnih prevoda. Pored toga, da ukaže, koji su rumunski pesnici i pisci najčešće prevedeni na mađarski jezik u posmatranih 55 godina, i ko su bili prevodioci koji su omogućili mađarskoj čitalačkoj publici u Vojvodini, da na svom maternjem jeziku čita rumunsku liru i prozu. Analizom prevoda utvrđeno je, da su sveukupno objavljeni prevodi 19 rumunskih književnih stvaralaca, većim delom pesnika. Ukupno je publikovano 108 pesama i 12 kraćih proznih dela. Od autora svakako treba izdvojiti, kao najomiljenije Vaska Popu (sa 30 pesama i jednom prozom), Floriku Štefan (sa 25 pesama), i Slavka Almažana sa 20 pesama i 2 proze), dok su ostali autori bili zastupljeni sa po jednim, ili sa nekoliko prevoda. Sagledavanje učestalosti prevoda u pojedinim razdobljima daje nam sliku i o tome koji su periodi bili više, a koji manje pogodni za predstavljanje poezije vojvođanski Rumuna. Tako je, u periodu između 1945. i 1950. objavljen svega tri prevoda, između 1951. i 1960. trideset dva, između 1961. i 1970. osamnaest, između 1971. i 1980. trideset šest, dok je taj broj između 1981. i 1990. bio dvadeset devet. Naposljetku, u periodu između 1991. i 2000. godine (kada je objavljeno svega dva prevoda), čini se da je recepcija rumunske književnosti skoro sasvim iščezla. Ovi podaci, inače daju dobar osnov za dalje analize društveno-političkih prilika i svih drugih okolnosti, koji su u određenom periodu omogućili veću ili manju frekventnost prevoda i recepciju rumunske lirike i proze.

Ključne reči: književna recepcija, prevodi, rumunska poezija i proza, časopis *Híd* (Most)

UVOD

Književni časopis *Híd* (Most) pokrenut je u Subotici, davne 1934. godine kao časopis za društvene nauke i književnost, sa akcentom izgrađivanja mostova saradnje između naroda, kultura i književnosti. U periodu pre drugog svetskog rata bio je levo orijentisan, sa naglašenom socijalnom tematikom, koja je potisnula književnost i literarne teme.¹ Nakon drugog svetskog rata (počev od 1947) nastavlja da izlazi u Novom Sadu, kao ideološki časopis, a pristup književnosti bio u duhu socijalističkog realizma. Tek dolaskom Mihalja Majtenjija na čelo časopisa (od 4. broja 1951. godine), *Híd* poprima književni karakter.² Javlja se i plejada mladih pisaca,

¹ Gerold László: *Jugoszláviai magyar irodalmi lexikon (1918–2000)*. Forum Könyvkiadó, Újvidék, 2001, 116–117.

² IBID.

uređivačka politika postaje moderna i polako se otvaraju vrata i za književnu recepciju.³ *Híd* slovi za najstariji i najprestižniji književni časopis vojvođanskih Mađara, a svakako je jedan od najstarijih književnih časopisa (ako ne i najstariji) na celokupnom mađarskom jezičkom području.

Analizom prevoda 55 godišta ovog časopisa, dolazimo do interesantne slike o tome, u kom periodu je rumunska poezija i proza bila više ili manje interesantna mađarskoj čitalačkoj publici, te ko je od rumunskih književnika bio najviše zastupljen u prevodilaštvu ovog mađarskog časopisa. Poučno je, takođe sagledati i to, ko je sve prevodio ta književna ostvarenja na mađarski, i na koji način.

Sagledavajući spisak imena prevođenih rumunskih pesnika, dolazimo do podatka da su, za nešto više od pola veka, u časopisu *Híd* objavljeni prevodi 19 rumunskih književnih stvaralaca, većim delom pesnika. Tačnije, publikovano je 108 pesama i 12 kraćih proznih dela.⁴ U domenu rumunske lirike, to bi značilo, da je objavljeno dovoljno pesama za jednu čitavu pesničku antologiju!

Od autora svakako treba izdvojiti, kao najomiljenije Vaska Popu⁵ (sa 30 pesama i jednom prozom), Floriku Štefan⁶ (sa 25 pesama), i Slavka Almažana⁷ (sa 20 pesama i 2 proze), dok su ostali autori bili zastupljeni sa po jednom, ili sa nekoliko pesama (kao na primer, Mihaj Avramesku⁸, Joan Flora⁹, Radu Flora¹⁰, Petru Krdu¹¹, Ileana Ursu¹², Joan Baba¹³, Marina Felicia Munteanu¹⁴, Vasile Rebreanu¹⁵, Marin Soresku¹⁶ i drugi).

O Vasku Popi između ostalog čitamo, povodom prevedenog ciklusa pesama *A kis doboz* (*Mala kutija*), da se pomenuti, znameniti ciklus njegovih pesama formirao tokom više godina, (od 1959. pa sve do 1970.), proširivao se i menjao sve dok nije stekao svoj konačni oblik.¹⁷ O Floriki Štefan nas časopis informiše, povodom objavljivanja prevoda njene pesme *A szerelem rabszolgája*

³ IBID.

⁴ Ovi statistički podaci su rezultat detaljne analize 55 godišta književnog časopisa *Híd*.

⁵ Književna dela Vaska Pope u posmatranom periodu prevođene su između 1956. i 1999. godine (videti: *Híd*, 1956/5, 1956/12, 1957/11, 1963/9, 1977/4, 1979/5, 1987/7–8, 1990/12, 1991/4, 1999/3–4.)

⁶ Književna dela Florike Štefan objavljivana su između 1951. i 1981. godine (videti: *Híd*, 1951/1, 1954/10–12, 1959/1, 1959/10, 1975/11, 1981/11)

⁷ Književna dela Slavka Almažana publikovana su časopisu u periodu između 1969. i 1986. godine (videti: *Híd*, 1969/9, 1974/12, 1975/1, 1985/11, 1986/10)

⁸ Mihai Avramescu: Emlékezés. = *Híd*, 1949/3, 144–145.; Találkozás. = *Híd*, 1953/5, 334–338.; Két vers. = *Híd*, 1960/3, 211–212.; Néma harangok. = *Híd*, 1974/12, 1387–1391.

⁹ Ioan Flora: Jelenés. = *Híd*, 1972/12, 1404–1406.; Három vers. = *Híd*, 1982/12, 1381–1384.

¹⁰ Radu Flora: Dal az én hazámról. = *Híd*, 1951/1, 29.

¹¹ Petru Crdu: Egy vers. = *Híd*, 1976/3, 311–312.

¹² Ileana Ursu: Egy vers. = *Híd*, 1976/3, 312–313.

¹³ Ioan Baba: Egy vers. = *Híd*, 1976/3, 313–314.

¹⁴ Marina Felicia Munteanu: Üdvözlégy szomorúságom. = *Híd*, 1974/3, 324–326.

¹⁵ Vasile Rebreanu: A fehér cigánylány. = *Híd*, 1973/2, 155–169.

¹⁶ Marin Sorescu: Öt vers. = *Híd*, 1970/12, 1234–1237.

¹⁷ Ács Károly: Jegyzet [Vasco Popa verseihez]. = *Híd*, 1987/7–8, 969.

(*Rob ljubavi*), da pripada (tada) mlađem pesničkom naraštaju Vojvodine, te da joj je prva zbirka pesama (*Pesma mladosti*) objavljena 1949. Da svoju poeziju objavljuje u Književnim novinama, u listu „Mladost“, u „Dnevniku“, u „Lumini“ i „Libertatei“ kao i u „Letopisu“. Navodi se i to, da je svoju treću knjigu pesama napisala na srpskom jeziku.¹⁸

Rumunska proza je u časopisu, u posmatranom periodu bila zastupljena sa deset autora i dvanaest prevoda. Tako su, između ostalog objavljeni prevodi Slavka Almažana, Vaska Pope, Mihaja Avrameskua, Radu Flore, Simjona Lazareanua, Vasila Reboreanua i drugih.

O KNJIŽEVNOSTI VOJVODANSKIH RUMUNA

Časopis *Híd* nije objavljivao samo prevode rumunskih pesnika i prozaista, već i nekoliko eseja o pojedinim rumunskim piscima, i istoriji rumunske književnosti u Vojvodini. Tako se, među njima izdvaja zanimljiv, poduži članak Radu Flore o književnom radu Mihaja Avrameskua¹⁹, novinara, pisca, izdavača i poetu, čiji je razvojni put tekao paralelno sa uspostavljanjem socijalističke vlasti u Jugoslaviji, te se razgranao u tri osnovna pravca. Prema oceni Flore, Avramesku se bio odomaćio u tri žanra: u poeziji, prozi i pisanju pozorišnih komada. Ali od tih žanrova se ipak ističe bliskost i posvećenost lirici, u kojoj se ogleda njegova književna nadarenost, pre svega u pesmama koji svedoče o neverovatnoj i finoj jezičkoj istančanosti, te se nazire da nije samo njegov stil već i književni temperament do srži pesnički.²⁰ I on je – kazuje nam Flora –, prešao put od socijalističkog realizma, do novijih, labavijih, objektivnijih izražajnih formi.²¹

O književnosti Rumuna o Vojvodini saznajemo, da je ona veliki zamah dobila u posleratnom periodu, kada je začel književni pokret kod Rumuna, te kada su novi društveni odnosi stvorili uslove za nove izražajne forme i mogućnost ispoljavanja ličnosti autora. Začetak književnog pokreta vojvođanskih Rumuna označio je osnivanje književnog kruga Lumina, u avgustu 1946., a naredne godine i pokretanje istoimenog časopisa, u Vršcu, pri izdavačkoj kući Libertatea (koji se potom, 1963. seli u Pančevo, zajedno sa časopisom). Pre toga, u aprilu 1946., pokrenut je književni podlistak nedeljnika „Libertatea“, *Libertatea literară*, a nešto ranije, od maja 1945. „Libertatea“ je imala i književnu rubriku *Supliment literar și artistic*.²²

U takvim uslovima se razvijala i književnost Mihaja Avrameskua, u periodu socijalističke obnove i izgradnje, društveno-političkih promena, perioda društvenog razvoja punog revolucionarnim sloganima, parolama i oduševljenjem. Bio je to period koji je i njega inspirisao na pisanje pesama o agrarnoj reformi, seljaku, elektrifikaciji, i borbi protiv nepismenosti, ali i o radnosti novog života.²³ Ali je to, isto tako, bio i period njegovo društveno-književnog angažovanja, budući da se 1946. zaposlio u redakciji „Libertatee“, godinu dana kasnije prihvatio

¹⁸ Fehér Ferenc: Jegyzet [Florica Stefanról]. = *Híd*, 1954/10–12, 466.

¹⁹ Radu Flora: Mihai Avramescu irodalmi műve. = *Híd*, 1974/112, 1371–1383.

²⁰ IBID.

²¹ IBID.

²² IBID.

²³ IBID.

se uređivanja dečjeg lista „Bucuria pionierilor”, a počev od 1948. uređivao je i časopis „Lumina”. Dva njegova romana, (*Letört ágak; Ezüsterceg*) prevedena su na mađarski jezik i objavljena u izdanju novosadske izdavačke kuće Forum.²⁴

U njegovim delima se rumunski književni jezik uspešno prepliće sa banatskim rumunskim dijalektom i jezičkim provincijalizmima, kao njegovim stilskim oznakama.²⁵

Sažet i veoma važan pregled razvoja književnosti vojvođanskih Rumuna nakon drugog svetskog rata, u časopisu *Híd* daje nam 1984. godine Simjon Lazareanu, koji sažima književno i pesničko stvaralaštvo i onih starijih ali i novih, mlađih pesnika.²⁶

On nam kazuje da su neposredno nakon drugog svetskog rata, začetnici i nosioci književnosti vojvođanskih Rumuna bili većinom mladi, (starosti oko 25 godina), pre svega prosvetni radnici, studenti i kulturni poslenici, koje je nadahnjivalo oduševljenje, toliko karakteristično za taj period, a koji je bio rezultat revolucionarnih promena i novih društveno-političkih okolnosti. Ti mladi intelektualci bili su nejednako nadareni i različitih kulturnih nivoa, ali su svejedno bili prvi pregaoci rumunske književnosti u Vojvodini.²⁷

Lazareanu, nadalje, književnost i poeziju Rumuna deli na dva perioda: Prvi (početni) period traganja, između 1945. i 1955., te drugi period, vreme književnog uzleta, počev od 1968. to jest 1970. koji traje sve do danas.²⁸

U tom početnom, posleratnom periodu objavljeno je jedanaest zbirki pesama na rumunskom jeziku, prožetih oduševljenjem tih vremena, i mladalačkim zanosom, a od liričara toga doba svakako treba spomenuti Mihaja Avrameskua, Jona Balana, Radu Floru, Floriku Štefan, Iona Miloša i Teodora Šandrua. Lazareanu od svih njih, kao najznačajnije izdvaja Mihaja Avrameskua, Jona Balana i Radu Floru.²⁹

Interesantno je, da nakon tog prvog perioda, posle 1955. sledi pauza od deceniju i po, a drugi period, započinje 1968, sa objavljivanjem prve knjige Slavka Almažana na srpskom jeziku. Tada se javljaju i drugi autori, koji su svoja dela poslali na godišnji književni konkurs „Lumine”: Jon Flora, Petru Krdu i Miodrag Miloš. Posle dve decenije ćutanja tada se ponovo oglašuje i Mihaj Avramesku, dok Florika Štefan i Vasko Popa počinju da publikuju na srpskom jeziku.³⁰

Književni stvaraoci ovog drugog perioda su, u svojim delima, s jedne strane pristupili rušenju do tada postojećih književnih klišeja, a s druge, vratili se bogatoj pesničkoj zaostavštini rumunske književnosti u međuratnom periodu: lirici Argezija, Blage, Barbua i drugih. Ovi stvaraoci su, dakako, već bili upućeni u dešavanja evropskih književnih pokreta kao i novih književnih pravaca. To se, po viđenju Lazareanua najbolje prepoznaje u delima tri najznačajnija pesnika: Slavka Almažana, Joana Flore i Petra Krdua. Po njegovom viđenju, preokret u poeziji

²⁴ IBID.

²⁵ IBID.

²⁶ Simeon Lăzăreanu: Egy nemzedék nagy esélye. = *Híd*, 1984/6, 888–893.

²⁷ IBID.

²⁸ IBID.

²⁹ IBID.

³⁰ IBID.

vojvođanskih Rumuna označavaju dve knjige Slavka Almažana: *Tečni muškarac* (1970) i *Kuća u pustinji* (1971), u kojima se autor jednom za svagda obračunava sa idiličnim, neprestanim oduševljenjem, što je do tada bila rasprostranja pojava među rumunskim pesnicima.³¹

Najavu narastanja i pristizanja novih, mlađih rumunskih pisaca i pesnika, jedne nove generacije, nagovestio je Radu Flora i Emil Filip u svom zajedničkom tekstu o rumunskoj književnosti u Vojvodini, 1976. godine, pod naslovom *Na margini velikih obećanja*.³² U tom tekstu sažeta su bogata književna zbivanja 1975. i 1976. godine, koja su (za razliku od ranijih, uobičajenih 7–8 knjiga godišnje) iznedrila 28 naslova književnih dela, koja su čekala na objavljivanje, i sveukupno upućivala na veoma dinamičan i bogat književni život vojvođanskih Rumuna.³³ Naglo povećanje broja književnih dela usledilo je posle raspisivanja literarnog konkursa „Lumine”, 1969. godine, te je počev od tada pa nadalje, samo nedostatak sredstava sprečavalo izdavanje narastajućeg broja novih književnih dela. Ovaj literarni pregled, uglavnom se odnosi na predstavljane rumunskih književnih dela objavljenih 1975. godine uz najavu novih autora, i novih dela.³⁴ Na kraju ovog članka nalazimo prevoda nekoliko mlađih rumunskih autora-pesnika, (po izboru Radu Flore), između ostalog Petru Krdua, Ileana Ursu, Petru Ardeleanu Riste, Joana Babe i Ane Nikuline Sirbu.³⁵

PREVODI I PREVODIOCI

Književnost je svakako pogrešno svesti samo na običnu statistiku. Ali napred spomenute brojke o objavljenim prevodima adekvatno ilustruju obim recepcije rumunske književnosti u časopisu *Híd*, kao i popularnost rumunskih autora (pre svega Vaska Pope, Florike Štefan i Slavka Almažana) među mađarskom čitalačkom publikom. Razloge popularnosti možemo tražiti (ali i naći) u njihovoj, mađarskoj čitalačkoj publici bliskoj poeziji, prijemčivom pesničkom senzibilitetu, aktuelnoj tematici i lirskim izražajnim formama.

Sa aspekta časopisa *Híd*, recepcija rumunske poezije i proze predstavljala je, između ostalog pravi prevodilački izazov, što dokazuje i bliža analiza prevoda. Naime, trebalo je naći odgovarajuće prevodioce-pesnike, što baš i nije bilo lako. Tako, možemo zaključiti da su prevodioci, većim delom imali dvostruki pristup: jedni su, poznavajući rumunski jezik, prevodili „zanatlijski precizno”, (mogli bi reći doslovno), a drugi, koji su bili pesnici-prevodioci, pravili su kvalitetne lirske prepeve, najčešće koristeći kao osnov neki tzv. „sirov prevod”. Postojala je i treća varijanta, kada su pesme sa rumunskog prevedene posredstvom nekog drugog jezika (najčešće srpskog) na mađarski.³⁶ Nevezano za to, o kakvoj se vrsti prevoda radilo, stoji konstatacija, da se oko časopisa *Híd*, tokom decenija formirala jedna mala prevodilačka radionica, čiji su članovi bili dobro poznate ličnosti književnosti vojvođanskih Mađara: kao: Ferenc Feher,

³¹ IBID.

³² Radu Flora–Emil Filip: Nagy ígéretet margójára. A vajdasági román nyelvű irodalom. = *Híd*, 1973/3, 299–311.

³³ IBID.

³⁴ IBID.

³⁵ IBID. 311–314.

³⁶ Do ovih podataka/zaključaka došlo se sagledavanjem prevodioca u posmatranom periodu, kao i konkretnom analizom prevoda.

Laslo Gal, Jožef Pap, Karolj Ač, Bela Balint, Pal Balaž, Karolj Koliger, Margit Nađ (Koliger), Kalman Feher i drugi.³⁷ Oni su svojim znalačkim prevodilačkim radom učinili dostupnim rumunsku liriku mađarskoj čitalačkoj publici. Često je postojalo i lično poznanstvo ili prijateljska veza između rumunskih pisaca i njihovih mađarskih prevodioca, što je predstavljao osnov za učvršćivanje i književnih veza, počesto i inspiracija za izradu prevoda.

Analizom učestalosti, frekventnosti prevoda, dolazimo do zaključka da je tokom posmatranih 55 godina ona bila podosta neujednačena, što upućuje i na promenljivost društvenog konteksta u kome su ti prevodi nastajali. Bilo je i povoljnih ali i nepovoljnih perioda za književno zbližavanje i stvaranje uslova za prohodnost i u jednom i u drugom pravcu. Tako prve, teške, posleratne godine nisu baš pogodovala za književne prevode, već više za uzajamno informisanje o manjiskoj književnosti. Ipak, uprkos tome, *Híd* je 1949. godine u svom trećem broju objavio pesmu *Sećanje (Emlékezés)* Mihaja Avrameskua, u prevodu poznatog mađarskog pesnika i pisca Lasla Gala.³⁸ Kao objašnjenje mađarskoj čitalačkoj publici, uz prevod čitamo i belešku da je „Mihaj Avramesku najtalentovaniji mladi pesnik vojvođanskih Rumuna, koji je kao priznanje za svoje pesništvo 1948. godine dobio državnu nagradu od Narodne Republike Srbije.”³⁹ Ova pesma je inače bila prva rumunska pesma prevedena i objavljena u časopisu *Híd* posle drugog svetskog rata.

Nekoliko meseci kasnije, iste te 1949-te godine publikovan je i jedan tekst (anonimnog autora) o rumunskoj manjini u Vojvodini⁴⁰, iz kojeg se mađarska čitalačka publika mogla pobliže informisati o vojvođanskim Rumunima. U tom članku između ostalog čitamo – ne bez obojenosti komunističkom ideologijom – da su i Rumuni, kojih ima 60.000, podneli velike žrtve u interesu narodnooslobodilačke borbe i narodne revolucije, da oni danas „u potpunosti uživaju plodove narodne revolucije, i nacionalnu slobodu” te su „započeli izgradnju kulture, koja je po formi nacionalna, a u suštini i po sadržaju socijalistička i uopšteno ljudska.”⁴¹

O književnom životu Rumuna u Vojvodini saznajemo, da su prva književna dela nakon drugog svetskog rata ugledala svetlo dana 1946. godine, te da Rumuni već imaju i književno udruženje „Lumina”, koja okuplja mlade književnike. Ali i to, da je 1947. u Vršcu pokrenut književni časopis „Lumina” 1947. godine. O broju objavljenih rumunskih književnih dela saznajemo, da je između 1946. i 1949. izdato pet udžbenika, tri zbirke poezije i dva originalna pozorišna komada, ali da istovremeno na objavljivanje čeka jedna antologija pesama, jedna antologija proze te četiri knjige poezije, „u kojima je nova Jugoslavija opevana kao domovina socijalističke izgradnje.”⁴²

³⁷ IBID.

³⁸ Mihai Avramescu: Emlékezés. = *Híd*, 1949/3, 144–145.

³⁹ Gál László: Jegyzet [Avramescuról]. = *Híd*, 1949/3, 145.

⁴⁰ Anonim: Néhány szó a vajdasági román kisebbségről. = *Híd*, 1949/10–11, 601–605.

⁴¹ IBID.

⁴² IBID.

LOŠIJA I BOLJA VREMENA ZA RECEPCIJU

Prevodi rumunske lirike, počev od 1949. u časopisu *Híd* javljaju se različitim intenzitetom. Sagledavanje njihove učestalosti po dekadama, daje nam sliku o tome koji su periodi bili više a koji manje pogodni za predstavljanje poezije vojvođanski Rumuna. Tako je, u periodu između 1945. i 1950. objavljeno svega tri prevoda, u periodu između 1951. i 1960. trideset dva, između 1961. i 1970. osamnaest, između 1971. i 1980. trideset šest, dok će taj broj između 1981. i 1990. biti trideset devet, te će u periodu 1991. i 2000. godine (kada je objavljeno svega dva prevoda) skoro sasvim isčeznuti.

Koji su god razlozi, osim društveno-političkih prilika i kulturno-književne klime uticali na povećanje ili smanjenje broja književnih prevoda, činjenica je da period između 1951. i 1960. kao i period između 1971. i 1980. bio najplodonosniji. Bio je to period kada su na čelu časopisa *Híd* stajali vrsni književnici otvoreni prema susednim književnostima: Mihalj Majtenji, Janoš Herceg i Nandor Major (u periodu između 1951 i 1960), a potom Karolj Ač i Janoš Banjai (u periodu između 1971 i 1980). Oni su širom otvorili vrata časopisa i za prevode rumunske lirike i proze, jer su pomenuta dva perioda, u domenu prevoda bila najplodonosnija.⁴³

Važna činjenica je i ta, da je recepcija književnosti vojvođanskih Rumuna u časopisu *Híd* svoj kontinuitet održala tokom više od pet decenije, dajući mađarskoj čitalačkoj publici to zadovoljstvo, da u rumunskoj poeziji uživa na svom maternjem jeziku.

Literatura:

Gerold, László: *Jugoszláviai magyar irodalmi lexikon (1918–2000)*. Forum Könyvkiadó, Újvidék, 2001, 116–117.

Kolekcija časopisa *Híd*.

**Reception of Romanian Poetry and Prose in the Hungarian Literary
Magazine *Híd* (1945–2000)**

Ferenc Nemet

Summary

The aim of this paper is to examine the reception of Romanian poetry and prose in the Hungarian literary magazine *Híd* (Bridge) in the period following World War II, more precisely between 1945 and 2000, and to determine which periods were more or less suitable for the publication of literary translations. In addition, to point out which Romanian poets and writers were most often translated into the Hungarian language in the observed 55 years, and who were translators who enabled the Hungarian readership in

⁴³ Gerold László: *Jugoszláviai magyar irodalmi lexikon (1918–2000)*. Forum Könyvkiadó, Újvidék, 2001, 116–117.

Vojvodina to read Romanian lyric and prose in their mother tongue. The analysis of the translation found that the total number of translations of 19 Romanian literary authors was published, mostly by poets. A total of 108 poems and 12 short prose pieces were published in total. One of the authors who should certainly be distinguished, as the most popular Vaska Popa (with 30 poems and one prose), Florik Štefan (25 poems), and Slavko Almažan with 20 poems and 2 prosas), while the other authors were represented by one, or a few translations. Looking at the frequency of translations in certain periods gives us a picture of what periods were more and which are less suitable for the presentation of the poetry of the Vojvodina Romanians. Thus, between 1945 and 1950, only three translations were published, between 1951 and 1960, thirty-two, between 1961 and 1970, eighteen, between 1971 and 1980, thirty-six, while this number was between 1981 and In 1990, he was twenty-nine. After all, between 1991 and 2000 (when only two translations were published), it seems that the reception of Romanian literature has almost completely disappeared. These data, otherwise provide a good basis for further analysis of socio-political circumstances and all other circumstances, which at a certain period allowed for a greater or lesser frequency of translation and reception of Romanian lyricism and prose.

Keywords: reception, literature, translations, Romanian poetry and prose, Híd (Bridge) magazine

PE ALEILE COPILĂRIEI

Brândușa JUICĂ

Universitatea din Belgrad, Facultatea de Învățători
Școala de Studii Înalte de Specialitate
pentru Educatori „Mihailo Palov”, Vârșeț

Rezumat

Literatura română pentru copii și tineret, scrisă în Voivodina, Republica Serbia, este privită ca parte integrantă a literaturii române scrise în această regiune după cel de-al Doilea Război Mondial. Până în 1970 nu a fost publicată nicio lucrare originală pentru copii, toate realizările de acest fel au putut fi găsite doar în revistele "Bucuria pionierilor" (Vârșeț, 1946), care în 1956 a devenit "Bucuria Copiilor". În acest articol prezentăm o parte din literatura pentru copii a Feliciei Marina Munteanu, singurul scriitor român din Serbia care a primit Premiul „Ivo Andrić” pentru proză scurtă în limba sârbă. Aceasta este cartea „Romanul lui Nicu”, care a aparut la Editura „Libertatea” din Panciova în 1986.

Cuvinte cheie: literatura română din Voivodina, copii

Privită ca parte integrantă a literaturii române din Voivodina, Republica Serbia, literatura pentru copii completează ansamblul de valori autentice create de românii de pe aceste meleaguri, contribuind la o mai bună înțelegere a identității noastre culturale.

La fel ca în literatura națională și cea universală, literatura pentru copii scrisă în limba română în Voivodina, Republica Serbia, cuprinde creații literare menite copiilor, precum și opere care nu au fost scrise special pentru copii, dar sunt încadrate în literatura pentru copii, datorită accesibilității lor și a valențelor educativ-instructive.

În spațiul cultural al românilor din Voivodina, cărțile pentru copii au devenit mijloace didactice eficiente. Fragmente din acestea sunt incluse în manualele și lecturile școlare, utilizate în învățământul cu predare în limba română. Creațiile pentru copii, sau accesibile acestora, publicate în limba română, pot fi întâlnite și în cadrul activităților extracurriculare. În situațiile amintite, literatura pentru copii deține un rol important în învățarea limbii române literare, în realizarea obiectivelor educaționale și în dezvoltarea simțului estetic al micilor cititori.

Privită din punct de vedere al temelor abordate, literatura română din Voivodina oferă copiilor posibilitatea de a păși în universul copilăriei de ieri și de azi, de a dobândi informații despre lumea satului bănățean tradițional, despre frumusețile naturii surprinse în diferite anotimpuri. Autobiografia, ficțiunea și imaginea lumii contemporane sunt termenii cheie care definesc aria tematică a literaturii pentru copii scrisă în limba română.

Unul dintre scriitorii de seamă, care a publicat în limba română și cărți pentru copii a fost Felicia Marina Munteanu¹ (2. 11. 1945- 3. 06. 2015), autoarea volumului *Romanul lui Nicu (Mic roman pentru copii cu amintiri și poezii)*, Libertatea Panciova, 1986, spre care ne îndreptăm atenția în articolul de față.

Această carte pentru copii și despre copii este scrisă de Felicia Marina Munteanu - mama, fiind o dedicație specială pentru fiul său. Apare ca un roman neobișnuit despre o copilărie concretă, a personajului central, copilul Nicu, dar în același timp și despre cea a școlarilor, în general, care cresc pe aceste meleaguri, despre obligațiile lor cotidiene impuse de sistemul educativ, despre jocurile lor cu colegii, prietenii, despre modul cum se manifestă printre vârsnicii lor, cum se observă reciproc și se confruntă cu cei de sex opus.

Nicu la vârsta preadolescenței înțelege realitatea, care de multe ori nu-i este pe plac: „Dacă scrii temă de casă, atunci, acolo, în caiet faci ce vrei tu. Iar în viață faci în fiecare zi numai ce-ți spun cei mari.” (Munteanu 1986: 16).

Introducerea, *La intrarea în primul capitol al romanului*, prezintă cadrul în care a luat naștere un roman pentru copii, cu o lume aparte, în care domină legi și reguli tipice.

Această intrare miraculosă în roman își poartă cititorii într-un spațiu determinat, „într-o încăpere mare, luminoasă și caldă, plină de copii, de jucării, de oameni, și mai ales plină de copii care fac lucruri interesante și vorbesc despre ele, este căptușită cu mătasea foșnitoare și alunecoasă a curiozității.” (Munteanu 1986: 7).

Nota explicativă, în mod tot neobișnuit, se extinde: „Chiar și parchetul era acoperit cu un covor din mătasea curiozității. Și când pui piciorul pe mătasea curiozității ea răsună până departe, iar întrebările foșnesc în ecouri: Ce-i în roman? Cine-i în roman, Cum e în roman?” (*Ibidem*).

¹ A fost crainic și ziarist la Postul de Radio și Televiziune Novi Sad. A desfășurat o activitate neobosită ca membră a Societății Scriitorilor din Voivodina, a Societății de Limba Română din Voivodina – Republica Serbia, dar, în special, ca o colaboratoare fidelă a Casei de Presă și Editură *Libertatea* din Panciova. S-a manifestat și ca traducător și autor a șase scenarii de film și a unei piese de teatru radiofonic. A fost unul dintre fondatorii revistei *Tribuna Tineretului*, mulți ani fiind membru în redacția acesteia. (Barbu & Ciobanu 2013: 142).

Descoperită și lansată de Radu Flora, Felicia Marina Munteanu a intrat în literatură ca reprezentantă a generației de mijloc a scriitorilor de limbă română din Voivodina. A debutat cu creația în proză *Ultimile frunze* în revista *Bucuria copiilor* (1957) și cu două poeme în revista *Lumina*, publicate în anul 1962. În paginile aceleiași reviste, din anul 1969, a publicat versuri, poeme în proză, proză scurtă și traduceri. Debutul editorial a fost în anul 1973 cu volumul de poezii *Peste nisipuri mișcătoare* (Juică 2018:72).

Prin opera sa „marcată de atracția spre modernism” (Popa 1997: 221) a contribuit la afirmarea liricii feminine în spațiul nostru literar. A mai scris, pe lângă poezie, proză, critică literară, note de drum ... Este unica scriitoare de limbă română care a primit *Premiul Ivo Andrić* pentru proză scurtă în limba sârbă.

„Felicia Marina Munteanu și-a cultivat talentul nativ de poetă dând o poezie nostalgică în adolescență, alta erotică când cunoaște iubirea și versuri pentru copii când devine mamă.” (Ibidem 1997: 226). Pentru copii a publicat volumele: *Romanul lui Nicu (Mic roman pentru copii cu amintiri și poezii)*, Editura *Libertatea* din Panciova, 1986, la aceeași editură volumul de versuri *Un pisoal cu soața lui* (1987), iar mai târziu, în anul 1999, *Dacă mă întrebi pe mine*, poezii pentru copii, la Editura Societății de Limba Română din Novi Sad.

Opera originală a poetei și prozatoarei Felicia Marina Munteanu este cunoscută unui public mai larg, fiind tradusă și publicată în limba sârbă, slovacă, ruteană, albaneză, turcă, italiană, engleză, germană.

Sintagma *mătasea curiozității*, cu sensul de metaforă, definind această parte a copilăriei drept comoara cea mai de preț, apare pe prima pagină a romanului de cinci ori, *mătasea foșnitoare și alunecoasă a curiozității*, ceea ce sugerează multitudinea de sensuri a calității copiilor și tinerilor de vârstă școlară.

Atenția reținută asupra propoziției dezvoltate: *foșnește mătasea curiozității sub piciorul curiosului*, descoperă alte mistere: *foșnește mătasea curiozității sub ploaia de întrebări ale curiosului*. Preadolescenții și adolescenții, aflați în fața multor întrebări, caută singuri răspunsuri.

Specifică pentru această vârstă este și comportarea liberă, dar și mișcarea ușoară, degajată, iar autoarea este preocupată să rețină toate detaliile: „Apoi curiosul deschide larg porțile ochilor și porțile inimii, face un pas mare și /... HOP! HOP!/ - Iată-l a intrat în primul capitol al cărții...” (Munteanu 1986: 8).

Pe parcursul romanului este prezentat un preadolescent de zece ani, un copil mare, foarte apropiat de adulți, așa se credea el, dar ca atare îl acceptau și cei cu care ajungea în contact. Comportarea lui devine, pe zi ce trece, tot mai ciudată. A început să evite colegii mai mici, să-l intereseze, tot într-un mod ciudat, fetițele, pe care le-a privit când cu dispreț, când cu afecțiune. Îl interesează preferințele lor, felul de a se comporta și îmbrăca, descoperindu-și colegile, se descoperă pe sine, simte marea nevoie de mișcare, iar atunci când îl constrâng obligațiile școlare suferă: „Și totuși, eram silit să stau aplecat deasupra unor teme de casă pe care le găseam de-a dreptul ridicole și îmi pierdeam timpul aiurea.” (Munteanu 1986: 10). Mai ales în fața vacanței, atmosfera apăsătoare a obligațiilor impuse de școală îl copleșește de-a binelea: „...acum ... în fața vacanței totul se prelungea și se întindea ca o gumă de mestecat când o rozi peste măsură.” (*Ibidem*).

Firea nestatornică îl îndeamnă pe Nicu și să cânte, să-și arate ce-l preocupă, ce știe și ce vrea să facă. În perioada când părăsesc basmele, preadolescenții sunt fascinați de posibilitatea realizării unor fapte deosebite, întocmai ca eroii din scenariile SF. Nicu aparține, cu trup și suflet acestei categorii.

O compunere, temă realizată acasă, la libera alegere, comentată la școală o zi întreagă, este un bun prilej pentru a evidenția deosebirile dintre băieți și fete, la vârsta de 10 ani, pe care o avea Nicu.

La zece ani e firesc să ai rival cu care să-ți măsoari priceperile, aptitudinile, calitățile, uneori și defectele.

Lui Nicu i-a fost impusă drept rivală Virginica, o elevă din altă clasă, ocazie pentru el să-i demonstreze că nu face compuneri originale. Pe de altă parte, totuși, față de această colegă nutrește afecțiune. Îl interesează cum se îmbracă, ce fel de apucături are și ca să demonstreze aceasta expune destule argumente: „Virginica e atât de dichisită când vine la școală, că nici n-ar avea timp să-și pieptene păpușile. Ea stă toată ziua la oglindă și se admiră că-i frumoasă. Și face pe grozava și cu noi, colegii ei.” (Munteanu 1986:15).

Despre reprezentanții lumii adolescente mai aflăm că le place să se destăinuie, chiar simt necesitatea de a face acest lucru. Cei mai apropiați confidenți le sunt părinții. La fel procedează și Nicu, care îi povestește tatălui întâmplarea cu colega Virginica și compunerile ei mincinoase, dedicate păpușilor.

Despre Virginica, colega pe care Nicu a simpatizat-o, aflăm și alte detalii, exprimate printr-o invocație retorică: „Cum să nu observi o puștoaică mieroasă, cu codițe lungi lăsate pe spate și cu ochii verzi ca de pisică ... Avea mereu niște pieptenele și niște agrafe în păr care străluceau de departe.” (Munteanu 1986: 19).

Alte relatări, destăinuiri, despre felul de a fi al adolescenților, băieți și fete, completează imaginea unei vârste de neliniști, căutări, cu probleme specifice, în calea integrării lor în lumea adulților. Astfel, Nicu, când își dă seama că s-a îndrăgostit, relatează această stare cu toată sinceritatea: „Știu doar că rămas singur, am îngenunchiat pe zăpadă și am scris ... cu un deget nesigur și tremurător *Nicu plus Virginica*” .” (Munteanu 1986: 23) și mai observă el singur că i s-a schimbat total felul de a fi, comportarea ce o avea până în momentul marcat de fiori răscolitoare.

Visul și realitatea se întrepătrund, lasă amprente asupra personalității în formare a copilului, ceea ce este explicat în mod atrăgător și plastic de prozatoare: „Și eu îi dau mâna și alerg cu el peste holde, peste lanuri, pe lângă cuiburile de potârniche, pe sub brazii neliniștiți. Iar dințele timpului din poveste, tocit de tot, iată că nu ne poate face nimic, mie și puștiului meu Nicu.” (Munteanu 1986: 24).

Convinsă că fiecare om îl are pe Nicul lui, autoarea se încumetă să alerge neconținut pe aleile copilăriei și să definească sugestiv copilăria, numind-o drept *capitala amintirilor*, o minunată metaforă cu ajutorul căreia marchează prima perioadă a vieții omenești.

În paginile romanului surprind și momentele care prezintă înțelegerile tacite dintre tată și fiu, cu ajutorul mimicii, mult mai expresivă uneori decât orice avalanșă de cuvinte, apoi precizarea unor întrebări, pe care băiatul i le pune tatălui și de la care așteaptă răspuns: „De ce zăpada, lumina acea albă fără umbre, nu poate rămâne tot aici? Cum ar fi dacă eu , ... cu mama și tata, cu lucrurile din jur n-am dispărea niciodată? (Munteanu 1986: 28).

Dintre aventurile tipice perioadei în care se afla Nicu, zborul cu parașutele confecționate din umbrele a fost una dintre cele mai incitante.

După principiul *Când pisica nu-i acasă, șoarecii joacă pe masă*, această aventură s-a petrecut în absența părinților, în fața unui public constituit din prietenii lui Nicu. Senzația că a realizat ceva nemaipomenit zburând cu parașuta construită din umbrele, este redată cu mult meșteșug de autoarea romanului: „ ... eu legat încă între cele patru umbrele, acum deja toate frânte, cu sforile ce-mi atârnav ca niște cozi, m-am simțit mai important și mai voinic ca niciodată ...” (Munteanu 1986: 35).

Scriitoarea mai surprinde în paginile romanului, cu o notă de nostalgie vădită, imaginea unei gospodării tradiționale, a bunicilor lui Nicu, trecuți de mult în lumea umbrelor, de care îl leagă o serie de frumoase aduceri aminte.

Încărcate de amintiri sunt: podul casei, pivnița, curtea, grădina, în fond, tot ceea ce a rămas ca oglindă a unor vremuri, oameni, lucruri, fapte memorabile. Un interes aparte exprimă și versurile pe care autoarea le dedică lui Nicu și prietenului său Nuțu, din care se desprinde nostalgia după vremurile apuse. Întrebările versificate exprimă frământările izvorâte din ineditul vârstei. Spre exemplificare, reproducem câteva secvențe din această poezie, care are șapte strofe, inegale ca număr de versuri: „Unde fuge anorimpul/ care a trecut?/ Unde-i zăpada/ de astă iarnă, în care ținut?// Unde curge apa din râu/ când râul s-a scurs?/ Cine așează în zori/ Soarele, sus?//...

Unde-s eu de astă-vară/ când eram/ un pic mai mic/ bălțile să le sar iară/ să n-am grijă de nimic?// (Munteanu 1986: 38).

Multe dintre mărturiile trecutului trăiesc încă în lada de zestre a bunicelor. Și eroul acestui roman caută urme și amintiri din viața înaintașilor printre lăzile goale, acoperite de praf, printre cărțile cu file îngălbenite, printre candelabre vechi și unelte tradiționale. Febra căutării se extinde printre cârjele bunicului, printre cătrînțele bunicii, cu care umbla de sărbători, printre fustele scobite și brodate ..., oferind copilului un loc de refugiu sigur: „Și mă simt protejat de vacarmul de afară” (Munteanu 1986: 37), afirmă Nicu.

La vârsta sa, Nicu își formează și primele noțiuni despre oameni, vârsnici, calități și defecte, ce trebuie să accepte, de ce să se ferească, interdicțiile supărându-l în mod special: *Cu noi, copii, cei mari vorbesc numai să ne comunice: asta nu-i permis. Asta-i interzis. Trebuie să faci. Nu-ți admit ...*

Efecte sonore imitative, inedite, care evidențiază arta narativă a scriitoarei, sunt prezente în deschiderea capitolului opt al romanului. Acestea sprijină din plin descrierea unui tablou de vară rurală: „Praful se ridica și cobora în vale. Revenea ca o ceață. Se-ntindea peste sat ca o sfoară. Îmi înțepa nările dilatate de oboseală, de căldură de curiozitate. Frrrrr! Ihihhi, ihahaha, făceam trecând în galop pe lângă duzii bătrâni sub care găștele și rațele și puii lor luau masa și pălăvrăgeau.” (Munteanu 1986: 63).

În micul său roman pentru copii, *cu amintiri și poezii*, Felicia Marina Munteanu prezintă câteva aspecte ale unei copilării concrete, cu farmecul și ineditul ei. Personajele sunt școlari sănătoși, care se manifestă în cadrul colegial, în familie, în timpul liber. Trăiesc în mediul urban, dar petrec clipe minunate și la sat, în natură.

Acțiunea romanului este dinamică, vioaie, cu dialoguri, cu câteva poezii, pe care autoarea le-a reluat în volumul de versuri *Un pisoi cu soața lui*. Schimbările survenite în dezvoltarea psihofizică a copilului erou sunt inserate cu grijă, dibăcie și lux de amănunte în evoluția acțiunii romanului.

Popasul în lumea copilăriei are la bază alternanța dintre povestire și poezie. „Dacă povestirea se acomodează cititorului țință - copilul, versurile sunt meșteșugite cu grijă, bucurându-se de aprecierea exegeților. Astfel, Ștefan, N. Popa recunoaște *pe alocuri o manieră de versificație argheziană*. (Juică 2018: 73).

În finalul romanului, scriitoarea se lasă din nou sedusă de lumea rimelor și printr-o poezie atractivă, cu titlul *În loc de cuprins*, se adresează direct cititorului, cerându-i părerea despre conținutul cărții: „1. Dacă ți-a plăcut romanul - scrie-mi!/ 2. Dacă nu ți-a plăcut romanul - scrie-mi!/ 3. Dacă ți-a plăcut și nu ți-a plăcut - scrie-mi!// Adresa mea o știi:/ Eroul Romanului despre Nicu/ Strada Amintirilor nr. 10/ Orașul: Copilăria/ Statul: ETERNITATE/ Căsuța poștală - O inimioară//...(Munteanu 1986: 91).

Acest final de roman, mai puțin obișnuit, oferă noțiunile cheie, special concretizate, în acest loc, ele fiind din plin solicitate și extinse pe parcursul romanului. Pe lângă cele menționate, se relevă și identificarea autoarei cu personajele pe care le-a creat, ea însăși fiind fascinată și absorbită de visele, jocurile și fanteziile copilăriei.

Bibliografie:

Barbu, Vasa & Ciobanu Nicu (2013). *65 de ani de beletristică (1947- 2013)*.

Panciova: Editura *Libertatea*.

Juică, Brândușa & Magda, Ileana (2014). *Vântul seamănă cuvântul, Antologie de literatură română pentru copii și tineretul școlar, scrisă în Voivodina, Republica Serbia*, ediția a treia, Zrenianin: ICRV.

Juică, Brândușa (2018). *Privind spre copilărie - Considerații despre literatura pentru copii și tineret, scrisă în Voivodina, Republica Serbia*. Panciova: Editura *Libertatea*.

Munteanu, Marina Felicia (1986). *Romanul lui Nicu*. Panciova: Editura *Libertatea*.

Popa, Ștefan N (1997). *O istorie a literaturii române, din Voivodina*, Panciova: Editura *Libertatea*.

On The Paths of Childhood

Brândușa Juică

Summary

Romanian literature for children and youth written in Voivodina, Republic of Serbia, is an integral part of literature created in the region after the Second World War. Until 1970, no original work for children had been published, all the achievements of this kind could only be found in the magazines „Bucuria pionierilor” (Vrsac, 1946), which in 1956 became „Bucuria copiilor). In this article we present a fragment from the opera for children of the writer Felicia Marina Munteanu, the only Romanian writer in Serbia who received the Ivo Andrić Prize for short prose in Serbian language. This is the book of children Nicu's novel/ *Romanul lui Nicu*, which appeared at the Publishing House „Libertatea” in Pančevo, in 1986.

Keywords: romanian literature from Voivodina, children

SORIN TITEL – PARADOXUL DISCREȚIEI ȘI AL SCENELOR TARI

Alina BAKO

Universitatea „Lucian Blaga” din Sibiu

Rezumat

Sorin Titel răstoarnă modelele tradiționale prin construirea unei narațiuni surprinzătoare, în care lumea este neplăcută ca un organism cu tumori. Sugestiile politice pot fi văzute în episoadele despre călătorie în Lunga călătorie a prizonierului. Victimă a sistemului, prizonierul devine atât cuprins de situația sa, încât, în momentul în care putea fi liber, el se întoarce. Depersonalizarea este finală și profundă când numele este uitat. Posibilitatea de a accentua și de a propune o viziune grosolană și grotescă este exemplul unui eveniment care ar fi putut salva existența lor "putrezitoare".

Cuvinte cheie: roman, corp, boală, teamă, politică, ficțiune

Întreținând cu absurdul evidente relații filiale, apropiindu-se de o înțelegere vie a spațiului carceral, oprimator, în sens kafkian, proza lui Sorin Titel, scriitorul bănățean care a reprezentat o apariție fulgurantă în peisajul literar din a doua jumătate a secolului al XX-lea, își configurează nervurile narrative și consumă largi spații, figurative: „Hale uriașe de carne, hălciile sângerânde stând agățate în cârligele ruginite, sângele picurând încă pe cimentul murdar, și, înfîptă în lemnul scrijelat, barda mică, lângă creierii de vită albicioși și tremurători, imense hale de carne mirosind puternic a sânge proaspăt, cald, a carne crudă, carnea în lumina neonului...” (Titel, 89) Viziunea funambulescă și un grotesc apropiat de naturalism redefinesc un peisaj vast, al unei mobilități stranii, o scurgere a lichidelor, care amenință să se oprească. Materia tinde să se lichefieze, lipsesc reperele, lumina se schimbă, este artificială, un laborator mecanizat, perceput cu simțurile anesteziate. Urmând această schemă, universul narativ se construiește paradoxal prin îmbinarea momentelor tari, care provoacă angoasă, trezind frici ancestrale legate, pe de o parte de moarte, de distrugerea materiei, iar pe de alta, de instinctul de apărare, de rezistență în fața unui pericol iminent.

Prozatorul Sorin Titel este considerat de mulți dintre criticii literari ca fiind un nostalgic al tradiției și satului românesc, dar, în același timp, se conturează și o altă ipostază diferită, una a terorii, a violenței și a sacrificiului: prima propune un experiment narativ cu influențe europene și coagulată în romanele substanțiale: Pasărea și umbra apărut în anul 1977, Țara îndepărtată (1974), Clipa cea repede (1979) și Femeie, iată fiul tău! (1983) un proiect în patru părți al autorului, iar pe cea de-a doua o regăsim în Lunga călătorie a prizonierului, roman publicat în 1971.

Schema narativă, care ordonează mare parte din textele lui Sorin Titel, este călătoria. În romanul Lunga călătorie a prizonierului, aceasta distribuie evenimentele pe linia unei mișcări permanente, în care se întretese tema culpabilității: „O greșeală, o mică greșeală.” Dacă ar fi să ne raportăm la ceea ce scris Camus, că orice religie se învâрте în jurul celor două noțiuni

complementare de inocență și vinovăție și că „omul este singura creatură care refuză să fie ce este. Problema este de a ști dacă acest refuz nu îl duce la propria distrugere și la cea a celorlalți, dacă orice revoltat trebuie să se desăvârșească în justificarea crimei universale sau dacă, dimpotrivă, fără pretenția unei nevinovății imposibile, ea poate descoperi principiul unei vinovății rezonabile.” (Camus, 1997, p. 22). Nu întâmplător am folosit ideile camusiene, pentru că personajele lui Sorin Titel sunt „oameni revoltați”, dacă avem în vedere mai ales discuția legată de raportarea acestuia la omul religios. Pentru Camus, ca și pentru personajele lui Sorin Titel, nu există decât două lumi posibile, una a religiei și una a revoltei.

Romanul a primit mai multe interpretări: de la considerarea textului drept „un roman de război”, „parabolă” (Dobrescu), „o operă poetică deghizată, o meditație în termeni alegorici asupra condiției umane” (Dumitriu), „existența călătoare a omului (homo viator), la condiția omului ca făptură închisă și la divertismentul care ne face să uităm, să suportăm conștiința propriei noastre condiții.” (Balotă) sau cu accent pe aspectele corporalului „drumul pe jos este o incursiune într-un concret mai degrabă al fiziologicului” (Vighi). Romanul este evident tributar formulei epice a noului roman francez, cu evidente structuri în care se poate ghici situația absurdă, precum și inserarea mitologicului. Dar, dincolo de aspectele pe care le putem observa la o primă lectură, se conturează o ipostază a analizei libertății umane și a modului în care „prizonieratul” poate fi interpretat. Parabolă a unei societăți totalitare, în care semnele se acumulează fără tăgadă, prizonierul este cetățeanul, cel care de-a lungul existenței este hăituit pentru o vină neștiută. Supravegheat și pedepsit continuu, acest anonim aproape kafkian devine parte a unei structuri ample, în care trupul se îmbolnăvește, îndură, suferă, se lamentează sau se ridică de fiecare dată din „mocirla” caldă sau rece. Interpretarea pe care o dăm textului este susținută de felurite nuclee narrative cu trimitere directă la constrângerile sociale și politice ale epocii, prizonieratul fizic și spiritual care determină angoasa umană.

Corporalitatea maladivă este decelabilă prin diferitele jaloane pe care personajul masculin le întâlnește în drum, momente semnificative din existența lui de prizonier. Este interesant modul în care sunt alternate figurile feminine și cele masculine. Barcagiul se aseamănă unui alt Caron cu trăsături grotești „cu barba lui roșie și cu ochiul lui de sticlă mare și holbat.” Fiecare frântură onirică se modelează în jurul acelorași personaje, contrapunctic. Metaforele trimit la universul concentraționar și la aspecte ale războiului: „mormanele de fluturi morți creșteau, mirosul greu de abator se întetea” și „ca să-i poată vâna în voie, cei doi își acoperiseră fața cu un fel de mască foarte ingenioasă, asemănătoare măștilor de gaze folosite în războaie.” (Titel, 23) Într-un joc kafkian, deținutul este lovit, ridicat, îmbrățișat, folosit pe post de popice pentru jocul celor doi care îl însoțeau. Sentimentul de frică este din nou adus în prim plan: „Și mie mi-a fost frică la început, după aceea însă m-am obișnuit. E adevărat că unii, spuse el în continuare, se obișnuiesc mai greu, dar oricum, voința trebuie educată, indiferent de suferințele pe care această educație le-ar cere.” (Titel, 38) Sistemul opresiv care îi afecta pe toți trei inoculează ideea de frică și supraveghere, așa cum primirea loviturilor determină o accentuare a senzației de realitate a textului. Preluând tehnici din Noul roman francez, așa cum a observat în unanimitate critica literară a vremii, Sorin Titel propune o altă viziune a unei lumi bolnave: cea a absurdului.

Răstălmăcirea cuvintelor și interpretarea eronată, care au fost culpele mai multora dintre prizonierii regimului politic comunist, sunt redată prin jocul ghicirii cuvintelor, pe care deținutul îl pierde mereu. „Te cam joci cu cuvintele” (Titel, 44) amenință unul dintre însoțitori. Raporturile de

putere nu se schimbă niciodată și victima rămâne în același spațiu al imposibilei scăpări. Supravegherea continuă, parte a unui climat bolnav, este mărturisită direct: „De ce crezi tu că suntem noi aici? (...) Ca să auzim tot ce spui, pentru asta suntem, să-ți intre bine în cap.” (Titel, 45) Dialogul surzilor, în linie ionesciană, propune o reinterpretare voit inversă: „Vă iubesc ca pe frații mei” se transformă în auzul opresorilor în „Ne urăște ca pe dușmanii lui”. (Titel, 56) Este explicat apoi comportamentul celor doi și cruzimea față de deținut: „aveau organismul slăbit și o stare de sfârșeală normală la niște ființe prost hrănite și lipsite de lumina binefăcătoare a soarelui.” Relația cu cei doi este lipsită de comunicare și empatie: răului el îi răspunde cu binele: le scoate bătăturile, scoate dintele bolnav pentru a-i vindeca. Aproape într-un parcurs christic, cei doi îi șterg fruntea când el cară povara hainelor lor „cei doi însoțitori îi ștergeau cu mare grijă fruntea.” (Titel, 67)

Momentul uciderii calului echivalează cu o prevestire a sfârșitului, cruzimea celor doi fiind descrisă frust, fără menajamente: „Prizonierul văzu cum mațele animalului ieșiră afară împrôșcându-i pe cei doi însoțitori, apoi loviră calul în moalele capului și în ceafă și sângele care zvâcni într-un jet gros îl împrôșcă și pe prizonier.” (Titel, 77)

Pneumonia care îl ținutuește la pat câteva zile îi dă prilejul unor meditații filosofice: „i se părea că stelele acelea, uluitor de strălucitoare, sunt niște imense tumori pe pielea netedă a cerului.” (Titel, 23) Universul pe care îl descrie este maculat, dar profunzimea bolii este cu atât mai mare cu cât însuși cerul este pătruns de semnele ei: „prizonierul se îmbolnăvi, îl dureau gâtul, avea o adevărată rană în gât, încât de durere scâncea încet, în așa fel încât ceilalți să nu-l audă, saliva caldă, dulceagă i se aduna în gură și el scuipa, de înghițit nu mai putea să o înghită (...)” (Titel, 78) Durerea pe care o îndură prizonierul este acută, nu îl purifică, ci, dimpotrivă este prezentată ca un accident al existenței, fără a provoca vreo schimbare. Om și natură se contopesc, unul împrumutând din urgiile celeilalte. Ploaia este absorbită de corp, ca într-o spulberare a oricăror limite corporale. Elementul acvatic distruge bariera dintre lumi: „corpul lor absorbise totuși ploaia, și toată cantitatea aceea de lichid trebuia la urma urmei eliminată într-un fel.” (Titel, 66) Simptomele lumii bolnave se accentuează prin formulările unor nuclee disolubile, în fața urgiilor naturii. Uterul mamei „pânțele mamei” devine o formă de reclusiune, în care încep să se retragă. Călătoria lor scormonește în trecutul fiecăruia și determină realizarea unei unități a corpurilor: „să ofere ploii un corp cât mai compact.” Salvarea solară vine în momentul în care se simt slăbiți de intemperii, „razele soarelui pătrundeau în ei și îi încălzeau pe dinăuntru.” (Titel, 49) Personajele lui Sorin Titel sunt făpturi solitare, pentru care delimitările corporale aproape nu există, realizându-se permanent un schimb între materie. Ceea ce caracterizează înainte de toate indivizii este acest transfer inoculant de elemente, carne și cunoaștere, simultan.

Aluziile politice pot fi observat în ipostaze ale călătoriei lor. Într-una din gărilor unde ajung, loc de răscruce, reușesc să „prindă unul din acele trenuri internaționale cu care se călătorea atât de comod (...) stăruia un miros de portocale și de băutură fină. (...) era foarte plăcut să călătorești cu astfel de trenuri internaționale, își spuseră cei trei, căutându-și reciproc păduchii prin hainele jechoase.” (Titel, 54) Contrastul observat cu atâta nonșalanță aduce în mintea cititorului rememorarea unei perioade document a regimului politic, în care călătoriile în afara țării erau cu greu obținute, „erau limitate.” Despre limită vorbesc și cele trei personaje, ajunse într-un moment în care sunt expuse clar cele două lumi care se ating, dar nu fuzionează. Celei septice și îmbietoare din punct de vedere olfactiv i se opune una a mizeriei, a lipsei de

perspectivă, unde nici măcar privirea nu poate ajunge dincolo de obstacolele – ferestre imense înghețate. Alternanța anotimpurilor, în afara impresiei de dinamism și trecere pe care o induc, sugerează și sentimentele amestecate de frig și cald pe care prizonierul și cei doi supraveghetori le încearcă. Relația care se naște între ei, de tip victimă călău se transformă într-un fel de dependență. Cei trei devin un mare corp bolnav. Victimă a sistemului, prizonierul se obișnuiește atât de mult cu ipostaza sa, încât, la un moment dat când poate fi liber, se întoarce: „își dădu seama că așa, de unul singur, drumul lui nu avea nici un sens, prin urmare se întoarce și îi ajunse din urmă pe cei doi.” (Titel, 70) Sensul existenței fiind pierdut, însăși ființa umană nu mai poate accede la libertate. Orice drept îi este negat din prea multa coexistență cu cei doi călăi.

Reducerea omului la instinctul animalic este redată prin foamea care acaparează sufletele „începură să se hrănească cu pești putrezi, având grijă să nu-l uite niciodată pe el, pe prizonier, să-l invite la ospățul lor, și așa învăță el, să mestece fără să crâcnească peștii cruși mustind încă de sânge, se obișnuie cu gustul dulceag și cleios al sângelui.” (Titel, 80) Contaminarea este treptată și sugerată prin macularea profundă și lipsa puterii distingerii binelui de rău.

Depersonalizarea este definitivă și esențială prin uitarea propriului nume. Întoarcerea în anonimat devine o formă de construire a unui spațiu alb, fără detalii: „Cum te cheamă? (...) Nu știi” (Titel, 79). O lume în descompunere, lipsită de repere și de coerență: „fetuși în spirt” populează un spațiu al cercului, o sarabandă a lumii uitate ca o baracă provizorie. Ipостaze ale unor evenimente care ar fi putut să le salveze existența „în putrefacție” sunt prilejul de a accentua și propune o viziune macabră și carnavalescă. Ultima soluție, religia, aluzia strigării numelui Maria de-a lungul călătoriei esențiale, eșuează „nu se vedea nicio stea spre care aceștia să călătorească, nicio iesle a pruncului Isus spre care ei să se poată îndrepta.” (Titel, p. 69) Semnele lumii sacre se anulează, orizontul rămânând pustiit de orice formă de salvare. Semnalul de alarmă asupra „plecărilor” este tras cu subtilitate în momentul în care cei trei perorează pe seama a ceea ce înseamnă călătorie: „plecărilor sunt periculoase”. Fie că sunt aduse în discuție accidente de tren, de bicicletă, de avion sau vapor, prin recurgera la mitul biblic al lui Iona, desacralizat. „Iahtul personal” poate întâlni „minele îngropate în mare în timpul războiului”. Absurditatea situației confirmă condamnarea așa numitei „ideologii burgheze”, iahtul personal devenind un mod arogant de a se situa în lume.

Comunicarea este viciată de accidente posibile. Imaginându-și o situație în care „tu nu mai ai gură, a făcut-o harcea-parcea colonelul cu glonțul său nenorocit uitat pe țeava puștii” (Titel, p. 76), naratorul personaj poate face aluzie la ușurința cu care erau pedepsiți cei cuvântau sau acționau împotriva regimului și multiplele „accidente” ale celor incomozi. Libertatea avea un preț greu de plătit, dar nu putea fi atinsă niciodată, maladia morală pătrunzând până în cele mai îndepărtate colțuri ale minții. Eugen Simion remarcă „Câtă vreme diferența dintre victimă și torționar există, istoria poate fi relatată la persoana a III-a. Se exprimă distinct un eu și un el, vocea subiectivității și vocea naratorului din afară. Când, în lungul exercițiu al fricii, omul și-a pierdut consistența (personalitatea), narațiunea unifică vocile. Vorbește un eu nediferențiat, rezultat din confuzia inocenței și a crimei. În fața morții, Isus și cei doi tâlhari devin egali. Romanul vorbește, în fond, despre frică și depersonalizarea omului în imperiul fricii.” (Simion, 1984, p. 537)

Întoarcerea acasă este dificilă: „nu poți să te întorci decât dacă știi bine unde vrei să te întorci, adică să ai un reper foarte precis spre care vrei să te îndrepti.” (Titel, 2010, p.73) Călătoria

nu se mai poate realiza și în sens invers. Reperele fiind mobile și pierdute, parcurgerea drumului în sens invers este imposibilă. Aproximarea de moarte este văzută ca o muncă asiduă de săpare a gropii- mormânt.

Diluviul pe care îl trăiește în continuu prizonierul este transformat, la scară mică în lacrimi „trebuie să încerci să-ți prești lacrimile de teamă ca nu cumva ele să-ți înghețe pe față producându-ți răni adânci, mai e și scărpinatul până la sânge, de asemenea cât se poate de periculos, sunt toate acele eczeme care datorită murdăriei îți acoperă corpul...” (Titel, 99). Lacrimile nu mai au rol purificator, de curățare de grijile acumulate, ci devin forme maladive de exteriorizare a suferinței corporale, surse ale unei proliferări a eczemelor care acoperă corpul prizonierului.

Semnele decrepitudinii și ale distrugerii corporale se acumulează: „fără dinți, scuipându-i în nisip unul câte unul”, cu „sângele cald al gingiilor”, cu „piciorul, putred pe jumătate”. Călătoria nu se încheie niciodată, așa cum rămâne deschis finalul. Ideea morții și a vieții împreună însoțește cele trei personaje anonime, care își continuă drumul: „trebuie să mergi” „noaptea când liniștea e atât de adâncă și când” (Titel, 2010, p.134). Personajele anonime alcătuiesc un singur și mare corp bolnav, lipsit de coerență, al cărui singur atribut este mersul. Ca și cum ar fi fost condamnat pe viață la a merge fără încetare, întregul nu țintește un loc anume, ci continuă să străbată lumea, fără sens.

În romanele care urmează, Sorin Titel păstrează numai anumite nuclee și ritmul narativ domol, aproape îngânat, care amintește de cântecele populare. În *Pasărea și umbra* textul este fragmentat și conține ca un fir roșu ideea morții, care bântuie personaje de tip cuplu, Ion - Ana, Iulișca cea tânără - Iulișca cea bătrână, Tili - Letiția (surorile necăsătorite), studenții Tisu - pictorul Honoriu Dorel sau surorile îndrăgostite de muzica lui Wagner, dar și tema gravă a memoriei, cea individuală și cea colectivă care se revarsă peste faptele narrative: Autorul narator apare pentru a atrage atenția cititorului: „Cine să mai confrunte cele povestite cu cele întâmplate în realitate? Unde să mai găsești pe acei «martori oculari», gata să strige în gura mare că autorul minte, adăugând de la el, pe ici-pe colo, că nu spune întotdeauna adevărul?” (Titel, 1984, p. 26) Situată sub semnul relativului determină o perspectivă subiectivă, cu mai mulți naratori: Eva Nada, doamna preoteasă, Andrei, doctorul Tisu.

Moartea unui țăran este pretextul unui discurs povestit fără încetare de bătrână, tuturor celor care vor să asculte. Povestea este brodată pe fondul unui realism mitic, personajele schimbându-se, vârstele schimbându-se, numai bătrâna rămânând să dea seamă de continuitatea memoriei, care se transformă în amintire colectivă: „Vântul aduce cu el mirosul otrăvit al pădurii și celălalt miros al satului ascuns în vale, blând, domestic, liniștitor: miros de lapte cald, la sfârșitul fiecărei zile, de balebă și de cânepă pusă la uscat, de la un gard la altul; cel al fuioarelor, înecăcios și uscat, atârând în cuiele ruginite ale șoproanelor; miros dulceag de fiertură pentru porci (brusturi, făină de porumb, hălci uriașe de dovleci galbeni fierbând cu plescăituri leneșe...”

Spațiul descris de Sorin Titel este unul al satului bănățean, descris în detaliu. Fiecare element olfactiv aduce cu sine imaginea unei lumi pe cale să dispară. „Romanul realist clasic este o oglindă care se plimbă de-a lungul unui drum (peste o realitate, astfel zis, constituită, stabilizată), romanul nou este o peliculă despre o realitate în stare de ebuliție. Oglinda s-a sfărâmat, cioburile nu prind decât fragmente dintr-o realitate la rândul ei în stare de accelerată metamorfoză. Semnul acestei deplasări continue este, în plan epic, o narațiune care se constituie și

se desface în alte mici narațiuni produse și prinse ca bulboanele în pasta inițială” (Simion, 1984, p. 541)

Romanele lui Sorin Titel mărturisesc despre un alt fel de a face proză, dincolo de frământările sociale și politice ale vremii, se conturează un stil molcom, profund, în care există loc și pentru simboluri, pentru mit, pentru realitate și vis. Fiecare își revendică parte din narațiunile lui, contribuind astfel la realizarea unui conglomerat narativ.

Bibliografie:

- CAMUS, A. (1997), *Fața și reversul. Nunta. Mitul lui Sisif. Omul revoltat*, București, RAO
- CERNAT, P., MANOLESCU, I., MITCHIEVICI, A., STANOMIR, I. (2005) *Explorări în comunismul românesc*, vol. I-II, Iași, Polirom
- CESEREAU, R. (2005) *Gulagul în conștiința românească. Memorialistica și literatura închisorilor și lagărelor comuniste*, Iași, Polirom
- MIŁOSZ, C. (1996) *Gândirea captivă. Eseu despre logocrațiile populare*, Traducerea din polonă de Constantin Geambașu, Postfață de Włodzimierz Bolecki, București, Editura Humanitas
- SIMON, E. (1976-1978-1984) *Scriitori români de azi*. vol. I-II-III-IV, București, Editura Cartea Românească
- SONTAG, S. (1977) *Illness and Metaphor*, Penguin Books
- SORA, S. (2008) *Regăsirea intimității. Corpul în proza românească interbelică și postdecembristă*, București, Cartea Românească
- SPIRIDON, M. (1989) *Melancolia descendenței*, București, Cartea Românească
- TITEL, S. (1989) *Țara îndepărtată, Pasărea și umbra*, București, Editura Eminescu
- TITEL, S. (2010) *Lunga călătorie a prizonierului*, Cluj, Editura Dacia
- WUNENBURGER, J.- J. (2005) *Imaginariile politicului*, București, Editura Paideia

Sorin Titel - the Paradox of Siscrption and Strong Scenes

Alina Bako

Summary

Sorin Titel overturns traditional patterns by building a surprising narrative, where the world is foul like a body that carries tumours. Political hints can be seen in episodes of the journey in *Lunga călătorie a prizonierului/The Prisoner's Long Journey*. Victim of the system, the prisoner gets so used with his situation that, at a point when he can be free, he returns. Depersonalisation is final and profound when the name is forgotten. The opportunity to emphasise and to propose a gruesome and grotesque vision is the example of an event that could have saved their “rotting” existence.

Keywords: novel, body, sickness, fear, politics, fiction

RECEPTAREA LUI MIHAI EMINESCU ÎN PUBLICAȚII EDITATE ÎN LIMBA MAGHIARĂ*

Dumitru COPILU-COPILLIN

Universitatea București
Universitatea „Ion Creangă” din Chișinău

România ca „insulă latină” în lumea slavă beneficiază de un singur canal cu deschidere spre lumea latină din Vestul european, dar nu înainte de a străbate bariera lingvistică și geografică a lumii fino-ugrice, avanpostul fiind Ungaria, de unde ramificațiile ei genealogice duc spre Nordul baltic și scandinav, Estonia și Finlanda, cu afiliații în Danemarca.

Într-o perioadă istorică, în care o parte a României de nord-vest, Transilvania, îi era integrată, Ungaria făcea parte din Imperiul dual Austro-Ungaria, atunci când aparent s-ar fi lărgit barierele spre Vest. Cu toate acestea, înainte și după Tratatul de Pace de la Trianon din 1920 (când Imperiul dual austro-ungar destrămandu-se, se oficializa și actul istoric al Marii Uniri din 1918 prin care Transilvania - această insulă spirituală și lingvistică atunci considerată latină - revenea la patria mamă, România), Eminescu a fost recunoscut un „geniu” al Gintei Latine, care prin valoarea literară, mesajul umanist militant și ecoul neobișnuit de mare al operei sale traduse a contribuit la consolidarea relațiilor culturale dintre România și Ungaria. Dovadă, interesul cu totul deosebit pentru Eminescu, încă din timpul vieții poetului – așa cum vom vedea – într-o măsură concurențial/competitivă cu marile spații lingvistice și geografice ale lumii slave, francofone sau anglofile.

La sfârșit de secol XIX, mai ales în noul secol XX și la început de secol XXI publicațiile de limbă maghiară din Ungaria și România au receptat favorabil opera poetică și politică militantă pentru cauza națională a lui Mihai Eminescu, acesta fiind asemuit cu congenialii săi poeți maghiari, la rândul lor militanți pentru cauza națională a țării lor. La unul dintre acești poeți a fost remarcată în plus ca tipologie viziunea și tematica sociogonică similară a operei lor, avem în vedere *Tragedia omului* de Imre Madách și *Memento mori* de Mihai Eminescu. La alții, motivul în plus era - față de valoarea și mesajul operei - în planul filiației/similitudinii (nume, cetățenie sau faptul că s-au născut, au trăit sau au murit pe teritoriul României de azi). Între aceștia îi remarcăm pe congenialul Poet Național al României, Mihai Eminescu (pe numele său, Mihail Eminovici) și pe Poetul Național al Ungariei, Petőfi Șandor (pe numele său, Alexandru Petrovici), decedat în timpul revoluției din 1848 în luptele de la Albești de Sighișoara, muza și soția lui Iulia, precum și fiul lor Zoltan fiind născuți în nordul Transilvaniei, unde împreună au și trăit un timp). Alt mare poet, Adi Endre (numit în epocă un „Eminescu al Ungariei”) s-a născut în sătucul Mecențiu (azi Adi Endre) din comitatul Sălaj azi județul Satu Mare, a învățat și trăit în satul natal, apoi în Zaláu, Carei și Oradea, iar muza și soția lui, ca moștenitoare a castelului de la Ciucea, l-a vândut poetului român Octavian Goga, cel mai bun prieten și traducător al poetului maghiar.

*

În LIMBA MAGHIARĂ (ungară, limba neamului unui conglomerat de vechi triburi uralice, din familia fino-ugrică, ramura ugrică, în vremea noastră vorbită în Ungaria de aproape 10 milioane de locuitori) traduceri din opera lui Mihai Eminescu și ecouri în publicații editate sub formă tipărite și online se publică în UNGARIA încă din timpul vieții poetului român (1850-1889). În periodicele din capitala Ungariei, la Budapesta, în 1889 apare ultima dintre capodoperele poetice scrise de Eminescu și cea mai reprezentativă pe tema cosmogonică, *La steaua*, precum și un articol consistent semnat de Szöcs Géza în „Hazánk”, poezia *Ce e amorul* în „Vasárnap”, iar în „Revue d'Orient” un articol despre „unul dintre cei mai mari poeți contemporani”.

Primele traduceri și referințe critice apar totuși în publicații de limbă maghiară, editate pe actualul teritoriu al României, în Transilvania. Au existat controverse în ultimele cinci decenii asupra traducerii primei poezii eminesciene „*Atât de fragedă*”, publicată în limba maghiară la Cluj în 1885. În arhiva Bibliotecii Centrale Universitare „Lucian Blaga” din Cluj-Napoca a fost identificată, scanată în 2016 și tot atunci republicată pagina ziarului de Cluj „Kolosvári Közlöni”, care reconfirmă ceea ce se enunța încă în 1964 la București, în cadrul unui Simpozion internațional Eminescu. Anume, identitatea autorului căruia îi aparține traducerea era semnată nu cu pseudonim - pretinsul autor fiind un alt cunoscut traducător ardelean - ci cu numele propriu, Sándor József. Descendent al unei familii de pașoptiști refugiați la București, aici ca student audiază cursul despre Mihai Eminescu predat de Titu Maiorescu la Universitatea din București. Ulterior se stabilește la Cluj ca activist cultural, traducător și ziarist, redactor la ziarul clujean „Kolosvári Közlöni”, unde în numărul de Crăciun din 25 decembrie 1885 publică prima versiune maghiară a poeziei „*Atât e fragedă*” sub titlul „*Cseresznye fa féhérvirága*”.

Anterior, el a mai tradus și din Vasile Alecsandri, iar în 1884 traduce în maghiară poezia „Un răsunet” de Andrei Mureșanu. Scrisă în 1848 ca ecou al Marii Adunări Naționale de pe Câmpia Libertății din Blaj, în 1991 această poezie a fost oficializată ca Imn Național al României cu un titlul devenit celebru prin primele cuvinte ale primului vers, „*Deșteaptă-te române*”.

Acest moment literar istoriografic 1884-1885 pare semnificativ, unul de frondă, similar cu cel derulat în țările vest-europene și America, unde în anii ultimului deceniu de viață a poetului român Mihai Eminescu receptarea poeziilor lui era una fulminantă (traducerea și ecoul în 6 limbi din 11 țări). Unele coincidențe semnificative susțin supoziția: • În 1884, nou numitul Director al Operei Germane din Amsterdam (anterior membru în Dieta Bucovinei și în Camera Imperială de la Viena), compozitorul bucovinean Tudor Flondor a început să pună pe note poezii de Eminescu, prima fiind romanța *Somnoroase păsărele*-Müde Vöglein, cea pe care o cântăm și noi în zilele noastre. Fostul Mare Duce al Bucovinei, apoi Principe al Transilvaniei, iar în acel an 1884 Împărat al Austro-Ungariei, Franz Josef încântat de melodia *Somnoroase păsărele*/Müde Vöglein care devenise populară și la Viena, a dorit să facă cunoștință personal cu autorul, conferind compozitorului înalta distincție a Imperiului, „Ordinul Cavalerilor”, de atunci semnându-și compozițiile cu numele Tudor Cavaler de Flondor. Printre primele melodii semnate cu noul nume a fost și *Serenada*, o transpunere muzicală/serenadă după poezia cu același titlu de Victor Hugo, tradusă din limba franceză în limba română de Mihai Eminescu tot în 1884 • Era anul în care la Paris, „Revue Universelle Internationale” se publica în premieră poemul *Luceafărul*, în traducerea

lui A. Djuvara, versiune franceză prezentată atunci la un for internațional al scriitorilor din Amsterdam, la care adevărul despre drama bolii și morții lui Eminescu era deconspirată în premieră. În acest context, total detașat de ascensiunea/afirmarea poetului român ca valoare națională de dimensiune europeană, în iunie 1883 Eminescu a fost interzis în țara sa, mai întâi arestat și apoi „izolat într-un ospiciu” - „persecuție cu conotații politice”, considerată de acest for internațional drept „caz de încălcare flagrantă a drepturilor omului” prin tratare cu „rea credință într-un stabiliment de nebuni” - deci „eliminat din viața literară de politică, o maladie internațională incurabilă”. Avem în vedere deconspirarea „cazului Eminescu” – descris în termenii de mai sus – extrași din Raportul prezentat în 1883 și din Rezoluția publicată în 1884 ale celui de al V-lea Congres internațional al „Asociației Scriitorilor Europeni” (înființată în 1878 la Paris de Victor Hugo), congres organizat la Amsterdam-Olanda în septembrie 1883 • Anterior arestării și „izolării în ospiciu, pentru convingerile și acțiunile sale politice”, Împăratul Franz Josef semna „*Confirm primirea*” pe unul din Rapoartele primite prin Ministerul de externe de la ambasadorul imperial la București, agent al curții imperiale (transmis apoi în 9 capitale ale țărilor colaboratoare) despre implicarea influentului în Europa ziarist politic Eminescu în activitatea unei Societăți secrete „Carpați”, în care era membru și milita pentru „eliberarea Transilvaniei”, contrar prevederilor din Pactul „secret” al nou înființatei Alianțe dintre Austro-Ungara, Germania și Italia, care prevedea expres păstrarea vasalității Transilvaniei. Pactul urma să fie semnat pe 28 iunie 1883 (până la ora 19 când expira și întreruperea relațiilor diplomatice dintre Regatul Ungariei și Regatul României, pe aceeași clauză a Vasalității Transilvaniei, dar semnarea acestui Pact a fost amânată până în octombrie, când Societatea „Carpați” fusese desființată și Eminescu era eliberat temporal din ospiciu, ne mai fiind considerau un „pericol” pentru viața publică.

După publicarea la Cluj în 1885 a primei traduceri din Eminescu în limbă maghiară, la sfârșit de deceniu, în ultimul an de viață al poetului român, în 1889 încep să apară în presa maghiară traduceri și articole de apreciere, atât la Budapesta (menționatele 2 traduceri și 2 articole), cât și la Cluj (articol în ziarul „Kolozsvar”), iar în 1890 la Arad, în ziarul „Alfold” articol despre „Mihai Eminescu,...un Lenau al românilor” și în „Arad es Videke” despre „Mihai Eminescu,...cel mai mare poet al romanilor”.

Persoana care a declanșat seria traducerilor în limba maghiară a poeziei eminesciene, tot în timpul vieții poetului, a fost „inegalabilul” Lőrinc (Laurențiu) Bran. Sub pseudonimul „Samossujvári”, „prolificul” Laurențiu Bran a publicat în rubrica de foileton a gazetei „Szilágy-Somlyó” din Șimleu Silvaniei, începând din 17 ianuarie până în octombrie 1889: *De ce nu-mi vii, Melancolie, Despărțire, Povestea teiului, Somnoroase păsărele, Departate sunt de tine* (reprodusă în „Cultura”, Cluj, 1924). În continuare, la începutul ultimului deceniu al secolului XIX, același ziar din Șimleu Silvaniei continuă să publice sub același pseudonim poeziile: *De câte ori iubit-o, O, rămâi, Din valurile vremii, Nu mă-nțelegi, Sonet (Veneția, pe care „Tribuna” din Sibiu îl reproduce, iar poeziile le comentează imediat, apreciind meritul traducătorului alături de: „acei români cu carte care și în ungurește mânuiesc cu înlesnire condeiul”)*.

Descoperindu-și de timpuriu afinitățile față de Eminescu, în ultimul an la gimnaziul piarist din Sighet – aidoma elevului din București, Corneliu M. Popescu, traducătorul lui Eminescu în engleză sau a elevului viitor mare poet Ivan Kasko, primul traducător în limba slovacă în anii de liceu la Brașov - traducătorul în limba maghiară a poeziei eminesciene Lőrinc Bran a îndrăgit versurile lui Eminescu citind volumul primit în dar de la fratele său, Emil Bran,

seminarist, ajuns mai târziu vicar al Silvaniei și senator al Sălajului. Laurențiu Bran și-a continuat studiile la seminarul teologic din Gherla, după care a fost hirotonisit preot greco-catolic la parohia lui în satul Aluniș din Sălaj. S-a afirmat și ca publicist, editor, antologator, organizator al vieții culturale, fondator de biblioteci, un timp redactor la ziarul „Sălajul”. La curent cu evenimentele din viața literară a vremii sale, Laurențiu Bran în cele din urmă „a decis să înalțe punți între limbi și literaturi” prin transpunerea în limba maghiară a poeziilor lui Mihai Eminescu. Potrivit exegeților maghiari de mai târziu, de la primele începuturi se prefigura astfel misiunea culturală a scriitorilor maghiari din Ardeal, conform căreia aceștia prin traducerea și ecoul operei lui Eminescu să promoveze apropierea culturală între majoritate și minorități, „deci traducerea apar puse în slujba unui ideal cu sferă mai largă decât literatura” (2. 2).

A urmat Söcs Géza, care s-a impus prin măiestria traducerii poeziilor *La steaua, Departate sunt de tine, Ce e amorul, Adio*, publicate în 1895-1896 în „Magyar Roman Szemle” din Cluj, unde în 1896 mai apar *Somnoroase pășărele, De ce nu-mi vii, Peste vârfuri.*, traduse de Horváth Albert.

În acest context de popularizare intensivă concurențială a poeziilor eminesciene revine în forță Laurențiu Bran, care începând din 1909 republică poeziile *Veneția* în „Erdelyi Hirado”(f. 1.), iar *Departate sunt de tine, De câte ori, iubito, Din valurile vremii, Și dacă* în ziarul „Zsibovideki Hirlap” din Jibou. Munca asiduă de traducător a lui Bran a culminat cu antologia „Román Költőköl”/Din poeți români”, editată în 1910 la Baia Mare împreună cu Károly Révai. La poeziile traduse și publicate anterior, Laurențiu Bran adăugă altele noi, în total 22 (în premieră *Luceafărul*), pe care le reunește cu alte 23 traduse de Révai Károli (între care identificăm și textul primei traduceri din 1885, *Atât de fragedă*, dar sub un nou titlu, *Hansonlitasy*). Această primă antologie de poezie contemporană românească s-a bucurat de aprecieri punctuale (2): „Bran este mai credincios textului în timp ce Révai mai fidel poeziei” sau ale prefațatorului care pleda pentru misiunea asumată de a recunoaște că „Volumul este spre lauda autorilor săi, nu numai pentru că îmbogățesc literatura maghiară, ci și pentru că ne arată calea spre cunoașterea reciprocă, pe care ar trebui să pășim cât mai mulți”.

În acest ultim deceniu al sfârșitului de secol XIX apar la Budapesta primele comentarii consistente, în „Pallas Nagy Lexikon”, Budapesta, 1894, o sinteză despre poetul român, recunoscut ca valoare europeană în publicații de altă limbă decât româna – așa cum se știe - editate în Germania, Italia, Franța, Austria, Elveția, Cehia, Rusia, România, Ungaria, chiar în Marea Britanie și SUA.

În 1895, contribuțiile critice de limbă maghiară au fost încununuate cu o Teză de doctorat/o primă exegeză despre viața și opera lui Mihai Eminescu, susținută la Universitatea din Budapesta și amplu popularizată în mediul academic și cultural îndeosebi din Ungaria și România. Originalul a fost publicat imediat în Transilvania, la Gherla, cu ecouri în mass-media, dar în traducere românească s-a editat integral târziu, în 1997, sub titlul „*Luceafărul literaturii române*”, iar în 2000 și 2010, sub titlul original despre „*Viața și opera*” lui Mihai Eminescu, autorul fiind Illés, alias Elie, Miron Cristea, viitorul Patriarh al Bisericii Ortodoxe Române.

În același an, 1895, la Sibiu, exegetul Szöcs Géza publică două broșuri, care s-au bucurat de un mare ecou în epocă, „*Egy pár szó Eminescu*” (amplu studiu, având în anexă 35 de traduceri) și „*Eminescu esmerteti*” (despre viața și opera „celui mai interesant, mai modern și mai de seamă poet român”, opinie justificată și de poeziile anexate, *Departate sunt de tine, La steaua,*

Adio, Ce e amorul, pe acestea reluându-le în lucrarea „Irodalmi tükorkéket” despre „eminentul poet român”, publicată la Lugoj în 1909. Toate aceste „traduceri și articole scrise despre Eminescu în limba maghiară sunt o dovadă că admiratorii lui entuziaști s-au străduit să dea o traducere demnă de original, descoperind publicului maghiar măreția lui poetică” (1. b.).

După Primul Război Mondial începe o nouă epocă în istoria relațiilor literare româno-maghiare. Așa cum se aprecia recent (2. 3), „scriitorul maghiar transilvănean devine deodată scriitor minoritar care trebuie să găsească un sens nou scrisului său. Și o componentă foarte importantă a acestui sens nou este descoperirea misiunii sale de a fi mediator spiritual între cultura maghiară și cea română”.

Actul istoric al revenirii Transilvaniei la patria strămoșească, cu prilejul Marii Uniri din 1918, inaugurează, așadar, o nouă etapă și în receptarea în limba maghiară a lui Eminescu. O generație nouă de poeți-traducători vor transpune versul eminescian, punând bazele unei tradiții cu timpul consolidate prin numărul din ce în ce mai mare de traducători și traduceri însoțite de ecouri, expresie a unui „deosebit interes față de poezia lui Eminescu. În viața literară maghiară s-a resimțit o adevărată febră eminesciană, manifestare care a dat glas poeziilor lui Eminescu prin traduceri la un nivel demn de cel mai mare poet român, traduceri care se apropie de valoarea artistică a versurilor originale”, ca formă, mesaj și atmosferă autentică a poeziei eminesciene (1.b.).

Începând din primii ani după evenimentul Unirii din 1918 a vechilor provincii românești, identificăm mai întâi o inițiativă orădeană și clujeană: scriitori maghiari și români au editat publicații periodice multilingve, precum „Aurora” (1922-1923) și „Cultura” (1924) pentru a publica în paginile lor traduceri inclusiv din literatura română și maghiară. Același obiectiv l-au urmat și unele publicații editate în limba maghiară: între 1920 și 1938 un număr de 17 periodice publică 111 versiuni maghiare (12-*La steaua*, 9-*Veneția*, 6-*Somnoroase păsărele*, câte 5-*Mlancolie*, *Și dacă*), în 6 localități (Cluj-45 versiuni în 6 reviste, Arad 25, respectiv 4, Timișoara-23, Satu Mare și Oradea câte 4 și 2 în Brașov). Întâlnim exemple excepționale de traducători care „învăța pe dinafară în limba originală toate poeziile pe care vreau să le traducă, pentru că îi cucerea conținutul. Cânta în sine muzicalitatea, ritmul versurilor, înainte de a le turna în cuvinte maghiare. Numai când melodia lor zvâcnea în urechea, creierul și sângele lui, cerea traducerea brută de la prieteni.” (2. b.).

Dintre contribuțiile apărute de-a lungul anilor au fost evidențiate câteva, un exemplu la Budapesta mai complex privind activitatea științifică și de traducător a lui Gáldi (Göbl) László/Ladislau (1910-1974). Cercetările despre Eminescu, Ladislau Gáldi le-a continuat cu ecouri până aproape de zilele noastre: în 1964 i s-a publicat volumul „Stilul poetic al lui Eminescu” (Editura Academiei Române), fundamentat teoretic pe lucrarea anterioară, dar în traducere publicată mai târziu, „Introducere în stilistica literară a limbii române” (Editura Minerva). La București printre alții s-a remarcat Avram P. Todor ca promotor al lui Eminescu atât prin studii analitice și documentare, cât și prin traduceri, despre care aflăm: „Harnic și însuflețit propagator al legăturilor noastre culturale, unul dintre primii cercetători bibliografici ai traducerilor din limba română a lui Eminescu” în contextul intensificării relațiilor literare româno-maghiare, „planificate și raționalizate prin încheierea înțelegerii de editări comune româno-maghiare” cu „rezultate importante în privința editării maghiare a operelor literare românești atât în România, cât și în Ungaria” (2. 1).

Seria masivă a traducerilor publicate în perioada interbelică începe cu volume antologice care îl includ și pe Eminescu: „Új román Költők antológiája”/Antologia noilor poeți români-1922 (traducere de Sándor Keresztúry); „Szerelmes kert, Modern román költők”/Grădina îndrăgostiților, Poeți români moderni-1922 (tr. Tivadar Fekete); „Átültetett virágok”/Flori răsădite-1925 (tr. Piroska Kiss); „Műfordítások román költőkből”/Tălmăciri din poeți români-1928, (volum redactat de Árpád Bitay); „Klasszikus kert”/Grădina clasică; „Régi román költők antológiája”/Antologia poezilor români vechi- 1930 (tr. Tivadar Fekete, acesta subliniind în prefață: „Eminescu este cea mai marcantă apariție în literatura română. Fantezia nepuizabilă și stilul său îl pun alături de cei mai mari lirici..., sufletul i s-a scăldat în trecutul poporului său și poetul *Luceafărului* și al *Satirelor* s-a ridicat deodată pe înălțimile încă neajunse ale literaturii”); „Mai román költők”/Poeți. Simpozion, 207 români de azi-1940 (tr. Ferenc Szemlér). Dintre edițiile separate, însoțite de ecouri, se disting „Születésnap”/La aniversară-1929 (tr. Tamașiu Aurel), „Műfordítások”/Tălmăciri-1928 (tr. Gáldi [Göbl] László); „Eminescu összes költeményei”/Eminescu. Poezii complete/antumele-1934 (tr. Kibédi Sándor, comentate în 7 referințe critice); Kristof Gyorgy, „Eminescu Mihaly költeményei”/Poeziile lui Mihai Eminescu”, pdf., 1935); „Eminescu költeményeiből”/Din poeziile lui Eminescu-1939 (tr. Gerő Finta, 6 ref. cr.).

Exegetul Avram P. Todor aprecia traducerea „marilor poeți români, fiind convinși că servim în felul acesta opera politică de împăciuire și de apropiere între Ungaria și România.”. Criticul József Kovács aprecia îndeosebi „poeziile complete/antume ale lui Eminescu pe piața literară maghiară și sunt convins că ungurii, citindu-i versurile, vor dovedi că iubesc, cinstesc și prețuiesc tot ceea ce este frumos, drept, bun, fie acela dar al majorității, fie al minorității. Unguri, citiți pe Eminescu! fiindcă prin el sufletul se înobilează și prin cunoașterea acestui geniu al poeziei ne apropiem de poporul frate român”.

Începând din perioadele precedente, traducătorii sunt personalități care pun bazele unei tradiții: „A-l traduce pe Eminescu în limba maghiară devine o adevărată tradiție culturală atât în Ungaria cât și în Transilvania. Uneori chiar o tradiție moștenită din tată-n fiu. Toți aceștia s-au aliniat unui șir de traducători, unii cu har, alții mai mult cu entuziasm, având un singur scop: a-l face prețuit și iubit pe Eminescu cititorilor de limba maghiară. Și acest șir a început încă în timpul vieții poetului nepereche”.

În condițiile istorice și culturale din acea epocă, în țările slave din jurul României, despre opera poetului Mihai Eminescu și despre poezii similari ca valoare, Poeți Naționali din aceste literaturi slave s-a scris târziu și foarte puțin, iar accentul s-a pus pe similitudinile care vizau teme generale sau particulare precum modernismul la Eminescu și slovacul Krasko, militantismul la Eminescu și bulgarul Botev sau cauza națională pentru care s-au jertfit Eminescu și ucraineanul Șevcenko.

În acest context, în publicațiile de limbă maghiară din Ungaria și din România, încă după primul război mondial au început să apară seria lucrărilor comparative despre marii scriitori români și maghiari, cum au fost cele adresate publicului larg, de pildă broșura lui Szöcs Géza, „Eminescu és Petőfi” (despre viața și opera), apărută la Sfântu Gheorghe, în 1923, textul fiind preluat în 1924 de reviste locale). Între autori se remarcă personalități precum eminentul eminescolog Ladislau Gáldi cu studiile sale publicate la Budapesta despre dimensiunea universală a lui Eminescu și Ady (1933), Madach (1935), Várösmarty (1939), kölcsey (1940). Valoroase

sunt și lucrările acestuia despre limbajul poetic eminescian, de asemenea numeroasele prefete și traduceri sale, semnate Ladislau Göbl. Viziunea universalistă asupra valorilor naționale din aceste țări o mai întâlnim, atunci și până la sfârșit de secol, între autori identificând și o notorietate românească, precum Tudor Vianu, care publică la București amplul studiu comparat „Madach și Eminescu”, o paralelă între grandioasele lor poeme cosmogonice „*Tragedia omului*” și „*Memento mori*”, lucrare prezentată inițial la o reuniune științifică a Institutului Academiei Maghiare de Științe din Budapesta.

Datorită implicațiilor și semnificației lor istorice, observăm și trebuie să reținem că cele mai multe și mai valoroase contribuții critice de acest gen apar în publicații din zone geografice cu populație de etnie fie maghiară, fie română mai densă, cel puțin câte două la Miercurea Ciuc, Sfântu Gheorghe și Cluj, chiar la Budapesta, Szeged sau București, posibil sub influența numeroaselor volume de traduceri din poezia și proza lui Eminescu.

Alte momente-eveniment, de o semnificație aparte, vom mai remarca îndeosebi pe parcursul secolului XX. Dintre cele peste 250 de traduceri în maghiară din Eminescu, apărute în peste 100 de periodice și alte peste 500 de traduceri apărute în culegeri antologice sau reviste românești ca cea ieșeană, „Convorbiri literare”, încă în 1939 se evidențiază calitatea celor mai frecvente dintre traduceri realizate anterior: *Luceafărul*-17 versiuni, *Mai am un singur dor*-15, *Somnoroase păsărele*-14, *La steaua*-13, *De ce nu-mi vii*-13, *Și dacă*-10, *Glossa*-9, *O, mamă*-7, *Atât de fragedă*-6. Vizând frecvența versiunilor maghiare, Dsida Jenő mărturisea mai târziu, în 1969, că singur a tradus și a publicat *Glossă* în 16 versiuni.

Primele ediții maghiare de poezie eminesciană în perioada antebelică apar la Cluj, unul în 1934 (cuprinde 79 de poezii, dintre care 27 traduse pentru prima dată de Sándor Kibédi), altul aniversar în 1939 (cuprinde 35 de poezii, traduse de Gerő Finta), bucurându-se de numeroase ecouri, care chiar dacă se reiau, au „ocazia de a convinge, în sfârșit, de produsele geniului românesc”, iar „ungurii, citindu-i versurile, vor dovedi că iubesc, cinstesc și prețuiesc tot ce este frumos, drept și bun, fie acela dar al majorității, fie al minorității” (2. b).

Misiunea culturală a traducerii bazată pe cunoaștere, acceptare și reconciliere devine reală în cazul lui Eminescu, în preajma festivităților prilejuite de Centenarul nașterii poetului la mijlocul secolului XX. Prima ediție în limba maghiară care inaugurează această perioadă postbelică apare în Ungaria, la Budapesta, în 1947, *Eminescu válogatott versei*/Eminescu versuri alese (volumul însumează 23 traduceri), iar cu prilejul Centenarului din 1950 apare o ediție bilingvă, jubiliară, *Válogatott versei*–Versuri alese, coeditată la Budapesta-București (56 traduceri), de asemenea poemul Bolond Kalin/Călin nebunul (reeditat în 1953).

Acest moment aniversar a reprezentat un imbold pentru intensificarea procesului de receptare lui Eminescu în publicații editate în alte limbi, cu o ascensiune uluitoare în limba maghiară, îndeosebi a edițiilor în volume publicate atât în Ungaria, cât și în România, culminând în anul altui jubileu, 1989, parțial 2000.

Multitudinea și complexitatea noilor surse documentare ne-a determinat să nu continuăm prezentarea descriptivă a fenomenului, ci să încercăm o sistematizare statistică a datelor (statistica înțelegând-o ca pe o știință a faptelor împlinite), însoțită de explicații și suport evaluativ (opinii despre contribuțiile notorii).

Dintre edițiile mai cuprinzătoare, însoțite de numeroase ecouri în mass-media, unele apărute în același an dar semnate de traducători și ilustratori diferiți, remarcăm, în ordinea apariției, în Ungaria, la Budapesta: *Válogatott művei/ Opere alese*, 1967-154 traduceri și *Versei/ Versuri*, 1974-89 traduceri. În România, majoritatea edițiilor apar la București: *Költemények/ Poezii*, 1955-82 traduceri, *Költemények/ Poezii*, 1961-91, *Költemények/ Poezii*, ed. bilingvă, 1961-76, *Versek/ Versuri*, 1962-41, *Költeményei/ Poezii*, 1966-280 (atenție, 280 titluri de poezii traduse, tiraj peste 6000 exemplare epuizate imediat), *Legszebb versei/ Cele mai frumoase poezii*, 1968-50, *Válogatott Költemények/ Poezii alese*, ed. bilingvă, 1972-85, *Versek/ Versuri*, 1973-88, *Költemények/ Poezii*, 1984-280 (altă ediție, 2000); *Eminescu magyar irodalomban/ Eminescu în literatura maghiară*, 1989-155 traduceri și 25 studii ș. a., unele cunoscând reeditări. În ediții separate mai apar poemele *Bolond Kálin/ Călin nebunul* (4 ediții), *Jö éjszakát/ Somnoroase păsărele*, 1954 (2 ediții), tot atunci *Könnycsepp királynyfi/ Făt-Frumos din lacrimă*, *Az esticsillag/ Luceafărul* (bilingv, 1964), iar proză *Szegény Dionis/ Sărmanul Dionis*, 1975, *Mesék/ Basmе* (7 titluri în 4 ediții). La Cluj se editează *Kek virág/ Floare albastră*, 1973-100 de traduceri, o ediție simbolică, amintindu-ne de titlul primei traduceri maghiare a poeziei *Atât de fragedă*, tradusă și publicată în 1885, însă sub alt titlu, *Cseresnyefa fehér virága*. La Odorheiu Secuiesc, se publică *Az esticsillag/ Luceafărul* (tr. Ráduly János. 1993, apud „Vatra”, Târgu Mureș, 2003); La Timișoara apare *Luceafărul/ Der Abendstern/ Az esticsillag* (1998, tr. Franyó Zoltán, pref. . Nicolae Balotă).

Edițiile publicate de românii de etnie maghiară din România sunt așadar mai numeroase, unele prefăcute cu ample eseuri incitante (cum ar fi „Icoana stelară a eternității”, „Jumătate de veac sub farmecul lui Eminescu”), altele fiind cele mai cuprinzătoare față de tot ce s-a publicat în alte țări. Avem în vedere cele trei ediții menționate, editate în tiraje de mii de exemplare în 1966, 1984 și 2000, cuprinzând fiecare câte 280 de versiuni, realizate de un număr mai mare 100 de traducători, personalități ca Szemlér Ferenc, Berde Mária, Kiss Jenő, Moses Huba etc., între aceștia Franyó Zoltán fiind considerat realizatorul traducerii congeniale a *Luceafărului* în maghiară – și în germană – volumele încheindu-se fiecare cu indici. Enciclopedia internațională online, Wikipedia publică un amplu studiu comparat despre receptarea internațională ca valoare universală a *Luceafărului*, alături de versiunile cele mai reușite pe plan european fiind citată versiunea maghiară semnată de Zoltán Franyó (începând cu versiunea apărută în 1943). Ca excepție este menționată „întreaga creație poetică eminesciană tradusă în limba ungară de Franyó și Sándor Kacsó în anii 1950 și '60” (2. f.).

Majoritatea antologiilor care îl includ și pe Eminescu, unele în ediții repetate, cum sunt cele din Budapesta, sugerează prin titlul colecției criteriul valoric de selecție: „Cele mai frecvente «recitiri» universale” (1957, *De ce nu-mi vii*), „Perlele poeziei de dragoste ale lumii” (1957, *Peste vârfuri*), „Eternii prieteni” (1958-vol. 1, 2 și 1964, *Junii corupți, Cugetările Sărmanului Dionis*), „Din scrierile ultimelor 7 secole” (6 poezii), „Din literatura popoarelor vecine” (5 poezii), „Ars poetica universală” (1965, *Scrisoarea II*), „Cele mai frumoase poezii ale literaturii universale din antichitate până în prezent” (1966-1988, 5 ediții, includ fiecare *Și dacă, Glossă, Peste vârfuri, De ce nu-mi vii, Dintre sute de catarge*), „Din lirica universală” (1971, *Dintre sute de catarge*), chiar ediții particularizate, precum „Versuri pentru copii din grădinițe” (1960, *Somnoroase păsărele*).

Dacă numărul volumelor care îl promovează pe Eminescu pentru valoarea sa națională - de mare interes în rândul cititorilor de limbă maghiară - este mai mare în România, decât în

Ungaria, observăm că numărul antologiilor care îl promovează pe Poetul Național al României ca valoare universală în context universal, reflectat chiar în titlul edițiilor publicate, este mult mai mare și mai sugestiv în Ungaria, decât în România. O simplă prezentare statistică pare edificatoare pentru perioada dintre cele două momente istoriografice urmărite, 1950-1989.

Din totalul de cel puțin 63 antologii, cuprinzând 330 de traduceri identificate de noi (1. a), în Ungaria apar cel puțin 40 de antologii editate la Budapesta, care cuprind peste 170 de titluri de poezii eminesciene traduse în limba maghiară. În România avem cel puțin 23 titluri de antologii, care includ aproape 160 de poezii traduse, editate în mai multe localități: la București (15 antologii care includ 114 traduceri), la Cluj/ din 1974 Cluj-Napoca (4 antologii cu 5 traduceri), la Târgu Mureș (2 antologii cu 36 traduceri), la Arad (1 antologie cu 4 traduceri) și Miercurea Ciuc-Harghita (1 antologie semnificativ intitulată „Culegere pentru ocazii festive” include ”Poezia patriotică” *Ce-ți doresc eu ție, Dulce Românie*).

Publicațiile periodice de limbă maghiară din România întrec însă prin numărul traducerilor multe dintre volumele apărute în aceeași perioadă: „Vasárnap” (Arad-116 traduceri și articolele despre Eminescu și Várösmarty, Eminescu și Madach), „Utung” (Cluj-36 traduceri, respectiv, 78 articole), „Igas szo” și „Üj Élet (Tg. Mureș-37 cu 52, respectiv, 4 cu 4), la București „Előre” (8, respectiv, 24) și „A Het” (2, respectiv, 24 articole, între care „Inspirație și știință la Eminescu”). Tot la București apar și primele monografii despre „Tânărul Eminescu”- 1957, altă ediție 1959, în anexă 4 traduceri și „Prima monografie completă” despre „Viața și opera lui Eminescu”-1962 (peste 500 p.), ambele aparținând lui Kakassy Endre (cunoscut scriitor, traducător și editor). Interesul crescând pentru omul și poetul român în lume a determinat traducerea și publicarea în limba maghiară a „Viații lui Mihai Eminescu” de George Călinescu, în 1966 și 1989. În același an, „Centenar Eminescu”, Moses Huba publică sinteza despre „Clasicul modern al Romantismului” (inclusă și ca prefață la volumul „Eminescu în literatura maghiară”), care mai includea 25 de studii, ilustrate cu 32 de poezii în 130 de versiuni maghiare. De altfel, referințele criticii literare despre Eminescu sunt complinite cu un aparat critic substanțial (prefete, postfețe, indici, note etc.) prezent în aproape toate edițiile de carte apărute în Ungaria și România.

Interesul și semnificația istoriografică a acestor evenimente editoriale ar putea fi exprimate într-un sumar „bilanț” privind prezența masivă a traducerilor și referințelor critice eminesciene în publicațiile unei limbi de circulație restrânsă, cum este maghiara, care se adresează în principal cititorilor dintr-o țară mică, precum Ungaria, posibil și comunităților maghiare din alte țări, în principal din România. Așadar, interesul pentru versiunile eminesciene în limba maghiară, mult mai mare, decât în multe alte țări, cum ar fi chiar cele de circulație internațională (1. b), arată astfel: în sursele accesibile nouă am identificat – urmărind stabilirea unui aspect/instrument metodologic reprezentativ al statisticii - peste 500 de titluri de publicații în limba maghiară, în care au apărut peste 4500 de traduceri și comentarii, din care, -

a. cel puțin 3960 traduceri în limba maghiară, apărute timp de peste un secol, în cel puțin de 290 de publicații, se repartizează după tipul sursei în 56 volume, ediții separate (3 dintre acestea subsumând fiecare câte 280 titluri, sumarul cel mai cuprinzător întâlnit în edițiile publicate în alte limbi), toate volumele subsumând numărul impresionant de peste 3000 texte/versiuni eminesciene (poezie, proză literară și politică ș.a.), de asemenea, 523 texte, incluse în 115 culegeri antologice și crestomații de literatură română și universală, iar alte 377 texte cu traduceri apar în 134 publicații periodice cu profil științific și cultural, la care se adăugă 65 traduceri ca anexe la

lucrări de critică literară sau plasate în grupaje cu comentarii, apărute în reviste și ziare, dar și în câteva surse, f. l. (la care nu le-am putut identifica locul de apariție);

b. cel puțin 700 lucrări de critică și istorie literară (studii monografice, recenzii, prefețe, comentarii, note etc.), apărute în cel puțin 268 de publicații, se repartizează, după tipul sursei, în 34 lucrări de critică și istorie literară, cuprinse în 13 volume, ediții separate, de asemenea 169 lucrări (capitole, studii distincte), incluse în 104 culegeri antologice, inclusiv publicații enciclopedice, dar și alte 377 lucrări, apărute în publicații periodice, la care se adaugă 115 lucrări de referință (prefețe, eseuri, note biobibliografice etc.), apărute în volume și antologii cu traduceri sau în grupaje cu traduceri, apărute în ziare și reviste);

c. cel puțin 62 traduceri și 33 articole în tot atâtea enciclopedii și publicații multilingve (inclusiv maghiara), tipărite și online, dar nu atât ca manifestări de interes local sau național, cât mai ales destinate circulației internaționale, mesajul eminescian fiind astfel diseminat și în limba maghiară de câteva centre importante de cultură, precum București: 1969, *Sara pe deal*, ediție co-editată la Rio de Janeiro-București-London-Paris-Roma-Madrid-Lisabona-Berlin-Tel Aviv-Budapesta, în 8 limbi: 1984, *Luceafărul* în 8 limbi; 1989, „Omăgiu Eminescu și Creangă” în 15 limbi, 7 traduceri, inclusiv în maghiară; 1994, „Romanian Voice”, online, Google, variantă în 13 limbi, 7 traduceri; 2000, Chișinău-coed. București, antologia „Corpus Eminescu”, vol. IX, despre Eminescu în 51 de limbi, include în maghiară 15 traduceri; Timișoara, 1972, 1998, *Luceafărul*, în 3 limbi, 2 traduceri); Serbia, 1955, Novi Sad-1 A; f. l., f. a. („Babel Web Antology”, multilingv, 21 trad., între care *La steaua*-4 traduceri), de asemenea, SUA, 2001 (fondată în California, „Wikipedia”, enciclopedie online multilingvă – editată în 264 de limbi - la care în 2003 s-a asociat România și Ungaria, Eminescu fiind prezentat în paginile acesteia (la început în puține limbi, ajungând în 2014 la 47 [1.b], iar în martie 2019 la 63 de limbi, dintre cele cu traducere automată din lista vehiculată pe Google cu peste 100 de limbi), în plus oferind posibilitatea ca, la solicitare, să se opereze traduceri, prin programe de traducere automată (special create de unele dintre fostele țări coloniale/federative, care voiau să-l cunoască pe Eminescu și în limba lor băștinașă, nu numai în limba lor oficială engleză, franceză, spaniolă etc.), accesând „Wikipedia Translate. Text” în/din aceste 63 de limbi, inclusiv în/din română și maghiară; Bruxelles (2007, „Discovering Eminescu” în 16 limbi, 3 traduceri și 1 articol); Kiev (2003 și 2009, iar online București, 2010), volumul *La steaua* în 16 limbi, include 3 traduceri în maghiară.

Toate aceste date reprezintă indicii ale cunoașterii, recunoașterii și consacrării operei eminesciene ca valoare națională de dimensiune universală, în perimetrul lingvistic maghiarofil, în principal din Ungaria și România, prin intermediul publicațiilor editate în limbă maghiară, care includ traduceri și referințe critice (în: V=volume, ediții separate, A=culegeri antologice și P=periodice, mass-media scrisă și audio-video ș.a.). Dintre acestea apar la *Budapesta* (18 V, din care 1 Teză de doctorat, 103 A-din care 15 enciclopedii, 18 P), Debrecen (2 P), Pesta (2 P), Szeged (2 A), mai ales la București (41 V, din care 1 prin co-editare la București-Rio de Janeiro-Londra-Paris-Roma-Madrid-Lisabona-Berlin-Tel Aviv-Budapesta; 48 A din care 1 A prin coeditare la București-Chișinău, 23 P), dar și la Alba Iulia (1 A), Arad (3 A, 31 P), Baia Mare (2 A, 2 P), Brașov (1 A, 1 P), Cluj (8 V, 50 A, 115 P), Covasna (1 A, 1 P), Gherla (1 V), Iași (1 A, 1 P), Lugoj (1 A), Miercurea Ciuc (2 A), Odorhei (1 V, 1 A, 4 P), Oradea (4 P), Petroșani (2 A, 1 P), Satu Mare (2 A, 7 P), Sfântu Gheorghe (1 V, 2 A, 2 P), Sibiu (2 V, 1 A, 2 P), Șimleu Silvaniei (2 P), Târgu Mureș (1 V, 6 A, 9 P), Timișoara (2 V, 1 A, 4 P), de asemenea în alte țări, precum

Austria (2 P prin coeditare: la Viena-Pecs), Belgia (la Bruxelles-1 V, online), Serbia (la Novi Sad-1 A, 1 P), SUA („Wikipedia”, include și maghiara), iar f. l., f. a. surse multilingve online.

În ultimele decenii ale sfârșitului de veac XX și început de nou secol XXI, traduceri și referințe critice eminesciene au apărut frecvent - ca fenomen compensatoriu - în numeroase publicații/canale, instituționale sau personale online, însă multe imposibil de identificat și de contabilizat.

În condițiile în care în ultimele decenii apar din ce în ce mai puține publicații în formă tipărită, de aceea – se știe și se spune că - „se tipărește și se citește mai puțin”, inclusiv Eminescu, în schimb au crescut spectaculos accesările/lecturile online în limbi străine de către cei interesați de Eminescu. Dovada, fie și un singur exemplu, link/pagină web Eminescu, http://www.agonia.ro/index.php/author/0002121/Mihai_Eminescu). În condițiile în care în ultimii 140 de ani de la apariția primei traduceri germane am contabilizat aprox. un milion de exemplare de ediții Eminescu, dar cititori mai mulți, În ediția IV din 2016 a ciclului *Eminescu în circuitul universal* (traducerea operei și ecoul ei în 80+65 limbi) acest link - identificat într-o anexă la o limbă dintr-o țară mică - selecta numai din periodicele de masă 151 de poezii și câteva proze eminesciene, a căror peste 600 de versiuni, publicate în 15 limbi (5 de largă și 10 de restrânsă circulație, între care reprezentativă s-a considerat a fi și limba maghiară) au fost accesate (în deceniul investigat, 2002-2012, cu precădere în 2005-2006), de peste trei milioane cinci sute de oro = persoane/cititori din toate continentele interesați de Eminescu. Posibil/se presupune că ar putea fi vorba cu precădere de ”generația cu telefonul la ureche, care nu citește, nu privește televizorul, dar la un semn se mobilizează”, odată cu sutele de mii, la acțiuni publice sau de interes personal (1. b).

La început de nou secol, procesul de cunoaștere, recunoaștere și consacrare ca valoare națională de dimensiune universală a lui Eminescu este în evoluție continuă, traducerea operei și ecoul ei în publicații editate în limbile lumii intensificându-se de la un an la altul. Dacă în ultima ediție din noiembrie 2016 a ciclului *Eminescu Universalul* identificam publicații editate în 85 de limbi (în publicații editate) + 65 de noi limbi (în care, la solicitare, traducerea textelor deja editate pot fi accesate cu ajutorul unor programe de traducere automată), în martie 2019 numărul limbilor în care au fost editate publicații ce includ traduceri din Eminescu și ecoul lor a crescut la 90 + 63 (noi limbi).

În acest proces general de creștere a interesului pentru Eminescu în lume, la București se marca anul jubiliar 2000 (150 de ani de la nașterea Poetului Național al României), prin noi ediții: *Poezii/ Versek* (Cuvânt înainte: Zoe Dumitrescu-Buşulenga Ed. Curtea Veche Publishing, Nota editorului preciza că „Prezenta ediție are la bază, versiunea maghiară, *Eminescu Költeményei*, Ed. Kriterion, București, 1984”, cele 83 de versiuni din cuprins având un ecou sugestiv, „Icoana stelară a eternității”, semnat de Szász János în. „Biblioteca Bucureștilor”, 1999, nr. 9, sept.), *Poezii/ Versek* (Ed. 100+1 Gramar, Seria „Confluente”, Nota editorului preciza: „Criteriul de antologare a poeziilor a fost valoarea traducerilor în limba maghiară.”, realizate de cei mai valoroși traducători, Áprily Lajos, Bajor Andor, Berde Mária, Deák Tamás, Dsida Jenő, Franyó Zoltán, Jékely Zoltán, Kacsó Sándor, Képes Géza, Kiss Jenő, Majtényi Erik, Márki Zoltán, Szsabédi László, Székely János, Szemlér Ferencz, Veress Zoltán), *Poezii/ Versek* (tr. Lörinczi László, Ed. Centrul Cultural al Republicii Ungare, cu ecouri în mass-media, ca cel aparținând lui Szabolcs Szonda, „Eminescu în română și maghiară”, în „Observator cultural”, despre măiestria

artistică a celor 16 poezii traduse), *Geniu pustiu-Szárnyaszegett géniusz* (Ed. „Universal Dalsi”, pref. Nicolae Balotă, tr. Békényi István și Jekély Zoltán), Lőrinczi László: „Szezám hét költőhöz”/Sesam pentru șapte poeți (antologie maghiară de poezie universală, Ed. Arvin Press, include 18 poezii de Mihai Eminescu, p. 7-28, și altele de Tudor Arghezi, Federico Garcia Lorca, Bertolt Brecht, Giuseppe Ungaretti, Salvatore Quasimodo, Cesare Pavese). Din periodicele de limbă maghiară remarcăm poezia Testament, *Csak egy vágyam maradt/Mai am un singur dor* (tr. Dsida Jenő, „Biblioteca Bucureștilor”, 1999, nr. 9, sept.) și poezia de debut, [La mormântul lui] *Aron Pumnul sirhantjánál* (tr. Lászlófy Csaba, în „Poesis”, Satu Mare, 2000, nr. 10-12, oct.) etc.

Dintre publicațiile multilingve postjubileu apărute în alte țări, în care identificăm date complexe, românești și maghiare de interes comun, reamintim pe cea multifuncțională de excepție din SUA: „Wikipedia”, fondată în California, 2001, enciclopedie online multilingvă – editată în 264 de limbi - la care în 2003 s-a asociat România și Ungaria, Eminescu este prezentat la început sumar într-un număr redus de limbi, pentru ca în ediția I a ciclului nostru *Eminescu în circuitul universal* din 2014 să identificăm referințe critice în 47 de limbi din totalul publicațiilor editate în 79 de limbi, în ediția IV din 2016-53 din totalul de 85, iar în martie 2019 să fie amplu prezentat în 63 de limbi din totalul publicațiilor editate în 90 de limbi. În plus, „Wikipedia” oferă posibilitatea ca, la solicitare, să se opereze traduceri, prin programe de traducere automată, „Wikipedia Translate. Text”, transpuse reciproc în/din aceste 63 de limbi, inclusiv în/din română și maghiară.

În Europa identificăm în continuare: Bruxelles, 2007, „Discovering Eminescu” în 16 limbi, 3 traduceri și 1 articol în maghiară); Kiev, 2003, 2009, iar online București, 2010, volumul „*La steaua în limbile lumii*” (38 de versiuni în 16 limbi, include 3 traduceri în maghiară), ediție didactică, îngrijită și prefăcută de prof. univ. dr. Serghei Luckanin de la Universitatea din Kiev (Ed. Naukovii svit, 2003, prin colaborare între Universitatea Națională „Taras Șevcenko”, Institutul de Filologie din Kiev și Universitatea „Babeș-Bolyai” din ClujNapoca, Facultatea de Litere), ediție apreciată de Mosenkis Iurij în articolul „Lumina nemuritoare a poeziilor lui Mihai Eminescu”, publicat în „Convorbiri literare”, Iași, 2005; București, 2003, *Odă în metru antic* (19 versiuni în 13 limbi, în limbile franceză-3 și maghiară-3 traduceri), ediție bibliofilă, București, Ed. Kriterion, apreciată de Diatcu Elena într-un interviu din „Adevărul literar și artistic”; Budapesta, 15 ianuarie 2010, *Dintre sute de catarge* (pliant aniversar în limba română însoțit de patru dintre „cele mai importante tălmăcirii în limba maghiară, realizate de poeții Sándor Kányádi, Zoltán Jékely, Sándor Kacsó și Zoltán Franyó”). Tot la Budapesta, în cadrul Festivalului internațional al cărții din aprilie 2015 a fost lansată o nouă versiune maghiară a basmului *Făt-Frumos din lacrimă*, Ed. ELRm, în traducerea semnată de Gabriella Koszta.

Potrivit preceptului recomandat de renașcentistul Leonardo da Vinci, „Orice adevăr este adevăr, numai dacă este demonstrat, matematic”. Datele prezentate mai sus privind valoarea națională de dimensiune universală a lui Eminescu, confirmată și de circuitul universal al operei traduse și comentate în cel puțin $90+63=150$ de limbi din peste 250 de țări, reprezintă un fapt istoriografic demonstrat, în pofida detractorilor de totdeauna sau a celor care fac parte din categoria celor neinformați care „nu știu, deci nu există”. Demonstrația noastră istoriografică este complinită de alt fapt, istoric. Recunoscând că Timpul Supremul Judecător lucrând în favoarea lui Eminescu în ultimii 150 de ani, „istoriografia eminesciană națională și internațională deja s-a antepunat, încă în timpul vieții poetului, când opera sa a devenit o proprietate privată inestimabilă și infailibilă a literaturii europene, de aceea ficțiunea de rea credință a detractorilor și

a demitizatorilor din zilele noastre și de totdeauna s-ar cuveni să rămână în memoria colectivă românească și europeană o „Patăpeveci” (1. c).

*

În contextul socio-cultural al începutului de nou secol XXI, bazat pe libertatea de exprimare și de acțiuni politice „democratice”, în anii din urmă în unele spații geografico-lingvistice a scăzut statistic/cantitativ vorbind numărul publicațiilor eminesciene editate, iar receptarea poetului român a cunoscut și forme extremiste - pozitive/negative, obiective/subiective - dar „sezoniere”, deci ne semnificative în fața Timpului Supremul Judecător care de un secol și jumătate lucrează în favoarea lui Eminescu. Exemplele par efemere/trecătoare, alternative, care însă se compensează reciproc, totuși semnificative pentru istoriografia eminesciană care se cere consemnată de pe poziția observatorului și cronicarului obiectiv.

În acest înțeles amintim arealul spațialo-lingvistic maghiaro-român din unele zone cu populație română de etnie maghiară majoritară sau minoritară, unde în unele perioade anterioare acțiunile „pro Eminescu” erau așteptate ca sărbători sacre ale frumuseții trăirilor spirituale, ale omeniei și prieteniei fraterne, prilej de cunoaștere, apropiere și conviețuire etnică. Să ne amintim ecurile/efectele benefice ale evenimentelor editoriale de la Sfântu Gheorghe, Odorheiul Secuiesc, Tg. Mureș, mai ales din Covasna la Miercurea Ciuc, unde într-o antologie din 1934 se republica studiul atât de comentat, al lui cunoscutului scriitor Szöcs Géza, „Eminescu és Petőfi” (despre viața și opera celor doi), apărut inițial la Sfântu Gheorghe, în 1923, textul fiind preluat în 1924 de revistele locale, prilej pentru cele două etnii, română și maghiară, că fiecare are oameni atât de mari cu care se pot mândri, precum cei doi Poeți Naționali, „Petőfi es/și Eminescu”. Același gen de ecou l-a avut în rândul copiilor poezia *Jö éjszakát/Somnoroze păsărele*, publicată în culegerea „Versuri pentru copiii din grădinițe” din 1960 cuprinzând poezii care se recitau ori se cântau ca române, de asemenea „Culegere pentru ocazii festive” din 1972, publicată aici, dar răspândită în toată țara deoarece era adresată tuturor maghiarilor din țara unde trăiau pașnic alături de frații lor români, cărora Eminescu le stimula trăirile fraterne prin poezia care se recita cel mai des, „*Ce-ți doresc eu ție, dulce Românie*”.

În noul context socio-politic amintit, alternativ avea loc o altă manifestare publică, de acum „contra Eminescu”, în 2010, când din rațiuni politic s-au strâns mii de semnături și s-a protestat public, „pretextul” fiind existența la Miercurea Ciuc a unei străzi cu numele „Mihai Eminescu”, cerându-se. Autorităților înlocuirea numelui străzii „Mihai Eminescu” cu cel al lui „Attila Împăratul Hunilor”. În 2011 ostilitățile au continuat cu răspândirea în localitățile și capitala județului Covasna afișe cu portretul poetului Eminescu, marcat cu semnul rutier „interzis”, apoi chiar marcaje rutiere cu semnul rutier „interzis”, plasat peste portretul angelicului Eminescu.

În contrapondere, în aceeași perioadă aflăm din „MONITORUL” Primăriei Comunei Dumbrăvița (județul Timiș, 14 Iunie 2009): „Sub aura ocrotitoare, În tandem la Dumbrăvița. EMINESCU ȘI PETŐFI. Să ne cunoaștem mai bine Sub cerul blând și însoțit al zilei de 14 iunie 2009, o zi binecuvântată de Dumnezeu, au fost dezvelite, în fața școlii, cele două busturi ale poezilor Eminescu și Petőfi, doi titani ai culturii române și maghiare. Ansamblul de sculpturi vor face, de acum, fala localității noastre intrând în patrimoniul național... Evenimentul a fost deschis oficial, de primarul Szilagy Geza, continuat de conducătorul delegației ungare, deputatul

Sebestyén András”, în fața unei mulțimi formate din profesori, scriitori și reprezentanți ai celor peste 7000 de locuitori ai Comunei Dumbrăvița. În fața celor două expoziții de carte despre Mihai Eminescu [pseudonimul lui Mihail Eminovici] și Sándor Petöfi [pseudonimul lui Alexandru Popovici] s-au recitat poezii scrise de cei care au devenit Poeți Naționali ai României și Ungariei. „Se împlinesc 120 ani de la moartea poetului Mihai Eminescu și de aceea, acest act de cultură demonstrează încă o dată că mâna vrednică a edililor Dumbrăviței se îngrijește nu numai de bunăstarea comunei, dar și de trăirile ei spirituale. Primarului i-au stat alături viceprimarul, consilierii locali dar și cetățeni ai comunei care prin aportul adus au ajutat și sprijinit această grandioasă manifestare cu valoare de simbol cultural internațional” (2. g.).

Anual, de regulă la 15 ianuarie/15 iunie la școala din vestita localitate istorică Sânnicolau Mare, în care trăiesc prosper și frățește maghiari și români, începând din 1925 și până azi anual se sărbătorește Ziua de nașterea a lui Mihai Eminescu, iar din 2011 și Ziua Culturii naționale. În 1925, după doi ani de subscripție națională, la inițiativa directorului gimnaziului, în fața acestei școli, azi clădirea primăriei s-a ridicat primul monument grandios cu bustul lui Eminescu, însemn simbolic al împlinirii visului de Unire pentru care Eminescu a militat până la sacrificiu de martir. Evenimentul desfășurat cu participare națională și într-o atmosferă de sărbătoare națională, patronată de Academia Română prin prezența poetului academician Octavian Giga, care a rostit o cuvântare istorică, la Sânnicolau Mare - considerat o „bornă de hotar între fosta Austro-Ungarie și actuala Românie Mare” - a fost pus atunci sub egida unui cunoscut dicton: „O graniță se apără cu un corp de armată sau cu statuia unui poet alături de inimile tuturor”.

Am evocat acest eveniment școlar pentru a preciza că festivități omagiale Eminescu (expuneri, expoziții, spectacole, recitări, cântece, concursuri) se organizează în mai toate școlile din România, indiferent de etnie, în care învață elevi români și maghiari și de alte naționalități. În alte țări asemenea acțiuni organizează Institutul Cultural Român și filialele sale în colaborare cu ambasadere și consulatere (una din filialele active ale Institutului Cultural Român este cea de la Budapesta prin acțiuni în toată țara ungurească, îndeosebi la Budapesta, Seghedin, Gyula), asociații și publicații ale diasporei, organe și instituții etc., prin care se întreține vie prezența lui Eminescu în actualitate ca simbol al spiritualității neamului românesc între celelalte neamuri ale lumii.

Manifestările publice naționale și internaționale sunt secondate de o viață din ce în ce mai activă în lumea grandioasă, dar nevăzută a internauților de pe toate meridianele globului, care accesează incomensurabil pe canalele online surse eminesciene (Opere și manuscrise în original și traduceri, biblioteci virtuale naționale și internaționale, audio-video boks, YouTube, festivaluri, simpozioane și congrese internaționale ș. a.), numărul de accesări confirmând ipoteza că Eminescu este unul dintre cei mai accesați scriitori ai lumii literare moderne.

Procesul continuu de universalizare a lui Eminescu ca valoare națională de dimensiune și importanță universală este similar cu cel al tuturor marilor valori, cum sunt Poeții Naționali, implicit cei din țările vecine care înconjoară insula romanică România. Stindardul spiritual al României zilelor noastre fiind Eminescu, moștenirea lui culturală reprezintă un moment românesc în patrimoniul cultural al omenirii, aidoma cum moștenirea culturală a marilor poeți din Ungaria reprezintă momentul unguresc în patrimoniul cultural fratern al omenirii.

Bibliografie

- Berki Tímea, 2010, Teza de doctorat, *Din istoria contactelor literare în Transilvania secolului al XIX-lea*, Universitatea Babeș-Bolyai, Facultatea de Litere, Cluj-Napoca.
- Copilu-Copillin, Dumitru, 2018, *Eminescu Universal* de Dumitru Copilu-Copillin: a. *Eminescu în perspectivă universală* (2013); b. *Eminescu în circuitul universal, traducerea și ecoul operei în publicații editate...* în 79 de limbi (ed. I-2014), 80 (ed. II-2015), 85 (ed. III și IV-2016); c. *Eminescu în ultimul deceniu de viață* (2018, cf. bibliografia, 1); d. *Eminescu și Marea Unire, un vis împlinit*.
- Textul comunicării prezentate la Congresul Mondial al Eminescologilor, Chișinău, 1-2 septembrie 2018. Ilustrație.
- Dávid Gyula, Eminescu în conștiința literară maghiară, în „România literară”, nr. 7/2000; d. Comunicările celui de al XXV-lea simpozion al cercetătorilor români din Ungaria, Gyula, 21–22 noiembrie 2015;
- Domokos, Sámuel, 1966, 1978, *A román irodalom magyar bibliográfiája/ Bibliografia maghiară a literaturii române, 1831-1960, respectiv 1961-1970*.
- Eminescu, M, 2008, *M. Eminescu. Opere*, vol. XVII, Buc., Bibliografie. Viața, opera, referințe critice. Partea I, (1866-1938), 1999, 1236 p.; Partea II. (1939-1989), 2008, 988 p.; Partea II (1039-1989), 2008, 880 p.;
- Eminescu, Mihai *Bibliografie online adnotată*, 1990-2005, 2006, 772 p.; „Studii eminescologice”, 1999-2018.
- Todor, Avram P. *Confluente literare româno-maghiare* (1983); „Monitorul” Primăriei Dumbrăvița, 14 iunie 2014.

The reception of Mihai Eminescu in publications published in Hungarian

Dumitru Copilu-Copillin

Summary

In the process of universalization through knowledge, recognition, consecration and assimilation in the national literatures of the work of the National Poet of Romania, Mihai Eminescu, the requirement of the Universal Circle of Eminescu's work and its echo in the world's languages more than a century indicates the historical and literary measure of its national value of universal size. The reception of Eminescu's work in Hungarian-language publications, a restricted language, is a competitive exception is an exception of unusually high growth, compared with the level of reception in the languages of international circulation of translations of his work and their echoes in the world. We consider, the *quantity* (a large number of volumes with translations, some of which have the most comprehensive summary, anthologies, periodicals, generally printed and online media) and *quality* (translations close to the value of the original, valuable critical exegeses, made in the form of monographs, studies, reviews, doctoral theses, encyclopedias), all - from those published in the poet's life and to this days - having not only a literary-artistic effect, but also a political and social one of knowledge, approach and fraternization of Hungarian and Romanian nations.

UMANIȘTII MAGHIARI ȘI GENEZA *PALIEI DE LA ORĂȘTIE* (1582)*

Levente NAGY

Universitatea Eötvös Loránd, Facultatea de Litere

Catedra de Filologie Română

Budapesta, Ungaria

Rezumat

Ultima tipăritură românească importantă apărută sub impactul Reformei în secolul al 16-lea este Palia de la Orăștie (1582), care conține traducerea primelor două cărți ale lui Moise din Vechiul Testament. Traducerea s-a făcut pe baza textului maghiar al Vechiului Testament editat în atelierul lui Heltai Gáspár la Cluj în anul 1551. În studiul prezent aduc câteva date noi despre mecena cărții (căpitanul Geszthy Ferenc), despre relațiile lui cu umaniștii maghiari ai vremii, precum și despre apariția cuvântului român (cu o și nu cu u, cum era folosit până atunci) în textul prefeței.

Cuvinte cheie: *Reforma la români, Palia de la Orăștie, umanism, romanitatea românilor, națiune, confesiune.*

Ultima tipăritură românească din secolul al 16-lea care apare sub impactul Reformei a fost *Palia de la Orăștie*. Cartea a fost publicată în 1582, data după care urmează o pauză de 60 de ani în editarea cărților românești calvinești. Despre *Palia* datele esențiale le știm: cartea conține traducerea primelor două cărți ale lui Moise, sursa directă a traducerii a fost un Testament Vechi maghiar editat de către Heltai Gáspár la Cluj în 1551; tipograful au fost diacul Șerban (fiul lui Coresi) și maestrul Marien (un discipol al lui Coresi). Știm și numele traducătorilor, precum cunoaștem și persoana care a sprijinit material apariția cărții. În cele ce urmează voi vorbi despre câteva lucruri care până acum în literatură de specialitate românească au fost tratate doar marginal. Și anume: voi aduce câteva date noi despre persoana mecenei și voi analiza o curiozitate filologică care apare în textul prefeței.

Despre mecena cărții se pot citi următoarele în prefața *Paliei*: „Celui domn de steag și vestit viteadz Ghesti Freanți, alesu hotnogiul Ardelului și Țărfei Ungurești, lăcuioriu în Deva, cum aceaste doo cărți să fie pargă până Domnedzeu va și alalte tipări și scoate. Și măriia lu Ghesti Freanți fu cu tot agiutoriul, și le-au scris în cheltuială multă, și cu alți oameni buni încă lă[î]ngă sine, și le-au dăruit voo, frați românilor, pentru aceaea rugați pre Domnedzeu pref[î]ntru mărie lui.” (*Palia*, 1.) Despre persoana lui Geszthy nu prea s-a vorbit în literatura română, și nu și-a pus nimeni întrebarea: oare de ce a sprijinit acest nobil maghiar editarea unei cărți calvinești române? O situație oricum foarte asemănătoare cu editarea *Tâlcului evangheliilor* publicat de către

* Studiul a fost scris în cadrul grantului NKFIH 128 151.

diaconul Coresi în 1568. Numai că în acel caz actul lui Forró Miklós (mecena cărții) se explică prin faptul că nobilul maghiar proaspăt scăpat din închisoare prin acest gest a vrut să-i mulțumească principelui eliberarea sa, fiindcă despre Ioan Sigismund se știa că era un adept fervent al propagării Reformei printre români. Însă *Palia* apare atunci când voievodul Transilvaniei este catolicul *Batăr Jigmon* (adică Sigismund Báthory) și astfel gestul lui Geszthy ar fi fără sens. În cele ce urmează voi încerca să formulez o ipoteză pentru explicarea gestului lui Geszthy, accentuând că este vorba doar de o ipoteză posibilă și nicidecum de o teorie bine fondată.

Familia Geszthy era originară din Slavonia, tatăl său fiind căpitanul cetății Pápa și Veszprém (Ungaria). Tânărul Geszthy Ferenc se căsătorește în 1578 cu Országh Borbála și astfel ajunge în posesia cetății Diósgyőr (Ungaria). Sosește în Ardeal în anul 1581 și parcurge imediat o carieră strălucită: este căpitanul cetății Deva, membru al gărzii personale a principelui, și sfetnicul lui Ștefan Báthory, atunci deja regele Poloniei (Pálffy, 1998: 112-113; Ács, 1999: 430-431; Horn, 2012: 244-245, 342-343.). La puțin timp după sosirea în Transilvania între Geszthy și membrii triumviratului care conducea practic principatul (Kendi Sándor, Kovacsóczy Farkas, Sombory Sándor) se ivesc diferite conflicte. Kovacsóczy era adeptul politicii filootomane și în 1583 sprijinea pe begul renegat Șehsüvar (ungurii îi spuneau: Sásvár) în acapărarea funcției de beglerbeg al Timișoarei. Însă cu trei ani în urmă la data de 19 iulie 1580 la Nádudvar (Ungaria) Geszthy, cine urmărea tot timpul o politică antiotomană, a luptat exact împotriva trupelor jefuitoare ale begului Șehsüvar. Este interesant că cronica în versuri scrisă de către predicatorul Szepesi György din Mezőtúr (Ungaria) despre această bătălie, în care faptele vitejești ale lui Geszthy sânt exagerate, apare exact atunci în atelierul văduvei lui Heltai Gáspár din Cluj când Geszthy sosește în Transilvania (*Historia cladis Turcicae ad Naduduar, nec non victoriae Ungarorum, duce magnifico Domino Domino Francisco Geszti.*) Punctul culminant al antipatiei lui Geszthy față de Kovacsóczy va fi un discurs fulminant ținut la dieta din iunie-iulie 1594 împotriva membrii triumviratului (Bethlen, 2004: 347). Nu este e mirare că după acest discurs participă și Geszthy activ la acel măcel groaznic în urma căruia la porunca lui Sigismund Báthory sânt omorâți opt nobili (printre care și Kovacsóczy) care jucau un rol primordial în politica principatului (Rusu, 2008).

Kovacsóczy, un umanist erudit și un om politic reputat, era totodată și un antiromân convins. Printre însemnările sale memorialistice făcute în tinerețe între anii 1563-1567 (care se află azi la Österreichische Nationalbibliothek din Viena sub cota: Cod. S.N. 1912) critica dur, din cauza originii sale române, pe Nicolaus Olahus. Iată un epitaf fictiv vituperativ scris de Kovacsóczy despre Nicolaus Olahus: „Hic iacet invisum caput et mortalibus et Diis, / Barbarus, immitis, fere populi valachi. / Quem non sancta fides, probitas, constantia, virtus, / Aut genus, aut sanctae relligionis amor:/ Extulit indignum, celsaque in sede locavit,/ et qua nunc Parcae praecipitem ejiciunt./ Sed sors, nobis iratum numen, ut esset,/ Qui magis atque magis Pannonios premeret.” (Almási 2007: 586.) În traducere prozaică: „Aici se odihnește fiul populacei valahe, cine în privința barbariei și a sălbăticiei nu are pereche nici în lumea oamenilor nici în cea a zeilor. Cine a fost ridicat și pus în acest scaun înalt – de unde a fost dat jos de către Parcele – într-un mod nedemn nu datorită credinței sale sfinte, a virtuții, a onestității sau a originii, sau a devoțiunii sale religioase, ci ne-a fost dat de către soartă, și de către mânioasa voința dumnezească pentru torturarea noastră.” În Biblioteca Universității din Budapesta (cota: H 46, fol. 82r) s-a

păstrat codexul cu versurile latine ale Nicolaus Olahus (*Codex Carminum Nicolai Oláhi*). În codex pe lângă versurile lui Olahus sânt incluse odele și epigramele omagiale scrise de către mari umaniști europeni și dedicate lui Olahus. Ulterior printre aceste versuri omagiale cineva a introdus și câteva versuri malițioase (*In maledicam N. Olahi*) la adresa lui Olahus. După părerea mea scrisul îi aparține lui Kovacsóczy, deși Cristina Neagu este de părere că aceste versuri de batjocură sânt scrise de mâna unui alt umanist maghiar, de altfel ostil și el față de Olahus ca și Kovacsóczy, și anume de Dudith András (Neagu, 2003: 282).

Pe lângă aceste atacuri împotriva „românului” Nicolae Olahus, Kovacsóczy a făcut o caracterizare foarte negativă în general despre toții românii ardeleni în opera sa de căpătâi *De administrando Transylvaniae*, Cluj, 1584. Lucrarea, scrisă sub formă de dialog între Philodacus și Eubulus este un tratat de politologie despre diferitele forme de guvernare (aristocratică, democratică, despotică) și are ca scop sprijinirea alcătuirii triumviratului pe lângă minorul principe ardelean Sigismund Báthory. Este o enigmă cum, și de ce devin românii ardeleni actorii acestei opere. La sfârșitul dialogului Eubulus și Philodacus luându-și drumul către acasă se întâlnesc cu niște ciobani români. Văzând pe acești păstori care își conduc turmele lor de oi are loc următorul dialog între cei doi umaniști:

„Philodacus: Romanos homines his in locis aliquando habitasse minime dubium est. Quid enim? an non Valachi nostri, qui se nunc etiam Romanos vulgo venditant, eorum reliquiae sunt?

Eubulus: Non possum affirmare.

Philodacus: Cur? non ne tibi fidem facit satis luculentam sermo illorum vernaculus, qui plus ferme habet in se Romani et Latinitatis, quam praesens Italarum lingua?

Eubulus: Sed vita et mores eorum refragantur; quibus quid faedius, quid abiectius esse potest? Equidem, si quis nunc ex priscis illis Romanis locorum istorum dominis ab inferis rediret, vere de istis Gryllis dicere posset.

Non generi nostro similes, in bruta videntur

Degeneres, animumque vomunt, corpusque sepulcro.” (Ács, Jankovics, Kőszeghy, 1998: 684-685).

În traducerea românească:

„Philodacus: Fără îndoială odinioară locuiau romanii pe aceste meleaguri. Oare valahii noștri, cine chiar și astăzi se dau în general romani, nu sânt urmașii lor?

Eubulus: Nu prea cred.

Philodacus: Dar de ce? Nu îți este destul de convingător faptul că în limba lor vernaculară sânt aproape mai multe cuvinte romane și latine, decât în limba italiană de azi?

Eubulus: Nu, fiindcă acest lucru este contrazis de către viața și moravurile lor, care sânt din categoria celor mai josnice. Dacă cineva dintre locuitorii de odinioară ale acestori meleaguri, adică cineva dintre romanii de atunci, s-ar întoarce aici, ar putea să spună pe drept despre acești greieri, sau porci următoarele:

Nu au nimic comun cu rasa noastră fiindcă s-au degenerat în dobitoci nătângi,

și își vomează împreună cu trupul și sufletul lor în mormânt.”

Luând în considerare faptele enumerate mai sus ipoteza mea este că Geszthy l-a sprijinit editarea unei lucrări românești calviniste nu numai din zel religios, ci mai ales din motive personale: *Palia* era destinată ca o provocare față de catolicul și antiromânul Kovácsóczy.

O curiozitate a prefetei din *Palia* de la Orăștie este faptul că cuvântul român apare pentru prima dată în toată istoria a scrisului românesc nu sub forma de *rumân*, ci cu o, adică *român*. La prima vedere acest lucru se pare a fi un mărunțiș filologic, dar în spatele ei se ascunde o complexă problemă socio-culturală. Cuvântul rumân provine din latinescul ROMANUS prin schimbări fonetice absolut regulate. Termenul de rumân avea însă sensuri diferite în Țara Românească și în Ardeal. Dincolo de Carpați pe lângă desemnarea etniei avea și un sens social, rumân însemnând iobag, mai precis țaran neliber. Rumânii (în Moldova erau numiți vecini) erau în proprietatea boierului sau a mănăstirilor, nu aveau proprietate și puteau fi vânduți. Nu erau însă legați de glie, deci puteau să meargă să lucreze pe o altă moșie, dar și acolo rămâneau în proprietatea moșierului căruia aparțineau mai înainte. Statul de rumân se aplica doar în cazul bărbaților, astfel soția și fetele unui rumân erau liberi, și nu aveau nicio datorie față de boierul în proprietatea căruia se afla bărbatul respectiv (Giurescu 2008: 129-131). Situația era asemănătoare și cu celălalt cuvânt folosit ca etnonim în cazul românilor, și anume terenul de vlah. În documentele administrative oficiale interne scrise în limba slavonă în secolele 15-16 termenul vlah nu înseamnă în nici un caz apartenență etnică, ci socială, adică vlah = rumân, vecin în sensul de țaran neliber (Arvinte, 1983: 123; Giurescu, 2008, 178).

În Ardeal nu are loc această scindare de sens a cuvântului rumân, vlah, acolo în tot evul mediu termenul se folosește doar în sens etnic, nu și social. Românii din Ardeal și din întregul Regat Maghiar se autodenumesc ca români, sau vlahi indiferent de statutul lor social. Termenii *natio valachica*, sau *oláh nemzet* folosite în documentele latine și maghiare au un sens pur etnic, și nicidecum social, sau politic. (Prodan, 2013: 122-130). Astfel deja în primele tipărituri românești coresiene cuvântul apare exclusiv cu sensul de neam și de limbă: *limba rumânească*, *cine-s rumâni creștini* (*Întrebarea creștinească*); *voao, fraților rumânilor, să fie pre învățătură* (*Tâlcul evangheliilor*); *mai toată limbile au cuvântul lui Dumnezeu în limba lor, numai noi rumânii n-avăm* (*Psaltirea*, 1570).

O chestiune mai delicată este întrebarea următoare: oare în ce măsură dovedește folosirea cuvântului rumân de către Coresi existența conștiinței colective a românilor despre originea lor romană? Un pasaj din *Apostolul* (1563) lui Coresi a făcut o mare carieră în istoriografia românească datorită faptului că în traducerea românească cuvântul *romani* este redat exact cu cuvântul *rumâni*: „și supunu năravurile ce nu se cade noao a priimi și a le face, Rumâni sântemu”

(Fapte, 16:21). „În lumina acestei traduceri se degajă constatarea că pentru Coresi și colaboratorii săi, pe de o parte, și pe de alta pentru masa cititorilor și credincioșilor români, cărora le era destinată această traducere, românii ('rumânii') erau unii și aceiași cu romanii. Ne aflăm aici înaintea unei alte mărturii, directe de data aceasta, asupra caracterului autohton al conștiinței romanității la românii înșiși” (Armbruster, 1993: 111-112).

Interpretarea lui Armbruster este acceptată și de către Ioan-Aurel Pop, deși problema nu este chiar așa de simplă cum se pare la prima vedere (Pop, 2014: 240). În primul rând termenul slavon *rimlTMnß* care apare constant în Faptele apostolilor (zacealele 3, 38, 46, 47, 51, 78) este doar o singură dată redat cu *rumßnii*. Pe baza acestui fapt deja și Giuglea (primul cine a semnalat prezența cuvântului *rumânii* în textul lui Coresi, în sensul de romanii) și-a pus întrebarea: oare nu este vorbă doar despre „o traducere întâmplătoare, iar nu o vagă credință despre originea noastră romană?” Giuglea a răspuns negativ la această întrebare susținând că „prima licărire a ideii despre romanitatea noastră, trebuie socotită de aici înainte, ca venind din Ardeal, prin cartea bisericească de la 1563” (Giuglea, 1935, 226, 227). Este meritul lui Alexandru Mareș demonstrarea faptului că nu este vorbă nici despre un hapax legomenon, dar nici despre manifestarea conștiinței romanității a românilor, ci pur și simplu despre urmărirea unei tradiții prezente deja în literatura slavonă. Mareș semnalează că în scrierile slavone din secolele 13-16, care nu aveau nicio legătură cu spațiul cultural român, în locul termenului de *rimlTMnß* apar formele următoare: *rumenski*, *rumene*, *rumTMnß*. Pe baza acestor fapte Alexandru Mareș demonstrează convingător că în originalul slavon al Apostolului coresian la locul respectiv (Fapte, 16:21) în locul termenului *rimlTMnß* se afla *rumTMnßiom*, „care a putut, fără dificultate, să fie transpus în românește prin *rumâni*. [...] Cuvântul slav prezenta o asemănare frapantă cu cuvântul *rumânii*, fapt care ar fi putut înlesni această echivalare. În concluzie, nu este eclus ca *rumânii* 'romanii' din tipăritura coresiană să se întemeieze pe traducerea greșită a *vsl. rumTMnßi,m* (*rumeni,m*). Termenul după cum am văzut, circula în textele slavone și putea deci să figureze (la Fapte 16:21) și în versiunea care a stat la baza traducerii românești a Apostolului.” (Mareș, 1972: 67). O fi numai întâmplător faptul că nici în cartea lui Armbruster și nici în studiul lui Ioan-Aurel Pop nu găsim nici o referire la scrierea lui Alexandru Mareș?

În prefața *Paliei de la Orăștie* folosirea termenului de român cu o este absolut conștient și consecvent: termenul apare în total de opt ori, dintre care numai de două ori găsim forma cu u: pre limba rumânească (pre limba *rumønTMskø*); fraților rumâni (fracilor *rumßni*). În rest peste tot găsim formele cu o: *besTMrecei sfintø ar,mønilor* (beseariceii sfinte a românilor); *fraci r,mønilor* (frați românilor); *krewtinilor r,mßni* (creștinilor români); *noi r,mßnii* (noi românii); pre limba *r,mønTMskø* (pre limba românească); *piskopul romønilor øn ardTMI'* (piscopul românilor în Ardeal) (Palia, 1-2, 10-11). Știim că la vremea respectivă era la modă printre umaniști aplicarea unor etnonime antice la denumirea popoarelor care locuiau pe același teritoriu unde în trecut trăiau într-adevăr, sau doar în imaginația umaniștilor, popoarele respective. Astfel Transilvania este numită de foarte multe ori Dacia, iar ardelenii dacii, Polonia este Sarmatia, polonii sarmații, Croația este Illiria, croații, iar mai târziu chiar toți slavii sânt illiri, și așa mai departe. Era deci absolut firesc că românii să fie numiți romani în scrierile umaniștilor, mai ales că era vorbă despre un popor care vorbea o limbă neolatină. Primul care a folosit termenul de romani (și nu vlah, sau rumân) pentru denumirea românilor era umanistul dalmat Tranquillus Andronicus (în 1528 și în

1534), după care identificarea roman = român va fi un loc comun printre umaniști, și atât vlahii, cât și teritoriul locuit de ei (Dacia, care câteodată cuprindea în concepția umaniștilor nu numai Ardealul ci și Țara Românească) va fi numit romani, respectiv Romandiola, Romaniola, de exemplu la iesuitul Szántó Arator István (Armbruster, 1993: 95-96; Pop, 2013: 11-12). Cert este faptul că la umaniști cuvântul roman = român, rumân, vlah apare totdeauna atunci când este vorba despre originea latină a românilor. Rămâne deci o întrebare deschisă oare de ce au folosit prefăcătorii *Paliei* (și în special Mihai Tordaș, diaconul Șerban și diaconul Marien fiindcă se pare că ei erau autorii prefetei) într-un context religios cuvântul român cu o? Este vorba oare despre o aluzie la originea romană a românilor? Despre Mihai Tordaș se poate presupune că avea ceva cunoștințe cărțurărești, și poate știa și despre unele opere ale unor umaniști în care era vorbă despre originea romană a românilor. Forma r„mŝn´ cel puțin în privința pronunței era într-adevăr mai aproape de latinescul romanus, decât forma rumŝn´. Cred totuși că în stadiul actual al cercetărilor putem să formulăm doar ca ipoteză, și nicidecum ca o teză științifică faptul că prezența formei r„mŝn´ în prefăța *Paliei* ar fi o sugerare subtilă a originii romane a românilor.

La apariția acestei ipoteze a contribuit și faptul că prima și ultima pagină a prefetei (pe aceste pagini cuvântul român apare exclusiv cu o) a fost tradusă în latină și în textul latin cuvântul român, românesc a fost redat totdeauna cu romanus. Iată cum interpretează acest fapt Ioan-Aurel Pop: „În ziua terminării *Paliei* (14 iulie 1582), Mihai Tordaș se adresează enoriașilor printr-o enciclică în limba latină, recomandându-le să citească în limba română (Encyclica episcopi valachici in Transsilvania), de fapt versiunea latină a finalului prologului *Paliei*. (...*Ego, Tordas Mihaly, electus in Transsilvania Romanorum Epsicopus ... in lingua Romana ... in linguam Romanam vertimus, et eos vobis, fratribus Romanis, ita legendos donamus ... confratribus valachis ... confratribus Romanis.*) Prin urmare superintendentul (cum îl numeau oficialii Transilvaniei) și episcopul (cum îl numeau și socoteau prioritar românii) Mihai Tordaș se cheamă pe sine ‘episcopul romanilor’, numește limba sa și a enoriașilor ‘limba romană’, se adresează credincioșilor săi cu formula ‘frați (confrați) romani’ etc., ceea ce arată că, în epocă se crease o sinonimie perfectă între termenul latinesc de ‘*Romanus*’ și cel românesc de ‘român’ (‘rumân’). Cel mai important lucru, în contextul de față, este că episcopul românilor din Transilvania (care erau și se considerau în proporție covârșitoare ortodocși) este numit într-un text latin ‘*episcopus Romanorum*’, ceea ce înseamnă, fără nicio îndoială, ‘episcopul românilor’. Să mai notăm că, în același text, se folosesc în paralel, pentru a-i desemna pe români, formele de ‘*Valachus*’ și de ‘*Romanus*’, ceea ce arată perfecta lor sinonimie, ca și obișnuința mai recentă de a le folosi concomitent” (Pop, 2014: 240).

Ioan-Aurel Pop citează textul latin al „enciclicii” lui Tordaș pe baza lucrării lui Armbruster, fără să consulte însă ediția originală a textului. Nu ar fi fost de prisos răsfoirea colecției de documente a lui Andrei Veress, unde a fost publicat pentru prima dată textul respectiv. Citez prima dată nota lui Veress referitoare la ediția „enciclicii”: „Acest act copiat de Iacobus Ferdinandus Miller de Brassó în anul 1815 fără indicația originalului și a locului de unde a fost luat, nu e altceva decât traducerea sfârșitului prefetei *Paliei de la Orăștie*. Interesant ar fi însă de știut, dacă oare această traducere e contemporană și făcută poate spre folosul obștesc al acelor care nu știau românește ori eventual e făcută de vreun cărțurar român, la cererea și spre folosința lui Miller, care de altfel – ca brașovean – neapărat cunoștea limba românească” (Veress, 1930: 229).

Dubiile lui Veress sânt absolut justificate. Dacă ar fi vorbă despre o enciclică atunci precis că ar fi fost făcute mai multe exemplare din ea. Ori nu s-a păstrat niciun alt exemplar din această circulară a lui Tordaș. În plus traducerea latină a textului românesc nu este exactă.

<i>Palia</i>	Traducerea latină
Den mila lu Domnedzeu în dzilele lu Batăr Jigmon, voivodă Ardealului, dăruim den aceste cărți scrise a noastre, ceaste doo dentâniu: Bitie și Ishodul. Celui domn de steag și vestit viteaz Gesti Freanți, alesu hotnogi Ardealului și Țărâei Ungurești, lăcuioriu în Deva, cum aceaste doo cărți să fie pârgă până Domnedzeu va și alalte tipări și scoate și măriia lu Gesti Freanți fu cu tot agiutoriul și le-au scris în cheltuială multă și cu alți oameni buni încă lângă sine și le-au dăruit voo frați românilor, pentru aceaia rugați pre Dumnedzeu pentru Mărie lui.	Nos Sigismundus Báthory, gratia Divina favente Transsilvaniae princeps ex his nostris scriptis libris primos duos, Bitiam nempe et Ischodil, domino Geszti Francisco vexillifero celebri Heroi et electo Transsilvaniae, Hungariaeque locumtenenti, ibi ubi residere volenti eo fine damus, donamus, ut quod per maximo omnipotenti Deo auxiliante, alii quoque Libri imprimantur, et in publicam lucem edentur, praefati bini Libri primitiarum loco habeantur; et quia in eorum editionem Sua Magnificentia Geszti Franciscus cum adscitis sibi etiam aliis bonis viris omnem opem, expensasque contulit, eosque tandem vobis, confratribus Valachis dono dedit, Divinum Numen pro longaeva eaque felici Suae Magnificentiae vita vestris precibus adoretis.

Textul latin spune că cele două cărți din Scriptura au fost date și dăruite (*Nos Sigismundus Báthory [...] damus, donamus*) de către *princeps Transsilvaniae*, Sigismund Báthory lui Geszthy Ferenc ca să „fie tipărite cu ajutorul Dumnezeului atotputernic” și Geszthy împreună cu alți oameni buni să înlesnească editarea textului. Însă în textul original românesc este vorbă despre faptul că traducătorii și editorii o dedic cartea lui Geszthy ca semn de recunoștință și de mulțumire pentru ajutorul material acordat de către acest „domn de steag și vestit viteaz.” Deci este vorbă despre o simplă dedicație așa de comună în mai toate tipăriturile vechi. Numele lui Sigismund Báthory este pomenit nu pentru că voievodul ar fi jucat vreun rol în publicarea cărții, ci pur și simplu fiindcă asta era obiceiul: în fiecare carte românească tipărită în secolele 16-17 în pre- sau postfața cărții este pomenit numele domnitorului cine era la momentul respectiv pe tronul țării. Deci cred că dacă ar fi fost traducătorul însuși Mihai Tordaș nu ar fi făcut-o această interpretare greșită a textului românesc. Despre Miller însă, fiind un sas brașovean, se poate presupune foarte ușor că nu a înțeles bine textul românesc scris pe deasupra cu litere chirilce. Și încă ceva: oare ce rost ar fi avut traducerea unei prefete românești în latină în anul 1582 în Ardeal? Cine or fi fost acei enoriași români ai căror s-ar fi adresat prin „enciclica” sa latină Mihai Tordaș? Oare câți preoți români înțelegeau limba latina la sfârșitul secolului al 16-lea? În afară de Nicolaus Olahus (un catolic zelos) nu cunoaștem nici un alt intelectual român din tot secolul al 16-lea, de pe întregul teritoriu locuit de români (adică Transilvania, Regatul Maghiar, Moldova și Țara Românească) cine ar fi avut câtuși de puține cunoștințe de limba latină. Ce rost ar fi avut atunci ca „în ziua terminării Paliei (14 iulie 1582), Mihai Tordaș să se adreseze enoriașilor printr-o enciclică în limba latină”? (Pop, 2014: 240). Situația se va ameliora puțin în secolul al 17-lea, dar rămâne grăitor faptul că cunoașterea limbii latine prezintă mari curențe chiar și printre preoții

greco catolici la începutul secolului al 18-lea. Astfel de exemplu la moartea episcopului Atanasie (eroul unirii) nu s-a găsit în toată Transilvania nici un protopop român știutor de limba latină, și astfel protopopii români erau nevoiți ca momentan să-l aleagă ca episcop pe iezuitul maghiar Szunyogh Ferenc (I. Tóth, 2005: 38, 47).

Pe baza datelor enumerate mai sus eu cred că acest fragment din prefața *Paliei* a fost tradus în latină nu în 1582, ci mult mai târziu cândva la sfârșitul secolului al 18-lea, începutul secolului al 19-lea, ori de către un intelectual român, ori chiar de către Jakob Ferdinand Miller (1749-1823), cine a fost primul bibliotecar al Bibliotecii Naționale Széchényi (OSZK). Colecția sa din care Veress a publicat „enciclica latină” a lui Tordaș (Chartularium hungaricum, tom. XV.) se află și astăzi aici. Pe baza acestei traduceri latine a prefetei *Paliei* deci nu se poate dovedi că „în epocă [adică în 1582] se crease o sinonimie perfectă între termenul latinesc de ‘*Romanus*’ și cel românesc de ‘român’ (‘rumân’)” (Pop, 2014: 240).

La fel de problematică este și interpretarea dată tot de către Ioan-Aurel Pop sintagmei *religio romana*. Termenul apare în diploma din 6 iunie 1574 în care Ștefan Báthory numește ca episcop al românilor ardeleni în locul lui Eftimie pe Hirstofor. Termenul apare de trei ori în textul diplomei: 1. „eundem igitur Christophorum presbyterum in episcopum Valachorum presbyterorum transilvanensium, *romanam, videlicet seu grecam religionem profitencium;*” 2. „eligendum, nominandum et instituendum duximus, ita tamen ut ipse *religionem romanam, sive grecam* illis quibus interest”; 3. „quocirca vobis, universis et singulis discretis kalugeris, presbyteris Walachis ac alterius cuiusvis status et condicionis hominibus *grecam, ut premissum est, seu romanam religionem* profitentibus” (Hurmuzaki, Iorga, 1911: 659-660). În toate cele trei cazuri contextul este același și sensul sintagmei este următoarea: *religia romană, sau, adică greacă*. Până acolo se poate accepta interpretarea lui Ioan-Aurel Pop că în acest context *religio romana* înseamnă religia românilor și nu religia romano catolică, cum de fapt ar fi de așteptat. „Conjuncția ‘*seu*’ (‘*sive*’) nu poate avea aici decât valoarea copulativă și nu disjunctivă, ea legând două noțiuni sinonime. Prezența adverbului ‘*videlicet*’ (cu sensul de ‘adică’, ‘fără îndoială’) indică clar sensul voit de emitentul documentului: credința ‘romană’ era totuna cu aceea ‘greacă’ sau ‘credința romană’ era și ‘greacă’ în același timp, nefiind vorbă despre o ‘credință romană’ diferită de ‘credința greacă’.” (Pop, 2014: 240-241).

Nu pot să fiu de acord însă cu interpretarea domnului Pop în privința genezei sintagmei *religio romana*. Dânsul susține că „în mod frecvent atunci [adică în a două jumătate a secolului al 16-lea] în loc de termenul de ‘ortodox’, se folosea cel de ‘valah’ (oláh), iar în loc de „credința ortodoxă” se spunea „credința valahă” (Pop, 2013: 12-13). După părerea lui Ioan-Aurel Pop românii ardeleni își numeau credința lor legea românească, sau legea valahă așa cum „mai ales de pe la jumătatea secolului al XVI-lea încoace, de când confesiunea luterană începe să fie numită ‘săsească’, iar cea calvină – ‘ungurească’. Totuși, tocmai de aceea, numirea credinței valahilor drept ‘religie romană’, adică printr-un termen arhaizant, provenit din ambianța umanismului, într-un act oficial emis de principe, rămâne greu de acceptat. În aceste condiții, nu mai există decât o posibilitate: oficialitatea transilvană maghiară, ca și toți oamenii de rând (maghiari, sași sau secui) știau că românii se numesc pe sine români (sau rumâni) și că numesc credința (‘legea’) lor română (ori românească); or expresia ‘credința română’, din limba vernaculară, nu poate fi redată altminteri în latinește – în spiritul exactității sale complete – decât sub forma de *religio romana*, din moment ce în limba lui Cicero nu există vocalele ‘â’ și ‘ă’. Cu alte cuvinte, *religio romana* din

documentul principelui Ștefan Báthory trebuie să se refere la `religia română`, exact în forma în care îi ziceau românii înșiși propriei credințe, după cum își numeau cu același adjectiv limba și poporul” (Pop, 2013: 12-13).

Actul respectiv a fost emis de către cancelarul erudit al lui Báthory, și anume de către Berzeviczy Márton. Deci este greu de imaginat că – deși este vorbă despre un caz unic în toate secolele 16-17 – ar fi vorbă despre o greșală a redactorului textului. Berzeviczy (1538-1596) și-a făcut studiile la Wittenberg (1559-1560) și la Padova (1568-1572) unde era colegul de studiu al lui Kovácsóczy. Începând cu 1572 a lucrat la cancelaria princiară din Alba Iulia (Veress, 1911; Barlay, 1987). Părerea mea este deci, că sintagma *religio romana* (cu semnificația *religia română*) este o construcție savantă a lui Berzeviczy, cine nu a făcut altceva decât după moda urmată de către umaniști a înlocuit cuvântul *valah* ~ *valachus* cu *romanus*. Probabil a simțit și el că oricine văzând forma *religio romana* imediat s-ar gândi la romano catolicism, și astfel pentru evitarea confusiei în toate cele trei cazuri când apare în text termenul respectiv a adăugat și formula *sive, videlicet greca*, ca să fie clar că este vorba despre religia de rit grecesc a românilor.

Nu sunt însă de acord cu domnul Ioan-Aurel Pop atunci când dânsul susține că „toți oamenii de rând știau că românii [...] numesc credința ('legea') lor română (ori românească)” și că expresia „credința română” a fost transpusă de către Berzevizcy „din limba vernaculară” în latină. După părerea mea lucrurile s-au întâmplat exact invers. Din tot secolul al 16-lea nu cunoaștem nici un document sau nicio altă sursă fie de limba latină, maghiară, română, germană, greacă sau slavonă în care religia, biserica sau confesiunea românilor s-ar fi fost numit religie (legea) română sau valahă. În general români sânt numiți schimstici, religia lor (dacă tot vrem să folosim un etnonim) este numită grecească, sau pravoslavnică.

Ba mai mult suprapunerea etniei și a religiei (mai bine zis a confesiunii) în secolul al 16-lea nu a existat nici în cazul maghiarilor, sau al sașilor. Chiar dacă și doamna Krista Zach, deși pornește din premise total diferite, ajunge la concluzii foarte asemănătoare cu Ioan-Aurel Pop. „Protestanții deasemenea nu folosesc între ei alte denumiri decât numele acelor confesiuni (sau `biserice`), respectiv etichetează o stare metaforic dar neutru atât confesional cât și etnolingvistic: *a magyar vallás* ;[*religia maghiară*], *a szász vallás* [*religia săsească*], *az oláh vallás* [*religia valahă*]. [...] Pentru protestanți Biserica ortodoxă poate fi doar `biserica românească` ('*walachische Kirche*') (așa cum și românii înșiși vorbesc de `legea românească`) și așa este ea desemnată în documentele principilor transilvăneni Gheorghe Rákóczi (1643) și Michael Apafi (1696)” (Zach, 2001, 89). Sursele citate de către doamna Zach însă prezintă mai multe probleme. În primul rând nu sânt surse directe, ci lucrările ale lui Rolf Kutschera și ale lui Octavian Bârlea (Kutschera, 1985: 20; Bârlea, 1965: 394-397). La rândul lor și ei ne trimit la alte lucrări și nu la sursele directe deci până la urmă nu aflăm care ar fi acele surse din secolul al 16-lea care ne ar dovedea că diferitele confesiuni în Ardeal erau desemnate cu numele etniilor care practicau religia, sau confesiunea respectivă. Documentul din 1643, citat tot de doamna Zach, nu este altceva decât actul de numire în scaunul episcopal al lui Simion Ștefan. Ori această diplomă dovedește exact contrariul afirmației doamnei Zach: în textul diplomei religia ortodoxă nu este concepută ca o religie națională a românilor, ci din contră ca o religie multietnică în cadrul căreia aparțin, în afară românilor, și alte națiuni (greci, sârbi): *pastorum valachicorum graeci et rasciani ritum, ecclesiarum valachalium graecos, rascianos et walachos ritus* (Juhász 1940: 246, 251).

În cazul sașilor aparent procesul de confesionalizare s-a desfășurat paralel cu construcția identității etnice și lingvistice, fiindcă granițele teritoriului locuit de către sași erau aproape identice cu granițele limbii săsești, și cu granițele lutheranismului. În plus în cazul lui Heltai Gáspár (Kaspar Helth) și Dávid Ferenc (David Hertel) se putea dovedi și faptul că schimbarea confesiunii (trecerea de la lutheranism la calvinism, și chiar la unitarianism) a însemnat totodată și schimbarea limbii (trecând la calvinism Heltai și Dávid publică și predică în maghiară și nu în germană). Dar aceste exemple sporadice nu dovedesc că schimbarea confesiunii a însemnat totodată și pierderea identității etnice sau lingvistice (Balázs, 2016: 27). Deci în secolul al 16-lea în Ardeal fiecare etnie (românii, maghiarii și sașii) era multiconfesională: sașii nu erau numai lutherani, fiindcă existau puternice comunități săsești criptocalvine și chiar unitariene care au supraviețuit până la mijlocul secolului al 18-lea (Keserű, 2013); maghiarii aparțineau la cinci (!) confesiuni diferite (romano catolici, calviști, unitarieni, sabatarieni și lutherani (Csepregi 2011; Csepregi 2016) – cum putea să fie numit atunci calvinismul, drept religie maghiară?); iar printre români (printre ei într-adevăr era cea mai mică eterogenitatea religioasă, dar totuși exista) erau și romano catolici și calviști. Românii catolici trăiau în mare parte în zona Hațegului și în Banat (Achim, 1996; Rusu, 1997; Magina, 2011: 48-49). Familia lui Efrem Zacan, unul dintre traducătorii *Paliei de la Orăștie*, era catolică. O rudă a lui Efrem Zacan, Francisc Zacan s-a căsătorit cu o fată din familia Ivul, o familie românească tot catolică. Cel mai renumit membru al acestei familii era Gabriel Ivul (1619-1678) cine după și-a făcut studiile la gimnaziul iezuit din Kassa (azi Košice, Slovacia) a devenit profesorul universității catolice din Nagyszombat (azi Trnava, Slovacia). (Radosav, 2003: 113-114). Un alt reprezentant important al catolicismului românesc din Caransebeș a fost Gheorghe Buitul (1589-1635) cine a tradus în limba română catechismul catolic al lui Petrus Canisius. (Molnár, 2008: 154-160.) În raportul său din 24 iunie 1586 misionarul Ladó Bálint scria că la Caransebeș sânt 3000 de catolici, cărora trebuia să le celebreze liturgia în limba română, fiindcă puțini înțeleg limba maghiară. (Veress, 1913: 168.)

Sintagmele religia maghiară, pentru calvinism, religia săsească, pentru lutheranism sânt invențiile istoricilor romantici din secolul al 19-lea. Miza era atunci: care dintre confesiunile au contribuit mai mult la făurirea națiunii moderne? Astfel religiile (mai exact confesiunile) protestante (în primul rând calvinismul, dar și unitarianismul) erau într-adevăr considerate religii maghiare, nu numai datorită faptului că calviștii și uniarieni în secolul al 19-lea (dar nu și în secolul al 16-lea!) erau aproape sută la sută de etnie maghiară, dar și pentru faptul că în procesul de construcție a națiunii maghiare moderne catolicii erau priviți cu rezerve. Ei erau considerați „labanții” adică sprijinatorii Casei de Austria, acesta din urmă fiind par excellence reprezentantul forte al catolicismului în Regatul Maghiar. (Ábrahám, 2008).

E adevărat însă și faptul că „naționalizarea” confesiunii dintre toate popoarele din Ardeal se petrece cel mai timpuriu la români. Explicația e foarte simplă: până la unirea cu Roma, biserica și confesiunea românilor era cea mai omogenă. În ciuda acestui fapt însă noțiunea de religie valahă, după cunoștințele mele apare prima dată doar într-o scrisoare a lui Csáky László și Paskó Kristóf scrisă la Constantinopol la data de 21 august 1681 (deci la o sută de ani de la emiterea diplomei lui Báthory): *religionem orthodoxam vulgo valachicam* (Veress, 1939: 189). Deci sintagma *religio romana* (cu sensul de religia română) din actul emis la data de 6 iunie 1574 este o construcție savantă a umanistului Berzeviczy, o construcție care până la sfârșitul secolului al 17-

lea nu a făcut carieră nici în cancelaria princiară, nici în viața cotidiană, rămânând doar o excepție, un hapax legomenon, și nu redarea unei realități istorice.

Bibliografie

- Ábrahám B. (2008). „Nemzeti vallások” Magyarhonban a 19. században. In Császár Melinda, Rosta Gergely (ed). *Ami rejtve van s ami látható: Tanulmányok Gereben Ferenc 65. születésnapjára* (15-31). Piliscsaba: Pázmány Péter Katolikus Egyetem Szociológia Intézet.
- Achim, V. (1996). Catolicismul la români din Banatul medieval. *Revista Istorică* 31/1-2, 45-67.
- Ács P. (1999). *Régi Magyar Költők Tára, XVI. század*, vol. 11. Budapest: Akadémiai Kiadó-Osiris Kiadó.
- Ács P., Jankovics J., Kőszeghy P. (1998). *Régi magyar irodalmi szöveggyűjtemény I. Humanizmus*, Budapest: Balassi Kiadó.
- Almási G. (2007). Az Oláh Miklós elleni gyűlöletről. Szélsőséges nemzeti-társadalmi előítéletek humanista körökben. In Erdélyi G., Tusor P. (eds). *Mindennapi választások. Tanulmányok Péter Katalin 70. születésnapjára* (585-617). Budapest: MTA Történettudományi Intézet.
- Armbruster, A. (1993). *Romanitatea românilor. Istoria unei idei*. București: Editura Enciclopedică.
- Arvinte, V. (1983). *Român, românesc, România*. București: Editura Științifică și Enciclopedică.
- Balázs M. (2016). *Hitújítás és egyházaalapítás között. Tanulmányok az erdélyi unitarizmus 16–17. századi történetéről*. Kolozsvár: Magyar Unitárius Egyház.
- Barlay Ö. Sz. (1987). Egy humanista politikus pályakezdése. Berzeviczy Márton. In Varjas B. (ed). *Irodalom és ideológia a 16–17. században* (135-151). Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Bârlea, O. (1965). Die Union der Rumänen. In W. de Vries (hrsg). *Rom und die Patriarchate des Ostens* (394-424). Freiburg-München: Verlag Karl Alber.
- Bethlen F. (2004). *Erdély története III*. Budapest-Kolozsvár: Enciklopédia Kiadó-Erdélyi Múzeum-Egyesület.
- Csepregi Z. (2011). Négy nyelvű reformáció a Kárpát-medencében. *Keresztyén Igazság*, 92/4, 9-19.
- Csepregi Z. (2016). A magyarországi evangélikusság nyelvi és etnikai viszonyai a 16-17. század fordulóján. In Szabó L. (red). *Teológia és nemzetek* (91-106). Budapest: Luther Kiadó.
- Giuglea, G. (1935). Coresi face cea dintâi apropiere între 'Romani' și 'Rumânii.' *Biserica Ortodoxă Română*, 53, 226-228.
- Giurescu, C. (2008). *Despre boieri și despre rumâni*, București: Compania.
- Horn I. (2012). *A hatalom pillérei. A politikai elit az Erdélyi Fejedelemség megszilárdulásának korszakában*. Manuscris, teză de doctorat, Budapest: Magyar Tudományos Akadémia. <http://real-d.mtak.hu/581/>
- Hurmuzaki, E., Iorga, N. (1911). *Documente privitoare la istoria românilor. Acte și scrisori din arhivele orașelor ardeleni (Bistrița, Brașov, Sibiu)*. Vol. XVI/1, București..
- Juhász I. (1940). *A reformáció az erdélyi románok között*. Kolozsvár.
- Keserű G. (2013). Klausenburger sächsische Unitarier im 16/17. Jahrhundert. Ein Entwurf. In Ulrich A. Wien, Juliane Brandt und András F. Balogh (hrsg). *Radikale Reformation. Die Unitarier in Siebenbürgen* (153-178). Köln–Wimar–Wien: Böhlau Verlag.

- Kutschera, R. (1985). *Landtag und Gubernium in Siebenbürgen 1688-1869*. Köln-Wien: Böhlau Verlag.
- Magina, A. (2011). *De la excluderea la coabitare. Biserici tradiționale, Reforma și Islam în Banat (1500-1700)*. Cluj-Napoca: Academia Română – Centrul de Studii Transilvane.
- Mareș, Al. (1972). Rumân 'Roman' în vechile texte românești. *Studii și Cercetări de Lingvistică*, 23, 63-69.
- Molnár A. (2008). *Lehetetlen küldetés? Jezsuiták Erdélyben és Felső-Magyarországon a 16-17. században*. Budapest: ELTE BTK Történelemtudományok Doktori Iskola – L'Harmattan.
- Neagu, C. (2003). *Servant of the Renaissance: The Poetry and Prose of Nicolaus Olahus*. Bern–Oxford: Oxford University Press.
- Pálffy G. (1998). A veszprémi végvár fő- és vicekapitányainak életrajzi adattára (16-17. század). In Tóth G. P. (coord). *Veszprém a török korban (110-148)*. Veszprém.
- Palia: V. Pamfil (ed). *Palia de la Orăștie 1581-1582*. București: Editura Academiei RSR, 1968.
- Pop, I-A. (2013). *Istoria și semnificația numelor de român/vlah și România/Valahia*. Discurs de recepție la Academia Română, rostit la 29 mai 2013, București, 2013, 11-12 (https://academiaromana.ro/com2013/pag_com13_0529.htm)
- Pop, I-A. (2014). Din nou despre noțiunea de „religio Romana,” perzentă într-un document transilvănean de la 6 iunie 1574. *Revista Istorică*, 25, 231-246.
- Prodan, D. (2013). *Suppelex Libellus Valachorum. Din istoria formării națiunii române*. București: Editura Enciclopedică.
- Radosav, D. (2003). *Cultura și umanism în Banat*. Timișoara: Editura Universității de Vest.
- Rusu, A. A. (1997). Nobilimea românească și biserica în secolul al XVI-lea (exemplul hațegan). In M. Diaconescu (coord). *Nobilimea românească din Transilvania/Az erdélyi román nemesség (131-144)*. Satu Mare: Editura Muzeului Sătmărean, Satu Mare, 1997, 131-144.
- Rusu, G-V. (2008). Politică și societate în principatul Transilvaniei la sfârșitul secolului al XVI-lea: conspirația nobiliară de la Cluj (1594). *Crisia* 38, 66-74.
- Tóth I. Z. (2005). *Az erdélyi román nacionalizmus első százada 1697-1792*. Máriabesenyő-Gödöllő: Attraktor.
- Veress E. (1911). *Berzviczy Márton*. Budapest, 1911.
- Veress E. (1913). *Erdélyi jezsuiták levelezése és iratai a Báthoryak korából (1571-1613)*. Vol. II, Budapest, 1913.
- Veress, A. (1930). *Documente privitoare la istoria Ardealului, Moldovei și Țării Românești*, vol. II, București, 1930.
- Veress, A. (1939). *Documente privitoare la istoria Ardealului, Moldovei și Țării Românești*. Vol. IX, București, 1939.
- Zach, K. (2001). Toleranță religioasă și construirea stereotipurilor într-o regiune multiculturală – „Biserici populare” în Transilvania. In *Transilvania și sașii ardeleni în istoriografie (64-96)*. Sibiu – Heidelberg: Editura Hora – Arbeitskreis für Siebenbürgische Landeskunde.

Hungarian Humanists and Genesis of *Palia de la Orăștie* (1582)

Levente NAGY

Summary

Palia de la Orăștie (1582) is the last important Romanian print book under the impact of the Reformation in the 16th century which contains the translation of the first two books of Moses from/in??? from The Old Testament. The translation was based on the Hungarian text of The Old Testament, edited in the atelier of Heltai Gáspár in Cluj in 1551. In the preface of this book., they bring some new data about the book's patronage (Captain Geszthy Ferenc), about his relations with the Hungarian humanists in this time, as well as about the appearance of romanian word (with *o* and not with *u*, as it was used until then).

Keywords: Reformation of Romanians, *Palia de la Orăștie*, humanism, R romanity of the Romanians, nation, confession.

RELATIA LUI REBREANU CU PRODUCȚIA CULTURALĂ MAGHIARĂ

Imola Katalin NAGY

Universitatea Sapientia,
Facultatea de Științe Tehnice și Umaniste,
Târgu-Mureș

Apariția unui scriitor român de talia lui Liviu Rebreanu se încadrează în tendințele generale ale literaturii europene. E vorba „de un spirit al epocii, care îngloba chintesenta creației europene la limita schimbării celor două secole. În 20-30 de ani s-a plămădit ceea ce mai târziu avea să se numească aventura spirituală a secolului al XX-lea. Din acest fond neprețuit, constituit într-un moment în care proza europeană părea că stagnează și că nu are nici o perspectivă, au pornit direcții variate, înnoitoare, conservatoare, moderate, pe care foarte puțini în epocă le-ar fi bănuț. Acestui spirit european i s-a integrat în primele decenii ale secolului al XX-lea și scriitorul român Liviu Rebreanu” (Stancu, 1985, 68). Rebreanu debutează într-un moment puternic marcat de sămănătorism și de poporanism, și continuă, până la un punct, moștenirea lui Slavici. Rapida consacrare de după 1920 - anul apariției romanului *Ion* - succesul remarcabil la publicul cititor nu a însemnat și o la fel de unanim pozitivă receptare critică. Putem observa însă o continuă pendulare între afirmație și negație. Nu intrăm aici în detaliile campaniilor de presă duse împotriva lui, care au contribuit, cu siguranță, și ele, la o izolare progresivă a autorului. Notăm doar o frază din *Jurnal* „Am fost scriitorul cel mai crunt atacat. Nu mi-a fost cruțat nimic. Viața mea cea mai intimă, ca și activitatea mea publică” (Rebreanu, 1984, 321).

Aprecierea vine însă și ea neîntârziat, însă nici aprecierea romanului *Ion* nu este uniformă. Între 1925-26, după patru ediții, se nasc aprecieri contradictorii. După o perioadă de sincopă în editarea operei sau în aprecierile critice, la mijlocul anilor 50 acestea se reiau. Se reiau ideile exegeților interbelici, în special cele ale lui Călinescu. O recuperare și o reevaluare se produce cu noul val de critici Nicolae Manolescu, Nicolae Gheran sau Lucian Raicu. S-a scris o carte în fiecare deceniu din 1954 încoace, apreciază Mircea Zăciu în prefața la volumul *Liviu Rebreanu după un veac*. Singurătatea scriitorului, crede același critic, nu se dezmente nici postum. Nicolae Manolescu e primul care formulează problema sau experiența Liviu Rebreanu în termenii acestei izolări. „Contrar opiniei curente, influența lui Rebreanu fiind una de prestigiu, de reconfortare a vocației pentru roman, ea nu este, în deceniile care urmează apariției lui *Ion* și una eficientă, la nivelul romanelor ce se publică. Romanul românesc se sprijină pe Rebreanu, dar parcurge un drum deosebit” (Manolescu, 2007, 197).

Notăm câteva momente ale activității literare rebreniene dinaintea apariției romanului *Ion*. Rebreanu a debutat în 1908 cu schița *Codrea* (Glasul inimii) în *Luceafărul*. În 1912 scoate la Orăștie un volum de nuvele și povestiri, *Frământări*. În 1916 publică volumul *Golanii*, cu o entuziastă prefață de Mihail Dragomirescu, în care criticul român „enunța cu pertinentă unele dintre trăsăturile definitorii ce se vor regăsi nu numai în comentariile ulterioare despre creația nuvelistică, ci și în analiza romanelor: verismul personajelor și situațiilor, cadrele naturaliste, predilecția pentru pasiunile puternice și sufletele simple, elementare” (Rebreanu, 1987, 8). În

1917 apare *Mărturisire*, în 1919 *Răfuiala*, precum și o nuvelă autobiografică, *Calvarul*. Trebuie spus însă că volumul de debut *Frământări* este precedat de un volum de traduceri: Rebreanu traduce *Cavalerii* de Mikszáth Kálmán în 1912. Nicolae Liu vorbește într-un studiu apărut în *Steaua* în 1957, de începuturile literare ale lui Liviu Rebreanu, de proporțiile nebănuite ale activității de traducere, din limbile germană, maghiară și franceză. În 1908 apare, la Budapesta, volumul *Aventuri spirituale/Lelki kalandok*, conținând 31 de povestiri, din care Rebreanu tradusese 10.

Problema influențelor directe și indirecte în cazul scriitorului român este una extrem de greu de tranșat. „Chiar atunci când avem siguranța că citise pe cutare scriitor, cu greu putem prinde reflexul în opera propriu-zisă” (Stancu, 1985, 68). Rebreanu pare să fie tipul de scriitor la care „nu vom ști niciodată care anume carte sau autor i-au fecundat imaginația” (Stancu, 1985, 62). Influențele directe sunt extrem de dificil de demonstrat. „Orice încercare de a urmări influențe în romanele lui L. Rebreanu este descurajantă, textul scriitorului fiind filtrat de urmele oricărei lecturi străine” (Stancu, 1985, 66). De asemenea comparații vorbesc de dificultatea disjungerii paralelismelor de influențe și izvoare. Ba mai mult, influențele în cazul lui Rebreanu „operează catalitic, repercutând o maximă originalitate” (Stancu, 1985, 68). Compararea operei scriitorului român cu creația altor scriitori ar fi însă un prilej de a-i sublinia originalitatea, plasându-l, în același timp, în universalitate. În arhiva rămasă de la Rebreanu sunt reperabile numeroase locuri în care acesta vorbește de cultura străină în care s-a școlit și în care s-a format. A învățat limba maghiară cu o ușurință uimitoare, fapt care l-a determinat pe tatăl său să-l transfere la o școală germană, pentru a învăța și germana. „Chiar încercările literare, deși cu suflet românesc, le meditam în limbă străină, fie nemțește, fie ungurește [...] Peste două treimi din anii de studii i-am petrecut în școli străine. Lecturile mele obișnuite le făceam în limbi străine [...] trebuie să stăruiesc atât asupra acestui moment din viața mea, fiindcă anii de formație ai scriitorului sînt cruciali pentru viitorul lui și al operei sale” (Rebreanu, 1976, 37).

Rebreanu recunoaște că a fost influențat de cultura germană, de unde i se trage înclinarea spre constructivism și spre teme sociale. Capitolul trei al cărții lui Stancu Ilin, *Liviu Rebreanu în atelierul de creație* (1985), pornește de la o mărturisire a scriitorului conform căreia prima și cea mai serioasă cultură a sa era cea germană, și abordează tema influenței sau a urmelor lăsate de cultura germană în formația intelectuală a scriitorului. Acestui start i se adaugă lecturile din literatura maghiară și rusă, apoi din cea franceză (Raicu, 1967, 41). Ce a însemnat școlirea în spațiul multicultural al Transilvaniei pentru scriitor? „O etică a înrădăcinării în lume, într-un anumit loc al lumii, legăturile sufletești contractate în anii de fixare ai copilăriei, trăinicia nostalgic umbrită a acestor legături în anii de maturitate cimentează caracterul de organicitate al scrierilor lui Rebreanu, fundamentul lor local, transilvan și românesc” (Raicu, 1967, 36). Aceeași idee e exprimată în cartea lui Adrian Dinu Rachieru, *Pe urmele lui Liviu Rebreanu*, unde criticul scrie că „nostalgia transilvană l-a însoțit în permanență pe Liviu Rebreanu. Om al muntelui [...] scriitorul mărturisea că valea Someșului i se pare cel mai frumos loc de pe pământ. [...] Dar prozatorul care căutase fericirea prin toate colțurile pământului fără a o găsi, revenea la matcă, hoinărind cu gândul sau chiar poposind de câte ori își putea oferi prilejul, contactul fiind regenerator pentru om și scriitor” (Rachieru, 1986, 117). Maieru este, pentru el, tărâmul fericirii, revederea lui este, dincolo de nostalgiile firești ale omului Rebreanu, „o nevoie de scriitor”, (Rebreanu, 1969, 66) scrie, în același registru, fiica romancierului în *Zilele care au plecat*. „Cu

toată structura lor obiectivă, operele lui Rebreanu divulgă o rădăcină biografică, care, mai evidentă sau mai ascunsă, își trimite sevele în zonele creatoare” (Raicu, 1967, 55). Răspunzând la o anchetă a revistei *Ideia europeană* (1926), Rebreanu exprimă crezul său artistic fundamental; „formulările au rezonanță gravă de confesiune și ardoare calmă a unui legământ: Precum nașterea, iubirea și moartea alcătuiesc enigmele cele mai legate de viața omenească, tot ele preocupă mai mult și pe scriitorul care încearcă să creeze viață” (Raicu, 1967, 62).

Părerile referitoare la *background*-ul multicultural și influența culturii maghiare sunt diverse, uneori contradictorii. Ionel Popa scrie în *Scrisori despre Liviu Rebreanu*, că „Dacă ar fi rămas în Imperiu și ar fi continuat să scrie în maghiară [...] mai mult ca sigur că ar fi ajuns un prozator reprezentativ pentru perioada agonică a Imperiului și în cea mai fericită situație și-ar fi depășit modelele printr-un oarecare dramatism al subiectelor și al scriiturii” (Popa, 2006, 6). Considerăm că e dificil să facem presupuneri legate de ce fel de scriitor ar fi ajuns Rebreanu dacă ar fi continuat să scrie în limba maghiară. Dar o cât de sumară lectură a schițelor elaborate în această limbă arată că romancierul nu doar că vorbea impecabil limba maghiară, dar se arăta interesat și în a-și șlefui tot timpul stilul. Probabil că ar fi ajuns un creator la fel de muncitor, scriind și rescriind tot timpul tot, dar ce anume și cum ar fi scris, e greu de presupus.

Criticul clujean Mircea Muthu face o prezentare a lucrării *Rebreanu dincolo de realism* a lui Ion Simuț, în care acesta face, printre altele și radiografia drumului către sine și a așa-numitelor *metamorfoze ale Juventutii scriitorului*. „Sprijinindu-se pe deshumările documentaristice ale lui Niculae Gheran sau Nicolae Liu autorul susține ideea unui Liviu Rebreanu - scriitor maghiar la începuturile sale artistice în temeiul afirmației că *definirea de sine înseamnă o aventură în căutarea identității*, motiv pentru care - se susține iarăși - creația literară va fi un mod de culpabilizare sau o formă de revanșă paradoxală” (Muthu, 1998, 94), or, continuă Muthu, redactarea, inițial în limba maghiară, apoi în română a unui fragment dramatic (piesa *Ghighi* din 1908) este interesantă mai degrabă din perspectiva poieticii operei viitoare.

Rebreanu trebuie considerat și într-un punct important, considerăm noi, al devenirii sale literare: momentul debutului, altul însă decât cel amintit în manuale - debutul prin nuvele. „Primele notații datează din 30 ianuarie 1907, într-un caiet cu dialoguri redactate în maghiară, sub pseudonimul literar Remy: amintiri din Maieru, impresii de lectură, bucăți literare configurând preconizatul ciclu *Scara măgarilor*” (Racheru, 1986, 42).

Nicolae Gheran publica în 1974 *Caietele* lui Liviu Rebreanu, în care se creionează un altfel de Rebreanu, cel al începuturilor absolute, care oscila între a deveni ofițer sau scriitor, pe de o parte, respectiv scriitor de limba maghiară sau română, pe de altă parte. *Journal*-ul lui Rebreanu, un caiet redactat în limbile maghiară, franceză, germană și română, între 14 decembrie 1904 și 12 februarie 1908, trădează proiectele literare maghiare ale celui care avea să devină unul din cei mai de seamă romancieri români - un șir de proiecte printre care se numără un fragment de roman *Cazarma*, piesele *Locotenentul Valkó*, *Rivalii* (*A vetélytársak*), *Vâltoarea* (*Örvény*), *Gigi*, prozele *Sublocotenentul* (*A hadnagy*), *Domnul locotenent* (*A főhadnagy úr*) și *Maiorul* (*Az őrnagy*), ciclul de povestiri *Scara măgarilor* (*Szamárlétra*). Rebreanu are chiar mai multe pseudonime, Olly Oliver, Remy, Rebran Oliver sau Rebro Oliver. Nicolae Gheran identifică, la nivelul acestor proiecte literare influența lui Alexander Bernat (filosof, estetician și critic dramatic de la Pesta). Domokos Sámuel (1985) vorbește despre influența scriitorului maghiar Mikszáth Kálmán asupra lui Rebreanu .

Într-un eseu din volumul alcătuit de Mircea Zăciu *Liviu Rebreanu după un veac*, Domokos abordează scrierile în limba maghiară ale lui Rebreanu și citează dintr-o scrisoare a poetului Franyó Zoltán, fost coleg cu Rebreanu la Academia Militară de la Pesta: „Am fost colegi de clasă cu Liviu Rebreanu la Academia Militară Ludovica din Budapesta, între anii 1904-1906. El a fost elev eminent, dar n-am știut că are apucături scriitoricești. În 1906, publicând o poezie într-un ziar maghiar din Budapesta, am fost amenințat că o să fiu eliminat de la academie dacă mai comit astfel de lucruri nepermise pentru un ofițer maghiar. Această chestiune s-a desfășurat la ordinul de raport, în fața celorlalți colegi de clasă. După acest eveniment, într-o pauză, Liviu Rebreanu a venit la mine și mi-a spus că și el e scriitor și că a publicat sub pseudonimul Rebro Oliver o nuvelă cu titlul *Ezredes úr* (*Domnul colonel*) în revista *Új Idők* a lui Herczeg Ferenc” (Domokos, 1985, 390-391). Legătura dintre Rebreanu și fostul coleg Franyó Zoltán s-a întrerupt, s-au reluat abia prin 1923. În nr 4 (13)/ 1973 al revistei *Manuscriptum*, într-un interviu cu Franyó Zoltán se reproduce scrisoarea lui Rebreanu către Franyó din 5 februarie 1923:

„Dragă Franyó,

În grabă, deocamdată atât: îți poți închipui ce bucurie m-a cuprins când am auzit că Franyó nu numai că trăiește, dar chiar e unul dintre cei mai buni tineri poeți maghiari. Căci eu, ce să-i faci, mai bine de vreo 15 ani de-acum, n-am prea văzut carte ungurească, deși cândva mă prăpădeam după ea. Totuși, pe ici pe colo, am mai dat, mai ales în cotidiene, de Franyó Zoltán, dar trebuie să mărturisesc, n-am putut crede că era vorba despre vechiul meu coleg de școală. Acum însă, am început să fiu curios și să vreau să cunosc mai de aproape activitatea ta literară și aștept să-mi trimiți din lucrările tale. Trece cu vederea cât de prost scriu acum ungurește și crede-mă că știu să savurez și azi, încă, ca cititor, frumusețile ungurești...

Cu altă ocazie mai mult și mai detaliat.

Cu vechile strângeri de mână colegiale,

Liviu Rebreanu”¹.

Deși Domokos (1985) consideră că s-a scris puțin despre primele scrieri în limba maghiară ale lui Rebreanu, care, desigur, nu sunt comparabile calitativ cu creațiile din anii maturității. Totuși, aceste prime scrieri au o importanță mai mare decât li s-a acordat până acum. „Ele arată în primul rând modelele literare și problematice ce l-au influențat în anii uceniciei. Între modele, e amintit pe bună dreptate Mikszáth Kálmán, cel mai renumit prozator de după moartea lui Jókai” (Domokos, 1985, 391). Cercetătorul semnalează câteva titluri din opera romancierului maghiar,

¹ *Manuscriptum*, nr 4 (13)/ 1973, anul IV, p. 166, *Kedves Franyó, hamarjában csak ennyit: elképzelhető milyen öröm volt mikor hallottam hogy Franyó nemcsak él, de egyike a legjobb fiatal magyar poétáknak. Mert én bizony több mint 15 éve magyar könyvet nem igen láttam, ámbár valamikor rajongtam utánuk. Mégis, itt-ott, különösen napilapokban, rábukkantam Franyó Zoltánra, de, meg kell vallanom, nem hittem hogy régi kedves iskolatársamról volna szó. Most azonban kíváncsi lettem és közelebbről is akarom ismerni irodalmi működésedet és elvárom hogy elküldöd nekem is könyveidet. Ne nézd milyen rosszul írok most magyarul és hidd el hogy képes vagyok még ma is élvezni, olvasásban, a magyar szépséget...Más alkalommal többet és részletesebben. Régi kollegiális kézszerítással, L. R.*

opere pe care Rebreanu le-a tradus. E vorba de *Cavalerii (A gavalérok)*, *Fusta reginei (A királyné szoknyája)*, *Umbrela sfântului Petru (Szent Péter esernyője)*, precum și nuvela *Omul cu coasa (A kaszát vásárló paraszt)*.

Domokos Sámuel pune problema influenței lui Mikszáth asupra romancierului, el considerând că această posibilă influență se traduce prin modul în care Rebreanu percepe și descrie petrecerile ofițerești în nuvelele ciclului *Scara măgarilor*, în nuvele ca *Domnul locotenent (A főhadnagy úr)*, *Maiorul (Az őrnagy)*, *Locotenentul Valko (Valkó hadnagy)*. În afara acestei contaminări a viziunii și a percepției, o altă posibilă urmă a scriiturii lui Mikszáth în stilul acestor prime scrieri în limba maghiară este stilul ușor și anecdotic, atât de specific romancierului maghiar. Cu toate acestea, sensibilitatea lui Rebreanu la problemele sociale, interesul său față de personajele simple, ca de exemplu soldații de rând, fii de țărani ajunși în armată, nu este influența lui Mikszáth, ci o trăsătură de caracter nativă.

În ciuda acestui debut în limba maghiară, scriitorul își face însă alte planuri: „dar mai cu seamă a trebuit să înțeleg că scriitor român nu voi putea fi cât timp voi fi obligat să trăiesc într-un mediu străin, să vorbesc și să gândesc în limbi străine... lecturile obișnuite le făceam în limbi străine. Cărți românești îmi cădeau în mână numai întâmplător și mai întotdeauna de calitate inferioară” (Rebreanu, 1976, 37).

Deși în 1909 Rebreanu părăsește Ardealul, contactul cu literatura maghiară fiind întrerupt, în 1910 el este obligat să revină pentru o vreme: între 15 februarie și 16 august 1910 este încarcerat la Gyula, iar după eliberarea din închisoare, petrece un timp acasă, la Prislop. La 31 august 1919 el trece frontiera înapoi spre București (Racheru, 1986, 76-78). În addenda la *Jurnal* apare o scrisoare scrisă în închisoarea de la Gyula la 1 august 1910 lui Mihail Dragomirescu, în care Rebreanu descrie rutina sa zilnică: „am voie să scriu, să citesc orice vreau, în afară de ziare. Astfel deci mi-am împărțit vremea în ore de lectură și de scris, dimineața pînă la 12 lucrez la bucăți originale, după-amiazi traduc. [...]. Mi-am pus în gând să fac în timpul cât o să stau aici vreo trei traduceri, două din ungurește și una din rusește [...] apoi mai am niște bucăți de doi scriitori unguri: unul Mikszáth, pe care îl veți cunoaște, și celălalt Szini, un prieten de-al meu cu care am scris multe bucăți împreună pe când eram la Pesta” (Rebreanu, 1984, 336).

Traducerile, lecturile și contactele personale cu scriitorii maghiari fac toate parte din recuzita d emodalități prin care Rebreanu se apropie de cultura maghiară. În 1928 Ioan, Lupu scoate, la editura Fundației culturale Regele Mihai I un volum de traduceri din proza maghiară, *Povestitori unguri ardeleni*, volum prefăcut de Rebreanu, care definește profilul spiritual al scriitorului transilvan astfel: „Arta acestor creatori nu e niciodată un simplu joc de cuvinte, sunete sau intenții. Scriitorul ardelen, mai mult parcă decât cel din alte părți, se simte veșnic legat cu pământul și socotește arta un apostolat. De aceea și literatura aceasta reoglindește mai puternic sufletul poporului, cu dorurile, bucuriile și speranțele sale”² (Lupu, 1928, 4). Tot acolo, Rebreanu trece în revistă acele puncte comune care-i apropie pe scriitorii din acest spațiu spiritual. „Transilvania e leagănul unei literaturi cu totul specifice nu numai pentru unguri, dar și pentru noi, și pentru germani. Scriitorii născuți aici au toți o trăsătură comună care s-ar putea numi eticism. Arta acestor creatori nu e niciodată un singur joc de cuvinte, sunete sau intenții. Scriitorul ardelen, mai mult parcă decât cel

² Ioan Lupu, *Povestitori unguri ardeleni*, 1928, p. 4.

din alte părți, se simte legat veșnic cu pământul și socotește arta un apostolat. Deaceia și literatura aceasta reoglindește mai puternic sufletul poporului cu darurile, bucuriile și speranțele sale” (Lupu, 1928, 4).

În 1938 apare versiunea maghiară a romanului *Pădurea spânzuraților* Liviu Rebreanu sub titlul *Akaszottak erdeje* (traducătorul este Somogyi Imre). Acest roman scris în 1922 va mai fi tradus în limba maghiară în 1972 (traducerea lui Böződi György, Editura Kriterion, București).

Romanul *Răscoala* este tradus în 1945 la Budapesta (Editura Renaissance) de către László Gáldi, fragmente din această traducere apărând în revistele *Új Élet* (1977, nr. 3/6), *Dolgozó Nő* (1977, nr.2/12)

În mod straniu *Ion* este tradus doar în 1960 sub titlul neschimbat *Ion* (în traducerea lui Oláh Tibor, volumul apărând la București la Irodalmi Könyvkiadó).

În ceea ce privește nuvelistica, doar trei piese sunt traduse în limba maghiară în perioada interbelică: *Strănutarea/ A tüszentés*, în traducerea lui Áts József, în *Brassói Lapok*, 1926, septembrie; *Ițic Ștrul dezertor.../Strul Icig, a szökevény*, trad. Márkos Albert, în *Pásztortűz*, 1935, 52-54 și 79-83) respectiv *Nevasta/ Az asszony*, trad Dánér Lajos, în *Pásztortűz*, 1930, 196-196. După anii 1950 multe nuvele vor fi traduse în limba maghiară de către traducători precum: Mihály Major, János Mizgán, János András, Sámuel Domokos, Árpád Bitay, Béla Tödös. În aceeași perioadă se scot cel puțin trei volume de proze scurte, traduse în limba maghiară: *Parasztok. Elbeszélések (Proștii. Nuvele)*, volum tradus și prefăcut de către János András (București, 1956); *Leszámolás. Válogatott elbeszélések (Răfuiala. Nuvele alese)*, în traducerea aceluiași traducător (București, 1958), respectiv *Katasztrófa. Elbeszélések (Catastrofa. Nuvele)*, în traducerea lui Mihály Major și Lukács L. (București, 1957, reluat în 1962 cu o prefăcută de Gyula Kormos).

Am încercat, cu alte date, să arătăm felul în care romanul *Ion* se apropie, la nivelul tematicii și al viziunii auctoriale de un remarcabil roman maghiar scris la începutul secolului XX, *Sárarany/Aur din noroi* de Zsigmond Móricz (vezi Nagy 2015). *Ion* reprezintă după Manolescu romanul doric absolut, în cel mai înalt grad, Rebreanu fiind un maestru al abstragerii auctoriale din planul ficțiunii. Nu avem de-a face nici cu vocea obștei, ca la Slavici, nici cu un comentariu auctorial, ca la Agârbiceanu. Dacă G. Călinescu consideră romanul un poem epic, Manolescu percepe tragicul romanului, căci aici „intră în joc fatalitatea cea mai sumbră, cercul finalist se închide și romanul se confundă cu Tragedia. [...] Hora din primul capitol este o horă a soartei [...] conflictul e deja schițat. Bătaia dintre Ion și George, de la cârciumă, este o repetiție în vederea crimei” (Manolescu, 2008, 601). Cele două opinii nu sunt contradictorii, dacă avem în vedere observația lui Alberes: „realismul va mai da naștere și unei epopei, unei noi forme a sensibilității ... o formă pozitivistă a tragediei, în care fatalitățile biologice și istorice înlocuiesc pe cele ale pasiunii și ale păcatului ori potrivnicia zeilor” (Manolescu, 2008, 602).

Erosul rebrenian este interpretat de către Ion Simuț ca experiență spirituală. Aplicând psihocritica lui Charles Mauron și căutând rețeaua de imagini repetate, metaforele obsedante și figurile mitice care încheagă mitul personal rebrenian, criticul român trage concluzia că mitul personal rebrenian fundamental este mitul cuplului etern, în căutarea căruia se află toate personajele sale majore. „Nu există roman al lui Rebreanu în care Iubirea să-și realizeze aspirațiile. În multe cazuri, nu putem întrezări posibilitatea unei armonizări a două ființe. Substanța epică e funciar tragică - un tragism izvorât din energiile dezlănțuite ale erosului

tulburat și amenințat de situațiile de criză. Cu toată evidența și aparența de conflict social din romanele sale, nucleul generator al tragediilor și principiul causal al epicului trebuie căutat în scenariul erotic. Această situație dramatică internă (iubirea întreruptă de moarte sau deviată din drumul ei firesc de scopurile sociale sau politice ale individului) exercită presiune asupra gândirii și imaginației. Rezolvarea este o compensație în imaginar fantasma cea mai frecventă pentru erosul rebrenian e cuplul etern” (Simuț, 1995, 183).

Aceeași îngemănare tragică a dorinței de avere și a impulsului erotic o găsim și la eroul scriitorului maghiar. „Unii au văzut în acest roman o scriere erotică, alții l-au perceput ca marea apologie a forței ancestrale. Alții l-au condamnat pentru naturalismul său crud. Toate aceste viziuni percep doar o mică parte a acelor probleme, pe care Móricz a vrut să le exprime prin *Aur din noroi*” (Sötér, 1966, 76). Criticul maghiar vorbește în volumul *Tisztuló tükrök* de tragismul destinului lui Dani, când afirmă că, spre deosebire de Mikszáth și stilul umoristic al acestuia, Móricz e mult mai dramatic, dacă nu chiar tragic (cf. Sötér, 1966, 74). În creațiile de tinerețe (*Aur din noroi* este o astfel de creație) întâlnim un univers în care energiile umane izbucnesc cu o forță elementară și cu o vitalitate explozivă. Într-un registru asemănător va vorbi Nicolae Manolescu în *Istoria critică a literaturii române*: „A spune că în centrul lui *Ion* se află problema pământului, mecanismul social al luptei pentru pământ este insuficient și chiar neadevărat. În centrul romanului se află patima lui Ion, ca formă a instinctului de posesiune. Ion este victima inocentă și măreață a fatalității biologice ... această ființă simplă, colosală, sublimând instinctul pur al posesiunii, stă față-n față nu cu acel pământ, ca mijloc economic, pe care Tănase Scatiu sau Dinu Păturică îl exploatează ca să se îmbogățească, ci cu un pământ stihie primară la fel de viu ca și omul, având în măruntaiele lui o uriașă *anima*” (Manolescu, 2008, 601).

Manolescu vorbește de un conflict natural-biologic, care apropie viziunea scriitorului de naturalism, cu atât mai mult, crede criticul, cu cât istoria romanului european notează, în prima jumătate a secolului al XIX-lea o primă fază a romanului realist de relativ optimism social, apoi către sfârșitul secolului, o a doua fază a romanului realist care produce eroi sceptici și dezabuzăți. *Ion* este, în lectura istoricului literar, un roman al eșecului: „marea epocă a scepticismului coincide cu aceea a naturalismului și a miturilor sale, dintre care cel mai durabil s-a dovedit a fi acela al eredității. [...]. Definiția romanului, ca istorisire a unui eșec, nu corespunde niciodată mai bine adevărului ca în această epocă ce se încheie puțin după Primul Război mondial, la noi, ca și în Occident. Toate romanele lui Rebreanu relatează eșecuri [...] aproape nu este personaj în acest roman care să nu devină victimă” (Manolescu, 2008, 604). Ideea apare și la Ion Simuț, care apreciază romanul lui Rebreanu ca eșecul căutării nu unei iubiri anume, ci a iubirii eterne: „Conflictul epic din romanele lui Liviu Rebreanu indică de repetate ori, ca o busolă a Nordului, soluția iubirii eterne ca o nostalgie sau o fantasmă deschisă spre metafizic (în *Pădurea spânzuraților*, *Adam și Eva* și *Gorila*). În afara celor trei romane, Rebreanu rezolvă tragic conflictele erotice, tratându-le ca eșecuri (și căutări ratate) ale iubirii eterne” (Simuț, 1995, 191).

Tot un sublim roman al eșecului este și *Aur din noroi*. Oximoronul din titlu sugerează metaforic faptul că lumea țărănească, satul și chiar familia pot fi noroiul în care aurul - tendințele înnoitoare, elanul vital - se sufocă și dispare. Metaforic, vara e un timp al fericirii, al vitalității, iarna - un timp al mortificării, al crepusculului sufleteșc.

Atât Rebreanu, cât și Móríciz produc o schimbare de paradigmă care se observă în modul de tratare - mai liberă, nestingherită - a temei erosului. Amândoi demolează tabuuri, prin introducerea, în trama narativă, a unor motive precum noaptea nunții, actul sexual (vezi scena dintre Ion și Florica sub măruș pădureț), nașterea și trupul femeii, simbolistica legată de trup fiind foarte bogată (motivul *ochilor* și al *mâinii*). Atât eroul lui Rebreanu, cât și eroul lui Móríciz fac rost de avere prin căsătorie și în ambele opere mișcarea dintr-o pătură socială în alta e dificilă. Orice încercare de transgresare a propriilor limite e penalizată. Personajele sunt surprinse într-o rețea de relații care îi definesc. Ambii eroi își forțează limitele, acest act de *hybris* transformă procesul de auto-creare într-un proces de autodistrugere. Ion și Dani încearcă să ia în stăpânire lumea în partea întâi, dar vor încerca să găsească o cale de ieșire din această lume în partea a doua. Problema fundamentală este cea a proprietății care se conjugă cu aceea a posesiunii erotice. Problema zestrei și a grijii materiale e prioritară în formarea cuplurilor. Prezența amantei, a triumphiului conjugal e un alt motiv comun. Mecanismul dorinței potrivit *Altuia* se verifică atât sub forma dorinței-vanitate, cât și sub forma dorinței-pasiune. Știm de la Girard (1972), că trecerea de la vanitate la pasiune trece prin Thanatos: teoria dorinței triumphiulare se verifică și în acest punct, fiindcă subiecții dorinței triumphiulare nu-și pot rezolva conflictul decât prin moarte. Setea de avere dezumanizează în ambele romane, dar setea de iubire ucide.

Compararea faptelor și fenomenelor din literatura română și maghiară poate contribui la luminarea reciprocă a valorii operelor supuse actului comparației, fiindcă „în nici un alt domeniu al științei literaturii, perspectiva sincronică asupra faptelor literare nu se îmbină mai bine cu perspectiva diacronică decât în literatura comparată, valorizându-le într-un sens creator” (Chioaru, 2009, 5). Pătrunderea în adâncimile literaturilor care au evoluat în același spațiu cultural poate induce o mai bună cunoaștere de sine și de ceilalți, cunoaștere care, în opinia noastră, nu numai că nu anihilează sau sărăcește specificul național al literaturii române sau al celei maghiare, ci dimpotrivă, îi sporește valoarea. Abordarea comparatistă a fenomenului literar românesc și a celui maghiar devine astfel o încercare de cunoaștere și de comunicare interculturală iar demersul nostru de a identifica relația pe care Liviu Rebreanu a avut-o cu peisajul cultural maghiar (prin lecturi, traduceri, posibile influențe și prietenii) poate nuanța sau chiar îmbogăți imaginea pe care o avem despre creația și personalitatea unuia dintre cei mai talentați romancieri ai culturii române.

Bibliografie

- Timea, Berki (2017). *A román irodalom magyar bibliográfiája:1970-1980. Bibliografia maghiară a literaturii române: 1970-1980*. Kolozsvár, Erdélyi Múzeum Egyesület.
- Domokos, Sámuel (1966). *A román irodalom magyar bibliográfiája. 1831-1960 (1961-1965)*. Bukarest: Irodalmi Könyvkiadó.
- Domokos, Sámuel (1985). *Scrierile în limba maghiară ale lui Liviu Rebreanu*. În *Liviu Rebreanu după un veac*. Cluj-Napoca: Dacia.
- Chioaru, Dumitru (2009). *Arta comparației*. Cluj-Napoca: Editura Limes.
- Girard, René (1972). *Minciună romantică și adevăr românesc*, în românește de Alexandru Baci, prefată de Paul Cornea. Editura Univers: București.
- Lupu, Ioan (1928). *Povestitori unguri ardeleni*, antologie. Cu o prefată de Liviu Rebreanu, colecție enciclopedică editată de Fundația culturală Regele Mihai I.
- Manolescu, Nicolae (2007). *Arca lui Noe*. București: Gramar.

- Manolescu, Nicolae (2008). *Istoria critică a literaturii române. 5 secole de literatură*. Pitești: Editura Paralela 45.
- Muthu, Mircea (1998). *Liviu Rebreanu sau paradoxul organicului*. Cluj-Napoca: Dacia.
- Nagy Imola Katalin (2009). „Liviu Rebreanu și experiența scriiturii despre țăran”, in *Vatra* nr. 1-2/ 2009, pp.163-167.
- Nagy Imola Katalin (2009). „Țăranul între iubire și avere: de la Ion la Turi Dani.” în *Proceedings of the International Conference European Integration between Tradition and Modernity* 3, 2009/3, pp. 466-477.
- Nagy Imola Katalin (2015). *Interferențe culturale româno-maghiare*, Cluj-Napoca, Editura Scientia, 2015.
- Popa, Ionel (2006). *Scrisori despre Liviu Rebreanu*. Târgu-Mureș: Editura Ardealul.
- Racheru, Adrian Dinu (1986). *Pe urmele lui Liviu Rebreanu*. București: Editura Sport Turism.
- Raicu, Lucian (1967). *Liviu Rebreanu*. București: Editura pentru Literatură.
- Rebreanu, Liviu (1976). *Mărturisiri*. în *Amalgam*. Cluj: Dacia.
- Rebreanu, Liviu (1980). „Documente budapestane”, în *Manuscriptum*, XI, 1980.4.
- Rebreanu, Liviu (1984). *Jurnal. I*. București: Minerva.
- Rebreanu, Puia Florica (1969). *Zilele care au plecat*. București: Editura pentru literatură.
- Simuț, Ion (1995). *Revizuirii*. București: Editura Fundației Culturale Române.
- Sötér István (1996). *Tisztuló tükrök. A magyar irodalom a két világháború között. Esszék, tanulmányok*. Budapest: Editura Gondolat.
- Stancu, Ilin (1985). *Liviu Rebreanu în atelierul de creație*. București: Editura Minerva.
- *Liviu Rebreanu. Antologie, prefată și aparat critic de Paul Dugneanu, București, Eminescu, 1987

Rebreanu and his Relations with the Hungarian Culture

Imola Katalin NAGY

Summary

In this study we approach issues regarding the relations Liviu Rebreanu, one of the leading Romanian novelist had with the Hungarian culture. He was quite aware of the phenomena that shaped Hungarian cultural and spiritual life, as he grew up in Transylvania. We present aspects regarding his debut, the first literary pieces that he wrote in Hungarian, the influence Hungarian writers had over his work and his activity as a translator and facilitator of intercultural communication. We also try to present some data about the Hungarian translations of his works.

Keywords: Liviu Rebreanu, Hungarian culture, translations, influences, intercultural communication

ИСТРАЖИВАЊЕ ЛИТЕРАТУРЕ О РУМУНСКО-МАЂАРСКИМ КЊИЖЕВНИМ И КУЛТУРНИМ ВЕЗАМА ДО ДРУГОГ СВЕТСКОГ РАТА

Вирђинија ПОПОВИЋ

Универзитет у Новом Саду

Филозофски факултет

Резиме

Румунско-мађарски књижевни утицаји датирају још из времена Реформација. Првенствено су били богати међусобни фолклорни утицаји али са свесним учвршћивањем књижевних веза почиње се тек у периоду револуције и борбе за слободу, око 1848. године. Мађарско-румунске везе се интензивирају после 1879. године, објављивањем књижевних превода, антологија и уџбеника. Касније, после Првог светског рата, након промена власти, реципрочни утицаји и дубље истраживање књижевних и културних традиција било су од суштинског значаја и за Мађаре и за Румуне у Трансилванији. Оне су спроведене на два начина: помоћу превода и помоћу антологија, односно објављивањем есеја, организовањем конференција и објављивањем разних других студија. У раду се истражује литература која приказује развој румунско-мађарских историјских, културних и књижевних веза до Другог светског рата.

Кључне речи: литература, Мађари, Румуни, везе, књижевност, култура

Румунско-мађарски књижевни утицаји датирају још из времена Реформације, почевши од поезије Балинта Баласија. Првенствено су били богати међусобни фолклорни утицаји али са свесним обогачивањем књижевних веза почиње се тек у периоду револуције и борбе за слободу, око 1848. године. У том периоду, прецизније 1858, године Карољ Ач (Károly Ács) објављује у Пешти антологију румунских народних песама, у времену када је румунски писац и издавач Јосиф Вулкан (Iosif Vulcan) уређивао књижевни недељник *Familia*, који је у свом садржају имао преводе и рецензије мађарских књижевних дела тог времена. Истовремено, Мађари из Мунтеније (Țara Românească), уједињени око пастора Ференца Коша (Ferenc Kócs), оснивају први мађарски лист у иностранству под називом *Bukaresti Magyar Közlöny* [*Buletinul maghiar din București/ Мађарски лист*, 1860], тако покренувши мађарски књижевни живот у Букурешту. Мађарско-румунске везе се интензивирају после 1879. године, објављивањем књижевних превода, антологија и уџбеника. Најпре, 1877. године друштво *Kisfaludy* објављује збирку народних песама под насловом *Román népdalok* [*Cântece populare românești/ Румунске народне песме*], а после тога се множе преводи и књижевна критика, најпознатији преводиоци и књижевни критичари у том периоду су били Георг Алексић (George Alexici), Шт. О. Јосиф (Șt. O. Iosif), Шандор Марки (Sándor Márki), Григоре Молдован (Grigore Moldovan), Карољ Ревај (Karoly Révai), Јосиф Вулкан (Iosif Vulcan).

На почетку 20. века, Румунска академија наука објављује збирку народних песама Беле Бартока (Béla Bartók) 1913. године, док друга излази у Герли 1885. године, док 1908. године у Сибиу излази из штампе историја мађарске књижевности за школску употребу а 1911. године у Брашову антологија мађарске књижевности на румунском језику. Из тог периода датирају и позоришне мађарско-румунске везе. Наиме, 1840. године и 1860. гостује мађарска музичка позоришна трупa у Букурешту, затим 1870. године позоришна трупa Матеја Милоа (Matei Millo) се појављује на клужанској сцени, у оквиру једне турнеје по Трансилванији и Банату.

После Првог светског рата, након промена власти, реципрочни утицаји и дубље истраживање књижевних и културних традиција било су од суштинског значаја и за Мађаре и за Румуне у Трансилванији. Оне су спроведене на два начина: *помоћу превода* и *помоћу антологија*, односно објављивањем есеја, организовањем конференција и објављивањем разних других студија.

У области књижевних превода, највише је било преведена проза, мада не постоји методички карактер по којем су се ови преводи одвијали, а квалитет превода ретко достиже уметнички ниво. На румунском језику се објављују следеће збирке песама: Михаљ Верешмарти (Mihály Vörösmarty) (1929) и Ади Ендреа (Ady Endre) (1930), романи Деже Саба (Dezső Szabó) (1931) и Мор Јокаја (Mór Jókai) (1933), а на мађарском језику Михај Еминеску (Mihai Eminescu) (1934, 1939), Василе Александрија (Vasile Alecsandri) (1935), Арон Котруш (Aron Cotruș) (1936) и Октавијан Гога (Octavian Goga) (1938), као и прозна дела Александруа Влахуце (Alexandru Vlahuțe) (1924), Панайта Истратија (Panait Istrati) (1926) и Ливијуа Ребреануа (Liviu Rebreanu) (1938). Такође, превело се више од 20 румунских позоришних дела. Године 1934. Имре Кадар (Imre Kádár) објављује пет превода у издању Ердељи Хеликона (Erdélyi Helikon), док је једини превод мађарског дела у Румунији који достиже уметнички ниво *Људска трагедија/Tragedia omului* у преводу Октавијана Гоге (1934).

Што се тиче антологија, оне су биле доста ретке, али захваљујући појединим књижевним преводиоцима, оне се објављују још од почетка 20. века. Док Шандор Керестури (Sándor Keresztury) објављује збирку *Új román költők antológiája (Antologia noilor poeți români/ Антологија румунских младих писаца*, Oradea, 1922), Тивадар Фекете (Tivadar Fekete) објављује савремену румунску поезију (*Szerelmes kert [Grădina îndrăgostiților/ Башта заљубљених]*, Arad, 1924) и поезију румунских класика (*Klasszikus kert [Grădina clasicilor/ Башта песник класика]*, Cluj, 1930). Пирошка Киш (Piroska Kiss) преводи румунку поезију и објављује антологију под насловом *Átültetett virágok (Flori transplantate/ Трансплантирано цвеће*, Cluj, 1925). Убрзо, након тога, издавачка кућа Erdélyi Helikon објављује народне румунске песме у преводу Имре Кадара (Imre Kádár) под насловом *A havas balladái (Balade din munți/ Планинске баладе*, Cluj, 1932). У Будимпешти је објављена још једна антологија у издању Друштва Вајда Јаноша (Vajda János) под насловом *Mai román költők (Poeți români de azi/ Румунски писци данас*, 1940) Ференца Семлера (Ferenc Szemlér). Захваљујући активношћу Арпада Битаја (Árpád Bitay), из штампе излази антологија под насловом *Műfordítások román költőkből (Traduceri literare din poeți români/ Књижевни преводи румунских песама*, Cluj, 1928) која садржи 72 песме 24 румунских песника, а песме су превели шеснаесторо преводаца. С румунске стране постоји

скромнији број преведених дела. Јустин Илијешу (Justin Pîieșu) је објавио зборник *Laura* (Oradea, 1922) у којем се налази 64 песама двадесет и двоје мађарских песника, које је сам превео. Јоан Лупу (Ioan Lupu) је објавио једну антологију прозних дела деветоро ердељских писаца (*Povestitori unguri ardeleni/ Мађарски приповедачи из Ердеља*, 1929), док је Октавијан Ширеагу (Octavian Șireagu) у својој антологији поезије (*Noua lirieă ardeleană/ Из нове ердељске лирике*, Cluj, 1935) објавио двадесет петоро песника од којих су седморо мађарски песници).

Најпознатије име у научним истраживањима румунско-мађарских односа у међуратном периоду је Арпад Битај (Árpád Bitay). Његов животни циљ је био да укаже читалачкој публици на историјске и књижевне румунско-мађарске везе. Он је објавио значајан број научних студија, учествовао на конференцијама и урадио већи број превода. Публикација која је отворила пут научним истраживањима румунско-мађарских односа је монографија *A román irodalomtörténet összefoglaló áttekintése (Compendiu recapitulativ al istoriei literaturii românești)* објављена 1922. године у Алба Јулији у којој је изразио свој став о румунској књижевности. Иста монографија била је преведена и на румунски језик у Клужу, 1924. године. Објавио је и једну кратку граматику румунског језика (*Scurtă gramatică a limbii române/ Rövid román nyelvtan*, Cluj, 1923). Познати румунски историчар културе, Николае Јорга, после сазнања за дела, упутио је позив Арпаду Битају да одржи предавање о историји мађарске књижевности и културе на Слободном универзитету из Валени де Мунте, где је и остао следећих 15 година. Поред великог броја новела и позоришних дела, превео је на румунски језик два дела Гиорга Кристофа (György Kristóf), једну монографију о Јокају Мору (Mauriciu Jókai, Cluj, 1925) и једну *Историју мађарског језика и књижевности/ Istoria limbii și literaturii maghiare* (Cluj, 1934). Од краћих радова Гиоргија Кристофа је есеј *Zece ani de viață literară a ungurimii din Ardeal [Десет година књижевног живота Мађара у Ердељу]* написан за познати зборник *Transilvania, Banatul, Crișana, Maramureșul 1918-1928/ [Трансилванија, Банат, Кришана, Марамуреш, 1918-1928]* (1929), где је последње поглавље посвећено румунско-мађарским књижевним везама. У другом студију анализирао је превод *Tragedia omului* Октавијана Гоге (*Irodalomtörténet*, 3-4/1935) и преводе Еминескуових дела Шандора Кибедија (Sándor Kibédi) (Cluj, 1935, *ETF* 74). Док је Кристоф био професор клужанског универзитета, често је предлагао својим студентима да истражују односе између два народа. Тако је дисертација Јона Кинезуа (Ion Chinezu), написана под менторством Кристофа (*Aspecte din literatura maghiară ardeleană 1919-1929*, Cluj, 1930) била међу првим истраживањима мађарске књижевности у Трансилванији док је Шандор Вег (Sándor Veégh) је написао докторску тезу *Petőfi a románoknál (Petőfi la români, Miercurea Ciuc*, 1934). Друге радове на румунском језику, који се односе на мађарско-румунске везе тридесетих година прошлог века су написали Јанош Јожа (János Józsa) и Аврам П. Тодор (Avram P. Todor).

У периоду између 1931.-1935. године у Букурешту се објављује једно интересно лексикографско дело историчара Ендреа Вереша (Endre Veress): *Bibliografia română-ungară/ Румунско-мађарска библиографија*, где аутор у три тома прерађује информације о последња четири века суживота Мађара и Румуна. Такође, у првој половини четрдесетих година прошлог века, за ову тематику су се занимали и Лајош Тамаш (Lajos Tamás) који је објавио монографију (*A román műveltség magyar gyökerei [Rădăcinile maghiare ale culturii*

românești/ Мађарски корени румунске културе], Будимпешта, 1941) и Ласло Галди (László Gáldi), који објављује рад *Magyar-román szellemi kapcsolatok (Legăturile spirituale româno-maghiare/ Мађарско-румунске духовне везе*, Будимпешта, 1942), после чега анализира улогу Клужа у културним односима између Мађара и Румуна (*Hitel*, 9/1942); уређује речник Самујила Микјуа Клајна (Samuil Micu Klein), једног од најпознатијих представника Ердељске школе из 1801 (*Dictionarium Valachico-Latinum*, 1944); и на крају, други том монографије коју је написао заједно са Јожефом Дером (József Deér), под насловом *Magyarok és románok (Maghiarii și românii/ Мађари и Румуни*, Будимпешта, 1943-44), у којем се посвећује пажња мађарско-румунским утицајима, од Јона Барака (Ion Barac) до Октавијана Гоге.

Велики број трансилванијских мађарских и румунских публикација, двадесетих година прошлог века са великим интересовањем прате развој књижевних веза и позитивне моменте румунско-мађарског суживота у овом делу Румуније. После објављених чланака у клужанским часописима *Napkelet* и *Gândirea* (1921-1922) од великог значаја је и публикација из Орадее *Cele trei Crișuri* (1920-1944). Подршком ове публикације основан је двојезични часопис под руководством Ђорђа Бакалоглуа (George Bacaloglu) коју су уредили Ђеорђе А. Петре (George A. Petre), Шандор Керестури (Sándor Keresztury) и Ласло Саламон (László Salamon), под насловом *Aurora* (1922-1923). Овај двојезични часопис је био основан с циљем да објављивањем превода познатих дела оба народа читалачка публика боље упозна са класичним књижевним вредностима Румуна и Мађара.

Позоришни часопис *Culisele - A kulissza* је био објављен под руководством Леонарда Паукерова (Leonard Paukerow) и Имреа Кадара (Imre Kádár) 1923. године у Клужу, али је веома брзо био угашен. У публикацији *Dacoromania* (1921-1948) радове о мађарској књижевности су објављивали професори клужанског универзитета, на иницијативу ректора Секстила Пушкарију 1924. године, када је био основан четворојезични часопис *Cultura* (на румунском, мађарском, немачком и француском језику), како би се међусобно боље упознавали и како би ова четири народа стварали културне и духовне везе. Материјале за овај часопис је уредио Георг Кристоф. Душтвени и политички аспекти румунско-мађарског суживота су такође били представљени у часопису *Societatea de mâine/ [Сутрашње друштво]*, основаном 1924. године и у часопису *A Jövő Társadalma (Societatea viitorului/ Друштво будућности*, 1925-30) Виктора Арадија (Viktor Aradi). У Темишвару је 1926. године био основан румунско-мађарски часопис *Banatul*, који је представљао живот Мађара и Румуна у Банату.

На једном сусрету *Радне групе Helikon*, основане 1926. године у Бранковенештију, одлучено је да се крене са чешћим представљањем и превођењем књижевних дела Румуна и Немаца у Трансилванији. Касније, поводом новог састанка, 1928. године, Миклош Банфи (Miklós Bánffy) извештава о развоју румунско-мађарских веза. Трећа тачка програма часописа *Erdélyi Helikon*, формулисана овом приликом, изричито се позива на презентацију румунске литературе мађарској јавности, на представљање ставова према мађарској књижевности и за изражавање трансилванијског духа на румунском језику. У пролеће 1932. године била је основана мађарска секција *Pen Club*-а, сачињена од писаца око часописа Ердељи Хеликона. Румунски *Pen Club* је представио генерални секретар Еманоил Букуца (Emanoil Bucuța), који је често био позван на састанке уредништва часописа. Часопис који

излази у Букурешту, *Boabe de grâu* (1930-34), промовисао је мађарску књижевност, пратио Белетристичко стваралаштво Трансилваније и Хеликона и објављивао преводе мађарских аутора. С друге стране, румунски материјал у Ердељи Хеликону није толико богат. Бројнији су румунски радови објављени у часопису *Korunk*, а од 1930. њихово објављивање је било систематичније. Са 1927. годином часопис креће са представљањем културног живота Румуна у Трансилванији (захваљујући Шандору Керестурију (Sándor Keresztury), затим, од 1929. године и румунске ликовне уметности (Aurel Ciupe), 1931. године румунског модерног романа (Sándor Korvin), док 1935. године социјалног румунског романа (István Bálint). Тридесетих година, часопис *Korunk* објављује на мађарском језику 64 песама 24 румунских модерних песника, под насловом „*Mai român költők*” (*Poeți români de azi/ Румунски песници данас*). Веома је значајан фебруарски број из 1936. године, под називом „румунска едиција“, у којем су сарадници из Букурешта објављивали текстове о актуелном стању у земљи.

Средином четврте деценије прошлог века, када су се охладиле везе између Мађарске и Румуније, часопис *Familia* из Орадее почиње са промоцијом „покрета“ који је касније добио име *Pionierii de la Oradea./ Пионери из Орадее*. У једном спроведеном упитнику 1935. године, на пет постављених питања о румунско-мађарској сарадњи, позитивно су је оценили 13 мађарских интелектуалаца и 12 румунских, из Мађарске и Румуније. Значај њихових ставова је због тога што је ове мисли објавио Габор Кемени (Gábor Kemény G.) у Будимпешти 1946. године, са предговором Ласла Галдија (László Gáldi), на румунском (*Pionierii de la Oradea*) као и на мађарском (*A váradi hídverés [Pionieratul de la Oradea]*). Уредништво часописа *Familia* у јесен 1935. године организовао је сусрет румунских и мађарских писаца у месту Стана де Вале (Stâna de Vale) у којем се говорило о важности суживота и међусобног упознавања, што је допринело да се и 1937. године организује још један сусрет у Тргу Мурешу.

Што се тиче позоришта, мађарска позоришта су спремале преводе румунских савременика и класика, док су румунска позоришта само повремено играле по делима Ференца Молнара или Менихерта Ленђела (Ferenc Molnár, Menyhért Lengyel). Мађарско позориште из Клужа је почевши са 1920. годином, приказивало по једну румунску представу годишње, док је премијера дела *Zamolxe* Лучијана Благе 1924. године и дело *Cruciada copiilor* доживеле велики успех. На премијери позоришне представе Николаје Јорге *Apăról fiúra (Din tată în fiu)*, у јануару 1925. године, био је присутан и аутор, који је позвао позоришну трупу да гостује у Букурешту, у децембру 1925. године.

Верујемо да је ово само један мали део истраживања литературе о румунско-мађарским књижевном везама до Другог светског рата, док се после Другог светског рата објављују дела о румунско-мађарским везама у већем броју, када се сагледавају и друге чињенице о књижевним, историјским и културним везама, покренувши са мртве тачке интеркултурално истраживање културног идентитета ових двају суседних народа.

Селеткивна литература:

- Árva, Árpád (1973). *Elődök példája*. Múlt századi művészek a magyar-román kapcsolatok elmélyítéseért. Kriterion Kiadó.
- Bitay Árpád (1925), *Magyar-román művelődési kapcsolatok (1919-1924)*. Pásztortűz Almanach. 250-253.
- Gaal, György (1978). *Román-magyar irodalmi kapcsolatok Kristóf György munkásságában*. NyIrK 1978/1.
- Gaal, György (1997). *A román-magyar irodalmi kapcsolatok alakulása 1918 óta*. In: *Szöveg és stílus*. Szabó Zoltán köszöntése. Szerkesztő: Péntek János. [Kv.] 1997. 165-174.
- Gáldi, László: *Újabb magyar-román irodalmi kapcsolatok*. Magyarok és románok. II. köt. Bp. 1944. 423-457.
- Gyula, Dávid (1976). *Találkozások*. Kv. 1976; uő: *A magyar irodalom román fogadtatása a két világháború között*. Utunk 1978/48; uő: *Szárhegy után tíz évvel... Szárhegy előtt tíz nappal*. A román-magyar irodalmi kapcsolatok régi és új gondjairól. Helikon 1990/38.
- Izsák, József (1968). *Az Erdélyi Helikon és a román irodalom*. NyIrK 1968/2.
- Kristóf, György (1930). *Tíz év az erdélyi magyarság irodalmi életéből*. Irodalomtörténet, 1930.
- Kertész, Maya (1968). *A régi Korunk és a haladó román kultúra*. Könyvtári Szemle 1968/2.
- Károly, Engel (1970). *Hídverők példamutatása*. Korunk 1970/6.
- Mózes, Huba (1981). *A legnemesebb önzés*. Utunk 1981/28.
- Szilágyi, Júlia (1974). *Elfelejtett recenziók*. Korunk Évkönyv 1974. 101-113.
- Todor, Avram P. (1983). *Confluențe literare româno-maghiare*. București, Kriterion.
- Vita, Zsigmond (1979). *Magyar irodalmi előadások Vălenii de Munteban 1935 után*. Korunk 1979/7-8.

Literature Research about Romanian-Hungarian Cultural and Literary Relations until the Second World War

Вирђинија Поповић

Summary

This work is a research of Roman-Hungarian cultural and literary interferences through stages of their evolution. For seven centuries after the establishment of the Székelys in eastern Transylvania, they had the strongest ethno-linguistic connections and reciprocal influences with Romanians, sedentary people, creator of material civilization and spiritual culture. This paper is our intention to present the beginnings of the promotion of the Romanian-Hungarian cultural and literary relations from the middle of the XIXth century until the Second World War. This paper contains the most popular titles of works that prove the rich existence of Romanian-Hungarian intercultural relations.

Keywords: interculturality, interferences, translated works, monograph, anthologies, the books of fiction, lexicography

**RELAȚIILE ROMÂNNO-MAGHIARE DIN PERSPECTIVA COLABORĂRII ÎN
DOMENIUL PATRIMONIULUI CULTURAL MOBIL.
COLECȚIA „MUZEUL REVOLUȚIEI 1848-1849” A COMPLEXULUI MUZEAL ARAD**

Felicia Aneta OARCEA
Complexul Muzeal Arad

Rezumat

Diversitatea culturală și de tradiții a constituit una dintre bogățiile nu numai ale României, ci și ale Europei, bazată pe principiul toleranței, care a reprezentat garantul menținerii unei societăți deschise. Receptivi la interferențele culturale europene, de la finele veacului al XIX-lea, un grup de intelectuali grupați în jurul Societății Culturale „Kölcsey” a îmbrățișat ideea istoricului dr. Márki Sándor de a fonda un „muzeu național al relicvelor pașoptiste” în orașul supranumit de Kossuth Lajos „Golgota martirilor”. Inaugurat la 15 martie 1893, în incinta de astăzi a Tetrului „Ioan Slavici” și mutat în anul 1913 în Palatul Cultural.

Depozitar al memoriei colective, muzeul arădean a cunoscut, după realizarea Marii Uniri de la Alba Iulia din 1 Decembrie 1918, noi orientări istorice și culturale. Colecția „Muzeul Revoluției din 1848-1849”, care a stat la baza nașterii muzeului arădean, a rămas cea mai viabilă punte de legătură româno-maghiară în domeniul patrimoniului cultural mobil.

Prin Programul de Cooperare Transfrontalieră Ungaria-România 2007-2013 s-a accesat proiectul „Conservarea și digitalizarea Colecției de Relicve a Muzeului Arad” (HURO/0801/029_AREMU), implementat în cursul anului 2010, continuând cu un altul „Accesibilizarea publică a colecției de relicve ale Revoluției de la 1848-1849”, derulat în perioada martie 2011-februarie 2012 (PROIECT HURO/0901/237).

Cuvinte cheie: *Cultură, muzeu, patrimoniu, colectare, proiecte*

Diversitatea culturală și de tradiții a constituit una dintre bogățiile nu numai ale României, ci și ale Europei, bazată pe principiul toleranței, care a reprezentat garantul menținerii unei societăți deschise. Transilvania și, implicit, spațiul arădean au fost un tărâm al făgăduințelor pentru multe populații, colonizate de autorități sau venite la inițiativa particulară a unor nobili. Această mișcare demografică a debutat odată cu instaurarea stăpânirii habsburgice, în veacul al XVIII-lea. În acest creuzet, fiecare grup etno-confesional și-a păstrat mărcile identitare – limbă, cultură, tradiție –, îmbogățindu-și patrimoniul cultural și spiritual. Conviețuirea îndelungată dintre români, maghiari, germani, sârbi, evrei a creat punți istorice, culturale, interetnice. Aportul lor la cultura și civilizația românească și europeană a fost apanajul unor ample cercetări istorice, antropologice, demografice ori etnologice, derulate în ultimele decenii ale secolului XX și debutul celuiilalt.

Labirintul istoriei, presărat cu revoluții, războaie și schimbări politice, a dictat asupra conștiinței maghiarilor și românilor întâlniri mai mult s-au mai puțin prietenoase. Statutul de națiune dominantă politic a maghiarilor, în veacul al XIX-lea până în 1918, a solicitat o reacție

firească a românilor ortodocși sau greco-catolici de păstrare a propriilor simboluri etno-identitare. Trecând peste vicisitudinile vremurilor, ei au găsit căi de dialog intercultural. Unul dintre domeniile de colaborare a fost acela de valorificare a patrimoniului cultural al Colecției „Muzeului Revoluției 1848-1849” a Complexului Muzeal Arad.

Cercetările asupra acestei colecții au permis reconstituirea istoriei și punerea în lumină a unor moșteniri, descendențe, recuperări, oferind posibilitatea de a înțelege valorile și metamorfozele unei comunități sau chiar a Europei de odinioară. Căci fiecare artefact are propria-i biografie, în strânsă legătură cu cea a comunității care l-a creat, l-a utilizat, l-a însoțit și i-a vegheat avatarurile. „Rezervor al memoriei colective, artefactul retracează aventura creării și folosirii lui, amintind mereu, în subtext, și de cel care l-a creat, l-a posedat sau l-a mănuit, devenind un element capabil să scrie o pagină din biografia celui care l-a inventat sau l-a utilizat la un moment dat” (Bogdan, 2018, 225-229).

Fără îndoială, Revoluția din 1848-1849 a reprezentat unul dintre cele mai dramatice momente ale istoriei, caracterizată drept „prima mare confruntare violentă între etniile ce conviețuiau” în Transilvania (Bolovan, 2017, 46). În județul Arad, la Șiria, în 13 august 1849, s-a consumat episodul capitulării armatelor revoluționare maghiare, iar în 6 octombrie același an, în Cetatea Aradului, au fost executați cei 13 generali maghiari. Martori oculari și participanți activi la evenimentele revoluționare, membrii Asociației Honvezilor au întreținut evenimențialul pașoptist, impregnându-l în memoria colectivă locală, prin evenimente comemorative. În amintirea celor trăite, unii au păstrat obiecte personale, cu valoare memorială, armament și acesorii militare. Existența acestor artefacte a trezit dorința intelectualității arădene de a fonda un muzeu.

A urmat, apoi, o perioadă de căutări.

Receptivi la interferențele culturale europene, de la finele veacului al XIX-lea, un grup de intelectuali grupați în jurul Societății Culturale „Kölcsy” a îmbrățișat ideea istoricului dr. Márki Sándor de a fonda un „muzeu național al relicvelor pașoptiste” în orașul supranumit de Kossuth Lajos „Golgota martirilor”. Prin 1910, acesta mărturisea că „Ideea constituirii unui muzeu al războiului pentru libere mi-a venit pe parcursul unei serii de lectură din 30 decembrie 1886 și a fost înfăptuită și cu deosebit entuziasm de către președintele nostru actual Varjassy Árpád” (Zakar, Oarcea, 2011, 19).

Inaugurat la 15 martie 1893, în incinta de astăzi a Tetrului „Ioan Slavici” (Il. 1), Muzeul de Relicve sau Colecția „Muzeul Revoluției din 1848-1849”, cum se va numi mai târziu, și-a întins suprafața de expunere în 11 săli. Sporirea patrimoniului s-a făcut prin donații și achiziții, înregistrându-se o creștere exponențială. În 1896, potrivit raportului secretarului amintitei societăți, muzeul s-a bucurat de un număr de aproximativ 20.000 de vizitatori. Aceste argumente i-au îndemnat să solicite municipalității, în octombrie 1897, edificarea unei clădiri care să adăpostească muzeul. A trecut aproape un deceniu până când, prin legea palatelor culturale din 1907, Curtea din Viena a găsit soluția creării unor conglomerate multifuncționale, care să răspundă necesităților cultural-artistice ale unor comunități mici, cu resurse financiare modeste, care aveau astfel opțiunea de a edifica „un adevărat centru al artelor și științei” (Roșiu, 2002, 35-37).

Proiectul arhitectural asumat de autoritățile arădene a fost unul ambițios. Noul edificiu, denumit Palatul Cultural (Il. 2), avea să adăpostească muzeul și biblioteca, iar pe scenă s-au derulat, de-a lungul timpului, recitaluri, spectacole, conferințe. Acesta a fost proiectat de Szántay Lajos (Il. 3), unul dintre cei mai de seamă arhitecți arădeni (Oarcea, 2007, 307-308). La deschiderea festivă a Palatului Cultural, din zilele de 25-26 octombrie 1913, au luat parte peste o mie de invitați. Cel care a condus noua instituție, îndeplinind funcția de director, până în vremurile de răstrie ale Primului Război Mondial, a fost Varjassy Árpád (Il. 4), fostul inspector școlar al Aradului (Zakar, Oarcea, 2011, 37-70). Colecției pașoptiste i s-au alăturat cele de arheologie, artă, istoria orașului, etnografie, științele naturii (Hügel, 2010, 54-68).

Marele Război „a fost întâia conflagrație care a zguduit din temelii conștiința contemporanilor, datorită numărului mare de victime...”, curmând cursul normal al vieții (Bolovan, 2015, 12-13).

Depozitar al memoriei colective, muzeul arădean a cunoscut, după realizarea Marii Uniri de la Alba Iulia din 1 Decembrie 1918, noi orientări istorice și culturale. Odată cu instaurarea administrației românești, în mai 1919, Palatul Cultural a trecut sub patronajul Inspectoratului Muzeelor din Transilvania. Prin Tratatul de la Trianon, din 4 iunie 1920, s-au stabilit granițele României cu Ungaria, dar și soarta bunurilor culturale și a deținătorilor lor. Colecția „Muzeul Revoluției din 1848-1849”, care a stat la baza nașterii muzeului arădean, a rămas cea mai viabilă punte de legătură româno-maghiară în domeniul patrimoniului cultural mobil.

Din ianuarie 1921, Palatul Cultural a avut propriul buget și un nou director, profesorul dr. Lazăr Nichi (Il. 5). Una dintre direcțiile culturale inaugurate a fost cea de îmbogățire a patrimoniului existent cu „relicvele pașoptiste românești”, prin completarea micii colecții a lui Avram Iancu și a tribunilor săi. Într-o situație financiară din anul 1923, Primăriei i s-a solicitat suma de 20.000 lei în scopul achiziționării relicvelor românești din anii 1848-1849 și „pentru a o putea aranja ca o colecție specială, organizată sistematic, asigurându-i-se importanța cuvenită”. (Complexul Muzeal Arad, Arhiva Palatului Cultural, dos. 2, 4) Încercările au fost timide. La acea vreme, Colecția „Muzeul Revoluției 1848-1849” număra 3.916 bunuri culturale (Zakar, Oarcea, 2011, 115).

După cel de-Al Doilea Război Mondial, schimbările politice și culturale au marcat evoluția colecțiilor muzeale. Noile directive ale organelor comuniste au anihilat energiile culturale, vizionariste, democratice, instituția muzeală devenind instrumentul propagandei comuniste. Memoria comunităților locale a fost trecută într-un plan secund. Prin naționalizarea, declanșată odată cu legea 119, din 11 iunie 1948, o serie de obiecte au fost confiscate și trecute în proprietatea statului. În perioada 1949-1954, patrimoniul deținut de Colecția „Muzeului Revoluției 1848-1849” a sporit considerabil. Acestea i s-a dat o importanță aparte, deoarece prin artefactele deținute a servit spiritului istorico-revoluționar, ce a caracterizat întreaga ideologie comunistă.

Accelerarea sporirii patrimoniului de factură românească, în deceniul șase al veacului XX, a fost întreținută prin donații, dar, în mod special, prin achiziții și comenzi adresate unor pictori și sculptori. Au fost rediate scene din timpul revoluției, executate de pictori arădeni sau din țară, au fost realizate busturi ori statui – picturi: „Revoluția din Paris”, „Întâlnirea lui Bălcescu cu Kossuth”, „Campania generalului Bem în Transilvania”, „Înrolarea românilor din Maramureș în armata revoluționară”, „Răscoala țăranilor de la Corbești”; portretele lui Eftimie Murgu și

Alexandru Buda; precum și statuia lui Nicolae Bălcescu ori Ecaterinei Varga. În anul 1957, a fost cumpărată arhiva comisarului guvernamental Vukovics, ce consta din 179 de documente și o diplomă. În toamna anului 1958, a fost realizată lucrarea „Luptele de stradă din Arad din 8 februarie 1849” de către pictorul proletcultist Miklossy Gavril. Acesta a pictat și lucrările „Întâlnirea lui Bălcescu cu colonelul Lázár Vilmos la Caransebeș” și „Întâlnirea lui Bălcescu cu colonelul Lázár Vilmos la Porțile de Fier”, etc. (Oarcea, 2010, 29-32).

Preocupările muzeografilor de a colecta și conserva dovezi legate de Revoluția din 1848-1849 a reprezentat o prioritate, deoarece se apropia aniversarea a 120 de ani de la izbucnirea ei. Astfel că, în anul 1968, Colecția „Muzeul Revoluției din 1848-1849” număra peste 17.000 de piese, originale și facsimile (Kiss, 1968, 153-155). Această situație statistică s-a menținut până astăzi. Multe dintre bunurile de patrimoniu au fost așezate cu grijă de specialiști în depozite, datorită politicii regimului comunist, cea de prezentare a unei istorii naționale, uniformizate în muzee. Ele aveau să devină instrumentul eficient de propagandă al P.C.R. Discursurile istoriografice și evenimentele expoziționale au gravitat în jurul noii doctrine de partid.

Circuitul închis, național, de valorificare a patrimoniului pașoptist, dar și căderea comunismului în România anului 1989, au stârnit, probabil, îngrijorări în cercurile culturale intelectuale maghiare. Situația politică tensionată româno-maghiară, din perioada imediat următoare, a alimentat și mai mult suspiciunile legate de devenirea și chiar existența colecției, incertitudini spulberate în primii ani de la evenimentele postdecembriste.

Colecțiile muzeale au fost martorele evenimentelor istorice, a schimbărilor politice și ideologice, peste care s-a suprapus patina timpului, iar în unele locuri le-a fost pereclitată existența. Nu era și cazul Colecției „Muzeului Revoluției din 1848-1849” de la Arad, care, grație activității susținute a specialiștilor, s-a bucurat de protecție și de propriul statut.

După anii '90, aceasta a constituit locul de întâlnire a cercetătorilor și istoricilor români și maghiari. Vicisitudinile timpului au împiedicat, vreme de câțiva ani, derularea unor legături între exponenții culturali ai celor două state. Dacă în alte domenii – istorico-etnografic, antropologic – au existat contacte culturale ce s-au concretizat în proiecte comune de cercetare, cele legate de valorificarea patrimoniului Colecției „Muzeului Revoluției din 1848-1849” au debutat mai târziu.

Relațiile culturale româno-maghiare în decada postdecembristă s-au concretizat în proiecte expoziționale la instituții de profil. Cu prilejul împlinirii a 150 de ani de la Revoluția din 1848-1849, în Ungaria, la Muzeul Munkácsy Mihály din Békéscsaba, în noiembrie 1998-martie 1999, a fost deschisă expoziția *Rabok legyünk vagy szabadok? „Kiállítás az 1848-1849-es forradalom és szabadságharc 150. évfordulójára/Robi să fim sau liberi?”*. *Expoziție la aniversarea a 150 de ani de la revoluția și luptele de eliberare din 1848-1849*, fiind editate cataloage expoziționale. O altă expoziție temporară româno-maghiară a fost cea intitulată *Eroi din Szabolcs la 1848*, deschisă la Muzeul Orașului Kemece (Ungaria), între 14 martie-1 aprilie 2007. Altele au fost vernisate la Muzeul Militar din Budapesta și cel din Szeged, în anii 2008 și 2009 (Zakar, Oarcea, 2011, 134-135). La aniversarea a 160 de ani de la Revoluția din 1848-1849, muzeul arădean a venit în întâmpinarea publicului interesat cu un catalog de litografii (Oarcea, 2008, 1-101).

Existând semnale certe despre posibilitățile de colaborare în domeniul patrimoniului cultural mobil pașoptist între cele două țări, România și Ungaria, prin accesarea unor proiecte europene transfrontaliere, începând cu anul 2008, la Institutul și Muzeul de Istorie Militară din

Budapesta, au debutat primele contacte directe, care marcau disponibilitatea de cooperare sub sloganul „Két ország, egy cél, közös siker!/Două țări, un scop, succes comun!”.

Spulberarea mitului „risipirii colecției pașoptiste” a reprezentat o prioritate a istoricilor români și maghiari. Prin Programul de Cooperare Transfrontalieră Ungaria-România 2007-2013 s-a accesat proiectul „Conservarea și digitalizarea Colecției de Relicve a Muzeului Arad” (HURO/0801/029_AREMU), implementat în cursul anului 2010, continuând cu un altul „Accesibilizarea publică a colecției de relicve ale Revoluției de la 1848-1849”, derulat în perioada martie 2011-februarie 2012 (PROIECT HURO/0901/237).

Obiectivele specialiștilor români și maghiari, fixate în cele două proiecte ambițioase, s-au axat pe conservarea/restaurarea, valorificarea expozițională și prelucrarea științifică a patrimoniului cultural mobil, cu participarea experților Complexului Muzeal Arad, Muzeului Móra Ferenc (Consiliul Județean Ciongrad), Institutului și Muzeului de Istorie Militară Budapesta.

În primul proiect s-a realizat o bază de date completă care a cuprins cele peste 17.000 de piese, ceea ce a însumat executarea a peste 20.000 de fotografii de o înaltă rezoluție, scanarea a peste 4.000 de documente, fotografii, gravuri, precum și completarea unui registru digital cu 24 intrări/piesă. De o conservare imediată au avut parte 1.585 de piese. Totodată, a fost efectuată anamneza stării de sănătate a fiecărui bun cultural, fiind consemnate informațiile prioritizante de restaurare. Ca urmare a desfășurării acestor activități, muzeul arădean a beneficiat de tehnică de calcul, scanere, aparate foto digitale și laptopuri, iar laboratoarele au fost dotate cu aparatură, ustensile și materiale de specialitate.

În cel de-al doilea, specialiștii români și maghiari și-au propus editarea unor volume în care să cuprindă un număr cât mai mare de piese și documente din această colecție. Au fost tipărite două albume multilingve (română, maghiară, engleză, germană), cu titlul *Catalogul Colecției de Relicve, vol. I. Obiecte și Catalogul Colecției de Relicve, vol. II Lucrări grafice. Fotografii. Documente*, ambele apărute la Szeged, în anul 2012. Un volum de documente multilingv intitulat *Aradi Ereklýmúzeum. Okmánytár. Válogatott iratok és dokumentumok*, editat la Szeged, în același an, precum și o monografie despre istoria acestei colecții, au completat activitatea de diseminare, care a avut ca public țintă nu numai cercetători, istorici, ci și urmașii participanților la evenimentul revoluționar ori simpli cetățeni interesați de destinul acestei colecții. În conivența acestora, au fost organizate două expoziții temporare, de anvergură, la Arad și Szeged, intitulate *Un muzeu de altădată. O selecție din Colecția Muzeului de Relicve din Arad*. O altă preocupare a vizat restaurarea unui număr de minin 215 piese. Finalul proiectelor a fost marcat de conferințe științifice internaționale.

Dr. Kedves Gyula sublinia, în „Introducerea” *Catalogului Colecției de Relicve*, vol. I, că „Furtunile istoriei și-au pus amprenta pe soarta lui, dar nu au șters toate urmele acestui Muzeu de Relicve din Arad. În ultimii ani, în urma cooperării româno-maghiare, aceste valori culturale pot sta din nou în fața publicului larg, ...Prezentarea, descrierea exactă, documentația reprezintă roadele celor trei ani de activitate în comun prin care am realizat o bază de date care conține materialul completat de fotografii digitate de bună calitate a întregii colecții de relicve... Scopul primordial a fost de a atrage atenția asupra acestui material cu o valoare culturală inestimabilă, înconjurat ...mai degrabă de legende, decât de cunoștințe reale...Echipa maghiaro-română care a prelucrat datele stocate speră că va avea ocazia să întregască actualul catalog cu studii, un album,

descrierea amănunțită a unor colecții și evaluări specifice muzeologiei. Trei muzee au cooperat pentru a oferi publicului larg această colecție care decenii la rând a rămas ascunsă vizitatorilor, dar și cercetătorilor. Sub îndrumarea Institutului și Muzeului de Istorie Militară din Budapesta au cooperat rodnic Muzeul Móra Ferenc din Seghedin și Complexul Muzeal Arad, dar și-au adus contribuția și angajații Universității din Seghedin precum și ai Muzeului Național Maghiar” (Kedves, 2012, 7).

Succinta incursiune în istoria acestei colecții, lăsată nouă ca o moștenire de neprețuit, s-a născut din dorința de a redesena idealul unor arădeni vizionari, dar și traseul urmat de-a lungul celor 125 de ani de existență de muzeul arădean. Ei au adunat „relicvele” generației pașoptiste – maghiari, sârbi, germani, români și alții – dintr-un spațiu multietnic și multiconfesional, ce reprezintă o parte a Europei de astăzi. Reîntâlnirea cu aceste bunurile cu valoare memorială, care au supraviețuit celor două conflagrații mondiale și revoluțiilor, a declanșat emoții și reîntâlnirii cu rădăcinile trecutului. Fiecare din urmașii participanților la Revoluția din 1848-1849, care a donat sau a oferit spre achiziție muzeului arădean artefacte, a retrăit istorii și a redescoperit memorii uitate, fie cu prilejul vizitelor, fie prin intermediul publicațiilor proiectelor transfrontaliere derulate în anii din urmă. S-a creat o identitatea vizuală a generației pașoptiste, una care restituie prezentului scene de luptă, de gen, portrete de personalități și acțiunile lor, obiecte cu valoare memorială, arme albe și de foc, accesorii militare, etc. Diseminarea acestor valori către noi, cei de astăzi, și către urmașii noștri, a fost un exercițiu de recunoștință a istoricilor români și maghiari față de un trecut și o moștenire inestimabilă, căci amintirile trecutului „sunt un patrimoniu de neprețuit, iar păstrarea lor este un atribut al popoarelor civilizate” (Pop, 2016, 652).

Bibliografie

- Bogdan, Cristina (2018). „Obiectul-martor și muzeul ca instalație de rememorare”, în Bogdan, Cristina, Barutcieff, Silvia Marin (coord.), *Obiecte și urmele lor. Priviri istorice, povești antropologice*. București: Editura Universității București, 225-229.
- Bolovan, Ioan (2015). *Primul Război Mondial și realitățile demografice din Transilvania. Familie, moralitate și raporturi de gen*. Cluj-Napoca: Editura Școala Ardeleană.
- Bolovan, Ioan, Bolovan, Sorina Paula (2017). *Ispititoarea Transilvaniei. Multiperspectivitate și adevăr în istoria unei provincii*. Cluj-Napoca: Editura Școala Ardeleană.
- Complexul Muzeal Arad, Arhiva Palatului Cultural, *Fond Lazăr Nichi*, dosar 2, 4.
- Kiss, Nicolae (1968). „Etaple de dezvoltare ale Muzeului Județean Arad (Istoric și realizări)”, în *Ziridava*, II, Arad, 153-155.
- Hügel, Peter (2010). „Complexul Muzeal Arad – Istoric/Az Aradi Múzeum – Történeti áttekintés. În Dr. Szatmári Imre, *A Békésvármegyei régészeti és Művelődéstörténelmi társulat évkönyve*, Békéscsaba Gyula, A Békés Megyei Múzeumok Igazgatósága kiadása, 54-68.
- Oarcea, Felicia Aneta (2007). „Arhitectul arădean Ludovic Károly Szántay (1872-1961)”. În *Istoricul Liviu Mărghitan la a 70-a aniversare*, Arad, Editura Ramira, 302-312.
- Oarcea, Felicia Aneta (2008). *1848-1849. In Memoriam. Litografii din colecția Complexului Muzeal Arad*. Arad: Tipografia Trinom.
- Oarcea, Felicia Aneta (2010). „Spre un nou muzeu. Repere ale secției de istorie modernă. Partea I”, în *Ziridava*, XXV, Arad, Complexul Muzeal Arad, 29-32.

- Pop, Ioan Aurel (2016). „Postfață”, în Ioan Aurel Pop, Thomas Năgler, Magyary András (coordonatori), *Istoria Transilvaniei, vol. III (de la 1711 până la 1918)*, Cluj-Napoca, Academia Română. Centrul de Studii Transilvane; Deva: Editura Episcopiei Devei și Hunedoarei.
- Roșiu, Liliana (2002). *Reînvierea spațiului muzeal. De la colecție la mediul urban*, București, Editura Universitară „Ion Mincu”.
- Zakar, Péter, Oarcea, Felicia Aneta (2011). *Istoria „Muzeului Revoluției 1848-1849” din Arad/„Az 1848-1849-es Forradalom Múzeumának” története Aradról*, Arad, Editura Trinom.

Il. 1. Muzeul de Relicve până în 1912.

Il. 2. Palatul Cultural.

Il. 3. Szántay Lajos (1872-1961), arhitectul Palatului Cultural.

Il. 4. Varjassy Árpád (1854-1915), director al Palatului Cultural.

Il. 5. Lazăr Nichi (1884-1953), primul director român al Palatului Cultural.

**Romanian-Hungarian relations from the perspective of collaboration
in the area of mobile cultural heritage.**

"Museum of the 1848-1849 Revolution" Collection of the Arad Museum Complex

Felicia Aneta Oarcea

Summary

The diversity of cultures, traditions and customs was one of the riches not only of Romania, but also of Europe. Based on the principle of tolerance, it ensured the existence of an open society. A number of intellectuals, grouped around the "Kölcsey" Cultural Society, responsive to European cultural interference since the end of the 19th century, adopted the idea of historian Márki Sándor to set up a museum of relics connected to the 1848-1849 period. Inaugurated on March 15th, 1893, on today's premises of the "Ioan Slavici" Theater, it was moved in 1913 in the Palace of Culture. This new edifice was dedicated to the Relics Museum and the city library. Over time, the Collection of the "Museum of the 1848-1849 Revolution" has become the meeting place of Romanian and Hungarian historians and researchers, even more after the fall of the communist regime in December 1989.

Knocking down the myth of "the dissipation of the 1848 -1849 collection" was a priority of the historians from Arad and Hungary. The project "Preservation and Digitalization of the Relic Collection of the Arad Museum" (HURO / 0801 / 029_AREMU) was accessed through the Hungary - Romania Cross-Border

Cooperation Program 2007, and it was implemented in 2010. This first step was then followed by another one, the "Public Accessibility of the Relic Collection of the of 1848-1849 Revolution", project implemented between March 2011 and February 2012 (PROJECT HURO / 0901/237)

The Romanian-Hungarian affiliations in the area of mobile cultural heritage, and not only, demonstrate mutual respect for the cultural and spiritual values that each of the two peoples has. Over time, the museum has gathered the inheritances of all "nations", becoming the depository of collective memory.

Keywords: Culture, museum, patrimony, collection, projects

CENTRE INFORMATIVE ȘI DE CONTRASPIONAJ DIN ZONA TRANSILVANIEI ÎN ANUL 1916

Valentin IOAN

Universitatea „Ștefan cel Mare” Suceava
Școala Doctorală de Științe Socio-Umane

Rezumat

În urma trecerii peste Carpați a trupelor române, conducerea Biroului de Informații- Secția I din cadrul Marelui Cartier General transmitea, în data de 23 august 1916, directorului Direcției Poliției și Siguranței Generale o adresă prin care dorea ca acesta să dispună înființarea a trei centre informative și de contraspionaj la Orșova, Petroșani și Miercurea Ciuc. Toate aceste centre aveau obligația de a colabora, atât între ele, cât și cu celelalte structuri informative ale armatei. Aceste centre activau de fapt în zona de operațiuni a armatei. Organele de informații ale Ministerului de Interne și cele militare se informau reciproc asupra acțiunilor, metodelor și procedeeleor privind activitatea serviciilor de spionaj ale Puterilor Centrale.

Cuvinte cheie: spionaj, informații, armată, fortificație, inamic, graniță

Structurile informative și contrainformative din țara noastră au fost înființate de Ministerul de Interne prin adoptarea *Legii pentru organizarea Serviciului Administrației Centrale a Ministerului de Interne*, la 19 aprilie 1892. Prin această lege a luat naștere Biroul Siguranței Generale, care avea atribuții în domeniul culegerii de informații[2]. Din anul 1907 a fost formată Direcția Administrației Generale a Personalului, Poliției și Statisticii, o structură de informații cu ramificații în centrele mai importante din țară¹.

În această perioadă, activitatea informativă și contrainformativă în România a fost realizată de mai multe organe din Ministerul de Interne și din armată, precum Siguranța Generală a Statului, de jandarmeria rurală, dar și de cele două secții din cadrul Marelui Stat Major al Armatei (Biroul 1 de Informații și Biroul 2 de Contrainformații). Siguranța Generală a Statului făcea parte din Direcțiunea Generală a Poliției² din Ministerul de Interne și era condusă de Iancu Panaitescu.

În realizarea sarcinilor informative și contrainformative, organele de siguranță colaborau cu conducerea ministerelor, cu trupele de grăniceri, precum și cu unități de marină.

În perioada 1914-1916 serviciile de spionaj ale Puterilor Centrale și-au concentrat activitatea pe linia descoperirii tratatelor diplomatice secrete ale României cu Antanta și a

¹ Vasile, Bobocescu, *Momente din Istoria Ministerului de Interne*, Editura Ministerului de Interne, București p. 104.

² Cristian, Troncotă, *Istoria Serviciilor Secrete românești*, Editura I. Cristoiu S.A, București, 1999, p. 52-53.

legăturilor cu mișcarea de eliberare națională a românilor din Transilvania³, a cunoașterii stării de spirit a populației, potențialului economic și a pregătirilor militare, dar și de a afla cât mai multe date despre planurile de operații ale Armatei Române. Pentru Armata Română, o atenție sporită a fost acordată unui domeniu care prezenta unele deficiențe și anume spionajul și contraspionajul⁴. Trei armate române au fost implicate în operațiunea strategică de eliberare pe întregul front de-a lungul Carpaților Orientali și Meridionali⁵.

În urma trecerii peste Carpați a trupelor române, șeful Biroului Informațiilor Secția I din cadrul Marelui Cartier General, transmitea directorului Direcției Poliției și Siguranței Generale Iancu Panaitescu o adresă prin care dorea ca acesta să dispună înființarea a încă trei centre de informații și contraspionaj și anume Orșova, Petroșani și Miercurea Ciuc (Csikszereda în limba maghiară)⁶ pe lângă cele trei centre existente la Tâlmaci, Brașov și Borsec. Aceste centre împreună cu cele care erau deja înființate urmau să acționeze astfel:

1. Centrele Orșova, Petroșani și Tâlmaci își desfășura activitatea în zona Armatei I;
2. Brașovul în zona Armatei a II-a;
3. Miercurea Ciuc și Borsec în sectorul Armatei de Nord⁷.

Centrul Orșova avea atribuții în a culege informații cu privire la dislocări, operațiunile stabilite de inamic, pregătirile militare în zona Banatului, sectorul Lugoj-Caransebeș, Temesvar-Arad⁸. Centru de Informații Petroșani avea legături cu sectorul Hațeg-Deva și Sebeș-Sibiu. Centrul Tâlmaci (zona Sibiu spre stânga) ținea legătura cu cel de la Petroșani, în centru erau realizate legături cu Alba Iulia-Aiud, iar spre partea dreaptă cu cel de la Brașov prin Valea Oltului și a Târnavelor⁹. Potrivit unei note a generalului Dumitru Iliescu din august 1916, Vasile Bart, șeful Poliției Căineni, era însărcinat cu înființarea unui „*Serviciu de Informațiuni și Contraspionaj*” și urma să plece, însoțit de o echipă, pe Valea Oltului, spre Sibiu, cu „*sarcina de a lucra spre a descoperi pe cei ce fac contraspionaj precum și [pentru] a ajuta în ceia ce privește îndatoririle polițienești, eventual și pe Prefectul orașului Sibiu când s-ar ocupa și numi un prefect*”. Se menționa faptul că „*indiscutabil, serviciul militar primează*”. Știrile erau transmise Marelui Cartier General, în afară de cele de ordin pur polițienesc, care erau expediate direct Serviciului Siguranței Generale București.

³ E. Răcilă, *Contribuții privind lupta românilor pentru apărarea patriei în Primul Război Mondial 1916- 1918*, București, 1981, p.8.

⁴ Alin, Spânu, *Întruniri ale unor militari din armata rusă la Bacău (mai-iunie 1917)*, în Anuarul Arhivelor Naționale Bacău „Acta Bacoviensia” Nr. XI/2016, Editura Magic Print, Onești, p. 223.

⁵ Constantin, Olteanu, *Istoria Militară a Poporului Român*, Editura Militară, București, 1987, p. 399.

⁶ Arhivele Naționale Istorice Centrale, fond *Direcția Generală a Poliției*, ds. 16/1916, f. 7.

⁷ *Ibidem*, f.15.

⁸ *Ibidem*, f.15.

⁹ *Ibidem*, f.14v.

Centrul Miercurea Ciuc (Csikszereda) avea o „legătură la stânga până în zona de informare a aceluia de la Brașov și de aci către Valea Mureșului la Sasz Regen-Târgul Mureșului iar la dreapta legătură cu sectorul Borsecului”¹⁰.

Aceste centre informative și contrainformative depindeau direct de Marele Cartier General și de Direcția Siguranței Generale¹¹. Ele urmau să creeze un climat de schimb de informații, dar și o analiza asupra acestora în ceea ce privește veridicitatea datelor.

Astfel, Armata I dispunea de trei centre de informații și contraspionaj: Centrul de Informații Orșova care era condus de șeful de poliție Staicu ajutat de nouă agenți, Centrul de Informații și Contraspionaj Petroșani era condus de comisar șef Neacșu, ajutat de nouă agenți iar la conducerea Centrului de Informații și Contraspionaj Tâlmaci se afla polițistul șef Bart¹². Armata a II-a dispunea de un singur Centru de Informații și Contraspionaj, cel de la Brașov, coordonat de maior șef Gr. Popescu, comisar I. Dragomir și încă zece agenți, iar Armata de Nord dispunea de două centre Miercurea Ciuc, condus de comisar C. Dumitrescu și opt agenți, și Borsec condus de lt. Florian Bogdan, comisar D. Grigorescu și opt agenți¹³. Personalul pentru culegerea informațiilor era ales din rândul cetățenilor români cu vârsta mai mare de 56 de ani pentru că până atunci puteau fi înrolați în armată. Întreaga activitate informativă trebuia să se realizeze prin respectarea cu strictețe a indicațiilor stabilite de Marele Cartier General. Toate informațiile trebuiau să se transmită prin telegraf, telefon, bicicliști, motocicliști, direct Marelui Cartier General, comandamentelor și trupelor celor mai apropiate¹⁴. În ceea ce privește culegerea de informații militare și contraspionaj agenții se aflau sub coordonarea lt. Florian Bogdan căruia aveau obligația de a-i raporta toate informațiile obținute. Pe linia serviciului de poliție, siguranță și control disciplinar, aceștia se aflau la dispoziția subdirectorului Siguranței Generale, N. Stan Emanuel care era atașat la Marele cartier General. Corespondența zilnică era adresată tot către subdirector utilizând poșta militară, iar pentru corespondența cifrată, dicționare cifrate¹⁵.

Din Darea de Seamă a Centrului de Informații și Contraspionaj¹⁶ Miercurea Ciuc desprindem informații privind suspjecții de spionaj, trimiterea de informatori peste frontieră, organizarea și mișcarea trupelor chiar și fortificații create de inamici precum și alte informații și date privind activitatea informativă a centrului. Un caz foarte interesant, suspect de spionaj, este acela al unei doamne pe nume Grossberg Francisca din Miercurea Ciuc despre care agenții din cadrul Centrului Informativ și Contraspionaj Miercurea Ciuc (Csikszereda) aflaseră că se refugiase din calea Armatei Române la Szekeyudvarhely (Odorheiu Secuiesc) înainte de mobilizarea din august 1916. Aceasta flirta foarte mult cu ofițerii austro-ungari, având și relații intime cu maiorul Viola comandantul unui batalion din cadrul Regimentului 24 Honvezi care cantonase la Miercurea Ciuc. Francisca a fost luată de către maiorul Viola care a scos-o din

¹⁰ *Ibidem*, f. 14v.

¹¹ *Ibidem*, f. 14v.

¹² *Ibidem*, f. 16.

¹³ *Ibidem*, f. 17.

¹⁴ *Ibidem*, f. 27.

¹⁵ *Ibidem*, f. 12v.

¹⁶ *Ibidem*, f. 32.

localitate cu 4 zile înainte ca soldații români să ocupe orașul. Zilnic, aceasta căuta să se deplaseze cu bicicleta pe ruta Miercurea Ciuc-Odorheiu Secuiesc pentru a culege cât mai multe informații despre mișcarea trupelor române. Din darea de seamă mai aflăm că Francisca era de acord să facă spionaj chiar și pentru România, dar în schimbul unei mari sume de bani -250.000 de lei. Pentru aflarea mai multor informații era de acord să meargă și în Ungaria mai ales că ea menționa că are un frate care era ofițer la Budapesta și un alt frate tot ofițer la o unitate de lângă Orșova. Toate aceste informații au fost transmise la data de 29 septembrie 1916 Comadamentului Armatei de Nord.

Tot din Miercurea Ciuc, în atenția agenților Centrului de Informații Miercurea Ciuc (Csikszereda) era și Balogh Istvan care desfășura o activitate intensă de spionaj în detrimentul armatelor austro-ungare. Acesta era însărcinat de autoritățile maghiare să afle cât mai multe informații despre trupele române. Acesta a întocmit un raport pe care l-a transmis autorităților maghiare în cuprinsul căruia erau de fapt informații privind numărul soldaților, a categoriilor de arme utilizate de către unitățile române din satele Delne¹⁷ și Păuleni(Palfalva). Și înainte ca armata română să ajungă în regiune, Balogh a fost acela care a cerut ridicarea tuturor locuitorilor bănuți că ar avea sentimente filoromâne. Acest caz a fost transmis în septembrie 1916 Statului Major al Diviziei 2 Cavalerie.

Din cuprinsul dării de seamă întocmite de directorul de poliție N. Drăguțescu în perioada septembrie-octombrie 1916 observăm că au fost culese informații despre fortificațiile inamice. O primă constatare ar fi că în zona Domjenhaza existau multe tranșee din beton care aveau șanțuri ce permiteau crearea unor legături de comunicație și care erau acoperite cu pământ. Tranșeele au fost săpate timp de un an și două luni. În acele tranșee au fost amenajate spații pentru hrana soldaților și camere de dormit. Ele se întindeau pe șesul din dreapta Mureșului prin câmp arabil apoi pe coasta dealului de deasupra orașului. În această zonă se aflau și peste 20 de adăposturi betonate pentru tunuri. În august 1916 austro-ungarii au reușit să finalizeze lucrări de fortificații în regiunea Vințul de Sus (zona Alba Iulia). Au fost culese informații inclusiv din Ungaria și anume despre existența unor rânduri de tranșee betonate din jurul Budapestei. Pe tronsonul Sibiu-Vatra Dornei s-a creat o linie de fortificații care de fapt forma unul din principalele coarioane de rezistență contra armatei române. Chiar și în jurul Clujului, la o distanță de 5 km de oraș, s-au săpat tranșee și se pusesse sârmă ghimpată.

Tot în această perioadă din activitatea Centrului de Informații redăm faptul că *„în cătunul Balanbanya aproape de izvoarele Oltului se afla o mină de aramă, cu topitori, motoare Diesel, instalații electrice, mijloace moderne de exploatare. Aceste instalațiuni ca și soșeaua de 11 km care se ramifica din comuna Cicsentdomocos spre Balanbanya, complet nebagate în seamă de armata noastră. Nicio santinelă nu se poate vedea în aceste locuri și nici măcar un jandarm. Până la mobilizare această mină a fost exploatată de autoritățile militare austro-ungare. Producția zilnică era de 7500 kg aramă. În multe comune din Ardeal, pe ziduri și porți, soldații români, aflați în trecere inscripționau nr.regimentului, batalionului și companiei din care făceau*

¹⁷ Ibidem, f. 33.

parte, așa că spionii dușmani fără nicio greutate pot lua act de aceste comunicări care pot fi dăunătoare”¹⁸.

În ceea ce privește hrana trupelor austro-ungare aflăm de la agenții centrului Miercurea-Ciuc în data de 22 septembrie că era una bună mai ales că erau sacrificate vitele refugiaților, dar în interiorul țării soldații răbdau de foame cam 2-3 zile până primeau 150 de grame de carne la prânz, iar seara și dimineața cafea neagră foarte slabă.

Despre agenții transilvăneni aflăm din raportul directorului de poliție Drăguțescu că fiind mult timp în cercul autorităților militare, în preajma a sute de locuitori maghiari, puteau fi foarte ușor de descoperit, iar activitatea le era îngreunată prin raziile pe care le făceau prin satele maghiare. Când aceștia erau nevoiți să călătorească cu trenul¹⁹, erau dați jos cu forța de controlori și le spunea ca nu aveau dreptul de a călători cu trenul chiar dacă aveau asupra lor un carnet de recunoaștere și permis special eliberat de armată. Un alt aspect foarte important cu care se confruntau în ceea ce privește desfășurarea activității Centrului Informativ Miercurea Ciuc era lipsa unui buget care să-i permită remunerarea informatorilor recrutați dintre români, dar și pentru a plăti sau cumpăra spioni din rândul populației inamice.

În timpul Primului Război Mondial, activitatea serviciilor, centrelor de informații și contrainformații românești au fost parte integrantă în lupta poporului român pentru înfăptuirea dezideratului național, contribuind la pregătirea informativă a armatei române în războiul pentru eliberarea Transilvaniei, dar și la contracararea multor acțiuni a serviciilor de spionaj ale Puterilor Centrale.

Bibliografie selectivă

Arhivele Naționale Istorice Centrale. Fond *Direcția Poliției și Siguranței Generale*

Bobocescu, Vasile (1996). *Momente din Istoria Ministerului de Interne*. București: Editura Ministerului de Interne.

Olteanu, Constantin (1987). *Istoria Militară a Poporului Român*. București: Editura Militară.

Răcilă, E. (1981). *Contribuții privind lupta românilor pentru apărarea patriei în Primul Război Mondial. 1916- 1918*, București.

Spânu, Alin (2003). *Prima structură informativă/contrainformativă a României din secolul XX / Direcțiunea Poliției și Siguranței Generale*, în *Revista Dosarele Istoriei* an. VIII, nr. 5(81).

Spânu, Alin (2016). *Unele probleme informative-contrainformative în județul Bacău, noiembrie 1916-aprilie 1917*, publicat în *Anuarul Arhivelor Naționale „Acta Bacoviensia”* Nr. XI/2016, Editura Magic Print, Onești.

Troncota Cristian (1999). *Istoria Serviciilor secrete românești*. București: Editura I. Cristoiu S.A.

¹⁸ *Ibidem*, f. 77.

¹⁹ *Ibidem*, fila 28-30.

Information and Contrastation Centers in the Transylvanian Area in 1916

Valentin Ioan

Summary

After the passing of the Romanian troops over the Carpathian Mountains, the management of the Information Office – Sector I from the General Headquarters sent, on the 23rd of August 1916, an address to the director of the Police and General Security Directorate, asking him to found three informational and counter-espionage centers in Orșova, Petroșani and Miercurea Ciuc cities. All the three centers had the obligation to collaborate, both with each other and with the other structures of information from the army. These centers were actually operating in the army operations area. The information bodies from the Ministry of the Interior and the military bodies inform each other about the actions, methods and procedures regarding the espionage activity of the Central Powers.

Key words: espionage, information, army, fortification, enemy, border

INTELECTUALI ROMÂNI DIN BANAT FORMAȚI PE BĂNCILE ȘCOLII GIMNAZIALE DE STAT DIN ARAD ÎN A DOUA JUMĂTATE A SECOLULUI AL XIX-LEA

Maria Alexandra PANTEA

Universitatea de Vest „Vasile Goldiș” Arad

Rezumat

Reorganizarea Școlii Latine a Minorităților de la Arad la mijlocul secolului al XIX-lea și transformarea ei în școală regală de stat susținută de primăria orașului a avut un puternic impact și asupra românilor din zonă, contribuind la formarea unei intelectualități românești. În a doua jumătate a secolului numeroși elevi români au trecut pragul acestei școli, dar puțini și-au finalizat aici studiile. Fiind un gimnaziu superior, elevii români proveniți din școlile confesionale s-au confruntat cu o serie de greutăți, pentru că nu aveau cunoștințele necesare și mulți au fost nevoiți a renunța și a urma cursurile altei școli, în timp ce alții au avut de probleme cauzate de politica de maghiarizare, cum a fost cazul lui Sever Bocu.

Cuvinte cheie: gimnaziu, Arad, elevi, elită, maghiarizare

Trecerea Transilvaniei și a Banatului sub stăpânirea Imperiului Austriac a dus la luarea unor măsuri de modernizare a societății și de consolidare a catolicismului. În acest context au fost organizate o serie de școli catolice precum Școala Latină a Minorităților de la Arad. Pe parcursul secolului al XIX-lea școala arădeană avea să devină din școală confesională gimnaziu superior de stat. Această transformare a fost determinată de înfrângerea revoluției maghiare și de instaurarea absolutismului, fapt ce a dus la o serie de transformări care au avut un puternic impact și asupra societății românești. În octombrie 1850 a sosit aprobarea pentru organizarea noii școli, iar primăria se angaja la „suportarea tuturor cheltuielilor de susținere”¹. În 15 octombrie 1850 cu „mare pompă” s-a deschis noua școală. Până la instaurarea dualismului asistăm la „stăruința celor de sus de a transforma liceul într-o școală nemțească, străduință zădărnicită de rezistența pasivă a profesorilor”². În 1858, pe lângă orele de germană, și istoria se predă în aceeași limbă, iar profesorii au fost chemați la Viena pentru a participa la cursurile de germană. Un singur profesor a acceptat să ia parte la ele. În această perioadă a funcționat ca o școală mixtă, datorită numărului mare al elevilor români și germani. Din 1863 limba română a fost admisă ca limbă auxiliară și a fost organizată o catedră de limba română.

Demn de remarcat este faptul că la mijlocul secolului al XIX-lea erau numeroși elevi români care frecventau cursurile acestei școli. Potrivit documentelor, în anul școlar 1850-1851 erau înscriși 204 elevi, dintre care 55 erau români și proveneau din comitatele Arad, Bichiș,

¹ „Anuarul III al Liceului Moise Nicoară pe anul școlar 1921-1922”, Arad, Tipografia Concordia, p. 19.

² *Ibidem*.

Bihor, Cenad, Timiș, Torontal, Cluj³. Sunt cei care au organizat Societatea culturală a tineretului român din Arad, iar în 1859 au pus bazele almanahului „Mugurii”.

Instaurarea dualismului austro-ungar și intrarea în vigoare a legii învățământului din 1868 a dus la transformarea școlii arădene în Gimnaziu Superior Regal de Stat. Se poate constata că după 1867 a crescut importanța limbii maghiare, iar prin noua legislație „baza învățământului la gimnaziu o constituia limba maghiară, limba germană, limba latină”⁴. În perioada dualistă studierea limbii maghiare era o prioritate și se puneau accent pe noțiuni de gramatică, istoria literaturii, retorică, „o atenție deosebită fiind acordată scrierii ortografice”⁵. Maghiarizarea școlii, începută o dată cu instaurarea dualismului și accelerată la sfârșitul secolului al XIX-lea și la începutul secolului al XX-lea, a determinat o creștere a numărului elevilor maghiari care frecventau această școală și o scădere a numărului românilor. În anul școlar 1900-1901 erau 426 de elevi, din care români erau 51, provenind din comitatele Arad, Bihor, Bichiș, Caraș-Severin, Cenad, Timiș⁶.

Dintre românii care au frecventat cursurile acestei școli unii s-au remarcat ca importante personalități, având un rol important în plan politic și cultural și contribuind la luminarea poporului lor. Un elev notabil a fost Ioan Slavici, cel care în perioada 1860-1865 a frecventat cursurile școlii gimnaziale arădene. Potrivit celor mărturisite în Amintirile sale, în clasa întâi era împreună cu „vreo sută de băieți, dintre care numai puțini știau limba maghiară”. Slavici precizează că „jumătate din clasă erau români”⁷, dar dintre ei mulți au rămas repetenți chiar la sfârșitul primului an. Chiar și elevul Ioan Slavici a avut de suferit și era să rămână repetent. Peste ani avea să mărturisească: „văzându-mă că sunt și român greco-oriental unii dintre profesori m-au pus în rândul celor care nu știu ungurește și-au socotit c-ar fi pierdut timpul petrecut cu examinarea mea”⁸. În 1865 s-a transferat la Timișoara, unde a frecventat clasele VI-VII, pentru a-și însuși cât mai bine limba germană, într-un moment în care „bănățenii noștri au trecut la Arad, la Sighidin ori la Nagy-Koros, unde mai curând și mai ușor puteau să-nvețe maghiara”⁹. În clasa a VIII-a îl găsim din nou la Arad, ca „elev particular”, încercând să „învețe franțuzește pentru a face față printre domnii de pământ din Șiria”¹⁰.

Școala arădeană a avut un rol important și pentru românii din Banat. În anul școlar 1855-1856 în clasa I din cei 37 de elevi români înscriși 10 erau din Banat, în timp ce în clasa a VIII-a erau 6 elevi români, dintre care 2 erau bănățeni. În anul școlar 1880-1881 din cei 11 elevi români ai clasei I avem doi bănățeni, în clasa a IV-a erau 5 elevi români, dintre care 2 erau din Timiș, iar în clasa a VIII-a avem 5 elevi români, din rândul cărora 3 erau din Banat. În anul școlar 1895-1896 din cei 11 elevi care frecventau cele două clase I avem 3 din Banat, în clasa a III-a erau 3

³ *Monografia Liceului Ioan Slavici fost Moise Nicolară din Arad 1745-1919-1971*, Arad, 1971, p. 155

⁴ Alexandru Roz, *Monografia Colegiului Moise Nicoară*, Editura Fundației Moise Nicoară, Arad, 2008, p. 79.

⁵ *Ibidem*.

⁶ *Monografia Liceului Ioan Slavici fost Moise Nicolară din Arad 1745-1919-1971*, Arad, 1971, p. 157.

⁷ Ioan Slavici, *Amintiri din lumea prin care am trecut*, București, Editura Minerva, 1994, p. 214.

⁸ *Ibidem*, p. 214.

⁹ *Ibidem*, p. 222.

¹⁰ Pavel Galea, *Ioan Slavici - elev, dascăl, scriitor, înaintaș de seamă în Evocări*, Arad, 1970, p. 27.

bănățeni din cei 8 elevi români. Dintre elevii bănățeni care au frecventat școala arădeană în a doua jumătate a secolului al XIX-lea îl amintim pe Coriolan Brediceanu, care a frecventat clasa a VI-a la Arad în anul școlar 1865-1866, când a beneficiat și de o bursă din partea familiei Mocioni, după ce a rămas orfan de tată în 1864¹¹. Potrivit documentelor, elevul Coriolan Brediceanu învăța foarte bine, fiind preocupat de limba română, și se pregătea pentru a urma cursurile facultății de drept, „trecând mai departe la liceul din Beiuș”¹².

Un alt important cărturar bănățean care a frecventat cursurile școlii gimnaziale este Teodor V. Păcățian, care avea să se afirme ca o importantă personalitate a lumii publicistice și culturale bănățene, fiind autorul Cărții de Aur. Este cel care după absolvirea școlii primare din Ohaba Sârbească, unde tatăl sau activa ca învățător, a fost dus de acesta în 1865 la Lugoj, pentru a urma cursurile gimnaziale inferioare, dar „necunoașterea limbii germane nu-i permite înscrierea decât în clasa a III-a primară, după care va continua cursurile secundare”¹³. Apoi a urmat primele două clase gimnaziale, obținând rezultate bune, la sfârșitul clasei a II-a fiind pe locul 4. Potrivit celor mărturisite chiar de Păcățian a fost dus de tatăl său la gimnaziul superior din Arad ca să învețe mai bine limba maghiară, „pentru că eram deja intrați în era maghiară”¹⁴. A întrerupt cursurile în clasa a VI-a, când „părăsește școala, fiind recrutat în serviciul militar”. Într-un manuscris autobiografic mărturisește că a fost dezamăgit și a părăsit școala, devenind ajunctul notarului comunal din Șoimoș. Peste ani avea să se înscrie ca elev particular în ultimele clase ale „gimnaziului superior reformat din Kecskemet”¹⁵, având examenul de bacalaureat în „zilele ultime ale lunii iulie 1878”¹⁶.

În anul școlar 1875-1876 era elev în clasa a III-a Ioan Suci, fiul pădurarului din Șiștarovăț. În anul școlar 1880-1881 din cei 11 elevi români ai clasei I avem doi bănățeni, pe Suci Eugen din Șiștarovăț, frate cu Ioan Suci, și pe Tăniușel Iuliu din Vrani, comitatul Caraș, fiu de preot. În același an școlar printre cei cinci elevi români din clasa a VIII-a îl găsim și pe Ioan Suci, acesta fiind coleg de clasă și de bancă cu Vasile Goldiș. Între cei doi s-a legat o prietenie care va dura toată viața. După promovarea examenului de maturitate în 1881 cei doi au urmat studiile universitare la Budapesta. Cursurile școlii gimnaziale arădene au fost urmate și de fratele cel mic al lui Ioan Suci, Iulian Suci, care în 1885-1886 era elev al clasei a III-a. În 1891 a susținut examenul de maturitate în calitate de elev al Gimnaziului de Stat din Sibiu. Apoi la începutul secolului al XX-lea a intrat în monahism, remarcându-se ca un important teolog.

Cursurile gimnaziului arădean au fost urmate și de fiul învățătorului George Bocu din Șiștarovăț, Sever Bocu, cel care „în preajma examenului de bacalaureat a fost eliminat din această instituție întrucât a refuzat să poarte la butoniera hainei pânglicuța cu culorile drapelului

¹¹ *Monografia Liceului Ioan Slavici fost Moise Nicolară din Arad 1745-1919-1971*, Arad, 1971, p. 160.

¹² *Ibidem*.

¹³ Cornel Sigmirean, *Teodor V. Păcățian. O viață de cărturar*, Editura Veritas, Tîrgu Mureș, 1996, p. 6.

¹⁴ Dan Demșea, *Manuscrisul autobiografic din 1923 al lui Teodor V. Păcățean (1852-1941)* în „Ziridava”, nr VIII, 1977, p. 249.

¹⁵ *Ibidem*.

¹⁶ *Ibidem*.

maghiar”¹⁷. Potrivit celor menționate chiar de Sever Bocu, în 16 august 1891 acesta a devenit „absolvent de maturitate”¹⁸.

Analizând numărul elevilor români care au trecut pragul școlii arădene, putem afirma că deși intelectualitatea românească a secolului al XIX-lea din zonă este produsul școlii confesionale românești, al activității desfășurate de preoți și învățători în lumea rurală românească, un rol important l-au avut și școlile gimnaziale, care au fost frecventate de numeroși elevi români. Sunt cei care aveau să ajungă importanți intelectuali, contribuind la luminarea și emanciparea românilor, pregătind astfel societatea românească pentru realizarea idealului național.

Bibliografie

- Boia, Stelean Ioan (2015). *Șiștarovăț monografie*. Arad: Editura „Vasile Goldiș” University Press.
- Demșea, Dan (1977). *Manuscrisul autobiografic din 1923 al lui Teodor V. Păcățean (1852-1941)* în „Ziridava”, nr VIII, 1977, p. 249.
- Galea, Pavel (1970). *Ioan Slavici - elev, dascăl, scriitor, înaintaș de seamă în Evocări*, Arad, 1970, p. 27.
- Munteanu, Ioan (1999). *Sever Bocu 1874-1951*. Timișoara: Editura Mirton.
- Roz, Alexandru (2008). *Monografia Colegiului Moise Nicoară*. Arad: Editura Fundației Moise Nicoară.
- Sigmirean, Cornel (1996). *Teodor V. Păcățian. O viață de cărturar*, Editura Veritas, Tîrgu Mureș, 1996, p. 6.
- Slavici, Ioan (1994). *Amintiri din lumea prin care am trecut*. București: Editura Minerva.
- ***, „Anuarul III al Liceului Moise Nicoară pe anul școlar 1921-1922”, Arad: Tipografia Concordia.
- *** *Monografia Liceului Ioan Slavici fost Moise Nicolară din Arad 1745-1919-1971*, Arad, 1971.

Romanian Intellectuals from Banat Educated in the State Gymnasium of Arad in the Second Half of the 19th Century

Maria Alexandra Pantea

Summary

The reorganization of the Minorite Latin School in Arad in the mid-nineteenth century and its transformation into a royal state school supported by the City Hall had a strong impact on the Romanians in the area, contributing to the formation of a Romanian intelligentsia. In the second half of the century, many Romanian pupils have passed the threshold of the gymnasium, but few have completed their studies

¹⁷ Ioan Munteanu, *Sever Bocu 1874-1951*, Timișoara, Editura Mirton, 1999, p. 7-8.

¹⁸ Stelean Ioan Boia, *Șiștarovăț monografie*, Arad, Editura „Vasile Goldiș” University Press, 2015, p. 272.

here. This being an upper secondary school, the Romanian pupils from the confessional schools faced a lot of difficulties because they lacked the necessary knowledge and many had to give up and attend the courses of another school, while others had problems caused by the Magyarization policy, as was the case with Sever Bocu.

Keywords: gymnasium, Arad, pupils, elite, Magyarization

MAĐARI/SEKELJI U PANČEVU I OKOLINI

Mirča MARAN

Visoka škola strukovnih studija za
obrazovanje vaspitača „Mihailo Palov”, Vršac

Apstrakt

U radu je prikazana istorija, a zatim i ekonomski, kulturni, identitarni i demografski razvoj mađarskog stanovništva jugozapadnog Banata, koji obuhvata grad Pančevo sa širom okolinom, uključujući Sekelje kao specifičan entitet u okviru mađarske nacionalne manjine. O ovoj temi je pisala mlada autorka Valerija Kiš u monografiji pod naslovom „Mađari/Sekelji u jugozapadnom Banatu. Istorija, demografija, identitet”, koja je objavljena na srpskom jeziku sa osnovnom namerom da čitaoce koji nisu poznavao mađarskog jezika upozna sa najbitnijim elementima istorije, društva, kulture i identiteta svojih sugrađana sa ovog prostora. Knjiga predstavlja interesantan doprinos promovisanju multikulturnog i multietničkog društva Banata.

Ključne reči: identitet, istorija, Sekelji, Pančevo, Banat

U Banatu živi toliko etničkih, konfesionalnih i lingvističkih zajednica da je vrlo teško naći na širem prostoru evropskog kontinenta podneblje sa takvim karakteristikama. Etnička karta ovog prostora je počela da dobija nov izgled tokom XVIII veka, u periodu habzburških kolonizacija, koje su nastavljene tokom XIX veka, da bi ih tokom XX veka nastavile jugoslovenske vlasti, kako u periodu Kraljevine, tako i socijalističke Jugoslavije, sa većim ili manjim intenzitetom, u uslovima koje je diktirala ekonomska, politička ili vojna situacija na širem prostoru centralne i jugoistočne Evrope. Tako su u ovom širem vremenskom periodu prostor Banata naselili razni narodi¹, od starosedelaca Srba i Rumuna, preko Nemaca, Mađara, Slovaka, Čeha, Hrvata, Francuza, Italijana, Španaca, do Jevreja, Cincara, Roma, i na kraju do nekih malih etničkih zajednica, poput Bugara katolika, tzv. Palčena, zatim Karaševaca, te u novije vreme, nakon drugog svetskog rata, Makedonaca, Crnogoraca, Slovenaca, Bošnjaka itd.

Jednu od najznačajnijih etničkih/nacionalnih zajednica današnje Vojvodine i Banata kao njenog sastavnog dela čine Mađari, koji su bitno učestvovali u stvaranju istorije ovog prostora, i u okviru ove nacionalne zajednice Sekelji, pridošli sa prostora Bukovine u današnjoj Rumuniji tokom druge polovine XIX veka. Mađari su u XVIII veku bili manje prisutni u južnom Banatu zato što habzburške vlasti nisu masovnije kolonizovale ovo stanovništvo iz straha od novih buna, poput Rakocijeve bune sa početka XVIII veka² u kojoj se ugarsko plemstvo pobunilo protiv

¹ Videti: Borislav Jankulov, *Pregled kolonizacije Vojvodine u XVIII i XIX veku*, Matica srpska – Istorijski arhiv Pančevo, Novi Sad-Pančevo 2003.

² Dušan J. Popović, *Srbi u Vojvodini*, 2, Matica srpska, Novi Sad, 1990, 57-76.

habzburškog apsolutizma. Pošto je Banat predstavljao pograničnu oblast prema Otomanskom carstvu i pošto su austrijanci tu osnovali Vojnu granicu, u početku nisu baš bili spremni da kolonizuju u Granicu i Mađare, smatrajući ih nepouzdanim. Tako se tokom druge polovine XVIII veka osniva od mađarskih naselja na ovom prostoru samo Debeljača, u sastavu Nemačko-banatske regimente br. 12, a do kolonizacije Mađara u većim razmerama će doći tek u XIX veku, u sastavu Vojne granice, a većinom van nje.

Još jedan od faktora koji je doprineo da se u toj prvoj fazi nije sprovela masovnija kolonizacija Mađara je verske prirode, pošto je katolička dinastija Habzburgovaca odbijala da na prostore Banata naseljava protestante³, što će biti prevaziđeno tek nakon što je car Josif II 1781. godine doneo Patent o toleranciji⁴. Do tada su u Banatu bili kolonizovani samo Mađari katoličke veroispovesti. Nakon potpisivanja Austro-ugarske nagodbe iz 1867. i ukidanja Banatske vojne granice 1872, ugarske vlasti su nastavile kolonizaciju mađarskog stanovništva, čiji se broj sada osetno povećao i u gradskim sredinama. Došlo je do osnivanja novih seoskih naselja, poput Šušare⁵, Dobričeva⁶, a Mađari su naselili u većem ili manjem broju i naselja u kojima je živelo stanovništvo druge etničke pripadnosti, poput Vlajkovca, Alibunara itd., a u jugozapadnim delovima Banata je važno mesto imala i kolonizacija Sekelja iz Bukovine tokom osamdesetih godina XIX veka i osnivanje novih naselja poput Vojlovice, Skorenovca i Ivanova.

Ovo stanovništvo je tema monografskog dela mlade autorke Valerije Kiš, koja ovim radom, pod naslovom „Mađari/Sekelji u jugozapadnom Banatu”, u stvari debituje u oblasti istraživanja banatske civilizacije. Knjiga je objavljena u izdanju Centra za banatske studije iz Vršca, koji već nekoliko godina uspešno promoviše multikulturalnost, multikonfesionalnost i multilingvizam Banata, kroz objavljivanje knjiga, organizovanje izložbi, predavanja, tribina, snimanje CD-a i druge aktivnosti.

Valerija je svoje interesovanje i talenat u oblasti istorijskih i etnoloških istraživanja pokazala u svom diplomskom radu koji je odbranila na Visokoj školi strukovnih studija za vaspitače „Mihailo Palov” u Vršcu, te je na sugestiju mentora nastavila sa istraživanjima, proširila i dopunila svoj diplomski rad, što je na kraju rezultiralo objavljivanjem ove knjige. Iako po struci vaspitač, dokazala se i u oblasti multidisciplinarnog istraživanja, vešto spajajući istorijske činjenice i procese, etnološke teme, obrazovanje, veru i lingvistiku u jedno pitko štivo koje može da zadovolji radoznalost čitalaca koji nisu u potpunosti upućeni u istoriju, kulturu i identitet Sekelja - nacionalne zajednice sa kojom žive u istoj ulici, istom gradu ili u istom kraju, a o njima ne znaju skoro ništa. U tome i leži najveća vrednost ove knjige, koja promoviše razumevanje i međusobno uvažavanje kroz bolje upoznavanje raznih entiteta – kako etničkih, tako i konfesionalnih i lingvističkih, sa kojima građani žive u istoj sredini, a tako malo znaju o njima. A kroz bolje međusobno upoznavanje, stvaraju se bolji uslovi za širenje međusobne tolerancije među građanima, za eliminisanje ksenofobije iz njihovog mentaliteta i na taj način za bolje i zdravije funkcionisanje društva. Radi se, prema tome, o jednom debitantskom ostvarenju koje

³ Feliks Mileker, *Banatske istorije*, Gradski muzej, Vršac, 2003, 162.

⁴ Dragoljub R. Živojinović, *Uspon Evrope 1450-1789*, Matica srpska, Novi Sad, 1985, 426.

⁵ Feliks Mileker, *Letopisi opština u južnom Banatu*, Ugao, Vršac, 2005, 101.

⁶ Isto, 127.

zavređuje punu pažnju kako stručne javnosti, tako i šire čitalačke publike. Objavljivanjem ove knjige⁷, u izdanju Centra za banatske studije iz Vršca, dopunjuje se spisak monografija koje se bave etnoistorijskim prikazom Banata, konkretnije prikazom jedne etničke/nacionalne zajednice koja je ostavila neizbrisive tragove u ovdašnjem društvenom, ekonomskom i uopšte civilizacijskom razvoju.

Koristeći najvećim delom literaturu na mađarskom jeziku, Valerija omogućava i čitaocima koji ne poznaju ovaj jezik pristup nekim interesantnim i korisnim informacijama koje se odnose na ovu etničku zajednicu, na prostor Banata, ali i na neke druge sadržaje koji su u vezi sa ovom temom, a koji baš i nisu toliko prisutni u literaturi na srpskom jeziku. I naravno, etnografska istraživanja koja je autorka najvećim delom sprovedla u rodnoj Vojlovici, daju ovom radu dodatnu vrednost i originalnost, koje dopunjuje i nizom do sada neobjavljenih fotografija o svakodnevnom životu, običajima, nošnji, arhitekturi, verskim i kulturnim prilikama Sekelja u Vojlovici i u drugim mestima jugozapadnog Banata, kao i statističkim podacima o demografskim kretanjima tokom druge polovine XIX i tokom XX veka. Sadžaj je dopunjen i nekim aspektima obrazovanja na mađarskom jeziku u Vojlovici, kao i ekonomskog života.

Rad počinje prikazom istorije Mađara, usponom ugarske srednjovekovne kraljevine, periodom otomanske vlasti, a zatim i habzburškim osvajanjem Ugarske, nakon proterivanja Turaka, koje će doneti vrlo bitne promene u mađarskom društvu i stvoriti uslove za mađarski nacionalni preporod u XIX veku. Austro-ugarskom nagodbom iz 1867. se ponovo uspostavlja državnost Ugarske⁸, ali je porazom u Prvom svetskom ratu i raspadom dvojne monarhije ona izgubila znatan deo svojih teritorija, koje su ušle u sastav novostvorenih nacionalnih država u centralnoj i jugoistočnoj Evropi. Među njima je i Kraljevina Srba, Hrvata i Slovenaca, u čiji sastav ulaze i prostori nekadašnje južne Ugarske, odnosno današnje Vojvodine, a sa njima i mađarsko stanovništvo koje živi na tim prostorima. Sledi kratak prikaz Mađarske u periodu između dva svetska rata i u Drugom svetskom ratu, i najzad nekoliko rečenica o Mađarskoj u doba komunizma i o savremenoj mađarskoj državi.

Posebno mesto u radu pripada jednom nemilom događaju, poznatom pod nazivom *Siculidium* koji se odigrao 1764. godine, kada su austrijske vojne jedinice izvršile pokolj sekeljskog stanovništva, što je do današnjeg dana ostalo u njihovom kolektivnom sećanju kao jedna od najvećih tragedija koje su zadesile ovaj narod. Takođe, vrlo je interesantan i prikaz kolonizacije Sekelja iz Bukovine u jugozapadni Banat tokom osamdesetih godina XIX veka, problema na koje su nailazili, ali i njihove upornosti da istraju i da se suoče sa svim poteškoćama koje su im zagorčavale život. Naime, prikazan je težak život novopridošlih ljudi, u situaciji u kojoj su u početku živeli u vrlo skromnim kućama, izloženi poplavama, u lošim uslovima koji su prouzrokovali i pojavu raznih bolesti, što je nepovoljno uticalo na demografska kretanja. Uporni i vredni, krčenjem šuma, isušivanjem močvarnog zemljišta, uspeali su da poprave i da prevaziđu tu nepovoljnu situaciju, tako da se druga generacija Sekelja u jugozapadnom Banatu, kako kaže autorka, već prilagodila uslovima života u njemu. Ali je to značilo i odustajanje od nekih praksi

⁷ Valerija Kiš, *Mađari/Sekelji u jugozapadnom Banatu. Istorija, demografija, identitet*, Centar za banatske studije, Vršac, 2019.

⁸ Čedomir Popov, *Građanska Evropa*, II, Matica srpska, Novi Sad, 1989, 404.

koje su doneli sa sobom iz Bukovine i prilagođavanje novom podneblju i novoj državi, koja je nastala raspadom Austrougarske monarhije, a to je Kraljevina SHS. Uprkos tome što su odustali, recimo, od načina izgradnje kuća kao u Bukovini, ili od nekih elemenata tradicionalne nošnje, neki ostaci sekeljske tradicionalne kulture su i dalje vrlo prisutni u mestima u kojima oni žive. Autorka, na primer, pored prikazivanja nekih običaja koje praktikuju Sekelji za verske praznike (Betlemari, pesme koje se pevaju na Badnje večer i na Božić, „Masakr nevinih”, Kirvaj...), svadbenih običaja (otmica devojke, prosidba, mala svadba, pozivanje gostiju, oprostajno večer, svadba), piše i o Sekelj-kapiji – simbolu ove etničke zajednice, kao i o rovaškom pismu - drevnom pismu Sekelja koje odavno nije u upotrebi, ali koje Sekelji smatraju neotuđivim delom njihovog identiteta.

Autorka je s pravom dala i kratak prikaz istorijskog razvoja Pančeva tokom XVIII, XIX i XX veka, kao grada koji je igrao važnu ulogu u ovim dešavanjima, s obzirom da je od davnina predstavljao najznačajniji ekonomski, vojni, administrativni i kulturni centar jugozapadnog Banata. U tom smislu autorka naglašava prvenstveno etničku strukturu i demografska kretanja u Pančevu u različitim vremenskim periodima, njegovu etničku heterogenost i ulogu Mađara u tom etničkom šarenilu, prikazujući njihov procentualni udeo u ukupnom broju stanovnika, koji je od popisa do popisa u sve većem opadanju, tako da na osnovu poslednjeg popisa stanovništva iz 2011. godine iznosi svega 3,64% (ukupno 2770 Mađara), računajući tu i stanovnike prigradskog naselja Vojlovica, u kome i živi najveći broj pripadnika ovog naroda.

Iako najvećim delom opisuje svoje rodno mesto Vojlovicu i njene stanovnike, autorka daje i prikaz ostalih sekeljskih naselja, Skorenovca i Ivanova, ali i Debeljače, mađarskog sela koje nije naseljeno Sekeljima, ali koje igra važnu ulogu kada je reč o mađarskoj etničkoj zajednici u jugozapadnom Banatu. Skorenovac se nalazi na teritoriji opštine Kovin i sadašnjem naselju je prethodilo osnivanje naselja Đurđevo (1868), koje je, zajedno sa još nekoliko naselja, trebalo da obezbedi plodno zemljište i isušivanje močvarnog terena na prostoru između Kovina i Perleza. Pošto je od 1870. voda u više navrata probila izgrađenu branu i poplavila Đurđevo, stanovništvo je počelo da se iseljava, tako da su vlasti 1883. godine odredile da se umesto njih dovede sekeljsko stanovništvo iz Bukovine. Uprkos dolasku novog stanovništva, problemi sa poplavama nisu rešeni, tako da je u periodu od 1884-1887. godine selo premešteno na mesto današnjeg Skorenovca. Prikaz mesta Ivanovo je kraći, ali ne manje interesantan, specifičan po tome što u ovom mestu, osnovanom 1876, Mađari Sekelji žive zajedno sa Bugarima Palćenima i Srbima, čineći na taj način jednu vrlo interesantnu zajednicu u etničkom, lingvističkom, konfesionalnom i kulturološkom smislu.

Slučaj naseljenog mesta Debeljača u opštini Kovačica, osnovanog 1794, malo je specifičan u odnosu na temu knjige, zbog toga što u njemu ne žive Sekelji. Ipak, autorka je i ovo mađarsko mesto ubacila u svoj rad, smatrajući Debeljaču sastavnim delom njene priče i smatramo da u tome nije pogrešila. Debeljača je bila graničarsko mesto koje je pripadalo Nemačko-banatskoj regimenti⁹, u njemu danas živi 17 nacionalnosti, od kojih su najbrojniji Mađari i Srbi, a pre svega je poznato po vašaru koji se svake godine održava krajem meseca avgusta.

Sekelji čine, prema tome, posebnu identitarnu grupu u okviru mađarske nacije, koja je, kao što primećujemo, prisutna i na prostorima Banata, konkretnije u njegovom jugozapadnom delu

⁹ Srećko Mileker, *Istorija Banatske vojničke granice*, Istorijski arhiv u Pančevu, Pančevo, 2004, 75.

koji obuhvata Pančevo sa širom okolinom. Ova etnička zajednica, predstavljena u monografskoj studiji Valerije Kiš, specifična je po tome što poseduje sopstveni identitet u okviru mnogo šireg mađarskog etničkog/nacionalnog identiteta, a pre svega polazeći od činjenice da ljubomorno čuva kolektivno sećanje na poreklo iz daleke Bukovine u okruženju koje je izrazito multietničko, što predstavlja konstruktivan elemenat naše društvene realnosti, zavrđuje punu pažnju istoričara, etnologa, antropologa, lingvista i predstavnika drugih naučnih disciplina, ali i svih onih koji cene prave vrednosti banatske civilizacije.

Literatura:

- Jankulov, Borislav (2003). *Pregled kolonizacije Vojvodine u XVIII i XIX veku*. Novi Sad-Pančevo: Matica srpska – Istorijiski arhiv Pančevo.
- Kiš, Valerija (2019). *Mađari/Sekelji u jugozapadnom Banatu. Istorija, demografija, identitet*. Vršac: Centar za banatske studije.
- Mileker, Feliks (2003). *Banatske istorije*. Vršac: Gradski muzej.
- Mileker, Feliks (2005). *Letopisi opština u južnom Banatu*. Vršac: Ugao.
- Mileker, Srećko (2004). *Istorija Banatske vojničke granice*. Pančevo: Istorijiski arhiv u Pančevu.
- Popov, Čedomir (1989). *Građanska Evropa*. II. Novi Sad: Matica srpska.
- Popović, Dušan (1990). *J. Srbi u Vojvodini*, 2, Matica srpska: Novi Sad.
- Živojinović, R. Dragoljub (1985). *Uspon Evrope 1450-1789*. Novi Sad: Matica srpska.

Hungarians / Sekelji in Pančevo and its surroundings

Mirča Maran

Summary

The paper presents the history, economic, cultural, identity and demographic development of the Hungarian population of southwestern Banat, which encompasses the city of Pancevo with the wider environment, including the Sekelji as a specific entity within the Hungarian national minority. The young author Valerija Kiš wrote about this topics in the monograph *Hungarians / Sekelji in southwestern Banat. History, demography, identity*, which was published in the Serbian language with the basic intention to introduce readers who don't know Hungarian language with the most important elements of the history, society, culture and identity of their compatriots from this area. The book represents an interesting contribution to promoting the multicultural and multiethnic society of Banat.

Keywords: identity, history, Sekelji, Pančevo, Banat

CONSIDERAȚII PRIVITOARE LA CUNOAȘTEREA PRESEI CULTURALE CARE A CIRCULAT ÎN DESPĂRȚĂMINTELE TRANSILVANE ALE ASOCIAȚIUNII ÎNTRE 1922-1948

Dragoș L. CURELEA,

Liceul Tehnologic „Avram Iancu” Sibiu,
CRIFST al Academiei Române, Divizia Brașov

Daniela CURELEA,

Colegiul Tehnic „Cibinium” Sibiu

Rezumat

Periodicele Asociațiunii au avut un rol semnificativ în afirmarea culturală a eleitei națiunii române din Transilvania în perioada care a premers Marele Război. Între acestea s-au impus în mod definitoriu oficiosul Transilvania, apărut inițial în Brașov începând din 1868, iar apoi mutat în Sibiu între 1881-1946, iar în anumite perioade și Analele Asociațiunii. În decadele interbelice pentru a suplini neajunsurile de tiraj ale oficiosului Astrei au apărut mai multe periodice culturale precum Astra Maramurășului (Sighet), Buletinul Despărțământului Sibiu al Asociațiunii (Sibiu), Buletinul Asociațiunii pentru Literatura Română și Cultura Poporului Român „Astra” Despărțământul central al județului Trei Scaune (Sfântu Gheorghe), Glasul Călimanilor (Toplița), Graiul Neamului (Carei), Huedinul (Huedin), Meseșul (Zalău), Societatea de mâine (Cluj, apoi în București), Țara Bârsei (Brașov), dar și altele care au activat în serviciul acestei instituții cultural-naționale românești prin despărțămintele sale din Transilvania și Banat. În studiul care urmează vom face referire la acestea și la programul lor editorial între cele două mari războaie mondiale, dar și în perioada care a urmat, dacă menționăm numai Gazeta poporului, reactivată în Sibiu în baza deciziilor Comitetului central al Astrei după anul 1943 și activând până la sistarea sa din dispoziția noilor autorități politice din România în anul 1948.

Cuvinte cheie: *Astra, gazete culturale, afirmarea culturală, construcție națională, elite, Transilvania, elite naționale, oragnizare culturală.*

Viața și activitatea Asociațiunii Transilvane a fost consemnată și sistematizată de redactorii sibieni ai revistei Transilvania în mai multe rânduri, atât în perioada premergătoare a Marelui Război, când oficiosul Transilvania a fost însoțit pe anumite perioade de timp și de pariția publicației astriste Analele Asociațiunii, cât și după reluarea activității acestei prestigioase instituții cultural-naționale românești începând din anii 1919-1920, când alături de oficiosul instituției, au apărut diferite periodice culturale cu o importantă contribuție la pedagogia socială și educația și formarea adulților¹. Așadar, despre programul și conținutul periodicul Transilvania,

¹ Pamfil Matei, „Asociațiunea transilvană pentru literatura română și cultura poporului român” (Astra) și rolul ei în cultura națională (1861-1950), Cluj-Napoca, Editura Dacia, 1986, p. 204; Idem, Asociațiunea în lumina

remarcăm că s-a scris, atât în decadele interbelice, cât și după relativa deschidere și liberalizare a cercetării istoriografice începând din anii 1961-1962. În articolul care urmează vom face referințe, vom puncta numai câteva repere esențiale de natură istoriografică și culturală prin care vom evidenția că atât rolul revistei Transilvania, dar mai ales a publicațiilor, foilor și gazetelor care au fost editate de Asociațiunea Transilvană între 1920-1948. Cu deosebire subliniem că periodicul menționat a fost conceput încă din anul 1868, ca o foaie populară, dar în care și-a găsit locul și producția literar-culturală, cât și realizările științifice. Ambele periodice mai sus remarcate, au oglindit fidel demersurile Asociațiunii Transilvane obiectivate mai ales în procesul de construcție prin cultură a națiunii române din spațiul Transilvaniei și al Banatului. Astfel, redactorii acestor publicații au prezentat în articolele și studiile lor realizările mai importante ale Astrei reum: adunările generale anuale², publicarea Enciclopediei Astra (în trei volume între 1898-1904)³, constituirea Bibliotecii populare Astra (1900)⁴, edificarea Muzeului Asociațiunii (1905)⁵ la Sibiu, în realizarea și expunerea prelegerilor pentru popor, dar și a conferințelor pentru intelectuali în etapa antebelică a Astrei⁶.

În articolul de față ne vom prezenta rezultatele cercetărilor privind apariția periodicelor culturale care au activat în decadele interbelice în serviciul Asociațiunii în diferitele sale despărțăminte din Transilvania, Banat și Crișana. De remarcat că după anii 1918-1919, au fost stabilite o serie de priorități în cercetarea istorică, aspect care a fost constatat și în lucrările care au apărut în oficiosul sibian al Astrei după această dată. Între noile direcții istoriografice după acel memorabil moment al istoriei noastre, semnalăm, culegerea și tipărirea izvoarelor, cercetarea istoriei Transilvaniei și legitimarea științifică a prezentului național în noul cadru oferit de statul România Mare, dar și recuperarea istoriografică a memoriei unora dintre marile personalități ale istoriei noastre, realizată sub forma genului monografic, nu în ultimul rând au fost menționate realizările materiale mai importante, precum Casele Naționale, muzeele, edificarea unor monumente, la care putem evidenția și organizarea școlilor pentru adulți în despărțămintele din

documentelor (1861-1950). Noi contribuții, Sibiu, Editura Universității Lucian Blaga Sibiu, 2005, p. 200, 243; Vezi în acest sens și teza de doctorat, a lui Alexandru Nicolae Nicolaescu, *Revista Transilvania: program editorial, conținut istoriografic și bibliologic (1868-1919)*, susținută sub îndrumarea științifică a Prof. univ. dr. Eva Mârza, la Universitatea „1 Decembrie 1918” din Alba Iulia în anul 2015.

² Pamfil Matei, *Asociațiunea în lumina documentelor (1861-1950)*, p. 14, 200. Cercetătorul sibian citat menționează că între 1861-1950, din punct de vedere strict statistic, Asociațiunea a organizat și a desfășurat 83 adunări generale, dintre care, 3 au fost extraordinare, iar celelalte 80 ordinare anuale în conformitate cu *Statutele Asociațiunii*.

³ Vezi pe larg în acest sens în: Constantin Rada, *Cornel Diaconovici-un om, un destin, o vocație*, Oradea, Casa de Presă și Editură Anotimp, 1993; Vasile Petrica, *Dr. Corneliu Diaconovici (1859-1923)-un enciclopedist și ambasador al culturii române*, Reșița, Editura TIM, 2009; Lucian Giura, Mircea Stoia, *Aspecte privind viața și activitatea lui Cornel Diaconovich (1859-1923)*, în *Transilvania*, Serie nouă, nr. 9-10, 2004, p. 22-27.

⁴ Octavian Goga, *Bibliotecă populară*, în *Transilvania*, anul XL, nr. I, ianuarie-martie 1909, p. 49-50; Corneliu Dragoman, *Asociațiunea „Astra”*. *Activitatea editorială la Sibiu*, Biblioteca Județeană „Astra” Sibiu, 1973, p. XXVI; Pamfil Matei, *Asociațiunea transilvană pentru literatura română și cultura poporului român (Astra)*, p. 214-216.

⁵ *Ibidem*, p. 209-212; Valer Moga, *Astra și Societatea (1918-1930)*, Cluj-Napoca, Presa Universitară Clujeană, 2003, p. 390-393.

⁶ *Ibidem*, p. 18-28.

Transilvania, tocmai pentru a reduce procentul celor care nu erau alfabetizați și care făceau exerciții de citire și pe lectura acestor periodice interbelice⁷.

La seria acestor realizări culturale scrise, Asociațiunea Transilvană a adăugat ca urmare a eforturilor întreprinse de conducerea sa, dar și pe fondul susținerii venite din despărțămintele sale teritoriale și înfătuirile sale de natură materială, Muzeul Asociațiunii din Sibiu (1905)⁸, Muzeul Avram Iancu din Vidra de Sus (1924)⁹, Muzeul Unirii din Alba Iulia (1929)¹⁰, dar și bibliotecile sale din deschise în Brașov, Sibiu, Cluj¹¹, nu în ultimul rând bibliotecile înființate și active în cadrul agenturilor sale comunale din despărțăminte, iar mai târziu în cercurile culturale din structura teritorială a despărțămintelor. De remarcat din perspectiva realizării prezentului studiu și publicațiile periodice realizate de activiștii Asociațiunii care au apărut în colecțiile: Biblioteca Poporală a Asociațiunii, respectiv în Biblioteca Semănătorul și mai ales în seria Biblioteca Astra, care au fost difuzate și au circulat prin toate despărțămintele central-județene ale Asociațiunii, mai ales după 1923-1924¹².

Rememorăm în trecere, numele celor care au semnat lucrări, studii, articole în colecțiile și publicațiile Asociațiunii între cele două războaie mondiale: Ion Agârbiceanu, Lucian Blaga, Ion Clopoșel, Alexandru Ciura, Silviu Dragomir, Eugen Hulea, Ioan Lupaș, Nicolae Iorga, Sextil Pușcariu, Eugeniu Speranția, Gavril Todică, Volbură Poiană (Constantin I. Năsturaș), dar și mulți alții. Unii dintre acești autori menționați mai sus, au scris și publicat articole și studii și în cadrul

⁷ Ioan Holhoș, *Locul și rolul revistei „Transilvania” în cultura românească*, în *Centenarul revistei „Transilvania”*, Sibiu, Institutul Poligrafic, 1969, p. 66-68; Pompiliu Teodor, *Incursiuni în istoriografia română a secolului XX*, Oradea, Fundația Culturală „Cele Trei Crișuri”, 1995, p. 29-30; Silviu Borș, *Biblioteca centrală a Asociațiunii*, Sibiu, Cluj-Napoca, Editura InfoArt Media, Editura Mega, 2011, 393 p; Dragoș Lucian Curelea, *Contribuții privind susținerea cursurilor pentru adulți în cadrul Despărțământului Alba Iulia al Astei (1934-1946)*, în *Transilvania*, Serie nouă, anul XLV (CXLIX), nr. 3, 2017, p. 44-52.

⁸ *Transilvania*, anul XXXVI, nr. V, septembrie-octombrie 1905, p. 162-165; Octavian C. Tăslăuanu, *Muzeul „Asociațiunii”*, în *Transilvania*, nr. 4 jubiliar, iulie-august 1911, p. 457-461; Coriolan Petranu, *Muzeele din Transilvania, Banat, Crișana și Maramureș. Trecutul, prezentul și administrarea lor*, București, Editura Cartea Românească SA, 1922, p. 21-24; Vasile Vesa, *Aspete ale activității cultural-politice a burgheziei române din Transilvania la sfârșitul secolului al XIX-lea și începutul secolului al XX-lea*, în *Acta Musei Napocensis*, III, 1966, p. 543-544. Vezi mai recent, prezentat pe larg în: Pamfil Matei, *Asociațiunea transilvană pentru literatura română și cultura poporului român (Astra)*, p. 240-242; Valer Moga, *Astra și Societatea (1918-1930)*, p. 422-426.

⁹ Serviciul Județean Sibiu al Arhivelor Naționale (în continuare se va cita: S.J.S.A.N.), Fond „Astra”, doc. nr. 1705/1925; *Transilvania*, anul 55, nr. 1-2, ianuarie-februarie 1924, p. 59-63; *Ibidem*, nr. 8-9, august-septembrie 1924, p. 302-304, 340-343; *Ibidem*, nr. 10-11, octombrie-noiembrie 1924, p. 388-390; Dorin Goția, *Astra și comemorarea lui Avram Iancu în 1924*, *Documente*, I, în *Restituiri*, anul II, 1996, p. 126-127; Valer Moga, *Astra și Societatea*, p. 428-430.

¹⁰ Muzeul Național al Unirii din Alba Iulia, (în continuare se va cita: M.N.U.A.I., Fond *Documente*, dosar 3098, nr. 43, 73; Leonte Opriș, *Muzeul Unirii. Anuarul I pe anii 1929-1930*, Alba Iulia, 1931, p. XXX, 16; Valer Moga, *Astra și Societatea*, p. 433-435.

¹¹ Nicolae Togan, *Biblioteca „Asociațiunii”*, în *Transilvania*, nr. 4 jubiliar, iulie-august 1911, p. 476-478; Lidia Băncescu, *Revista „Transilvania”-cronică a dezvoltării Bibliotecii „Astra” din Sibiu în Centenarul Revistei „Transilvania”*, Sibiu, Institutul Poligrafic, 1969, p. 40-44. Vezi în aceste sens și în: Silviu Borș, *Biblioteca centrală a Asociațiunii*, 2011.

¹² Pamfil Matei, *Asociațiunea transilvană pentru literatura română și cultura poporului român (Astra)*, p. 235-249; Valer Moga, *Astra și Societatea*, p. 382-391.

colecției Bibliotecii Semănătorul din Arad în perioada cuprinsă între 1916-1927, amintindu-i printre alții pe Lucian Blaga, Roman Ciorogariu, Ioan Lupaș¹³. În vederea înțelegerii optime a istoriografiei privitoare la apariția și editarea acestora periodice culturale ale Asociațiunii, nu putem trece peste enumerarea succintă a periodicelor de gen care apărut în decadele interbelice în afara oficiului central sibian Transilvania, dar care au susținut programul Asociațiunii: emanciparea conștiinței românești, pedagogia socială și educația adulților, prin care s-a urmărit formarea cetățeanului român dezirabil social și conștient de valoarea și libertatea sa.

În mod succint, despre acestea și programul lor cultural vom aminti în articolul nostru. Astfel, în perioada antebelică, remarcăm apariția revistei Țara Noastră coordonată de Octavian Goga în anul 1907, remarcată și ca Foaie poporală a „Asociațiunii”. După doi ani de la apariția sa, publicația menționată a încetat să mai apară în principal datorită a două motive principale: pe deoparte, lipsurile financiare, iar pe de altă parte, datorită atitudinii conducerii publicației care contravenea oficialităților vremii¹⁴. După mai bine de treispezece ani de la sistarea periodicului menționat, acesta era reactivat în Cluj de același O. Goga, de data aceasta însă ca organ mediatic al Partidului Poporului pentru zona Transilvaniei¹⁵.

Între alte publicații interbelice ale Asociațiunii care au îndeplinit menirea de mijloace cultural-propagandistice pentru poporul român enumerăm: Societatea de mâine, care a apărut în Cluj, între anii 1924-1940¹⁶. De remarcat că unele dintre redacțiile periodicelor românești interbelice din Transilvania au agreeat să se pună în mod explicit în serviciul Asociațiunii. Acesta a fost și cazul periodicului clujean sus remarcat Societatea de mâine. Revista a apărut în Clujul interbelic, inițial cu o frecvență săptămânală, iar apoi din rațiuni economice, de două ori pe lună în perioada 1924-1940¹⁷. În seria personalităților culturale care au semnat studii și articole semnificative în acest periodic clujean, dar și care au făcut parte din echipele de coordonare ale periodicului amintit menționăm pe: Ion Agârbiceanu, Axente Banciu, Olimpiu Boitoș, Ion Clopoțel, Elie Dăianu, Gheorghe Bogdan-Duică, Onisifor Ghibu, Vasile Goldiș, Aurel Lazăr, Ioan Lupaș, Horia Petra-Petrescu, Sextil Pușcariu, Gheorghe Preda, Petre Suci, Gavril Todica, dar și

¹³ Cătălin Ionuțaș, „Biblioteca Semănătorul” - pagină luminoasă a culturii meleagurilor arădene, în *Ziridava*, anul IX, 1978, p. 487-491.

¹⁴ Pamfil Matei, *Asociațiunea transilvană pentru literatura română și cultura poporului român* (Astra), p. 204. În 12 martie 1908, ca urmare a expunerii unei succesiuni de motive de către Comisia financiară desemnată să analizeze situația financiară a publicației *Țara noastră*, Comitetul central al Asociațiunii a hotărât sistarea apariției acestui periodic.

¹⁵ Ion Hangiu, *Dicționarul presei literare românești 1790-1990*, București, Editura Fundației Culturale Române, ediția a II-a, 1996, p. 489. A se vedea același autor, cu aceeași lucrare în ediția a III-a.

¹⁶ *Ibidem*, p. 446. Despre însemnătatea publicației vezi și în: Ion Clopoțel, *Chemarea noastră*, în *Societatea de mâine*, anul I, nr. 1, 1924, p. 5; Traian Herseni, *Ontologia vieții sociale*, în *Societatea de mâine*, anul IX, nr. 13-14, 1932, p. 203. Mai nou vezi în: Andrei Negru, *Contribuția revistei „Societatea de mâine” la dezvoltarea sociologiei românești interbelice*, în *Anuarul Institutului de Istorie „George Barițiu” din Cluj-Napoca*, Series Humanistica, 2003, p. 247-273.

¹⁷ Ion Hangiu, *Dicționarul presei literare românești, 1790-1990*, p. 445-446; Valer Moga, *Astra și Societatea*, p. 382-383. Vezi în acest sens și în: Marian Petcu, (Coordonator), *Istoria jurnalismului din România în date: enciclopedie cronologică*, Iași, Polirom, 2012. De menționat că periodicul *Societatea de Mâine* între 1940-1945 a fost editat în București.

alții¹⁸. Mai semnalăm subtitlul sugestiv al periodicului despre care facem vorbire care era menționat ca: Revistă săptămânală pentru probleme social-economice, iar între lunile noiembrie 1925-mai 1926, fiecare număr a cuprins și Buletinul „Astrei”¹⁹. Ca profil, periodicul clujean s-a adresat mediului intelectual din Cluj și nu numai, promovând un scris interesant, echilibrat care a urmărit să răspundă în mod direct la problemele epocii, referindu-se la evoluția situației social-economice, dar și la evoluția realităților social-cultural-naționale, atât din Transilvania, cât și din spațiul Vechiului Regat.

Tot în orașul Cluj a apărut începând din anul 1926, gazeta săptămânală Foaia noastră, care a avut subtitlul, Foaie de propagandă culturală în serviciul Asociațiunii. Publicația a avut la conducere pe Iosif Stoichiță (medic) și Victor Lazăr (pedagog și profesor). Dedicată țăranilor și informării acestora despre situația din România, dar și din afara țării, Foaia noastră, a avut ca înscris pe frontispiciul său: Foaie de propagandă culturală în serviciul Asociațiunii²⁰. Periodicul a cuprins printre altele și sfaturi și mesaje de urmat pentru buna desfășurare a treburilor agricole, a activităților în gospodăria rurală, cât și noțiuni cetățenești cu caracter general, respectiv povestiri din viața Bisericii și istorisiri din viața sfinților²¹.

Din luna ianuarie 1929, a apărut în gazeta Foaia noastră, o rubricatură dedicată în mod explicit Asociațiunii și care a purtat denumirea de Pagina „Astrei”, iar redactorul-responsabil al acesteia a fost Horia Petra Petrescu²². Deși bine receptată în rândurile membrilor respectivului despărțământ central județean Cluj, dar și de acela de la Sibiu, pagină amintită a fost sistată cu precădere din rațiuni financiare. Astfel, nu putem să discutăm decât de existența a 29 numere, din Pagina Astrei, care au apărut în perioada ianuarie-august 1929²³. Declanșarea marii crize economice internaționale a afectat în mare măsură și politica publicistică și editorială a Asociațiunii. În acest sens, Comitetul central a stabilit în august 1929 ca Pagina Astrei să-și înceteze apariția²⁴. Mai remarcăm că Foaia noastră a acordat o atenție sporită literaturii române, dar și comentariului politic. De asemenea, a oferit publicului din Cluj și împrejurimi informații

¹⁸ *Societatea de mâine*, anul I, nr. 32 din 23 noiembrie 1924, p. 630; *Ibidem*, anul III, nr. 17 din 25 aprilie 1926, p. 320; *Ibidem*, anul VIII, nr. 1 din 15 ianuarie p. 23-25. Valer Moga, *Astra și Societatea*, p. 382.

¹⁹ *Ibidem*.

²⁰ Ion Hangiu, *Dicționarul presei literare românești 1790-1990*, p. 489. S-a urmărit difuzarea acestei publicații în mediul rural românesc din Ardeal și Banat în vederea răspândirii culturii românești și a foloaselor pe care aceasta le putea aduce în procesul construcției națiunii române și în emanciparea sa social-culturală.

²¹ Maria Maxa, *Foaia noastră, revistă a Asociațiunii „Astra” la Cluj*, în *Astra 1861-1891*, Sibiu, Biblioteca Județeană „Astra”, 1992, p. 118.

²² S.J.S.A.N., Fond „Astra”, nr. 30/1929; *Transilvania*, anul 60, nr. 10-11, 1929, p. 766, 868; Pamfil Matei, *Asociațiunea transilvană pentru literatura română și cultura poporului român (Astra)*, p. 205. Pagina „Astrei” a circulat mai mult în Despărțămintele central-județene Cluj și Sibiu ale Astrei. Din motive financiare din anul 1929, ea nu a mai putut fi editată.

²³ Pamfil Matei, *Asociațiunea transilvană pentru literatura română și cultura poporului român (Astra)*, p. 205.

²⁴ *Transilvania*, anul 60, nr. 10-11, octombrie-noiembrie 1929, p. 834, 868. Pentru apariția acestei rubrici, Comitetul central al Asociațiunii a adoptat hotărârea de a furniza hârtia și a suporta costurile apariției paginii dedicate Astrei.

constante și bine documentate despre activitatea organizatorică și manifestările culturale care s-a desfășurat în cadrul Despărțământului central județean Cluj²⁵.

Printre cei care au coordonat această publicație îi menționăm pe lângă: Iosif Stoichița Victor Lazăr și pe Victor Stanciu, acesta din urmă membru al Extensiunii Universitare Clujene. Personalitățile epocii care au sprijinit periodicul menționat și care au publicat în paginile sale studii și articole au fost: Iuliu Hațieganu, Gheorghe Preda, Horia Petra-Petrescu, Silviu Țeposu și Liviu Ioanișiu. Din anumite considerente, la propunerea vicepreședintelui Gheorghe Preda, Comitetul central a adoptat mutarea redacției acestui periodic de la Cluj în Sibiu²⁶. Mai amintim și rubricaturile frecvent citite de publicul interbelic al Asociațiunii și care erau intitulate: Știri politice din țară și străinătate²⁷, Anunțuri și scurte lecții de religie²⁸, Știri și însemnări din viața satelor²⁹, dar și Foița³⁰. În ultima sa etapă la Cluj, Foaia noastră s-a aflat sub conducerea profesorului universitar Victor Stanciu, membru important al Extensiunii Universitare și colaborator constant al Asociațiunii.

Alt periodic care a deservit interesele culturale ale Asociațiunii a fost Țara Bârsei publicație care a apărut odată la două luni în Brașov între lunile mai 1929- decembrie 1938³¹. Profesorul Axente Banciu a fost redactorul responsabil al prezentei publicații³². Între aceia care au semnat articole în paginile acesteia menționăm pe: Axente Banciu, Ioan Colan, Gheorghe Bogdan-Duică, Onisifor Ghibu, Eugen Hulea, Constantin Lacea, Ioan Lupaș, Ioan Mușlea, Nicolae Orghidan, Ecaterina Pitiș, Sextil Pușacariu, Horia Teculescu, și alții, în special intelectuali din mediul Brașovului, dar nu numai³³. Cu privire la colaborarea și transpunerea în paginile acestui periodic brașovean a programului Asociațiunii, remarcăm și rubricatura: De la

²⁵ Maria Maxa, *Foaia noastră, revistă a Asociațiunii „Astra” la Cluj*, p. 119-120.

²⁶ *Transilvania*, anul 60, nr. 10-11, octombrie-noiembrie 1929, p. 834, 868; Valer Moga, *Astra și Societatea*, p. 385, 534. De remarcat în ceea ce privește apariția periodicului *Foaia noastră*, că la sfârșitul anului 1925, acesta a fost mutat în Sibiu, iar începând din anul 1929, Comitetul central al Asociațiunii aproba un proiect al medicului Stochița, prin care a fost instituita *Pagina Astrei*.

²⁷ Această rubrică a prezentat atitudinea Asociațiunii, de regulă echilibrată și echidistantă, atât față de disputa și demagogia politică interbelică, cât și față de zavistia dintre partidele politice românești în lupta lor pentru controlul politic al țării și exercitarea actului guvernării. (Vezi colecția gazetei săptămânale *Foaia noastră*).

²⁸ Rubricatura în cauză a expus pe larg calendarul bisericesc săptămânal în curs, dar și exemple și învățături din cele patru evanghelii creștine.

²⁹ În această rubrică redacția oferea pe înțeles general pentru populația satelor informații cu caracter agrar, zootehnic, dar și cunoștințe și informații despre dietă și alimentație, respectiv sfaturi necesare despre tratamente, igienă, dezinfecție și vizita la medic în caz de nevoie.

³⁰ În rândurile acesteia, redactorii periodicului menționat expuneau informații despre câte un scriitor classic al literaturii române și despre opera acestuia, printre numele de scriitori români despre care s-au făcut prezentări în această rubrică i-am semnalat pe: George Coșbuc, Ion Creangă, Nicolae Gane, Costache Negruzzi, dar și alții.

³¹ *Țara Bârsei*, anul I, nr. 1, mai 1929; *Ibidem*, nr. 4, p. 328-331; *Ibidem*, p. 332-336; Ion Hangiu, *Dicționarul presei literare românești 1790-1990*, p. 488. Semnalăm studiile publicate de profesorii Horia Teculescu și Eugen Hulea în organul mediatic al Astrei din Brașov. Cel dintâi a publicat o comunicare despre *Petru Rareș*, iar profesorul Eugen Hulea a vorbit despre *Legăturile Brașovului cu Țara Românească*.

³² *Țara Bârsei*, anul I, nr. 1 mai 1929.

³³ În acest sens a se vedea pe larg colecția periodicului brașovean *Țara Bârsei* pentru anii 1929-1930.

„Astra”³⁴. Însăși programul acestui periodic cultural reiese din rândurile unei corespondențe purtate între Axente Banciu și Horia Petra-Petrescu, în care președintele Despărțământului central județean Brașov, solicita secretarului Asociațiunii îndrumare, prin cuvintele: „preocuparea noastră principală, va fi deci: trecutul nostru literar și politic, limbă și istorie, pe care vom căuta să-l ilustrăm cu figurile personalităților din trecut, care s-au străduit, cu întreaga lor înțelepciune și inimă pentru promovarea intereselor noastre naționale”³⁵. Pentru desfășurarea optimă a activității publicației Țara Bârsei menționăm că Despărțământul central județean Brașov, acorda acesteia anual suma de 100.000 lei cu titlul de subvenție³⁶. Printre rubricile mai importante ale periodicului cultural interbelic, care au fost parcurse frecvent și cu atenție de publicul cititor din zona Brașovului remarcăm: Bibliografie, Cronică și Revista revistelor.

De asemenea, menționăm că au fost editate și au existat în decadele interbelice și periodice ale conducerilor central-județene din despărțăminte Astrei. Între acestea remarcându-se în a treia decadă din secolul al XX-lea, Buletinul Despărțământului Sibiu al „Asociațiunii”, Meseșul. Gazeta culturală a Despărțământului central al „Astrei” din județul Sălaj³⁷. Această publicație a fost rezultatul implicării intelectualității românești din Zalău în apariția unei prese culturale, apărând între 1925-1931. Interesant este de semnalat și subtitlul acestui periodic și anume: Gazetă culturală și informativă³⁸. Acest periodic s-a dorit încă de la primul său număr a fi apolitic, în condițiile în care în Zalău acelei perioade apăreau deja trei publicații cu simpatii politice clare, însă această atitudine apolitică și echidistantă a periodicului zăläuan a fost încălcată de conducerea sa odată cu apariția rubricii Cronică politică³⁹. În condițiile unor mutații la conducerea periodicului și a mesajului venit de la Sibiu din partea Comitetului central al Asociațiunii din iunie 1925, Meseșul revenea la programul care l-a consacrat și anume:

Scoatem o gazetă care să nu aibă niciun colorit politic. Ea va fi numai culturală și informativă. Prin ea vrem să facem o educație cetățenească națională și vrem să informăm pe locuitori despre tot ce se întâmplă în județul nostru⁴⁰.

Tematicile preponderente pe care le întâlnim în paginile acestui periodic cultural sunt: agricultura, zootehnia, comerțul, dar și religia sau națiunea română întregită cu problemele sale locale, dar și cele generale. Mai semnalăm ca rubrică culturală permanentă de-a lungul apariției sale a așa-numitei: Foița Meseșului⁴¹.

³⁴ Țara Bârsei, anul II, nr. 5, septembrie-octombrie 1930. De remarcat și faptul că din cursul anului 1930 pe prima pagină a periodicului brașovean Țara Bârsei, a apărut sintagma emblematică *Astra Brașov*. Prin această rubrică instituită în paginile periodicului menționat se asigura în rândurile publicului cititor mediatizarea activității culturale, dar și organizatorice care s-a desfășurat în Despărțământul central județean Brașov al Astrei.

³⁵ Biblioteca Județeană „Astra” Sibiu (în continuare se va cita: B.J.A.S.), Fond *Manuscrise*, cota M. XXXI8/3.

³⁶ „Astra” Brașov. *Raport general pe 1929-1930*, Brașov, f.e., 1930, p. 43-44.

³⁷ *Meseșul*, anul I, nr. 1, 31 ianuarie 1925; *Ibidem*, anul II, nr. 4-5 din 11 martie 1926; *Transilvania*, anul 58, nr. 2-3, 1927, p. 118-119.

³⁸ *Meseșul*, anul I, nr. 1, 31 ianuarie 1925.

³⁹ *Ibidem*, nr. 21 din 30 iunie 1925.

⁴⁰ *Ibidem*, nr. 1 din 31 ianuarie 1925.

⁴¹ *Meseșul*, anul I, nr. 7-8 din 19 martie 1925; *Transilvania*, anul 56, nr. 9-10, septembrie-octombrie 1925, p. 469. Printre aceia care s-au remarcat în mod permanent în apariția și politica editorială a acestei publicații remarcăm pe: Nicodim Cristea, jurist și primar al Zalăului în perioada amintită și profesorul Leontin Ghergariu.

Referindu-ne la Buletinul Despărțământului Sibiu al „Asociațiunii”, remarcăm că periodicul sibian a apărut în perioada 1923-1930, răstimp în care au fost editate în cei 7 ani 52 de numere. Printre colaboratorii apropiați ai acestui periodic astrist îi menționăm pe Horia Petra-Petrescu, Gheorghe Preda, Silviu Țeposu⁴². Strict abordând programul periodicului acesta, menționăm că a expus în general o singură temă care era expusă de un singur autor. Multe dintre temele care se regăsesc în acest periodic sibian abordau în mod sintetic conferințele care au fost prezentate în cadrul Astrei⁴³. Cu privire la temele despre a scris sibianul Gheorghe Preda în acest buletin, subliniem temele medicale, de igienă, dar și acelea care au mediatizat pe înțelesul tuturor concepția eugenică și biopolică, care va fi promovată în perspectivă și de conducerea Asociațiunii⁴⁴. O foaie volantă care a avut o apariție efemeră în Sibiu, a fost cea editată de secretarul Horia Petra-Petrescu, care din programul său expus, înțelegem că urma a se adresa mediului intelectual din zona sibiană. Publicația a purtat denumirea de Corespondența „Astrii”, iar din subtitlul sugestiv formulat remarcăm că a fost vorba despre Corespondența Despărțământului Sibiu al Astrei⁴⁵.

Huedinul, a fost un alt periodic cultural care a activat în serviciul Asociațiunii și care a avut ca subtitlu Organ oficios al despărțământului Asociațiunii pentru literatura și cultura poporului român⁴⁶. Acesta a fost editat în așezarea cu același nume începând din luna octombrie 1925 de către un colectiv redacțional prezidat de protopopul ortodox din localitate, Aurel Muntean. Clericul local ortodox a asigurat și președenția interbelică a Despărțământului Asociațiunii organizat în plasa administrativă din Huedin. Alături de acesta în editarea

⁴² Lucian Giura, *Dr. Gheorghe Preda, vicepreședinte al „Asociațiunii”*, comunicare științifică prezentată în, *Conferința națională: Personalități ale culturii din Transilvania*, organizată de Universitatea „Lucian Blaga” din Sibiu, în 9 iunie 2018; Valer Moga, *Astra și Societatea*, p. 386. Dacă în perioada de început acest *Buletin* a fost realizat mai mult sub forma unor foi volante, treptat au fost identificate resursele financiare necesare pentru ca periodicul să aibe forma unei broșuri și care a frecvent citită de publicul sibian al Asociațiunii. Silviu Borș

⁴³ Vezi în acest sens colecția care a fost editată între 1923-1930 a *Buletinul Despărțământului Sibiu al „Asociațiunii”*. Remarcăm printre temele mai importante pe acelea care expuneau informații de natură economică, medicală, de igienă a persoanei și a caselor, respectiv de îngrijire a gospodăriei și animalelor. Nu în ultimul rând menționăm și publicarea unor piese dramatice cu caracter popular, care conțineau sfaturi și învățăminte utile cititorilor acestui periodic.

⁴⁴ Lucian Giura, *Dr. Gheorghe Preda, vicepreședinte al „Asociațiunii”*, comunicare științifică prezentată în, *Conferința națională: Personalități ale culturii din Transilvania*.

⁴⁵ Elena Dunăreanu, *Presa românească sibiană (1851-1968)*, Sibiu, Biblioteca Județeană „Astra”, 1969, p. 15-16; Deși intenția lui Horia Petra-Petrescu a fost una plină de laudă, semnalăm că nu a apărut decât un singur număr al acestui periodic în luna octombrie 1924; acest exemplar se află în colecția de publicații existente în Biblioteca Județeană „Astra” din Sibiu.

⁴⁶ *Huedinul*, anul I, nr. 1 din 20 octombrie 1925; *Transilvania*, 58, nr. 10-11, 1927, p. 483. Din motive financiare publicația și-a încetat apariția în cursul anului care a urmat. De regulă, în colectivele redacționale ale acestor publicații culturale care apăreau în serviciul Asociațiunii și care au fost realizate în despărțăminte activau reprezentanții intelectualității locale, preoți, avocați, profesori de gimnaziu și liceu, medici, iar în centrele universitare, membri ai Extenbsiunii Universitare, instituție cultural-științifică care a colaborat frecvent cu Asociațiunea Transilvan cu deosebire în decadele interbelice.

periodicului amintit au fost implicați și doi profesori: Nicolae Ciungar și Nicolae Cristofor, ambii activând didactic în cadrul Gimnaziului de stat din localitatea menționată⁴⁷.

Astra. Organ săptămânal al Despărțământului Mureș⁴⁸ a fost un alt periodic cultural care a fost editat în perioada anilor 1926-1929 în Târgu Mureș. Redactorul-responsabil al acestui periodic a fost scriitorul Vasile Al-George. Acesta a îndeplinit și funcția de director al periodicului mureșean al Asociațiunii. Absolvent de Drept, V. Al-George a recurs la marketing publicistic pentru a asigura o bună difuzare teritorială a periodicului condus în județul Mureș. Astfel, a realizat o diferențiere a abonamentelor pentru ca oricine să-și poată permite achiziționarea periodicului⁴⁹.

Tematica studiilor și articolelor care se publicau în periodicul acesta se încadra în mediatizarea activității Asociațiunii, atât în plan general, cât și a Despărțământului central județean Mureș, urmau apoi ca pondere sfaturi economice, dar și îndemnuri la asociere în vederea înființării unor cooperative productive. De asemenea, erau abordate teme ca educația culturală și cea națională, fiind urmărită teza unirii sufletești a românilor, ca premisă necesară pentru unirea politică și consolidarea puterii economice a țării în general, a cetățenilor săi, în special. Printre colaboratorii permanenți ai periodicului putem remarca pe Emil Dandea, care era avocat, dar și primar al orașului Târgu Mureș, respectiv, pe Ioan Bozdog, profesor și președinte al Despărțământului central județean Mureș al Astrei⁵⁰.

Elita românească a fost determinată de situația culturală locală să susțină apariția periodicului local al Asociațiunii și ca o datorie publică și de onoare a sa. Acest fapt era întemeiat pe existența în regiune a 14 publicații de limbă maghiară și doar a unei de limbă română. Astfel, pentru a justifica afirmația de mai sus facem trimitere la următoarea idee pe care o cităm: susținerea acestei gazete este o chestie de onoare și datorie națională aici în Târgu Mureș⁵¹.

Glasul Călimanilor a fost o altă foaie periodică care a apărut în spațiul județului Mureș începând din luna septembrie a anului 1929. Publicația menționată a fost editată de două ori pe lună în cadrul Despărțământului din Toplița⁵². Scopul apariției acesteia a fost definit încă de la primul număr al său de medicul Nicolae Vasu, care prezida structura locală a Asociațiunii. În paginile acestui periodic local, echipa redacțională a oferit locuitorilor din mediul rural sfaturi cu

⁴⁷ *Transilvania*, 58, nr. 10-11, 1927, p. 483.

⁴⁸ *Ibidem*, 58, nr. 2-3, 1927, p. 118-119.

⁴⁹ *Transilvania*, anul 58, nr. 2-3, 1927, p. 119; Pamfil Matei, *Asociațiunea transilvană pentru literatura română și cultura poporului român (Astra)*, p. 208; Valer Moga, *Astra și Societatea*, p. 388. Există o clasificare a abonamentelor după cum urmează: instituțiile publice urmau să achite: 200 lei pentru un abonament, particularii achitau în funcție de potențialul lor financiar, dar nu mai mult de 150 lei, iar țărani și muncitorii achitau numai 100 lei în două tranșe.

⁵⁰ *Transilvania*, anul 58, nr. 2-3, februarie-martie 1927, p. 119; Pamfil Matei, *Asociațiunea transilvană pentru literatura română și cultura poporului român (Astra)*, p. 207-208.

⁵¹ *Transilvania*, anul 60, nr. 10-11, octombrie-noiembrie 1929, p. 849.

⁵² *Glasul Călimanilor*, anul I, nr. 1-2, 1-15 martie 1929; *Transilvania*, anul 60, nr. 10-11, 1929, p. 854; Lucian Giura Dumitru Țepeluș, *Despărțământul Toplița al Astrei*, Sibiu, Editura TechnoMedia, 2014, p. 38-39.

caracter social, economic, agrar, medical și zootehnic⁵³. Printre colaboratorii mai importanți ai publicației îi menționăm pe: Eugen Nicoară (medic) și Theodor Speranția (scriitor)⁵⁴.

În Sfântu Gheorghe, județul Trei-Scaune a fost publicat lunar în anul 1929 și constant între 1938-1940, Buletinul Asociațiunii pentru Literatura Română și Cultura Poporului Român „Astra” Despărțământul central al județului Trei Scaune⁵⁵. Semnificativ în ceea ce privește programul editorial al acestei publicații din sud-estul Transilvaniei este următorul text:

intenția noastră este să arătăm acelor Români, cari în timpurile de astăzi și-am mai păstrat dragostea pentru răspândirea culturii în pătura largă a poporului că există și pe aceste meleaguri o mână de intelectuali cari se străduiesc să întrețină vie flacăra conștiinței și a culturii românești⁵⁶.

Periodicul a fost reactivat de o noul birou de conducere al Despărțământului central județean Traiscaune care a fost ales în adunarea generală a acestei structuri județene a Astei în 3 aprilie 1938. Astfel, noul președinte, economistul Eugen Sibianu relansa în serie nouă periodicul interbelic din Sfântu Gheorghe, care a fost editat între 1938-1940⁵⁷. Același președinte al Astei locale din Sfântu Gheorghe a solicitat administrației publice locale material editorial informativ și de mediatizare a acțiunilor întreprinse de Primăria din această localitate în serviciul comunității, menționând că periodicul culturale al despărțământului central județean Covasna va avea o apariție lunară în redacția unui comitet local pe care în va prezida⁵⁸. Printre tematicile mai importante ale acestui periodic cultural local menționăm: viața românească, problemele culturale, dar și cele religioase, situația administrativă, cea economică, cooperația, agricultura, industria, comerțul, sportul, arta, dar și altele⁵⁹.

În aceeași secvență de final a perioadei interbelice remarcăm în partea nord-vestică a Transilvaniei și apariția publicațiilor culturale: Astra Maramurăului (Sighet) și Graiul Neamului (Carei). Ambele fiind realizate de activiștii și propagandiștii Asociațiunii din aceste

⁵³ *Transilvania*, 60, nr. 10-11, octombrie-noiembrie 1929, p. 854

⁵⁴ *Glasul Călimanilor*, anul I, nr. 1-2, 1-15 martie 1929; *Ibidem*, nr. 3-4 din 31 martie 1929.

⁵⁵ *Buletinul Asociațiunii pentru Literatura Română și Cultura Poporului Român „Astra” Despărțământul central al județului Trei Scaune*, I, nr. I, 1929; Ioan Lăcătușu, *Viața publică din Sfântu Gheorghe-Covasna (1919-1989)*, Sfântu Gheorghe, Editura Eurocarpatica, 2017, p. 183-185. Redactorul responsabil al acestui buletin local a fost medicul Ioan Vintilă care a îndeplinit și funcția de președinte al Despărțământului central județean Treiscaune al Astei.

⁵⁶ *Buletinul Asociațiunii pentru Literatura Română și Cultura Poporului Român „Astra” Despărțământul central al județului Trei Scaune*, anul I, nr. 1, noiembrie 1929, p. 2. Vezi în acest sens și în: *Țara Bârsei*, anul II, nr. 1 ianuarie-februarie 1930, p. 92.

⁵⁷ *Buletinul Asociațiunii pentru Literatura Română și Cultura Poporului Român „Astra” Despărțământul central al județului Trei Scaune*, anul III, nr. 2-3, 1938, p. 2; Ioan Lăcătușu, *Viața publică din Sfântu Gheorghe-Covasna (1919-1989)*, p. 349.

⁵⁸ Serviciul Județean Covasna al Arhivelor Naționale (în continuare se va cita prescurtat: S.J.C.A.N.), Fond *Primăria Sfântu Gheorghe*, dosar 1082/1938; (Apud. Ioan Lăcătușu, *Viața publică din Sfântu Gheorghe-Covasna (1919-1989)*, p. 349, 374).

⁵⁹ S.J.C.A.N., Fond *Primăria Sfântu Gheorge*, dosar 1069/1938.

⁵⁹ *Ibidem*.

despărțăminte⁶⁰. În acest sens facem următoarele observații: *Astra Maramurășului* a fost editată sub conducerea medicului Vasile Ilea, cel care a îndeplinit și funcția de președinte al Despărțământului Sighet al Astei în perioada 1927-1934. Prin programul promovat și prin mesajul care era transmis, echipa redacțională locală a militat în mod expres pentru consolidarea elementului românesc din această zonă de margine a României Mari. Dezideratul acesta era urmărit îndeosebi prin cultivarea valorilor naționale, educația și pregătirea profesională și științifică a elementului românesc, formarea unei educații culturale, dar și promovarea unui cult al muncii de calitate, a grijii manifestate față de sănătatea personală, dar și a celei comunitare. De asemenea, a activat în sensul promovării armoniei între oamenii din această parte de țară indiferent de etnia lor și pentru susținerea și sfătuirea asocierilor (înființarea unor firme în parteneriat) axate pe exercitarea diferitelor meserii care erau căutate și necesare în comunitatea locală, dar și pe practicarea comerțului cu bunuri și produse, atât materilae, cât și alimentare, respectiv culturale⁶¹.

Graiul Neamului a fost editat între 1927-1934, respectiv încă trei ani, 1936-1939 la Carei. A apărut în această a patra decadă a secolului al XX-lea ca o gazetă săptămânală care a avut un subtitlu sugestiv: Organ de propagandă cultural-națională al „Astrei”⁶². Periodicul menționat a fost realizat pe înțelesul poporului abordând diferite probleme de interes public la românii aflați în această zonă de frontieră nord-vestică a țării⁶³. Programul periodicei din Carei a fost cel al unei foi pentru popor în care se promovau informații, date, știri culturale fiind vizată educația și formarea națională și religioasă-elemente esențiale ale construcției naționale care s-a realizat prin cultură⁶⁴. De semnalat că în paginile acesteia și articole cu conținut antirevizionist, fapt care era explicat de vecinătatea românilor din zona aceasta cu Ungaria.

În mod paradoxal, în plină participare a României în cel De-al Doilea Război Mondial, Asociațiunea Transilvană a editat în Sibiu cu o frecvență săptămânală între 1943-1947, Foaia poporului cu subtitlul sugestiv formulat ca: Organ al Astrei⁶⁵. Mai mult, menționăm că în 11 august 1943, la propunerea făcută de președintele Iuliu Moldovan, Comitetul central al Astrei a acceptat oferta d-nei Hortensia Bratu din Sibiu, care era proprietara Tipografiei Foaia Poporului, de a vinde

⁶⁰ *Astra Maramurășului*, anul I, nr. 1 din 4 februarie 1927; *Transilvania*, 58, nr. 2-3, 1927, p. 119; *Graiul Neamului*, anul I, nr. 2 din 1 mai 1927; *Transilvania*, anul 58, nr. 10-11, 1927, p. 503. *Astra Maramurășului* a fost *Organul săptămânal al Despărțământului Maramurăș al Astrei*, iar *Graiul Neamului* era *Organ de propaganda cultural-națională a „Astrei”*.

⁶¹ *Astra Maramurășului*, anul I, nr. 1 din 4 februarie 1927; Pamfil Matei, *Asociațiunea transilvană pentru literatura română și cultura poporului român* (*Astra*), p. 208; Valer Moga, *Astra și Societatea*, p. 389.

⁶² *Graiul Neamului*, anul I, nr. 2 din 1 mai 1927; *Transilvania*, anul 58, nr. 10-11 octombrie-noiembrie 1927, p. 503.

⁶³ *Ibidem*; Pamfil Matei, *Asociațiunea transilvană pentru literatura română și cultura poporului român* (*Astra*), p. 208. Așa reiese și din textele editate și publicate de canonicul greco-catolic al careiului George Mureșan, cel care a îndeplinit în acea perioadă și funcția de președinte al Despărțământului Asociațiunii care activa în Carei.

⁶⁴ Daniela Curelea, *Contribuții succinte la o cunoaștere a presei culturale din Despărțămintele Asociațiunii Transilvaniei în decadele interbelice*, comunicare științifică prezentată în: *Simpozionul național cu tema Anul 1918-moment important în realizarea idealului național. Zilele Andrei Șaguna*, ediția a XXVI-a, Sfântu Gheorghe, Covasna, Secțiunea a II -a, 22-23 iunie 2018.

⁶⁵ S.J.S.A.N., Fond „Astra”, nr. 1361/1943; Pamfil Matei, *Asociațiunea transilvană pentru literatura română și cultura poporului român* (*Astra*), p. 205, 208; Ion Hangiu, *Dicționarul presei literare românești 1790-1990*, p. 194.

Asociațiunii, tipografia sus menționată și activele acestei societăți comerciale pe care o deținea cu suma de 2.000.000 lei⁶⁶. Începând din luna noiembrie 1942, a apărut în Sibiu, Foaia poporului în grija unui colectiv redacțional compus din Ion Agârbiceanu și Petre Olariu, ca urmare a acordului de cedare a proprietății intelectuale pe această marcă editorială fără pretenții bănești din partea d-nei. H. Bratu⁶⁷.

În cadrul ședinței Comitetului central din 6 martie 1943, I. Moldovan aducea la cunoștință că din cursul acelei primăveri va apărea Foaia poporului, fiind rezolvate toate problemele administrative, financiare și juridice în acest sens, iar de la 1 martie 1943, Nicolae Nicoară-Dobârceanu urma să fie angajat ca redactor-responsabil al Asociațiunii în conducerea acestei publicații⁶⁸. Din informarea făcută Comitetului central, aflăm - din cuvântarea lui I. Moldovan - că primul număr al periodicului urma să aibă 8 pagini tipărite, iar următoarele doar 6 pagini. Alt aspect important de semnalat era cel al prețului care a fost fixat la 5 lei, astfel încât, periodicul acesta să fie accesibil tuturor cititorilor. Există relatări ca încă de la primele sale numere, periodicul Foaia poporului a fost bine receptat pe piața editorială și în rândurile publicului cititor promovând o serie de subiecte serioase și un ton echilibrat. Principalele subiecte care au fost abordate se refereau la situația economică și la problemele de actualitate, avem în vedere o serie de studii și articole cu un pronunțat caracter informativ, dar și cele de îndrumare a populației, respectiv, cele pedagogice și didactice.

În 7 august 1943, la propunerea lui Ion Agârbiceanu, cu acordul lui I. Moldovan și în ciuda avertismentelor la prudență ale lui Gheorghe Moga, Comitetul central aproba reducerea prețului acestei publicații; ba mai mult s-a adoptat propunerea ca Foaia poporului însoțită de două broșuri diferite din Biblioteca poporală să fie trimise pe cale poștei, în mod gratuit tuturor abonaților acestei publicații. Deși periodicul a înregistrat în anumite momente un important deficit bugetar, mai ales începând din mai-iunie 1944, conducerea Asociațiunii nu a renunțat la apariția acestuia, ci doar s-a urmărit o mai bună raționalizare a cheltuielilor⁶⁹. În condițiile în care, vicepreședintele Gheorghe Moga a menționat în cursul ședinței extraordinare a Comitetului central din septembrie 1944, necesitatea sistării apariției periodicelor Transilvania și Foaia poporului, până la o dată ulterioară, când se vor ivi conjuncturi economice mai bune; organismul de conducere al Asociațiunii decidea în ședința sa din 29 septembrie 1944, ca ambele periodice sus remarcate să-și poată continua apariția. Măsurile luate în vederea eficientizării și a reducerii

⁶⁶ S.J.S.A.N., Fond „Astra”, doc. nr. 2636, 3566/1942. La 25 august 1942, Comitetul Central al Asociațiunii a aprobat cumpărarea acestei Societăți comerciale, iar câteva luni mai târziu în cadrul ședinței sus numitului Comitet, președintele Asociațiunii, Iuliu Moldovan a exprimat încrederea sacă odată cu punerea în uz a susamintitei Societăți comerciale să poată apărea și o *Foaie pentru popor*.

⁶⁷ S.J.S.A.N., Fond „Astra”, doc. nr. 3412/1942. În acest sens a se vedea și relatarea verbală a D-lui. Prof. univ. dr. Pamfil Matei din Sibiu, în data de 20.11.2017.

⁶⁸ S.J.S.A.N., Fond „Astra”, doc. nr. 1052/1943; Pamfil Matei, *Asociațiunea transilvană pentru literatura română și cultura poporului român (Astra)*, p. 205. Menționăm că în conducerea acestei publicații se aflau nume importante ca: Ion Agârbiceanu, Ion Breazu, Emilian Cioran și Silviu Dragomir.

⁶⁹ S.J.S.A.N., Fond „Astra”, doc. nr. 2192/1944. Singura măsură economică care a fost luată a urmărit să reducă numărul de pagini al publicației *Foaia poporului* începând cu data de 1 iunie 1944, respectiv, a fost vizată și diminuarea cheltuielilor administrative ale acesteia.

cheltuielilor erau următoarele: Foaia poporului urma să se tipărească numai în 4 pagini cu un format de literă mai mare, iar oficiosul Astrei trebuia să apară bi-lunar într-un format care să nu depășească 5 coli, iar tirajul maxim să fie 500 exemplare⁷⁰.

Încă pentru o perioadă de șase luni, Foaia poporului și-a menținut numărul de pagini, dar și frecvența apariție sale. Conducerea periodicului sibian, deși constata în permanență o accentuare a deficitului curent nu a intervenit, astfel încât, dacă un calcul estimativ făcut de specialiștii în economie ai Astrei, a evidențiat pentru prima jumătate a anului 1945, un deficit prezumat de 3.000.000 lei, acesta a fost cu mult depășit. Așadar, constatând situația, profesorul sibian Silviu Țeposu, unul dintre vicepreședinți instituției a adresat în 4 august 1945, Comitetului central, întrebarea potrivit căreia sumele cheltuite în exces cu apariția publicației Foaia noastră în deficit așa cum se constata contabil, nu era mai bine să fie utilizate în vederea sprijinirii și a eficientizării activității cultural-naționale din despărțăminte⁷¹.

De remarcat că în cea de-a doua parte a anului 1945 se asistă la o părăsire a publicației de cadrele care au activat în conducerea sa. De exemplu, Ion Agârbiceanu s-a mutat în Cluj, iar Petre Olariu a refuzat expres să mai exercite munca de coordonare a apariției publicației și de gestionare, corectare, tehnoredactare a manuscriselor trimise în vederea publicării lor. Mai mult, Mihai Veliciu, unul dintre experții contabili ai instituției, considera și notifica în scris Comitetul central, menționând că sistarea apariției Foi poporului, atrăgea după sine și o creștere a deficitului Tipografiei Astra. Atât Mihai Veliciu, cât și profesorul Silviu Țeposu, au propus conducerii Asociațiunii, încă din 11 august 1945, să studieze cu atenție situația în special cea financiară a gazetei și să propună un plan de redresare a ei, sau să ceară suspendarea apariției editoriale până când situația financiară se va dovedi a fi mai bună⁷².

În această situație complicată și nu doar financiar, ci și social-politică de la noi din țară s-a desfășurat în Sibiu ședința extraordinară a Comitetului central al Asociațiunii din octombrie 1945, convocată și ca urmare a petițiilor d-lor M. Velicu și S. Țeposu, mai sus menționați, dar mai ales ordinului cu nr. 21/1945 a Ministerului Propagandei din București prin care factorii decizionali din capitală solicitau Comitetului central și președintelui Asociațiunii, înlocuirea de la conducerea gazetei Foaia poporului a redactorului responsabil, ca urmare a publicării unor articole în contradicție fățișă cu noile directive politice de la București și cu noua situație politică care treptat era impusă în România începând cu anul 1945. Deși trebuiau luate, conform opiniei lui S. Țeposu măsuri clare și imediate, conducerea instituției parcă neînțelegând sensul nou al vremurilor care debutau în țara noastră, s-a mulțumit cu adoptarea a două decizii generale. Și anume: înlocuirea lui Nicolae Nicoară-Dobârceanu cu Petre Olariu și amânarea pentru o dată ulterioară a deciziei de

⁷⁰ S.J.S.A.N., Fond „Astra”, doc. nr. 2175/1944.

⁷¹ *Ibidem*, doc. nr. 2234/1945; Pamfil Matei, *Asociațiunea transilvană pentru literatura română și cultura poporului român (Astra)*, p. 206.

⁷² S.J.S.A.N., Fond „Astra”, doc. nr. 3044/1945. Vezi în acest sens și relatările verbale ale d-lor. Profesori universitari Matei Pamfil, din data de 20.11.2017 și Lucian Giura din 10.06.2018 necesare în vederea documentării și realizării prezentului studiu, respectiv, a înțelegerii în amănunțime a situației Asociațiunii pe ultimii trei-cinci ani din existența sa..

suspendare a apariției Foii poporului, dar și instituirea unui nou comitet redacțional la conducerea publicației⁷³.

În acest nou comitet de conducere îi semnalăm pe: Nicolae Băilă, Emilian Cioran, Dumitru Călugăr, Petre Olariu, Gheorghe Preda, Dumitru Stăniloae, Ion Stoichiția, Silviu Țeposu. Printre măsurile adoptate de această conducere colectivă remarcăm propunerea făcută Comitetului central de către Comitetul de conducere al Regionalei „Astra bănățeană” pentru ca periodicul sibian să acorde în fiecare săptămână o pagină evoluției situației culturale și organizatorice din Banat, foaie care urma să fie numită Pagina Banatului. Aceasta a apărut în mod frecvent doar în următoarele 6-8 luni, până la începutul lunii iulie a anului 1946. S-a urmărit prin această soluție o suplinire parțială a sistării editării periodicului Astei din Banat, intitulat Luminătorul⁷⁴. Deși numărul de abonamente care au fost făcute la Foaia poporului a crescut cu peste 100 % în perioada septembrie 1945-februarie 1946, acest aspect economic semnificativ nu a împiedicat majorarea deficitului financiar al periodicului menționat mai sus, care ajungea astfel la începutul anului 1946 la 5.398.739 lei.

În atare situație, reamarcăm circulara care a fost trimisă de Comitetul central pe adresa tuturor despărțămintelor sale central-județene din Transilvania și Banat, prin care experții contabili ai Asociațiunii încercau să prezinte și să justifice necesitatea majorării prețului la abonamente începând din 1 iulie 1946 de la 5000 lei la 10000 lei pe an, măsură luată din cauza deficitului înregistrat pe de o parte, dar și majorării prețului hârtiei și tiparului. În ciuda multor semnale de alarmă, conducerea Asociațiunii nu a acceptat sistarea periodicelor sale centrale: Transilvania și Foaia poporului, ci doar a schimbat redactorii responsabili ai celor două periodice centrale din Sibiu⁷⁵.

Începând din luna octombrie 1946, Foaia poporului și-a redus numărul de pagini, tirajul și urma să apară doar de două ori pe lună începând din ianuarie 1947. Aceste măsuri au adus o redresare parțială a situației economice, periodicul menționat nu a mai înregistrat deficit, ba mai mult, finaliza pe plus anul 1946⁷⁶. În condițiile tot mai dificile de realizare și difuzare a periodicului sibian menționat, administrația acestui solicita Comitetului central începând din aprilie 1947, să decidă dacă aceasta își continua apariția sau din contră, se suspenda. Deși conducerea Asociațiunii a hotărât ca periodicul său central de la Sibiu să apară în continuare, aceasta fiind și datorie de

⁷³ Pamfil Matei, *Asociațiunea transilvană pentru literatura română și cultura poporului român (Astra)*, p. 206.

⁷⁴ S.J.S.A.N., Fond „Astra”, doc. nr. 3044/1945; Pamfil Matei, *Asociațiunea transilvană pentru literatura română și cultura poporului român (Astra)*, p. 207. De remarcat că în anul 1946 apariția periodicul *Luminătorul* a fost sistată din considerente financiare, ținându-se cont de majorarea prețului hârtiei și a procedurii tipării.

⁷⁵ S.J.S.A.N., Fond „Astra”, doc. nr. 3044/1945. Redactorul I. V. Spiridon era înlocuit de la conducerea periodicului *Foaia poporului* cu Liviu Măgeanu, apoi, acesta a fost înlocuit de Grigore Marcu secondat în activitatea editorială a periodicului mai sus menționat de Ion Vasiliu și N. Martin. Din octombrie 1946, conducerea Asociațiunii a fost încunoștiințată de interdicția apariției oficiosului său Transilvania. Informația aceasta era trimisă pe adresa sibiană a periodicului menționat în aceeași lună de către Direcția de Presă din Ministerul Informațiilor. Vezi în acest sens și în: Pamfil Matei, *Asociațiunea transilvană pentru literatura română și cultura poporului român (Astra)*, p. 207.

⁷⁶ *Ibidem*. S-a înregistrat conform măsurilor adoptate de eficientizare și reducere a cheltuielilor pe de o parte, dar și a majorării rețelului la abonamente, pe de altă parte, potrivit cercetătorului sibian citat mai sus, un profit de aproximativ un million lei.

onoare a conducerii centrale a instituției cultural-naționale românești din Transilvania. Regionala Sibiu a Ministerului Informațiilor a comunicat conducerii Astrei adresa sa înregistrată sub nr. 67 din 14 noiembrie 1947, prin care dispunea sistarea apariției gazetei sibiene Foaia poporului începând cu aceeași dată⁷⁷.

Menționăm că în ciuda unor eforturi întreprinse de Spiridon Câdea, care era noul vicepreședinte al Asociațiunii, ales în fruntea unui grup de comunicare cu autoritățile centrale, acesta a semnalat Comitetului central încă din 24 ianuarie 1948, unele promisiuni făcute de la centru, astfel încât, periodicele Foaia poporului și Transilvania să poată reapărea în Sibiu, respectiv, în Cluj începând din lunile aprilie-mai 1948. Însă aceste speranțe ale conducerii Astrei nu s-au mai îndeplinit⁷⁸.

În concluzia acestui studiu menționăm că publicațiile mai sus evidențiate au fost definitorii pentru înțelgerea programului Asociațiunii după unirea din 1918, acela de a contribui și ridica calitatea vieții românilor din această provincie, dar și a răspândi informații general-culturale și cunoștințelor practice necesare țăranilor, muncitorilor și orășenilor în viața lor de zi cu zi. Constatăm totodată, că gazetele despre care am făcut vorbire, au suplinat lipsa difuzării sistematice în teritoriu a revistei Transilvania, pentru că nu au existat niciodată în decadele interbelice suficiente exemplare ale acestui periodic⁷⁹. În acest fel difuzarea oficiosului central al Asociațiunii în toate despărțămintele sale a avut de suferit⁸⁰. În atare context conducerea Asociațiunii prin Comitetul său central, dar și birourile de conducere locale din diferite despărțăminte central-județene sau din plasele administrativ-teritoriale ale județelor din Transilvania, au căutat în permanență să identifice mijloace necesare pentru a combate această stare de fapt și a compensa neajunsurile menționate anterior.

Între 1918-1948, cu studii și articole în periodicele culturale care au activat în serviciul Asociațiunii autori ca: Axente Banciu, Ioan Băcilă, Ion Agârbiceanu, Ion Breazu, Alexandru Ciurea, Alexandru Dima, Ioan Domșa, Ioan Georgescu, Vasile Goldiș, Iuliu Hațieganu, Ștefan Manciu, Iuliu Moldovan, Horia Petra Petrescu, Eugen Hulea⁸¹, Gheorghe Preda⁸², dar și mulți

⁷⁷ S.J.S.A.N., Fond „Astra”, doc. nr. 2589/1947. Remarcăm că două săptămâni mai târziu, în 28 noiembrie 1947, Comitetul central constata cu regret situația și se angaja să intervină pe lângă autoritățile centrale în favoarea reactivării publicației sibiene.

⁷⁸ S.J.S.A.N., Fond „Astra”, doc. nr. 121/1948. Mulțumim respectuos și pe această cale d-lui prof. univ. dr. Pamfil Matei din Sibiu, pentru sfaturile și indicațiile necesare oferite în vederea elaborării acestui studiu.

⁷⁹ De remarcat ca o problemă de management a oficiosului Asociațiunii, faptul că revista sibiană nu a avut în istoria sa decât tiraje medii, iar în condițiile diversificării intelectualității românești după 1918, se constată o permanentă insuficiență a tirajului. Situația, din motive financiare, nu a fost niciodată remediată de Comitetul central.

⁸⁰ *Societatea de mâine*, anul I, nr. 32 din 23 noiembrie 1924, p. 630; *Ibidem*, anul III, nr. 17 din 25 aprilie 1926, p. 320; *Ibidem*, anul VIII, nr. 1 din 15 ianuarie 1931, p. 23.

⁸¹ Nicolae Josan; Ioan I. Șerban, *Profesorul Eugen Hulea (1899-1982)*, în *Apulum*, XXI, 1983, p. 439-441; Dragoș L. Curelea; Daniela Curelea, *Contribuție la cunoașterea demersurilor funcționale și a manifestărilor culturale care au avut loc în Despărțământul central județean Alba al Astrei între 1945-1948*, în *Lohanul. Magazin cultural-științific*, anul XII, nr. 3 (46), decembrie 2018, p. 62-63; Dragoș Lucian Curelea, *Contribuții privind susținerea cursurilor pentru adulți în cadrul Despărțământului Alba Iulia al Astrei între anii 1934-1946*, în *Transilvania*, Serie nouă, anul XLV (CXLIX), nr. 3, 2017, p. 47-50; Idem, *Premise necesare pentru cunoașterea bio-bibliografiei profesorului*

alții. Etapele, preocupările, direcțiile de acțiune ale Asociațiunii au fost sistematizate în cercetările efectuate asupra principalei tribune de presă a asociaționismului românesc transilvan de cercetători ca: Pamfil Matei⁸³, Gelu Neamțu⁸⁴, Bucur Țincu⁸⁵, Ioan Botezan⁸⁶, Cornel Lungu⁸⁷, Corvin Lupu⁸⁸, Daniel Nazare⁸⁹, Silviu Borș⁹⁰, dar și alții. În studiile lor aceștia au prezentat modul prin care publicația sibiană centrală, dar și alte periodice culturale, cum sunt cele despre care am scris în acest studiu, au contribuit esențial la construcția prin cultura a națiunii române din Ardeal, dar mai ales, la formarea intelligenței românești din această provincie.

Așadar menționăm că nevoile publicistice ale Asociațiunii, dar și cerința de studii și informații cultural-specifice au fost parțial suplinite în decadele interbelice de apariția unor buletine și anuale ale Secțiilor științifice-literare ale instituției culturale din Ardeal, între care am remarcat Buletinul eugenic și biopolitic, Societatea de mâine, Țara Bârsei, Foaia noastră, Pagina „Astrei”, Foaia poporului, dar și altele. Atât reprezentanții Comiteului central, cât și președinții și secretarii despărțămintelor central-județene, au înțeles faptul că problematica presei culturale nu era doar una a centrului de la Sibiu, ci și o situație care afecta fiecare despărțământ în parte, astfel încât, au fost căutate soluții și politici editoriale locale care să elimine neajunsurile sau să le

Eugen Hulea, *președintele Astrei albauliene între 1936-1947*, în *Lohanul. Magazin cultural-științific*, anul XI, nr. 1 (41), aprilie 2017, p. 130-135.

⁸² Ion Agârbiceanu, *În prag de vremuri noi*, în *Transilvania*, 61, nr. 1-6, 1930, p. 379-381; Axente Banciu, *Universități populare*, în *Transilvania*, LI, nr. 2, 1920, p. 174-177; Ioan C. Băcilă, *Portretele lui Avram Iancu*, în *Transilvania*, LII, nr. 4, 1921, p. 228-241; Alexandru Ciurea, *Autori și editori în Transilvania*, LI, nr. 1, 1920, p. 97-100; Ion Breazu, *Străbătând despărțămintele*, în *Transilvania*, 70, nr. 1, 1939, p. 50-55. O sistematizare atentă a temelor în, Silviu, Borș, *Revista Transilvania. Câteva repere istorice la 140 de ani de la înființare*, în *Transilvania*, serie nouă, nr. 12, 2008, p. 6-9; Corvin, Lupu, *Transilvania-140 de ani de la apariție*, în: *Transilvania*, serie nouă, 12/2008, p. 1-5; Idem, *Revista „Transilvania” 140 de ani de la prima apariție*, în *Familia Română*, anul 9, 2-3/2008, p. 8-9, passim.

⁸³ Pamfil Matei *Transilvania. Etape și Preocupări*, în *Transilvania*, serie nouă, anul VII (LXXXIV), 6/1978, p. 26-28.

⁸⁴ Gelu Neamțu, *Din corespondența lui Timotei Cipariu cu George Barițiu referitoare la editarea unui organ de presă al „Astrei”*, în *Acta Musei Napocensis*, IV, 1967, p. 581-588; Idem, *Din activitatea lui George Barițiu pentru editarea unui organ de presă al Astrei*, în *Astra 1861-1950*, (Coord.), Victor V. Grecu, Sibiu, 1987, p. 281-286.

⁸⁵ Bucur, Țincu, *Transilvania (1868-1900)*, în *Reviste literare românești din ultimele decenii ale secolului al XIX-lea*, Ovidiu Papadima, (Coord.), București, Editura Academiei Republicii Socialiste România, 1974, p. 23-50; Idem, *Transilvania (1901-1918)*, în *Reviste literare românești de la începutul secolului al XX-lea*, Ovidiu Papadima, (Coord.), București, Editura Academiei Republicii Socialiste România, 1976, p. 105-148.

⁸⁶ Ioan Botezan, *Din corespondența lui George Barițiu cu Timotei Cipariu și Ioan Micu Moldovan*, în *Sargetia*, anul XXX, 2001-2002, p. 479-500.

⁸⁷ Cornel Lungu, *Din legăturile „Astrei” cu societăți academice și culturale române și străine (1861-1914)*, în *Transilvania*, serie nouă, anul XXXVI (CXII), 1/2007, p. 3-12.

⁸⁸ Corvin, Lupu, *Transilvania-140 de ani de la apariție*, în *Transilvania*, serie nouă, 12/2008, p. 1-5; Idem, *Revista „Transilvania” 140 de ani de la prima apariție*, în *Familia Română*, anul 9, 2-3/2008, p. 8-9.

⁸⁹ Daniel Nazare, *Revista „Transilvania” și pasiunea pentru istorie a lui George Barițiu*, în *Familia Română*, 9, 2-3/2008, p. 12-13.

⁹⁰ Silviu Borș, *Revista Transilvania. Câteva repere istorice la 140 de ani de la înființare*, în *Transilvania*, serie nouă, nr. 12, 2008, p. 6-9.

reducă simțitor în vederea îndeplinirii obiectivelor majore ale Asociațiunii: pedagogia socială și educația adulților, dar și contribuția esențială la construcția națiunii române.

Bibliografie:

I. Izvoare de arhivă:

Serviciul Județean Sibiu al Arhivelor Naționale,

Fond „Astra”, doc. nr. 1705/1925, doc. nr. 30/1929, doc. nr. 1361/1943, doc. nr. 2636, 3566/1942, doc. nr. 3412/1942., doc. nr. 1052/1943, doc. nr. 2192/1944, doc. nr. 2175/1944, doc. nr. 2234/1945, doc. nr. 3044/1945, doc. nr. 3044/1945, doc. nr. 2589/1947, doc. nr. 121/1948.

Serviciul Județean Covasna al Arhivelor Naționale,

Fond *Primăria Sfântu Gheorghe*, dosar 1082/1938.

Fond *Primăria Sfântu Gheorghe*, dosar 1069/1938.

Muzeul Național al Unirii din Alba Iulia,

Fond *Documente*, dosar 3098, nr. 43, 73.

Biblioteca Județeană „Astra” Sibiu

Fond *Manuscrise*, cota M. XXXI8/3.

Periodice:

Astra Maramurășului, 1927;., din Sighetul Marmăției.

Buletinul Despărțământului Sibiu al „Asociațiunii”, 1923-1930, din Sibiu.

Buletinul Asociațiunei pentru Literatura Română și Cultura Poporului Român „Astra”
Despărțământul central al județului Trei Scaune, 1928, 1938-1940, din Sfântu Gheorghe.

Glasul Călimanilor, 1929, din Toplița.

Graiul Neamului, 1927, din Carei.

Meseșul, 1924-1925 din Zalău.

Huedinul, 1925 din Huedin.

Societatea de mâine, 1924-1945, din Cluj.

Transilvania, 1905-1946, din Sibiu.

Țara Bârsei, 1929-1936, din Brașov.

II. Enciclopedii, dicționare, sinteze:

Petcu, Marian, (Coordonator), *Istoria jurnalismului din România în date: enciclopedie cronologică*, Iași, Polirom, 2012.

III. Lucrări generale și speciale

„Astra” Brașov. *Raport general pe 1929-1930*, Brașov, f.e., 1930.

- Borș, Silviu, *Biblioteca centrală a Asociațiunii*, Sibiu, Cluj-Napoca, Editura InfoArt Media, Editura Mega, 2011.
- Dunăreanu, Elena, *Presa românească sibiană (1851-1968)*, Sibiu, Biblioteca Județeană „Astra”, 1969.
- Dragoman, Corneliu, *Asociațiunea „Astra”. Activitatea editorială la Sibiu*, Biblioteca Județeană „Astra”, Sibiu, 1973.
- Giura, Lucian; Țepeluș, Dumitru, *Despărțământul Toplița al Astrei*, Sibiu, Editura TechnoMedia, 2014.
- Hangiu, Ion, *Dicționarul presei literare românești 1790-1990*, București, Editura Fundației Culturale Române, ediția a II-a, 1996.
- Lăcătușu, Ioan, *Viața publică din Sfântu Gheorghe-Covasna (1919-1989)*, Sfântu Gheorghe, Editura Eurocarpatica, 2017.
- Matei, Pamfil, *Asociațiunea transilvană pentru literatura română și cultura poporului român” (Astra) și rolul ei în cultura națională (1861-1950)*, Cluj-Napoca, Editura Dacia, 1986.
- Matei, Pamfil, *Asociațiunea în lumina documentelor (1861-1950). Noi contribuții*, Sibiu, Editura Universității „Lucian Blaga”, Sibiu, 2005.
- Moga, Valer, *Astra și Societatea (1918-1930)*, Cluj-Napoca, Presa Universitară Clujeană, 2003.
- Opriș, Leonte, *Muzeul Unirii. Anuarul I pe anii 1929-1930*, Alba Iulia, 1931.
- Petrica, Vasile, Dr. Corneliu Diaconovici (1859-1923)-un enciclopedist și ambasador al culturii române, Reșița, Editura TIM, 2009.
- Petranu, Coriolan, *Muzeele din Transilvania, Banat, Crișana și Maramureș. Trecutul, prezentul și administrarea lor*, București, Editura Cartea Românească SA, 1922.
- Rada, Constantin, *Cornel Diaconovici-un om, un destin, o vocație*, Oradea, Casa de Presă și Editură Anotimp, 1993.
- Teodor, Pompiliu, *Incursiuni în istoriografia română a secolului XX*, Oradea, Fundația Culturală „Cele Trei Crișuri”, 1995.

IV. Studii și articole

- Agârbiceanu, Ion, *În prag de vremuri noi*, în *Transilvania*, anul 61, nr. 1-6, 1930, p. 379-381.
- Banciu, Axente, *Universități populare*, în *Transilvania*, LI, nr. 2, 1920, p. 174-177.
- Băcilă, C. Ioan, *Portretele lui Avram Iancu*, în *Transilvania*, anul LII, nr. 4, 1921, p. 228-241.
- Băncescu, Lidia, *Revista „Transilvania”-cronică a dezvoltării Bibliotecii „Astra” din Sibiu în Centenarul Revistei „Transilvania”*, Sibiu, Institutul Poligrafic, 1969, p. 40-44.
- Borș, Silviu, *Revista Transilvania. Câteva repere istorice la 140 de ani de la înființare*, în *Transilvania*, serie nouă, nr. 12, 2008, p. 6-9.
- Botezan, Ioan, *Din corespondența lui George Barițiu cu Timotei Cipariu și Ioan Micu Moldovan*, în *Sargetia*, anul XXX, 2001-2002, p. 479-500.
- Breazu, Ion, *Străbătând despărțămintele*, în *Transilvania*, anul 70, nr. 1, 1939, p. 50-55.
- Ciurea, Alexandru, *Autori și editori în Transilvania*, anul LI, nr. 1, 1920, p. 97-100.

- Clopoțel, Ion, *Chemarea noastră*, în *Societatea de mâine*, anul I, nr. 1, 1924, p. 5.
- Curelea, Dragoș Lucian, *Contribuții privind susținerea cursurilor pentru adulți în cadrul Despărțământului Alba Iulia al Astrei (1934-1946)*, în *Transilvania*, Serie nouă, anul XLV (CXLIX), nr. 3, 2017, p. 44-52.
- Curelea, Dragoș Lucian; Curelea Daniela, *Contribuție la cunoașterea demersurilor funcționale și a manifestărilor culturale care au avut loc în Despărțământul central județean Alba al Astrei între 1945-1948*, în *Lohanul. Magazin cultural-științific*, anul XII, nr. 3 (46), decembrie 2018, p. 62-63;
- Curelea, Dragoș Lucian, *Premise necesare pentru cunoașterea bio-bibliografiei profesorului Eugen Hulea, președintele Astrei albaiulienne între 1936-1947*, în *Lohanul. Magazin cultural-științific*, anul XI, nr. 1 (41), aprilie 2017, p. 130-135.
- Giura, Lucian; Stoia, Mircea, *Aspecte privind viața și activitatea lui Cornel Diaconovich (1859-1923)*, în *Transilvania*, Serie nouă, nr. 9-10, 2004, p. 22-27.
- Goga, Octavian, *Biblioteci populare*, în *Transilvania*, anul XL, nr. I, ianuarie-martie 1909, p. 49-50.
- Goția, Dorin, *Astra și comemorarea lui Avram Iancu în 1924*, *Documente*, I, în *Restituiri*, anul II, 1996, p. 126-127.
- Herseni, Traian, *Ontologia vieții sociale*, în *Societatea de mâine*, anul IX, nr. 13-14, 1932, p. 203.
- Holhoș, Ioan, *Locul și rolul revistei „Transilvania” în cultura românească*, în *Centenarul revistei „Transilvania”*, Sibiu, Institutul Poligrafic, 1969, p. 66-68;
- Ionuțaș, Cătălin, *„Biblioteca Semănătorul” - pagină luminoasă a culturii meleagurilor arădene*, în *Ziridava*, anul IX, 1978, p. 487-491.
- Josan, Nicolae; Șerban I. Ioan, *Profesorul Eugen Hulea (1899-1982)*, în *Apulum*, XXI, 1983, p. 439-441.
- Lungu, Cornel, *Din legăturile „Astrei” cu societăți academice și culturale române și străine (1861-1914)*, în *Transilvania*, serie nouă, anul XXXVI (CXII), 1/2007, p. 3-12.
- Lupu, Corvin, *Transilvania-140 de ani de la apariție*, în *Transilvania*, serie nouă, nr. 12/2008, p. 1-5.
- Lupu, Corvin, *Revista „Transilvania” 140 de ani de la prima apariție*, în *Familia Română*, anul 9, nr. 2-3/2008, p. 8-9.
- Matei, Pamfil, *Transilvania. Etape și Preocupări*, în *Transilvania*, serie nouă, anul VII (LXXXIV), 6/1978, p. 26-28.
- Maxa, Maria, *Foaia noastră, revistă a Asociațiunii „Astra” la Cluj*, în *Astra 1861-1891*, Sibiu, Biblioteca Județeană „Astra”, 1992, p. 118.
- Nazare, Daniel, *Revista „Transilvania” și pasiunea pentru istorie a lui George Barițiu*, în *Familia Română*, anul 9, nr. 2-3/2008, p. 12-13.
- Neamțu, Gelu, *Din corespondența lui Timotei Cipariu cu George Barițiu referitoare la editarea unui organ de presă al „Astrei”*, în *Acta Musei Napocensis*, IV, 1967, p. 581-588;
- Neamțu, Gelu, *Din activitatea lui George Barițiu pentru editarea unui organ de presă al Astrei*, în *Astra 1861-1950*, (Coord.:), Victor V. Grecu, Sibiu, 1987, p. 281-286.

- Negru, Andrei, *Contribuția revistei „Societatea de mâine” la dezvoltarea sociologiei românești interbelice, în Anuarul Institutului de Istorie „George Barițiu” din Cluj-Napoca, Series Humanistica, 2003, p. 247-273.*
- Tăslăuanu, C. Octavian, *Muzeul „Asociațiunii”, în Transilvania, nr. 4 jubiliar, iulie-august 1911, p. 457-461.*
- Togan, Nicolae, *Biblioteca „Asociațiunii”, în Transilvania, nr. 4 jubiliar, iulie-august 1911, p. 476-478.*
- Țincu, Bucur, *Transilvania (1868-1900), în Reviste literare românești din ultimele decenii ale secolului al XIX-lea, Ovidiu Papadima, (Coord.), București, Editura Academiei Republicii Socialiste România, 1974, p. 23-50.*
- Țincu, Bucur, *Transilvania (1901-1918), în Reviste literare românești de la începutul secolului al XX-lea, Ovidiu Papadima, (Coord.), București, Editura Academiei Republicii Socialiste România, 1976, p. 105-148.*
- Vesa, Vasile, *Aspete ale activității cultural-politice a burgheziei române din Transilvania la sfârșitul secolului al XIX-lea și începutul secolului al XX-lea, în Acta Musei Napocensis, III, 1966, p. 543-544.*

Comunicare publică

- Curelea, Daniela, *Contribuții succinte la o cunoaștere a presei culturale din Despărțămintele Asociațiunii Transilvaniei în decadele interbelice, comunicare științifică prezentată în: Simpozionul național cu tema Anul 1918-moment important în realizarea idealului național. Zilele Andrei Șaguna, ediția a XXVI-a, Sfântu Gheorghe, Covasna, Secțiunea a II -a, 22-23 iunie 2018.*
- Giura, Lucian, *Dr. Gheorghe Preda, vicepreședinte al „Asociațiunii”, comunicare științifică prezentată în: Conferința națională: Personalități ale culturii din Transilvania, organizată de Universitatea „Lucian Blaga” din Sibiu, în 9 iunie 2018.*

Relatari verbale

- Prof. univ. dr. Pamfil Matei din Sibiu, în data de 20.11.2017.
- Prof. univ. dr. Eva Mârza din Alba Iulia, în data de 10.02.2018
- Prof. univ. dr. Lucian Giura din Sibiu, în data de 10.06.2018.

Considerations Regarding the Knowledge of the Cultural Press that Circulated in Transylvanian Associations of the „Astra” Association 1922-1948

Dragoș L. Curelea, Daniela Curelea,

Summary

The cultural gazette of the Association Astra played a significant role in the cultural affirmation of the Romanian nation in Transylvania during the Great War in Austro-Ungarian Empire. Among these, the Transylvanian official was originally imposed, originally in Brașov from 1868, and then moved to Sibiu between 1881-1946 and in certain periods also *Aassociation Annales*. In the interwar decades to fill up the shortcomings of the Astra newspaper, several cultural periodicals such as *Astra Maramuresului* (Sighet), *Bulletin of the Astra's Sibiu Divide* (Sibiu), *Bulletin of the Association for Romanian Literature and the Romanian People's Culture*, *Astra* (Sfântu Gheorge), *Glasul Călimanilor* (Toplița), *Graiul Neamului* (Carei), *Huedinul* (Huedin), *Meseșul* (Zalău), *Societatea de mâine* (Cluj), *Țara Bârsei* (Brașov), but also others who have worked in the service of this Romanian cultural-national institution through its divisions in Transylvania and Banat, and the most important cultural gazette in Sibiu *Foaia poporului* in the period of the years 1943-1948.

Keywords: Astra, cultural gazette, cultural rise and national building, cultural training Romanian nation, Transylvania, Astra's local Divisions/Partitions, national elite and cultural establishment

ШАМАНИЗАМ КОД РУМУНА ИСТОЧНЕ СРБИЈЕ

Драган СТОЈАНЈЕЛОВИЋ

Западни универзитет у Темишвару

Резиме

У свом делу *Од Залмоксиса до Џингис-кана*, еминентни историчар религије Мирче Елиаде између осталог разматра постојање шаманизма код Румуна. Аутор констатује да ни један од конституитивних елемената шаманизма није евидентирано ни у једној од румунских провинција, те да је у извештају бискупа Бандинуса овде реч о Чанго-Мађарима који насељавају источне обронке Карпата. Међутим, приликом теренских истраживања у Хомољу и комплетном простору источне Србије, насељеном румунском популацијом, утврђено је постојање мистично-трансних личности чије екстатичко стање можемо поистоветити са шаманизмом. Питање да ли је постојање шаманизма код Румуна источне Србије, као и постојање шаманских елемената и мотива у магијским формулама и обредима последица историјске повезаности и контаката са Мађарима и другим народима азијског порекла, или је пак последица независног настанка, као продукт истовестности човековог менталног склопа и даље остаје отворено и без одговора

Кључне речи: шаманизам, транс, Хомоље, Румуни источне Србије

Увод

Приликом истраживања традицијске културе Румуна Хомоља и источне Србије, на крају друге деценије XXI века сусрешћемо се са изузетном склоношћу ове популације ка мистично-трансним личностима које у систему њихове народне религије имају улогу медијатора између чланова сеоске заједнице и сакралног света, света вила, божанских и митских бића и душа предака (Stojanjelović, 2018, стр. 58). Транс као измењено стање свести код жена (ређе код мушкараца), које народ назива *muierii care cad* [жене које падају] или *vârjâtuorii* [врачаре] јесте последица посете женских митских бића које народ еуфемистички назива *ieaie*, *vânturli/vânt*, *șoimăniți*. Приликом теренских истраживања у Хомољу, констатовано је да је поменута номинација најчешће изражавана у множини. За нас је занимљива етимологија једног од еуфемизама демона транс-*șoimăniți*. Као што је већ речено овај назив искључиво се употребљава у множини и у митско-магијском систему Румуна источне Србије представља еуфемизам који се поклапа са митским ликовима *ieaie*, *vânturli/vânt*. У Хомољу је овај назив регистрован само у Жагубици. Поменути аугментатив односи се на име птице соко (*șoim + suf. ană*) (Dicționar, 2010, стр. 140), који је, према А. Росетију, један од лингвистичких калкова и позајмљеница из мађарског језика (Rosetti, 1986, стр. 383). У сваком случају, када је реч о феномену транс, уочена је етимолошка аналогија имена овог метеодемона са именом *шаман*. Ми се нећемо упуштати у дубље проматрање и заузимање било каквог става о овом лингвистичком питању, за које је потребна детаљнија структурно-семиолошка анализа, али је потребно скренути пажњу на

етимолошки паралелизам, кога такође не треба занемарити. Иако је питање структурно-семиолошке и етимолошке анализе занимљив и за овај феномен значајн, рад се пре свега бави питањем постојања шаманизма и покушаји неких научника да детерминишу неке његове елементе и порекло у традицијској култури Румуна.

„Шаманизам“ код Румуна?

У свом делу *Од Залмоксиса до Џингис-кана*, еминентни историчар религије Мирче Елиаде између осталог разматра постојање шаманизма код Румуна. Тако је насловио и шесто поглавље поменутог дела, стављајући главни предмет свог разматрања под наводницима, остављајући ову дилему отвореном, иако је за њега она била под знаком питања. Попут мађарског фолклористе Györrfy István-а, своје разматрање базира на извештају Маркуса Бандинуса, бискупа Маткијанополиса, Дуростура и Томиса, администратора католичке цркве за Молдавију, за период 1644- 1650. Елиаде истиче да се етнолошка вредност овог сведочанства налази у дескрипцији екстазе као централне компоненте овог феномена, који заправо *incantataores-* е из Молдавије лоцира веома високо на социјалној лествици сеоске заједнице. Док тело мистично- трансне личности лежи непомично *mortius similiores*, душа путује пространствима духовног света, имајући визије свега оног што се не да видети обичним очима.

Након што је у кратким цртама набројао конституитивне елементе шаманизма, његову структуру и функцију, Елиаде констатује да ни један од ових конституитивних елемената, као ни екстатички транс о коме пише Бандинус, није потврђен код различитих варијанти „чаробњаштва“ и магијске праксе ни у једној од румунских провинција, те да је овде реч о Чанго- Мађарима који насељавају источне обронке Карпата. Своју претпоставку он поткрепљује закључцима до којих је дошао еминентни стручњак са мађарски шаманизам Vilmos Diószegi. Наиме, у својој анализи, Diószegy је евидентирао структуралне разлике између мађарског *táltos-* а, с једне стране и различитих облика магијске праксе код суседних народа, пре свега људи који имају натприродну моћ да управљају градоносним и олујним облацима кумулонимбуса, румунских соломонара, пољских планетинка, српских и хрватских здухаћа и грабанцијаша. Поменути аутор примећује да једино мађарски *táltos* познаје „иницијастичку болест“, односно „дуги сан“ (једна врста обредне смрти) или шаманистичко „комадање“; једино је *táltos* подвргнут иницијацији, поседује специјалан костим, добош и екстатичку праксу (Eliade, 1995, стр. 204, *apud* Diószegi Vilmos, *Die Ueberreste des Schamanismus in der ungarischen Volkskultur*, Acta Ethnographica Academiae Scientiarum Hungaricae VII, 1958, 98 si urm). Diószegi закључује да наведени елементи специфични за шаманизам, потврђени код турских, угро- финских и сибирских народа, представљају фундаментални магијско- религијски елеменат традиционалне мађарске културе, кога су они донели са собом из Азије (*idem*, стр. 204).

У наставку овог поглавља, Елиаде пар страница посвећује и „русалским падалицама“. Прилог је базирао на раду немачког лекара А. G. Küppers- а и путописној студији Кроз наше Румуне, аутора Тихомира Ђорђевића, зато што поменути аутор није имао могућности да лично посматра и истражи овај феномен код Румуна источне Србије. Нажалост, ова немогућност да на лицу места, у румунским селима источне Србије посматра и проучи овај феномен, реперкусира је да се донесу одређени закључци који

нису у складу са чињеничним стањем на самом терену. Према његовом мишљењу, у овом случају су одсутни сви конституитивни елементи шаманизма. Елиаде је мишљења да овом религијском феномену недостаје призив, иницијација, обука, обредни костим, помоћни духови, способност провоцирања транса по вољи и управљање њиме, лечење специфичним техникама, психопомска функција итд. Аутор измењено стање свести код жена „падалица“, цитирајући Küppers- а, назива „сомнабулизмом“ и сматра да је ово пара- екстатичко искуство литургијски и културно условљено, зато што је оно везано искључиво за празник Силаска Светог Духа на апостоле, у народу познатом и под именом Духови. Према његовом мишљењу, транс ових жена „пре подсећа на феномен „тарантизма“, карактеристичан за италијанску регију Апулија, тако да је и у случају жена падалица и у случају тарантизма реч о привременој кризи свести која се јавља као продукт „традиционалног митско-религијског контекста и превазиђена уз помоћ корео- музичке катарзе“ (idem, стр. 203- 204).

Сл. 1. Жена у стању транса, медијатор између света живих и света покојних предака.
Село Дубока. Фотографија G. A. Küppers 1938.

За разлику од Елиадеа, српски етнологзи Слободан Зечевић и Душан Бандић имали су прилике да на лицу места проуче феномен, што је резултовало да у трансу жена и мушкараца из источне Србије виде елементе шаманизма. Наиме, неколико година после студије о митлошким бићима „русалкама“ и „тодорцима“, Зечевић у *Етнолошком прегледу* публикује рад у виду саопштења, под називом *Неки примери шаманске праксе у источној Србији*. Рад је базиран на примерима и закључцима „трудбеника који су радили на студији шаманизма као појаве“ (Зечевић, 1977, стр. 37). Том приликом је идентификовао, према његовом мишљењу, само неке елементе шаманситичке праксе, применом компаративне анализе појава и веровања код Румуна и Срба у источној Србији, али и код румунофоних Рома. Као елементе шаманистичке праксе наводи за српску етнологију спектакуларан и неразјашњен феномен транса жена падалица, затим веровања у посебне моћи људи „змајева“ код Срба из Тимочке крајине, избор будуће врачаре, као мистичне личности која познаје „тајни језик“ бајалица и магијских формула код румунске и српске популације и

екстатичку игру „виловитих“ код румунофоних Рома Темнића и Белице. За нас је веома интересно опис транса у кључком насељу Алун, који у потпуности подсећа на сцену прорицања пророчице Пителије у Аполоновом храму у Делфима. Зечевић је у овом контакт са натприродним силама у стању транса, затим игри испред пећине, као и у објавама у сну или визијијама од стране поменутих бића о њиховом избору за трансно- мистичне личности, видео елементе шаманизма. Међутим, митска бића која су „говорила“ кроз жене у трансу, према претпоставкама овог етнолога, биле су словеснке „русалке“, тако да је према њему као и према филологу Шафарику, у овом случају присутна словенска компонента. Већ поменута екстатична соло- игра „виларки“ из Темнића и Белице, као и употреба ножа и „вилиноског појаса“ код румунофоних Рома, Зечевић такође сматра елементима шаманизма. Као пример шаманистичке праксе, наводи жену падалицу из села Михајловца, која је без икаквих екстатичких импулса и употребе интоксиканата, често улазила у стање транса, представљајући медијатора између душа умрлих и њихових рођака (в. Зечевић, стр. 41). Овакав пример, трансне праксе и медијације, је била честа појава широм источне Србије и Хомоља, а не само за село Дубока, како је сматрао највећи проценат стручне јавности.

Жена у дубоком трансу „обузета ветрињама“. Село Дубока.
(Васић, 1954, стр. 165)

Бавећи се истраживањима религијских феномена, пре свега народне религије Јужних Словена, етнолог Душан Бандић је 1978. године у *Етнолошком прегледу* објављује рад под називом *Шаманистичка компонента русаљског ритуала*. Служећи се формалном, функционалном и генетском анализом, поменути етнолог је дошао до одређених закључака

у оквиру којих је према његовом мишљењу, ритуални транс код Румуна у селу Дубокој и околини „локална варијанта шаманистичке праксе“ (Бандић, 1978, стр. 33). Поменути етнолог уочава низ аналогности с једне стране између транс жена падалица и њиховог ритуалног буђења и шаманске екстазе, с друге стране. Прва у низу сагласности јесте ступање у контакт са натприродним, оностраним светом што узрокује измењено стање свести и у једном и у другом случају. Човек постаје шаманом „избором“ виших сила, након неког натприродног искуства (екстазе, сна, визије), током кога му бива саопштено да од тог тренутка у духовима добија савезнике и помоћнике, при чему стиче натприродне моћи за магијско лечење и прорицање. Закључује да занос русаља има исти смисао као почетно екстатичко искуство шамана. Реч је о специфичном обреду иницијације, односно прелаза из старог у нови друштвени статус- „улога врача у овирима своје друштвене заједнице“ (идем, стр. 26). Према Бандићу, иницијација русаља испољена у склапању неке врсте ритуалног савеза са мртвима, при чему „падалице“ у душама мртвих са којима ступају у контакт стичу помоћнике, аналогно духовима помоћницима код шамана (Бандић, *passim*., стр. 26- 28). Као још једну од аналогija, аутор рада види и „оргијастичко коло“ као драмски моменат, будући да се према Р. Кајоу, шаманска сеанса одвија „по тачно утврђеној литургији“ (Р. Коајоа, 1965, стр. 126). Као оправдану износи претпоставку о русаљском ритуалу као „локалној форми шаманизма“, која је према његовом мишљењу настала код румунског становништва „вероватно, баш у самој Дубокој“ и то у првој половини XIX века. У раду се дају друштвене и религијске основе формирања русаљског ритуала, као дела ширег религијског система. Наиме, аутор транс овде види као специфичну форму религијског понашања, засновану на тежњи за успостављањем односа са душама покојника и предака. С друге стране, ритуални транс види као „културни одговор“ на портебу локалне заједнице за „регулисањем извесних форми неуротичног понашања [...] путем промовисања неуротичних особа у нови „шамански“ статус, чиме се ствара нека врста друштвено прихваћеног канала за друштвено неприхватљиве облике понашања“ (idem, стр. 30- 34).

Да је еминентни историчар религије Елиаде, којим случајем имао прилике да проведе време на терену, дошао би до закључака сличних оним које су извели С. Зечевић и Д. Бандић, након својих теренских истраживања. Засигурно не би имао дилему око тога, да ли је екстатичко стање у које су долазиле жене и мушкарци приликом посете демона трансa, у народу познатих под називом *шојмане* или *в'нтуре*, један од форми шаманизма или је реч само о „привременој кризи свести“, како је поменити научник дефинисао транс жена падалица из источне Србије. Наиме, приликом теренских истраживања, утврдили смо да са Елиадеовог списка конституитивних елемената који карактеришу шаманизам, недостају свега пар њих. Реч је пре свега о шаманском бубњу, обредној одећи и способности провоцирања трансa по вољи мистично- трансних личности и управљање њиме. С обзиром да су утврђени конституитивни елементи шаманизма, намеће се логично питање провенијенције ових елемената у култури Румуна источне Србије, као и њиховог постојања у осталим деловима румунског етничког и културног простора северно од Дунава. Можда нам у овоме може помоћи Елиадеово помињање рада Lükö Gabor- a који се односи „на облике инкантације шаманског порекла код Румуна“ (Eliade, 1995, стр. 212, *apud* Lükö Gabor, *Samanisztikus eredetű ráolvasások a románoknál*, *Ethnographia*, vol. LXXII, 1961, pp. 112- 134; cf. pp. 133- 134, *rezumatul in germana*; *Zaubersprüche schamanistischen Ursprungs bei den Rumanen*). Поменути научник у свом тексту такође износи Бандинусов извештај у

циљу доказивања постојања шаманске праксе код Румуна. Габор сматра да су Румуни све до пред крај средњег века живели у географском и политичком јединству са народима азијског порекла код којих су били присутни прежици шаманских веровања и праксе. Са изузетком неколико група Мађара насељених на простору источних Карпата, ово становништво азијског порекла било је романизовано. Дакле, овај научник сматра да се драгоцени Бандинусов извештај односи заправо на Румуне, иако су они можда потомци тек романизованих азијских народа који су насељавали простор тадашње Молдавије (idem, стр. 213).

Сл. 3. Јана Јанковић у моменту уласка у транс.
(Фотографија: Драган М. Стојањеловић, Милановац/ Magudita (општина Жагибица/
Хомоље, 2001.)

За нас су такође битна Габорова запажања и закључци базирани на анализи румунских магијских инкантација, техника и веровања које су скоро идентичне код припадника овог народа северно и јужно од Дунава. Базирајући се на Горовејевој богатој монографији под називом *Румунске бајалице*, поменути аутор закључује да су: а) болести узроковане негативним утицајима териоморфних и антропоморфних демона; б) врачеве у одређеним приликама користе моћи териоморфних и антропоморфних демона; в) имају своје духове помоћнике; г) врачеве понекад приносе жртве демонима болести. Наведени закључци су послужили Габору да констатује да су сви ови мотиви присутни у шаманској пракси сибирских народа. Елиаде са друге стране примећује да иако код одређеног броја магијских формула постоје централноазијски и сибирски мотиви, значајан број магијских текстова је у ствари аналоган и кореспондира онима са простора југо- источне Европе и Медитерана, те да њихово порекло треба тражити у ареалу древног Блиског истока (в. Eliade, 1995, стр. 213).

Закључне напомена

Приликом истраживања традицијске културе Румуна Хомоља и источне Србије, на крају друге деценије ХХИ века сусрешћемо се са изузетном склоношћу ове популације ка мистично- трансним личностима које у систему њихове народне религије имају улогу медијатора између чланова сеоске заједнице и сакралног света, света вила, божанских и митских бића и душа предака. Транс као измењено стање свести код жена (ређе код мушкараца), које народ назива *muierii care cad* [жене које падају] или *vârgătuori* [врачаре] јесте последица посете женских митских бића које народ еуфемистички назива *ieaie*, *vânturli/vânt*, *șoimăniți*. Рад се пре свега бави питањем постојања шаманизма и покушајима неких научника да детерминишу неке његове елементе и порекло у традицијској култури Румуна.

У свом делу Од Залмоксиса до Џингис- кана, Елиаде констатује да ни један од конституитивних елемената шаманизма, као ни екстатички транс о коме пише Бандинус, није потврђен код различитих варијанти „чаробњаштва“ и магијске праксе ни у једној од румунских провинција, те да је овде реч о Чанго- Мађарима који насељавају источне обронке Карпата. Када је у питању екстатичко стање мистично- трансних личности у источној Србији, поменути аутор сматра да су и у овом случају одсутни сви конституитивни елементи шаманизма. С друге стране, Lükö Gabor наводи да су Румуни све до пред крај средњег века живели у географском и политичком јединству са народима азијског порекла код којих су били присутни прежици шаманских веровања и праксе. Са изузетком неколико група Мађара насељених на простору источних Карпата, ово становништво азијског порекла било је романизовано. Дакле, овај научник сматра да се драгоцен Бандинусов извештај односи заправо на Румуне, иако су они можда потомци тек романизованих азијских народа који су насељавали простор тадашње Молдавије. Теренским истраживањима у Хомољу и комплетном простору источне Србије, насељеном румунском популацијом, утврђено је постојање мистично- трансних личности чије екстатичко стање можемо поистоветити са шаманизмом. Питање да ли је постојање шаманизма код Румуна источне Србије, као и постојање шаманских елемената и мотива у магијским формулама и обредима последица историјске повезаности и контаката са Мађарима и другим народима азијског порекла, или је пак последица независног настанка, као продукт истоветности човековог менталног склопа и даље остаје отворено и без одговора. Међутим, ова тема је разлог више да јој се поклати дужна пажња.

Литература

- Бандић, Душан, Шаманистичка компонента русаљског ритуала, Етнолошки преглед, бр. 15, Београд, 1978.
- Васић, Милоје, Дионисиос и наш фолклор, Глас САН, ССХИ, Београд, 1954.
- Dictionarul limbii romane, Tomul XV, Edituar Academiei Romane, 2010.
- Eliade, Mircea, De la Zalmoxis la Genghis- Han, Studii comparative despre religiile si folclorul Daciei si Europei Orientale, Humanitas, 1995.
- Зечевић, Слободан, Неки примери шаманистичке праксе у источној Србији, Етнолошки преглед, бр. 15, београд, 1977.

Кајоа, Роже, Игре и људи- Маска и занос, Нолит, Београд, 1965.

Rosseti, Al., Istoria limbii române, Editura științifică și enciclopedică, București, 1986.

Stojanjelović, Dragan, Zâne în credințele populare ale românilor din Homolje, Memoria Ethnologica nr. 68- 69, Baia Mare, iulie- decembrie 2018.

Shamanism among the Romanians of Eastern Serbia

Драган Стојањеловић

Summary

The eminent historian of religion Mircea Eliade, in his work "From Zalmoxis to Genghis Khan" considers the existence of Shamanism among Romanians of Eastern Serbia. The author notes that none of the constituent elements of shamanism wasn't recorded in any of the Romanian provinces, also in the report of bishop Bandinus and it's about the Chang-Hungarians who inhabit the eastern slopes of the Carpathians. However, during field research in Homolje and the entire area of eastern Serbia, inhabited by the Romanian population, there is determined the existence of mystical-transitional personalities whose ecstatic condition can be identified with shamanism. The main question is whether the existence of shamanism among the Romanian of Eastern Serbia, as well as the existence of shamanic elements and motifs in magical formulas and rituals have the consequence of the historical connection and contacts with the Hungarians and other population of Asian descent, or is a consequence of it's independent cration, as a product of the identity of the human mind, remains open and unanswered.

DATIVUL POSESIV ȘI COMPLEMENTUL POSESIV ÎN LIMBA ROMÂNĂ

Doina BUTIURCA

Facultatea de Științe Tehnice și
Umaniste din Târgu-Mureș,
Universitatea Sapienția din Cluj-Napoca

Rezumat

Aserțiunea de la care pornim în studiul nostru este că spre deosebire de gramatica tradițională, unde formele neaccentuate ale pronumelui personal și reflexiv de dativ aveau un statut sintactic ambiguu, GALR (2005) operează, cu argumente susținute, modificările necesare. Rolul dativului posesiv în exprimarea posesiei, problematizarea funcției sintactice a dativului posesiv, statutul regentului sintactic vs semantic al complementului posesiv reprezintă doar câteva dintre obiectivele cercetării. Metoda descriptiv-lingvistică și contrastivă sunt două dintre metodele folosite în analiză. Una dintre concluziile studiului este că autorii GALR (2005) reușesc după mai bine de trei decenii de cercetări să demonteze o teorie, să propună o alternativă – un demers novator atât pentru vorbitorii de limba română cât și pentru alolingvi.

Cuvinte-cheie: dativul posesiv; pronume personal; reflexiv; regent; complement posesiv.

Raportul posesiv în limbile naturale se realizează, în general, prin indici de natură morfologică, lexicală și sintactică, indici care se manifestă prin structuri lingvistice specifice fiecărei limbi. Modalitățile gramaticale de exprimare a posesiei sunt variate, preferința pentru pronumele personal (formele accentuate) situându-se pe primul loc. În limba română, raportul de posesie se exprimă la nivel morfologic, prin pronumele personale în cazul genitiv (cartea lui; problema lor) sau în cazul dativ, se poate exprima cu ajutorul determinanților posesivi (adjective posesive) chiar și prin intermediul determinanților primari (articolul posesiv a, al, ai ale): cartea mea, ai tuturor etc.

Exprimarea posesiei, a apartenenței printr-o formă de dativ este specifică unei arii lingvistice extinse a Europei centrale și a Europei de sud-est. Construcții cu dativul - respectiv, cu posesor extern –există în toate limbile romanice (Manoliu Manea 1980) dar și în limbile balcanice și slave, motiv pentru care dativul posesiv a constituit o temă predilectă de cercetare în lingvistica comparată (Stanciu 2013).

În limba maghiară, o limbă fino-ugrică, nu există forme neaccentuate de pronume personal și nici forme neaccentuate de pronume reflexiv. În consecință, nu există un dativ posesiv, întâlnit - așa cum am arătat anterior, numai în limbile din sud-estul Europei. Iată (selectiv) câteva dintre posibilitățile de exprimare a posesiei, specifice limbii maghiare (GLMC 2015): a. posesia se exprimă cu ajutorul sufixelor posesive care se leagă de substantive: autóm (mașina mea); autód (mașina ta) autója (mașina ei, mașina lui) autónk (mașina noastră) autótok (mașina voastră), autójuk (mașina lor). b. Posesorul unui anumit lucru poate fi evidențiat și cu ajutorul articolului hotărât a, az și al pronumelui personal én, te, ő, mi, ti, ők. Sunt pronume care se pun înaintea

obiectului posedat: Az én házam...(casa mea), Az te barátod (prietenul tău). În limba maghiară, posesia mai multor obiecte se poate exprima și prin adăugarea între radical și sufixul personal, fie a lui -i- (în situația când cuvântul se termină într-o vocală), fie a variantelor acestuia: -ai-, -ei-, -jai-, -jei-(atunci când cuvântul se termină într-o consoană): meséim (poveștile mele), gyerekeid (copiii tăi) etc.

1. Exprimarea posesiei și rolul dativului posesiv în limba română

În limba română, formele neaccentuate ale pronumelui personal și reflexiv sunt așezate în vecinătatea verbului, a substantivului precum și a unui adjectiv, construcția fiind cunoscută sub numele de dativ posesiv (lat. *dativus possessivus*): Admir măiastra-ți artă!(arta ta); Vezi-ți de casă !(de casa ta); Plecă-ți ochii și asupra celor săraci!(ochii tăi).

În funcție de intenția de comunicare, aceste structuri sintactice pot îmbina forme duble pentru a marca posesia în cel mai înalt grad, raportul de apartenență (pronume personal, forma neaccentuată + adjectiv posesiv), vizând – chiar și prin intermediul unei construcții pleonastice pronominale - evitarea situațiilor de ambiguitate. În limba literară însă, dubla exprimare a complementului posesiv este considerată un fenomen marginal, identificabil cu precădere în enunțuri emfaticе: Vezi-ți de treaba ta! (în stilul colocvial); Găsește-ți calea ta! (în varianta meditativă de comunicare). Așa cum se poate observa din exemplele date, locul pronumelui în dativ în raport cu obiectul posedat poate fi deopotrivă proclitic sau enclitic (măiastra-ți artă! Dau viața-mi toată ...). Există câteva modele de bază în care apar cliticele pronumelui personal și reflexiv cu rol de posesor:

- a. Obiectul posedat este un substantiv comun în cazul nominativ cu funcție sintactică de subiect sau nume predicativ:
”Copilele *ți* s-au culcat.”(G. Coșbuc)
- b. Obiectul posedat este un substantiv comun în cazul acuzativ:
”Cu mâine zilele-*ți* adaugi, cu ieri viața ta o scazi”(Mihai Eminescu)
- c. Obiectul posedat este un substantiv în cazurile genitiv sau dativ

Valorile semantice pe care dativul posesiv (*îmi, mi, îți, ți, îi, i, ne, ni, vă, vi, le, li*) le exprimă sunt variate, în limba română : 1.POSEZIA: a. posesorul –Păru-*i* argintiu încânta fiecare zi a nepoților. b. apartenența- ”*Își* aruncă pocitura bulbucății ochi de broască.”/ ”...mă uit în ochii-*ți* ucizător de dulci”; c. dependența: ”prietenie-*mi* s-arată”; 2. SUBIECTUL: ”Când însuși glasul gândurilor tace,/ Mă-ngână cântul unei dulci evlavii-/ Atunci te chem; chemarea-mi asculta-vei?”(Mihai Eminescu); 3.OBIECTUL (echivalent cu un complement indirect):Căci scris a fost ca viața ta/ De doru-*i* să nu-ncapă,/ Căci te-a cuprins asemenea/ Lianelor din apă. (GA,1966: 133-134). În unele contexte, poate fi identificat rolul semantic de Experimentator: *Îmi* ard ochii! Nu *îmi* plâng de milă!, de Destinatar: ”*Îi* știi de frică!”, rolul de Sursă/ Cauză, rolul semantic de Agent (GALR 2005, 2008). Posesia, apartenența sunt valori semantice improprii dativului – devenite indici stilistici- pe care îi întâlnim de-a lungul istoriei literaturii române: în cronicile lui Grigore Ureche, Miron Costin, Ion Neculce, în predica de amvon, în discursul religios (la Dosoftei, Varlaam), în discursul liric (”Lasă-*ți* lumea *ta* uitată” Mihai Eminescu), în literatura populară etc.

Scriitori precum Mihai Eminescu ("De ce taci când fermecată/ Inima-mi spre tine-ntorn?"), Al. Macedonski, Odobescu, Tudor Arghezi ("vitele-i de piatră"/ "cu sfintele-i hatâruri și pomeni") au valorificat virtuțile expresive ale construcției cu dativ posesiv. Dativul posesiv apărea rar și sub forma de plural, la scriitorii din secolul al XIX-lea. Indicii de expresivitate ai dativului posesiv s-au impus în limba română și aceasta în pofida construcției stereotipe, redundante, adesea. În ciuda caracterului arhaic (este considerat arhaism sintactic), rămâne expresia stilistică a ideii de posesie.

Utilizarea adjectivului posesiv sau a pronumelui personal în genitiv pare să fie mai puțin actuală. Este preferat dativul posesiv pentru exprimarea "posesiei inalienabile" – Pe față nu *i* se putea citi nimic GALR(2005:447), a "posesiei alienabile" – Decizia *le-a* fost de altă natură. GALR (2005). Din perspectivă comunicativ-pragmatică, în numeroase situații dativul posesiv figurează în enunț în poziție tematică, deși "informația adusă de el este, în general, de natură rematică"(idem)

2. Funcția sintactică a dativului posesiv

Construcțiile cu dativul posesiv nu au apărut pe teren lingvistic românesc. Au existat și în limba latină, unde sub denumirea de *dativus possessivus* era cunoscut dativul cu *esse* în construcții de tipul: sunt *tibi* (*tibi*- subiectul logic, real al construcției, în cazul dativ). Se indica astfel, persoana căreia îi aparține un obiect, verbul *esse* și posesorul în cazul dativ (un caz al interesului, nu al posesivității), înlocuind verbul *habere* + nominativul: *Mihi sunt libri. Tibi flores sunt.* (I.I. Bujor, Fr. Chiriac 1958).

De-a lungul istoriei limbii române, funcția sintactică a dativului posesiv a generat numeroase controverse. A fost integrat în clasa atributului pronominal, a complementului indirect etc. GA II (1966: 133) atribuia formelor neaccentuate ale pronumelor personale și reflexive de dativ funcția sintactică de atribut pronominal, în următoarele situații: 1. dacă pronumele neaccentuat în dativ este atașat la atributul adjectival al substantivului pe care îl determină – "Și negrele-*i* bucle ondoală-n zefire"(Mihai Eminescu); 2.dacă pronumele neaccentuat în dativ stă pe lângă un verb, dar face referire la un substantiv de pe lângă acel verb (cu rol de subiect, nume predicativ sau complement de diverse feluri) - ...și-și potrivește haina ...Alți autori au inclus construcțiile cu dativ posesiv în clasa "atributului pronominal în genitiv fără conectiv prepozițional" (Iorgu Iordan, Vladimir Robu, 1978: 627).Alexandru Graur considera că atributul "poate sta și în dativ, când are valoare posesivă[....]; se mai folosește dativul pronumelui personal, în stil popular sau, dimpotrivă, pretențios: *de capu-ți; haina-i măturând pământul..., vezi-ți de treabă; mi-am văzut mama.* Aici, la prima vedere, atributul poate fi confundat cu un complement indirect" (Al. Graur, *Gramatica de azi* 1973: 186). Incluzând construcțiile cu dativ posesiv în clasa atributelor, lingvistul consideră că doar în aparență atributul pronominal în dativ poate îndeplini funcția sintactică de complement indirect.

Dumitru Irimia include dativul posesiv în clasa *atributului descriptiv în dativ*, considerând că, întemeiat pe o relație sintactică anume, caracterul de determinare al pronumelui în dativ este slăbit. Din această perspectivă, dativul posesiv" introduce în enunț componente semantice care descriu în sine obiectul spre care trimite regentul, fără a-l individualiza în interiorul raportului obiect-clasă de obiecte"(Dumitru Irimia, *Gramatica limbii române*, 1997:479). Din punctul de vedere al acestui raport (obiect-clasă de obiecte) în exemplul: "Ochii-și negri d-aranca", obiectul

spre care trimite termenul regent ("ochii") este deja individualizat prin alte atribute, dintre care – atributul adjectival "negri", prin articolul hotărât –i etc.

Concomitent cu această direcție de cercetare a funcției sintactice a dativului posesiv s-a dezvoltat în istoria gramaticii românești și o altă perspectivă care include construcția amintită în componența grupului verbal. Aserțiunea de la care se pornește este că, făcând parte integrantă din grupul verbal, dativul posesiv nu poate îndeplini funcția de atribut. Unii autori îi atribuie funcția de complement indirect (Flora Șuteu, *Atribut pronominal sau complement indirect?* 1962). Spre aceeași interpretare tinde și GA din 1966, unde autorii fac mențiunea că pronumele neaccentuat în dativ care stă pe lângă pe lângă un verb și se referă la un substantiv este echivalent cu un atribut, "deși în general este complement indirect" (GA1966:133).

Spre deosebire de aceste inadvertențe, GALR (2005) introduce conceptul de *complement posesiv* și implicit, un nou tip de complement.

3. Complementul posesiv în cadrul grupului sintactic reorganizat

În forma sa prototipică "complementul posesiv este un complement al grupului verbal care se actualizează într-o structură ternară și exprimă posesorul printr-un clitic de pronume reflexiv sau personal cu trăsătura semantică [+ Animat], stabilind prin intermediul verbului regent o relație semantică de posesie (și alte relații subsumate posesiei: apartenența, dependența) "cu un alt nominal din structură, care exprimă "obiectul posedat"(în sens larg)" (GALR2005: 441). Autorii realizează distincția necesară dintre complementul indirect și complementul posesiv, două poziții sintactice aparte: complementul indirect este "un component actanțial al grupului verbalcăruia verbul-centru îi impune forma de dativ și îi atribuie rolul semantic: Destinatar, Beneficiar, Experimentator"(ibidem); complementul posesiv devine component al grupului verbal "prin amalgamarea acestuia cu un grup nominal, din care își păstrează rolul semantic de Posesor." (ibidem). Este un rol pe care nu îl atribuie verbul, acestui tip de complement. Spre deosebire de complementul indirect ai cărui regenți pot fi deopotrivă adjectivele sau adverbele, verbul, interjecția, complementul posesiv se subordonează numai verbului și foarte rar, interjecției. Complementul indirect și complementul posesiv determină verbe diferite și se actualizează în structuri sintactice diferite. Posesivul se realizează în structuri ternare la nivelul cărora este implicată relația de posesie: *Îmi* cunosc prietenii./ *Își* știe vecinii.

Complementul posesiv este considerat un complement cu o poziție sintactică aparte, diferită de complementul indirect, date fiind următoarele argumente: a. complementul indirect și complementul posesiv sunt coocurente, fără a fi coordonate:

Nu-și crede urechilor ce aude acolo! (cu clitic reflexiv)

Ți-am[complement posesiv] vândut colecția de cărți *unui anticar* [complement indirect]din zonă.

Și-au [complement posesiv] înaintat demisia *directorului*. [complement indirect]

Îți [complement posesiv] oferi ajutorul *cui trebuie*[complement indirect].

b. poziția sintactică a complementului indirect este atribuită de verbul-centru al grupului, făcând parte din matricea sa sintactico-semantică, spre deosebire de poziția sintactică a

complementului posesiv care nu este atribuită de verb, ci este rezultatul amalgamării grupului verbal ”cu un grup nominal”. Rezultatul acestei amalgamări este reorganizarea sintactică a grupului: adj. posesiv (sau pronumele în genitiv)devenit clitic pronominal de dativ ”iese de sub dominația numelui și se atașează verbului”(GALR 2005: 442).A se compara:

Admir trandafirii *ei*[atribut pronominal genitival]. cu *îi* [complement posesiv] admir trandafirii.

Ideea de posesie identificabilă în relația dintre cliticul de dativ (subordonat verbului)și nominalul de sub dominația căruia a ieșit, se exprimă prin intermediul verbului. Pronumele în cazul dativ își păstrează rolul semantic de Posesor. Complementul indirect dublu exprimat stabilește ”relații de coreferențialitate la distanță numai cu pronumele nonclitic în dativ sau cu nominalul în dativ” este de părere Marina Rădulescu Sala (ibid.):

I[complement indirect] -am dat o idee *lui Petrescu*[complement indirect]

Spre deosebire de complementul indirect, complementul posesiv stabilește o relație de dublă subordonare: sintactică – față de verb și semantică – față de substantivul coocurent din structura ternară în care intră.

4. Regentul sintactic vs semantic al complementului posesiv

Regentul complementului posesiv nu conține la nivelul structurii sintactice, verbe care pot primi dativul cu funcție sintactică de complement indirect. a. Regentul verbal este întotdeauna un verb recategorizat cu ajutorul căruia complementul de posesie stabilește o relație de posesie, de apartenență. A se vedea exemplele:

Îi[complement posesiv]curge vopseaua. [VERB+SUBIECT+COMPLEMENT POSESIV]

Își [complement posesiv] vopsește gardul. [VERB+SUBIECT+ COMPLEMENT DIRECT + COMPLEMENT POSESIV]

Îți [complement posesiv] vezi de casă. [VERB+SUBIECT+ COMPLEMENT PREPOZIȚIONAL+ COMPLEMENT POSESIV]

b. Regentul complementului posesiv poate fi – așa cum se deduce din exemplele date, un verb bivalent (format prin recategorizare), trivalent (format prin recategorizare) sau tetravalent (format prin recategorizare). Verbul regent poate primi un complement posesiv fie că este la un mod personal, fie că este la unul din modurile nepersonale- infinitiv sau gerunziu:

Își țin ideile bine protejate.(modul indicativ)

Și-au întâmpinat prietenii. (modul indicativ)

Toți au dorit *să-și întărească* pozițiile. (modul conjunctiv)

Nu este rău *în a-ți spune* părerea. (modul infinitiv)

Auzindu-ți sfatul am plecat mulțumit.(modul gerunziu)

Raportat la substantivul implicat în relația de posesie, complementul posesiv poate fi un component obligatoriu al grupului verbal: *Îmi/ îi/ ne/ vă țiuie urechile. Nu-și vede capul de treabă.* c. Dacă substantivul implicat în relația de posesie nu are trăsătura semantică intrinsecă [+ Obiect posedat], se consideră că orice realizare a complementului posesiv este facultativă la nivelul grupului verbal. A se compara:

Vecina își [complement posesiv] udă florile. cu Vecina udă florile [FĂRĂ complement posesiv]. Ultimul enunț fără complement posesiv este admis ca fiind corect gramatical. Substantivul implicat în în relația de posesie este puternic marcat prin mărci de individualizare, așa cum a arătat Dumitru Irimia, excepție făcând complementul prepozițional, în cazul căruia determinarea este blocată de prepoziție.

Dintre interjecții, *uite* și *iată* pot fi elemente regente ale complementului posesiv. Raportul de posesie se stabilește cu un substantiv cu funcție sintactică de complement direct: *Uite-ți volumul! Iată-ne sala de curs!*

Dintre clasele de substituție a complementului posesiv sunt menționate în gramatici: substantivul (sau un substitut al acestuia) în dativ, dublat de un clitic personal, cliticele de dativ ale pronumelui reflexiv:

Au prins să-și adune frunzele de prin curte./ *Îți* judecă arta cu multă detașare.

O altă clasă de pronume cu funcția de complement posesiv este aceea a pronumelor personale în dativ:

Vorba i s-a asprit./ Se grăbeau să *ne* plimbe copiii.

Pronumele relativ anaforic în dativ, dublat de clitic de pronume personal apare în propoziții atributive:

”Era o studentă silitoare, cu maniere elegante, *căreia nu-i stă mintea o clipă.* ...”

Avea printre angajați o doctoriță *căreia i se vedeau mâinile fine*...

Numeroase sunt enunțurile în care complementul posesiv este dublu exprimat printr-un substantiv în dativ și un clitic personal în dativ:

Omului i-au ars palmele..../Fraților noștri le-au plecat nașii....

Complementul posesiv nu trebuie confundat cu alte părți de propoziție, dintre care atributul pronominal în genitiv (*Înțeleg bucuria lor.*), atributul exprimat prin clitic (*dativul adnominal*) ca în structurile: *tinerețea-i trecută, frumoasa-i privire!*

Concluzii

În concluzia cercetării noastre se cuvine să menționăm faptul că polemica pe tema apartenenței dativului posesiv la grupul verbal sau la grupul nominal nu este pe punctul de a fi

încheiată, unii gramaticieni contemporani considerând că formele neaccentuate de dativ ale pronumelui personal și reflexiv trebuie considerate ”determinanți pronominali ai substantivului” (Al. Metea 2010: 200) având funcția sintactică de ”atribut pronominal anticipat”(idem).Unul dintre argumentele aduse de profesorul Al. Metea este că echivalentul complementului posesiv este o propoziție atributivă, așezată după regentul substantival, nu o propoziție completivă. Dacă în viitorul istoriei gramaticii, conceptul va fi susținut, îmbunătățit, revizuit etc, aceasta reprezintă o problemă de perspectivă a lingvisticii românești. În acest moment, autorii GALR (2005) au reușit ca după mai bine de trei decenii de cercetări să demonteze o teorie, să propună o alternativă – un demers novator atât pentru vorbitorii de limba română cât și pentru alolingvi. Complementul posesiv este unul dintre tipurile noi de complemente ale limbii române și nu există în sintaxa limbii maghiare.

Bibliografie

a. volume colective

- ***GA 1966 - *Gramatica limbii române, II*, ediția a II-a revizuită și adăugită. Tiraj nou, Editura Academiei, București, 1966.
- ***GALR 2005, 2008 - *Gramatica limbii române, I, Cuvântul, II, Enunțul*, Editura Academiei Române, București, 2005 (Tiraj nou, revizuit, 2008)
- ***GLMC 2015 - *Gramatica limbii maghiare contemporane*, Linghea, Timișoara.
- *** Stanciu 2013: Nicolae Stanciu, *Some notes on pronominal clitics in Romanian and Slovenian*, in Ofelia Ichim (eds), *Cultură și identitate românească. Tendințe actuale și reflectarea lor în diaspora*, Editura Universității Alexandru Ioan Cuza, Iași

b. volume de autor

- Asan F.1957: F. Asan, *Atributul pronominal în dativ*, în *Studii de gramatică*, vol. II, București, 1957.
- Bujor & Chiriac: 1958: I. I. Bujor, Fr. Chiriac, *Gramatica limbii latine*, Editura Științifică, București, 1958.
- Graur 1973: Al. Graur, *Gramatica azi*, Editura Academiei, București, 1973.
- Irimia 2000: D. Irimia, *Gramatica limbii române*, Polirom, Iași 2000.
- Manoliu-Manea 1980: Maria Manoliu Manea, *Pragmatics of Romance possessives: Romanian as an affectively marked language*, Southeastern Europe/ L'Europe du sud-est, 7, 1.

The Possessive Dative and the Possessive Object in the Romanian Language

Doina Butiurca

Summary

The assertion from which we start our study is that, unlike traditional grammar, where the un-stressed forms of the personal and reflexive pronoun in the dative case have an ambiguous syntactic status, GALR (2005) carries out, with the necessary arguments, the necessary changes. The role of the dative possessive in expressing possession, the questioning of the syntactic function of the possessive dative, the status of the syntactic vs. semantic regent of the possessive object are only some of the research objectives. The descriptive-linguistic and contrastive methods are two of the methods used in the analysis. One of the findings of the study is that the authors of GALR (2005) succeed after more than three decades of research to dismantle a theory, to propose an alternative - an innovative approach both for Romanian speakers and for those who do not speak Romanian.

Keywords: possessive dative; personal pronoun; reflexive; regent; possessive object

EXEMPLE DE TERMINOLOGIA CASEI ÎN UNELE SATE ROMÂNEȘTI DIN BANATUL SÂRBESC

Rodica URSULESCU-MILIČIĆ

Ivana IVANIĆ

Universitatea din Novi Sad, Facultatea de Filosofie,
Departamentul de Limba și Literatura Română

Rezumat

Scopul acestei lucrări este de a prezenta terminologia articolelor de casă și de uz casnic în cinci localități din Banatul sârbesc locuite de români: Ecica, Iancaid, Coștei, Voivodinți și Straja. Sunt alese aceste localități deoarece aparțin unor arii geografice diferite (Banat de mijloc și de Sud), iar locuitorii lor sunt de proveniență din Banat, Oltenia, Transilvania – vorbesc diferite subdialecte ale limbii române. Sunt prezentate diferite domenii lexicale din această zonă, precum și denumirea tipurilor de case, termeni referitori la construcția și decorarea casei, camerele din casă, mobilierul etc. Chestionarul utilizat în lucrare modelul conceput de Gordana Vuković în volumul Terminologia casei și a mobilierului din Voivodina.

Cuvinte cheie: terminologie, Banatul sârbesc, subdialecte, chestionar, case

În Banatul sârbesc, respectiv în Voivodina români au venit din trei părți ale României de azi, unele din ele aparținând atunci Imperiului Austro-Ungar. Despre venirea și stabilirea lor au scris și articole mai mulți autori de la noi. Localitățile în care s-au colonizat români, pot fi împărțite în trei grupuri. Trebuie menționat că unele localități au existat deja. Primul grup despre care există dovezi că ar fi cele mai vechi așezări românești din partea sârbească a Banatului sunt numite sate *de la codru*. Este vorba despre Marcovăț, Srediștea Mică, Coștei, Voivodinț, Sălcița, Iablanca și Mesici. Tot din acest grup ar putea face parte și satele aflate în câmpie – Jamu Mic, Vlaicovăț și Râtișor, la fel și Grebenațul, care se află la marginea Dunelor Deliblații.

Al doilea grup este format din *satele de pustă*, în care trăiesc românii veniți din Banatul românesc: Alibunar, Seleuș, Barițe (Sân-Ianăș), Nicolinț, Vladimirovaț (Petrovasâla), Uzdin, Ecica, Sutiesca (Sărcia) și Toracu-Mare, la fel și satele din partea cea mai sudică a Banatului – Doloave, Maramorac și Deliblata.

În grupul al treilea s-au stabilit românii veniți din Ardeal, și anume la Iancov Most (Iancaid)¹, Clec, Ovcea, Glogoni, Iabuca, iar într-un număr mai mic în Satu Nou, Ecica, Seleuș, Alibunar și Locve (Sân-Mihai).

¹ În cartea sa *Rumuni u Banatu*, Mirjana Maluckov spune că în literatura de dată mai recentă în grupul în care se află locuitorii din Toracu-Mic, Iancaid și Ovcea sunt veniți din Crișana, în timp ce în trecut ei erau considerați drept ardeleni.

Când se vorbește de românii din Serbia, de cele mai multe ori se face implicit referire doar la comunitatea românească din partea de vest a Banatului istoric, cunoscut după primul război mondial și ca Banatul sârbesc. Puțini sunt cei care știu că, pe teritoriul Serbiei, românii din Banatul sârbesc nu sunt singura comunitate de vorbitori nativi de limba română. În Serbia mai există încă două comunități istorice a căror limbă maternă este limba română: românii timoceni și băieșii sau rudarii. Membrii acestor trei comunități sunt, în general, bilingvi, vorbind atât limba română, cât și limba sârbă. Există și excepții, în generațiile foarte tinere sau foarte bătrâne: în satele izolate se pot întâlni persoane la o vârstă înaintată care nu știu limba sârbă, în timp ce există tineri din localități cu populație românească care nu vorbesc limba română. De asemenea, folosirea intensivă a limbii de stat nu a rămas fără urme. Pe lângă împrumuturile masive, dintre care unele afectează chiar fondul lexical de bază, numeroase sunt neologismele din sârbă care colorează în mod specific aceste graiuri și contribuie la îmbogățirea continuă a vocabularului. Dintre cele trei comunități, doar românii din Banatul sârbesc, pe lângă dialectul local, vorbesc și limba română literară, pe care o învață la școală, aceasta fiind singura comunitate românofonă de pe teritoriul Serbiei care are acces la educație și serviciu religios în limba maternă.

Mult timp graiurile românești din Banatul sârbesc au rămas în afara cercetărilor dialectologilor. Primul cercetător care în drumul său prin ținuturile românești a poposit și în localitățile noastre este Gustav Weigand, profesor la Seminarul de Limba Română de pe lângă Universitatea din Leipsig. În perindările sale prin Banat, Gustav Weigand a vizitat în jur de 60 de localități, printre care și trei localități care azi se găsesc în Banatul sârbesc, și anume Coștei, Alibunar și Vladimirovaț, în care savantul german a efectuat anchete în urmă cu mai bine de o sută de ani (Iovanovici 1997: 260)

Chestionarul folosit de Gustav Weigand a fost alcătuit din 103 cuvinte-tip, iar materialul cules pe teren a servit ilustrului savant pentru elaborarea unui atlas lingvistic intitulat *Linguistischer Atlas des dacorumanischen Sprachgebietes*, editat la Leipsig între anii 1898 și 1909². În anul 1908, în *Convorbiri literare*, apare studiul *Despre dialectele românești* care reprezintă o sinteză a materialului cules pe teren, în care Weigand face o repartizare teritorială a unităților dialectale ale limbii române, distingând trei unități: muntean, modovean și bănățean, ceea ce indică asupra faptului că savantul german a fost conștient de particularitățile specifice ale graiurilor vorbite în Banat, în raport cu celelalte graiuri românești. Efectuând cercetări pe teren, Gustav Weigand a avut prilejul să stea de vorbă cu oamenii, să le cunoască limba, obiceiurile, modul de viață și tradiția populară (Iovanovici 1997: 260).

Primul studiu de ansamblu consacrat graiurilor românești vorbite în localitățile de la noi este studiul profesorului dr Radu Flora *Rumunski banatski govori u svetlu lingvisticke geografije*³ dotat cu o anexă în care au fost publicate 44 de hărți lingvistice. Acest studiu apare ca rezultat al

² Înainte de apariția acestui atlas, Weigand tipărește și o serie de lucrări în care comentează materialul cules pe teren, dintre care remarcăm lucrarea *Der Banater Dialekt*, tipărit tot la Leipsig.

³ Pe lângă acest studiu Radu Flora a mai scris și *Dijalektološki profil rumunskih banatskih govora sa vršačkog područja*, lucrare editată la Matica srpska din Novi Sad, în care în cele 170 de pagini dovedește continuitatea vorbirii graiurilor bănățene pe meleagurile din jurul orașului Vârșeț din Banatul Sârbesc.

muncii pe care Radu Flora a depus-o timp de câțiva ani la colectarea, sistematizarea și analiza materialului lingvistic de pe arealul Banatului sârbesc. Flora a cercetat aceste graiuri efectuând o serie de anchete lingvistice, între anii 1951 și 1957, în cadrul cărora a folosit chestionare lexicale și fonetico-morfologice, culegând în același timp și material onomastic, folcloric, de multe ori în vesuri (Flora 1971: 11-15). Intenția autorului era, ca pe lângă studiul menționat să alcătuiască un atlas lingvistic al acestor graiuri, care, din păcate a rămas în manuscris. Importanța acestei activități constă în primul rând în faptul că Radu Flora a scos din anonimat graiurile românești din Banatul sârbesc, care prin autenticitate și conservarea unor trăsături arhaice reprezintă un adevărat tezaur atât pentru dialectologi, cât și pentru toți lingviștii care sunt preocupați de cercetarea limbii române din aspect diacronic. Poziția periferică a acestor graiuri a determinat păstrarea unor particularități arhaice dispărute în alte subdialecte și reprezintă o bază bună pentru lingviștii care se ocupă de evoluția limbii române (Savić 2012: 371).

Radu Flora constată că pe lângă graiuri de tip bănățean, în acest spațiu lingvistic se vorbesc și graiuri de tip ardelenesc și oltenesc. Bineînțeles, graiurile de tip bănățean predomină.

Radu Flora în lucrarea sa adaugă și o serie întreagă de lexeme specifice graiurilor de acest tip, cât și inovații lexicale de origine sârbă, apărute ca rezultat al interferențelor lingvistice sârbo-române.

În acest sens, Radu Flora pune bazele cercetărilor dialectale ale graiurilor bănățene subliniind mai ales în lexic conservativismul de care dau dovadă graiurile românești din Banatul sârbesc, chiar și în comparație cu graiurile de același tip, vorbite în Banatul românesc, în care semnalează influența tot mai puternică a limbii române literare.

Un alt studiu consacrat acestui domeniu de cercetare este lucrarea Romanței Iovanovici intitulată *Graiurile oltenești din Banatul de Sud*, apărută în anul 2006. În acest studiu autoarea a încercat să scoată în evidență particularitățile graiurilor caracterizate ca oltenești și să marcheze opoziția dintre aceste graiuri și graiurile bănățene. S-a atras atenția asupra unor particularități care vorbesc despre nivelul evolutiv al graiurilor din zonele lingvistice izolate, fapt de importanță majoră pentru cercetarea evoluției limbii vorbite de românii din Banat.

Pe lângă aceste studii în formă de carte, există și multe lucrări apărute în acte ale simpozioanelor, conferințelor, în reviste, ale diferiților autori care pe parcursul anilor s-au ocupat de limba română vorbită în Voivodina.

Cele mai noi cercetări lingvistice întreprinse în Banatul sârbesc urmează două direcții principale: prima se mulează pe postulatele etnolingvisticii și antropologiei lingvistice, încercând să compare izoglosele și izodoxele care aparțin culturii spirituale tradiționale românești⁴, iar cea de-a doua continuă tradiția dialectologică inițiată de Radu Flora și în același timp, propune o nouă direcție de cercetare, sociolingvistică⁵, românii de pe aceste meleaguri încă nebeneficiind de un

⁴ Rezultatele acestei prime direcții de cercetare au fost publicate în volumul de studii Torac. Metodologia cercetării pe teren, apărut în 2006 la Novi Sad (Sorescu Marinkovic 2006). Pentru detalii privind metodologia cercetării etnolingvistice și antropologice la românii din Banatul sârbesc vezi Sikimic 2006 și Hedeșan 2006.

⁵ Ne referim la cercetările în câteva sate din Banatul sârbesc, conduse de Maria Marin, efectuate cu un grup de lingviști a Institutului de Lingvistică Iorgu Iordan – Al. Rosetti din București, în septembrie 2007.

dicționar sau glosar dialectal complet, nici de un atlas lingvistic care să cartografieze acest teritoriu de o importanță deosebită din punctul de vedere al istoriei limbii române și dialectologiei.

Ca urmare a acestor cercetări vine și cercetarea noastră privind terminologia casei și obiectelor casnice în satele românești din Banatul sârbesc.

Dintre capitolele consacrate studiului vieții materiale a unui popor, cele mai de seamă le formează, fără îndoială, studiul așezărilor și al casei și este în strânsă legătură cu problema originii neamului și al continuității sale pe aceste plaiuri. Fiecare casă țărănească este un mic muzeu popular, în care fiecare obiect, ca și fiecare numire a lui, prezintă mărturiile din evoluția vieții și civilizației neamului nostru.

În ultimi ani suntem martorii unor schimbări radicale a modului de viață, nu numai în mediul urban, ci și în cel rural. Produsele industriale cuceresc aproape toate spațiile și înlătură produsele confecționate în casă și pe cele meșteșugărești, iar mijloacele de comunicație apropiie și satele cele mai îndepărtate de centrele culturale. Din cauza aceasta putem observa unele schimbări însemnate ale felului de trai, care cu timpul schimbă natura obiectelor de cultură materială, precum și termenii care le determină. Modul nou de construire a caselor încet, dar sigur, șterge limitele dintre mediul rural și cel urban. Aparatele moderne de uz casnic în gospodăriile țărănești înlocuiesc unele obiecte vechi, iar odată cu aceste obiecte dispăre și numele lor. Deci, se poate constata păstrarea din ce în ce mai restrânsă a vechilor case tipice țărănești, precum și a obiectelor pe care le găsim în aceste case. Se construiesc case moderne, se lucrează cu mașini și unelte agricole de performanță, iar multe dintre obiectele cele vechi, pe care le-au folosit strămoșii noștri au rămas doar în amintiri, pe unele fotografii îngălbenite sau pline de praf în podurile unor case.

În Voivodina, în general, a fost necesară îndeșarea gospodăriilor în spațiu restrâns, cu ieșire la stradă, iar în spate cu o curte economică și ieșire în ogor. Casele vechi aveau în mijloc bucătăria, cu vatră semideschisă și hornul. Alăturate bucătăriei sunt una sau două camere. Încăperile sunt legate printr-o prispă care se întinde de la un capăt la altul, pe toată lungimea casei. În prispă se putea intra direct din stradă printr-o ușă. În casă nu era toaletă. În Voivodina cel mai accesibil material de construcție era pământul. De aceea pereții, cel mai adesea, erau din pământ amestecat cu paie, semiuscat și bătut între două scânduri în mai multe straturi. Acoperișul era făcut din materialul cel mai accesibil – trestia din mlaștină. Fațadele erau văruiți în fiecare an, chiar și în culori vii (Godea 2013: 38)

Când este vorba de casele românilor din Banatul sârbesc, ele în mod tradițional erau construite diferit, și anume din lemn, din pământ bătut, din chirpici, și mai târziu din cărămidă. În Banat românul „își construiește singur casa. Aceasta e zidită cel mai adesea din pământ bătătorit ori din împletitură de nuiele sau din bușteni așezați unii peste alții și acoperită cu stuf. La construcție nu se folosește nici o bucată de fier. Tocul ușilor e făcut din salcie ori dintr-un alt lemn, iar încuieturile sunt niște zăvoare de lemn, care se deschid de multe ori numai printrun artificiu. De sticlă nu e nevoie, geamurile fiind din hârtie, de obicei doi ocheti mici prin care pătrunde lumina.

Casa întreagă constă dintr-o cămăruță și o bucătărioară. În cămăruță atârna de obicei o gravură de slabă calitate înfățișând un sfânt...”(Ehrler 1982: 49-50).⁶

Tocmai din această cauză, în ultimul timp ne preocupă cercetarea terminologiei casei și obiectelor casnice în satele românești de la noi, din Banatul sârbesc. Am considerat că neapărat trebuie notați acești termeni legați de gospodăriile țărănești, adică totul ce ține de casă și obiectele pe care le aflăm în ea. Lexicul din acest domeniu nu se poate considera unul restrâns, specializat, din cauză că aparține vieții de fiecare zi.

În această lucrare vor fi prezentate exemple din materialul adunat în trei sate din jurul Vârșetului, și anume Voivodinț, Coștei și Straja, precum și din două sate a Banatului central, Ecica și Iancov Most (Iancaid).

Termenii prezentați în lucrare au fost adunați de la informatori mai în vârstă, după un chestionar alcătuit după modelul chestionarului folosit de către Gordana Vukovic, pentru lucrarea sa *Terminologia casei și obiectelor casnice în satele sârbești din Voivodina*.

În chestionar sunt cuprinși termenii referitori la casă, denumirile părților ale casei, încăperilor, mobilierului, vaselor și uneltelor, obiectelor pentru adăpostirea animalelor etc.

Având în vedere faptul că este vorba despre bănățeni, olteni și ardeleni, particularitățile fonetice întâlnite în aceste graiuri sunt în opoziție. Bineînțeles că aceste aceste particularități fonetice specifice uneori sunt unica diferență între termenii întâlniți, iar lexicul este același. Însă, de data aceasta nu ne vom opri asupra particularităților fonetice, ci vom vorbi doar despre lexic.

Când este vorba de termenii referitori la felurile de case, zidurile casei, acoperiș, în general avem cuvinte aproape identice în toate satele. Așa avem denumirea pentru partea din față a casei – *fața cășii* sau *zâdu dâna față*, apoi pentru zidul din afara casei – *zâdu dă cătră drum* sau *zâdu dî la drum*. Colțul dinăuntru este *cot*, iar colțul dinafară este *colțul*. Casele vechi în toate satele sunt făcute *dân pământ*, *dă bârnă* (din lemn), *dă țâglă* (*arsă sau crudă*). Când vorbim de storurile de la ferestre, cele din lemn am întâlnit diferiți, la Coștei e *șolocat*, la Voivodinț *obloane*, la Straja sunt *roleturi*, la Ecica *șorlocaturi*, la Iancaid *roletnie*.

Dacă vorbim despre materialul și uneltele în legătură cu construirea și amenajarea casei în majoritatea cazurilor sunt termeni asemănători: amestecul pentru zidit este *imală*, vopselele sunt *fărburi*, unelte pentru baterea pământului este *maiul*, unealta pentru lipirea caselor este *mistria*.

Încăperile din casă sunt: camera pentru musafiri e *soba mare*, bucătăria – *cuină*, cămara – *șpaiz* sau *șpaiț*, coridorul e *conc* (la Voivodinț, Ecica, Iancaid și Straja), iar la Coștei este *târnaț*.

Mobila de cameră este următoarea: patul este *pat* în toate satele; salteaua – *struniaci* (umplut cu paie sau cucuruz) la Voivodinț și Coștei, la Ecica și Iancaid este *dricală*, iar la Straja e *slămeac*, banca sau scaunul lung – la Coștei e *scmanu al lung cu space*, la Voivodinț e *clupă*, la Straja *scamn lung*, la Ecica sunt *clupuri*, iar la Iancaid este *scamn d-ai lungi*; dulapul cu și fără sertare – *orman cu fioașe*, *cridenț* sau *credenț*, *șifonier*; sertarul la V. și C. e *sunduc*, iar la Straja e

⁶ Bineînțeles, această descriere se referă la casele foarte vechi, acum ele considerându-se aproape dispărute. În majoritatea satelor românești din Banatul sârbesc astăzi avem case noi, deseori cu două sau mai multe etaje. Dar, intenția noastră este ca aceste case vechi, terminologia legată de casă și obiectele casnice să fie notate și păstrate.

lăgiță. La Ecica e *lădiță*, iar la Iancaid e *lădiță* sau *fiocă*. Lada de zestre e *ormanu cu tri fioașe* sau *tri fiocuri*, iar noptiera este *natcasnie* (V) și *năcaslă* (S). La Ecica și Iancaid e *nătcasnie*.

Mașina de gătit: *șpoier* sau *șpoiort*, placa de sus este *tablă* (V și C), *plocie* (E și I) sau *taflă* (S), cercul din mijloc – *roțâli de la șpoier* (V și C) și *ringlă* (E, I, S), cuptorul la Coștei e *tobă*, la Voivodinț e *coptoriță*, la Ecica *coacnări*, la Iancaid e *dobă*, iar la Straja e *ladă*. Din mulțimea termenilor referitoare la vasele de gătit și toate acele obiecte pe care la întâlnim în bucătărie, de data aceasta enumerăm câteva: oala este *oală*, cratița e *ciganie* (C, E) sau *cigaie* (V), la Iancaid e *crăstolă*, precum și *cof de pământ pântru friptură* (S); capacul – *filgean* (V și C) și *fund* (S, la Ecica e *figeu*, iar la Iancaid *astupuș*; vase patruleter pentru fript – *san* (V și C) și *tavă pentru turce* (S), la Ecica e *cipsie*, iar la Iancaid *tipsie*.

Vasele de servit mâncarea: castronul, respectiv vasul mai adânc pentru supă – *blid* (C, E, I și V) și *strachină* (ge plec, ge pământ.. S); vasul de servit – *cinier* (C, E și V), sau *tinieri* (I), însă la Iancaid și pentru aceste vase de servit se folosește termenul *blid*. La Straja e *taier* (S); briceag – *chebă* (V și C), *brișcă* (E și I), *britvă* (S), iar vasele pentru condimente (solnicul) sunt *sălăriță* și *piperiță*.

Când este vorba despre vase și unelte pentru frământarea pâinii amintim câteva: vase pentru frământat - *șiuvanu dă pită* (V și C), *văiling* la Ecica și Iancaid, sau *căpistre ge lemn* (S), iar lemnul pentru întinderea aluatului la Voivodinț și Coștei este *sușitori* (V, C, E) *sucitori* (I), iar la Straja este *făcăleacie*. La întrebarea cum se numește coșul unde se punea pâinea coaptă, la Straja ne-au spus că nu s-a pus în coș ci *pă poliță*, iar la Voivodinț au spus că pita s-a pus *pră masă*, *s-o udat* și *s-o astrucat cu misărița*.

Dacă amintim vasele pentru apă din diferite materiale (pământ, sticlă, lemn, porțelan) termenii sunt aceeași: *cârceag*, *buri dă lemn*, *bălon*, *bocal*, iar lemnul pentru ducerea găleților la Voivodinț, Coștei, Ecica și Iancaid este *obraniță*, iar la Straja este *cumpăna*.

Vasele din care se bea sunt *par* sau *păhar*, sticla de rachiu e *uiagă* (C, V, E, I) sau *flașă* (S); vasul în care se ducea vinul sau țuica la nunți este *șitură împistrită cu iegiră* (la Coștei), *ciutura* la Straja, Ecica și Iancaid sau *șofiu* la Voivodinț care este mai mare decât ciutura.

Vase și obiecte pentru igiena personală: vas de spălat pe față și pentru spălarea picioarelor este *lăvor* (C, V, E, I) sau *căldare*, *albie de lemn* sau *lăvor* la Straja. Prosopul la Coștei și Voivodinț este *pișchiri*, la Ecica și Iancaid e *peșchiri*, pe când la Straja este *ștergari*. Când este vorba de spălarea vaselor, vasul pentru spălat e *văiling* sau *ciganie mai bătrână*, iar cârpa de spălat e *spălătoare*, (V, C), *cârpă dă blidie* (I), la Ecica *foștomoc* sau *văluș* (la Straja).

Mai amintim și denimirile lămpilor sau felinarelor: cu flacăra deschisă la Coștei e *finier*, la Voivodinț e *puric*, iar la Straja e *lampă cu petruloi*. La Ecica e *finier* sau *lamp*, iar la Iancaid e *lamp*. Lustra la Coștei este *pălălău dăn mijlocu sobii atârnat cu lanț*, la Voivodinț e *finier* sau *lampă*, iar la Straja e *fălinari* (în special pentru grajd) și *lampă* sau în ultima vreme *luster* (în cameră). *Luster* e la Ecica, iar la Iancaid e *luster*. La Straja se spune și a *aprinș lectrica în sobă*, de când există curent electric.

Obiectele pentru adăpostirea animalelor: obiecte pentru animalele mari (vacii) e *ștal* (V și C), *ștălog* (E și I) sau *grajgi* (S), pentru oi este *șupă* (C, E, I), *șură* (V), *sălaș* (S); pentru porci este *cocină* sau *coșină* în toate satele, iar pentru găini este *cocet* (C, V, E) sau *șupă dă găini* (S), iar la

Iancaid se spune *cocoșarnic* sau *piliciarnic*. La Ecica avem și *culcuș de ouat*. La Straja au menționat că găinile dormeau și în *lemn* sau în *pom*.

Spațiul dintre două rânduri de case se spune la Voivodinț și Coștei *între căși*, iar la Straja *la drum*, iar intersecțiile: la Coștei am primit răspunsul *în colț să taie drumurile*, iar la Voivodinț și Straja *la răscrucie* sau *la cioșc* (acesta din urmă menționat doar la Straja). La Ecica este *la crucitură*, iar la Iancaid e *la colț*.

Când este vorba despre unele obiecte din afara satului amintim *odaia*, *la vinie* sau *colibă*, sau *la pruni* (C), *odaie* și *colibă* la Voivodinț, Ecica și Iancaid sau *colibă pântru păcurari* și *sălașu unge se mulg oile* la Straja.

Dacă amintim etimologia cuvintelor amintite mai sus, putem constata că unii termeni, precum și în limba româna literară (bineînțelese cu particularități fonetice specifice graiurilor existente în aceste meleaguri) sunt de origine latină: *casa*, *masa*, *poarta*, *fereastra*, *scaunul*. În rest, o influență puternică este cea slavă, mai ales cea de limba sârbă, mai ales când vorbim de termeni mai recentți în limbă, pe care nu i-am amintit în această lucrare. Amintim doar câțiva, precum *zâd*, *maltăr*, *farbă*, *sobă*, *lopată*, *poliță*. O altă influență asupra terminologiei casei în satele românești este cea turcă: *orman*, *cilim*, *odaie*; apoi avem cea maghiară: *vălău*, *uiagă*, *păhar* și cea germană: *șupă*, *forme*, *șpoieri*, *piglais*.

În această lucrare am încercat pe scurt să prezentăm unii termeni din domeniul terminologiei casei și obiectelor casnice din cinci sate românești din Banatul sârbesc. Această mică contribuție prezintă o bază pentru cercetarea mai aprofundată a acestui domeniu interesant, în mai toate satele cu populație românească de pe aceste meleaguri.

Bibliografie

- Ehrler Johan Jakob (1982). *Banatul de la origini până acum* (1774), Editura Facla: Timișoara.
- Flora, Radu (1971). *Rumunski banatski govori u svetlu lingvističke geografije*, Monografije Filološkog fakulteta XXIV, Beograd.
- Godea, Ioan (2013). *Românii din Voivodina (Serbia), Însemnări etnologice privind habitatul și populația*, Editura Etnologică: București.
- Hedeșan, Otilia (2006). Exerciții de etnologie. După teren, *Torac. Metodologia cercetării de teren*, Editura Fundației – Novi Sad, Editura Libertatea – Panciova: 37-109.
- Iovanovici, Romanța (1997). Cercetarea graiurilor bănățene din Banatul iugoslav de-a lungul istoriei, *Actele Simpozionului Banatul iugoslav - trecut istoric și cultural*, Zavod za udžbenike i nastavna sredstva: Beograd.
- Iovanovici, Romanța (2014). Jumătate de secol de cercetări ale graiurilor românești din Banatul sârbesc, *Memorialul Radu Flora, Documente*, Editura S.R.L.: Vârșeț, Editura ICRV: Zrenianin.
- Iovanovici, Romanța (2012). Observații asupra unor particularități ale graiurilor oltenești din Banatul iugoslav, *Studii și cercetări, Banatul – trecut istoric și cultural (1996-2010), Colecție de comunicări*, Editura Fundației: Novi Sad.
- Maluckov, Mirjana (1985). *Rumuni u Banatu*, Vojvođanski muzej: Novi Sad.
- Măran, Mircea (2012). *Românii din Banatul Sârbesc în anii interbelici (1918-1941)*, Editura Argonaut: Cluj-Napoca.

- Măran, Mircea (2009). *Românii din Voivodina*, Editura ICRV: Zrenianin.
- Popi, Gligor (1993). *Românii din Banatul sârbesc în secolele XVII-XX. Pagini de istorie și cultură*, Editura Libertatea: Panciova.
- Popi, Gligor (1996). *Românii din Banatul Iugoslav între cele două războaie (1918-1941)*, Editura de Vest: Timișoara.
- Popi, Gligor (1998). *Românii din Banatul Sârbesc*, Editura Libertatea: Panciova.
- Savić, Momčilo (2012). Dialectul bănățean în comparație cu graiurile românești în Serbia, Studii și cercetări, *Banatul – trecut istoric și cultural (1996-2010)*, *Colecție de comunicări*, Editura Fundației: Novi Sad.
- Sikimić, Biljana (2006). De la Torac la Clec: Informație minimală de teren, *Torac. Metodologia cercetării de teren*, Editura Fundației – Novi Sad, Editura Libertatea – Panciova: 173-201.
- Sorescu-Marinković, Annemarie (2013), *Românii din Serbia, Românii de lângă noi*, Ministerul Afacerilor Externe, Departamentul Politici pentru Relația cu Românii de Pretutindeni – București: 133-161.
- Ursulesku-Miličić, Rodika (2012), Terminologia referitoare la gospodăriile țărănești din Ecica și Iancov Most/Terminologija iz oblasti seoskih domaćinstava Ečka i Jankov Most, *Studii și cercetări „Banatul – trecut istoric și cultural” (colecție de comunicări)/Studije i istraživanja „Banat – istorijska i kulturna prošlost” (kolekcija saopštenja)*, (376-382), Novi Sad, Editura Fundației, Biblioteca Cartea științifică, Colecția Simpozioane, Seria Documente.
- Ursulesku-Miličić, Rodika (2005), Terminologia casei în unele sate din jurul Vârșetului (Voivodinț, Coștei, Straja), *У Банат – историјска и културна прошлост*, Нови Сад, Editura Societății (Fundației) Române de Etnografie și Folclor din Voivodina, I, 174-178.

Examples of Terminology of Home and Household Items in some Romanian Villages in Serbian Banat

**Rodica Ursulescu-Miličić
Ivana Ivanić**

Summary

The aim of this paper is to present terminology of home and household items in five places from Serbian Banat, inhabited by Romanians from: Ečka, Jankov Most, Kuštilj, Vojvodinci and Straža. These points are chosen because they belong to different geographic areas (middle and southern Banat) and their inhabitants are people from Banat, Oltenia, Transylvania- they belong to different Romanian language *subdialects*. Different lexical fields from this area are presented and also types of houses, terms related to the construction and decoration of the house, rooms in the house, furniture, etc. Questionnaire used in the paper was designed using model of questionnaire by Gordana Vuković from the book *Terminology of houses and furniture in Vojvodina*.

Keywords: terminology, Serbian Banat, subdialects, questionnaire, houses

REALISM RURAL ÎN LITERATURA ROMÂNĂ ȘI ÎN LITERATURA MAGHIARĂ

Cristina-Edina Nagy

Technical University of Cluj-Napoca-CUNBM/
„Wesselényi” Ált.Iskola, Hodod

Motto

„ Adevărata forță a prieteniei constă tocmai în faptul că o literatură n-o sărăcește, ci o îmbogățește pe cealaltă, cunoașterea reciprocă nu șterge caracteristicile naționale, particularitățile, semnele individuale ale sufletului, ci le așează în lumina aprecierii comune.”

Această idee al lui Beke György în opera intitulată *Fără interpret*, are o bază puternică și reală care s-a format într-un timp îndelungat, studiind operele literare ale diferitelor națiuni. Omul nu trăiește izolat, fiind un element viu al societății în care își desfășoară activitatea, este mult mai valoros dacă folosește corect limba lui maternă, cunoaște literatura neamului său, dar este și mai bogat la suflet dacă apreciază și studiază creațiile altor popoare.

Și în zilele noastre putem participa la diferite activități multiculturale, care ne ajută să cunoaștem mai bine obiceiurile și tradițiile altora, să ne atașăm de ei cu mai multă înțelegere, prietenie și toleranță. Multiculturalismul este un discurs pentru o modernitate târzie, care prezintă, interpretează și reevaluează experiența socială a diversității și a diferențelor. Își propune ajutarea comunităților în susținerea culturilor diferite, pretinde respect și apreciere din partea grupurilor pentru alte culturi sociale, pretinde toleranța unei comunități față de cealaltă comunitate și, în același timp pretinde dreptul individului de a părăsi propriul grup cultural sau refuzul acestuia. Acest lucru este foarte important în secolul al XXI-lea. Dacă fiecare om s-ar orienta în această direcție, în lume ar exista mai puțină ură, răz bunare, terorism.

Literatura servește o cale bogată în acest sens, fiindcă studierea, traducerea și aprecierea scriitorilor și a poezilor ne ajută să descoperim farmecul altor culturi. Putem găsi în literatura universală numeroase exemple. Pornind de la ideea conexiunilor interculturale, punând accent pe relațiile româno-maghiare, am comparat realismul rural din literatura română cu cel din literatura maghiară, printr-un studiu de caz, în care am abordat opera lui Mihail Sadoveanu, *Baltagul*, și al lui Móricz Zsigmond, *Barbarii*. Cele două opere literare mai sus amintite sunt scrise în aceeași perioadă, existând o serie de asemănări și deosebiri între ele, pe care le vom urmări în cele ce urmează.

Baltagul a fost publicat pentru prima dată în 1930, nuvela lui Móricz Zsigmond a apărut în revista *Pesti Napló* un an mai târziu, în 1931. O altă analogie este faptul că subiectul este același: un cioban este ucis de către alți doi ciobani, care apoi îi fură oile. Nevasta ciobanului ucis pornește în căutarea soțului ei. Ucigașii sunt găsiți și pedepsiți. În ciuda acestor coincidențe, nu avem date despre faptul că ar fi existat vreo influență directă a celor doi scriitori unul asupra altuia: nici Móricz nu știa despre opera lui Sadoveanu și nici Sadoveanu de opera lui Móricz. Nu

am reușit să descoperim nici dacă Móricz ar fi cunoscut balada *Miorița*, deși la acea vreme existau mai multe traduceri în limba maghiară a baladei.

Asemănările sunt însă atât de puternice între cele două opere narrative, încât ne duc cu gândul la faptul că cei doi scriitori știau câte ceva despre intențiile celuilalt. Citind cele două texte avem impresia că ar fi vorba despre un duel beletristic. Analiza structurii spațio-temporale a operelor respective ne ajută să vedem mai bine deosebiriile dintre cele două culturi: maghiară și respectiv română. Identitatea unei culturi se reliefează mai bine din moment ce este comparată cu o altă cultură.

Elemente de roman polițist pot fi regăsite în ambele opere. La Sadoveanu evenimentele narate sunt anterioare actului narativ. Acțiunile legate de Nechifor Lipan: călătoria, drumul și uciderea lui, au avut loc deja. Vitoria parcurge, de fapt, drumul făcut de soțul ei: astfel, cele două nivele ale întâmplărilor se suprapun. Structura circulară a temporalității din roman este întărită și prin ultimele cuvinte ale Vitoriei, cu care se sfârșește romanul și care ne readuc la începutul cărții. Această structură temporală circulară este caracteristică romanului polițist: rezolvarea enigmei de către detectiv este posibilă în măsura în care el poate să reconstruiască, mai bine-zis să repovestească o întâmplare deja petrecută. Lumea romanului polițist este perfect încheată, perfect ordonată: în această lume deja constituită nu se schimbă nimic, totul se repetă. Cine știe să interpreteze semnele acestei lumi, semne care funcționează pe baza analogiei, știe să rezolve orice enigmă, pentru că în această lume nu se schimbă, nu se prefacă nimic. Crima, pentru moment, perturbă această ordine, dar echilibrul se restabilește.

La Sadoveanu descrierea crimei lipsește, dar Vitoria relatează prin reconstituire exact ceea ce s-a întâmplat, deși nu a fost martor ocular. Situația e asemănătoare în romanele polițiste, în care de obicei detectivul nu se află la locul crimei, dar din semnele lăsate de criminal construiește un model care ne relevă adevărul. Acest procedeu funcționează numai în cazul în care lumea este explicabilă, coerentă, unde fiecare semn este la locul lui, și are un sens bine stabilit.

În schimb, în opera lui Móricz ordinea lumii nu este perturbată de o crimă, pentru că în această lume nu există o parte a oamenilor. Chiar dispariția ciobanului se petrece fără urme: nu lasă niciun semn, spre deosebire de dispariția lui Nechifor Lipan, unde Vitoria tot timpul primește semne, pe care știe să le descifreze.

În nuvela lui Móricz, nevasta ciobanului Bodri cutreieră pustietatea nedumerită: nu pricepea nicicum pe unde își pierduse soțul. Această lume este o lume ostilă, fără semne destinate interpretării. Cadavrele celor doi ciobani uciși sunt descoperite întâmplător, nu în urma unei investigații bine puse la punct sau a unei cercetări precise, demne de un detectiv „à la” Sherlock Holmes, ca în cazul Vitoriei. Este grăitor în acest sens simbolismul onomastic la Sadoveanu, spre deosebire de lipsa aproape totală a numelor la Móricz: un singur personaj are nume, ciobanul Bodri. La Móricz nu găsim niciun element care ne-ar trimite spre romanul polițist. Linia temporală se derulează într-un ritm continuu ascendent (specific de fapt nuvelei) din punct de vedere logic și teleologic. Crearea și menținerea tensiunii sunt asigurate prin arta dozării, iar nu prin repovestirea și reconstruirea unor evenimente deja petrecute. Nevasta ciobanului Bodri nu urmează drumul soțului ei, pentru că acest drum nici nu a existat. Chiar la începutul nuvelei este prezentată, cu un naturalism izbitor, uciderea ciobanului, dar și pe a fiului său, ceea ce nu apare în opera sadoveniană.

Sadoveanu este nevoit să folosească narațiunea circulară pentru a rezolva o enigmă. În timpul lecturii tensiunea crește în cititor pentru că vrea să afle cum rezolvă enigma. Vitoria îl descoperă pe ucigaș și dovedește că supoziția sa este adevărată. La Móricz nu există enigmă. Cititorul chiar de la începutul nuvelei află cine este ucigașul, deoarece crima se derulează sub ochii lui. Astfel întrebarea principală a cititorului este: care va fi soarta ucigașului? La Sadoveanu, cititorul se interesează mai mult de soarta Vitoriei decât de soarta ucigașilor, pe care, de fapt, o știe: când vor fi găsiți, precis că vor fi pedepsiți tot cu moartea, fără iertare. Am putea spune că la Sadoveanu se întâmplă ceea ce ne așteptăm: orizontul nostru de așteptare nu este provocat. Însă la Móricz, pedepsirea ucigașului este momentul culminant al nuvelei, în care așteptările noastre sunt perturbate. Ucigașul primește pentru fapta sa douăzeci și cinci de lovituri cu biciul. Scena finală este de ordin primordial în interpretarea nuvelei: prin această perturbare a orizontului nostru de așteptare se deschid, de fapt, diferite posibilități de interpretare.

Pentru judecător, viața a doi ciobani (la Móricz și feciorul ciobanului - corespondentul lui Gheorghiuță - este ucis) are o valoare de douăzeci și cinci de lovituri. Asta înseamnă că judecătorii subapreciază total lumea păstorilor: pentru ei ciobanii sunt numai niște barbari. Lumea *judelui* simbolizează lumea civilizată a autorităților, pe când cea a ciobanilor, este o lume arhaică. La Móricz aceste două lumi sunt total separate: nu există posibilități de comunicare între ele. Judele nu este interesat în restabilirea ordinii perturbate de crima săvârșită, interesul lui fiind susținerea acestei lumi și menținerea ciobanilor într-o stare de barbarie. La Móricz nici universul ciobanilor nu este idealizat: cele două lumi sunt la fel de barbare. Motivul asasinării este absurd: o curea cu țință de alamă, dar lucru și mai absurd, când ciobanul Bodri și fiul său sunt uciși, cureaua este lăsată pe mormânt, deasupra celor două victime.

Cureaua, la fel ca baltagul în romanul lui Sadoveanu are un rol simbolic. La Sadoveanu baltagul este sfințit, ieșind astfel din lumea profană, căpătând o aură mitică și devenind mai mult unealta pedepsirii dumnezeiești, decât omenești. În plus, baltagul fiind un element al lumii mitice, ale cărei semne Vitoria știe să le descifreze, ajută și la descoperirea adevărului și la identificarea ucigașului.

Situația e asemănătoare, dar numai în parte, și în nuvela lui Móricz. Cureaua este în relație metonimică cu ciobanul Bodri. Acesta, văzând cureaua, mărturisește fapta săvârșită. În comportamentul laș și parșiv al ciobanului de pustă nu este nimic din măreția și demnitatea Vitoriei. Acesta este încă un argument în favoarea tezei că Móricz nu idilizează lumea ciobanilor.

În opera lui Móricz, cureaua devine și ea elementul lumii mitice, dar această lume nu are o valoare pozitivă. Este „rămășița animismului în sufletul țărănesc”- cum spunea un exeget al lui Móricz, Nagy Peter,¹ rămășița pe care Móricz o admiră, dar cu groază. În nuvelă, această lume critică nu este superioară lumii judeului de instrucție, cum se va întâmpla în cazul lui Sadoveanu. Legile, rânduielile lumii ciobanilor sunt considerate drept superstiții de către judele de instrucție, dar și de către narator, care subliniază, de fapt, înapoierea și barbaria acestui lumii. Atitudinea ambiguă a lui Móricz față de lumea barbară a ciobanilor ne arată că rânduielile mitice, superstițiile populare după care funcționează lumea ciobanilor sunt la fel de barbare ca și rânduielile puterii,

¹Kálmán Vargha, red.György Rónay, *De ce este frumos? Nuvele maghiare din secolul nostru în analize*, Ed. Gondolat, Budapesta, 1975, p.149-173.

reprezentate de către jude, care nu face nimic pentru desființarea barbariei, ba chiar acționează pentru menținerea ei.

Este demn de reținut că primul critic de seamă al nuvelei lui Móricz, un scriitor maghiar interbelic la fel de important ca el, Dezső Kosztolányi (1885-1936) n-a sesizat nimic din această critică socială prezentată latent în nuvela *Barbarii*. După părerea lui Kosztolányi, nuvela este o capodoperă de „l’art pour l’art”, fără „conținut de idei”, fără „sens simbolic”, fiindcă nuvela *Barbarii* „n-are scop sau mai bine zis scopul ei constă în ea însăși. Povestea peste care plutește indiferența înspăimântătoare a naturii, ne este înfățișată fără luări de poziție”². Nu știm din ce cauză Kosztolányi a învăluit această nuvelă a lui Móricz într-un pur estetism, dar dacă luăm în considerare geneza operei și mărturisirile lui Móricz referitoare la *Barbarii*, nu putem să nu ne gândim la faptul că, deși în mod indirect, scopul principal al nuvelei era chiar de critică socială.

În anul apariției nuvelei, a izbucnit un adevărat scandal în Ungaria când a ieșit la iveală că printre femeile din satul Nagyrév, lângă orașul Szolnok, a devenit o adevărată modă otrăvirea bărbaților bețivani sau a membrilor mai în vârstă ai familiei, care nu mai aduceau niciun folos. O moașă din Nagyreva descoperită că din hârtiile lipicioase, fabricate pentru a prinde muștele, se poate extrage arsenic, pe care îl vindea femeilor criminale. În timpul procesului au fost exhumate 164 de cadavre și s-a dovedit că fiecare conținea arsenic. Treptat, chestiunea a devenit din ce în ce mai incomodă pentru autoritățile care considerau că otrăvirile pot accentua imaginea negativă a Ungariei în stăinătate, astfel exhumările au fost oprite și procesul a fost repede încheiat. Moașa s-a sinucis, iar patru femei au fost condamnate la moarte, executate. Móricz a fost puternic impresionat de aceste asasinări, scriind mai multe schițe și reportaje în revistele literare și cotidienele vremii („Vest” și „Jurnalul Budapestan”) despre proces. În aceste scrieri ne surprinde durerea și disperarea: acum își dă seama că lumea de la țară, așa de mult iubită de el, nu este nicidecum o lume perfectă și ideală: din contră, este plină de crime oribile. Ba mai mult, cei care comit aceste crime nu sunt oameni decăzuți, ci exponenții speței maghiare, așa cum și Vitoria era exponentul păstorilor români în concepția lui Călinescu³: „Două femei stau în fața tribunalului. Una dintre ele și-ar fi ucis-o pe mamică-sa, pe soțul și pe iubitul ei. Cealaltă pe soțul ei și pe fiul său unic. Cercetez fața lor. Nu sunt lepădături. Sunt floarea și podoabe ale națiunii maghiare. Sunt două femei excepționale ale maghiarimii calviniste, care alcătuiesc miezul națiunii.”⁴ În aceste condiții, era imposibilă idealizarea vieții țărănești. Dar nici autoritățile nu sunt cruțate de Móricz: „Într-o astfel de stare ajunge satul maghiar, dacă își ia mâna de pe el statul și societatea. Într-o astfel de stare decăzută se prăbușește ungurul calvinist măreț, chiar datorită înțelepciunii și lucidității sale, dacă nu este cuprins de avântul înflăcărat al scopului național.”⁵

În cazul lui Sadoveanu s-a discutat mult dacă este vorba de un roman mitic în care lumea reprezentată ar fi lumea arhitipală și mitică a *Mioriței* (Călinescu) sau despre un roman anti-mioritic realist, în care este vorba mai degrabă de ascensiunea burgheziei, decât de transumanța milenară a păstorilor. Vitoria se autodefinește ca o personalitate aparținând lumii vechi,

²Dezső Kosztolányi, *Barbarii. Povestiri noi de Zsigmond Móricz*, Revista Vest, 1932, nr. 5.

³George Călinescu, *Istoria literaturii române de la origini până în prezent*, București, 1941, p. 559.

⁴Zsigmond Móricz, *Florile răului, vol. Reportaje*, Szepirodalmi Kiado, 1930, p. 5.

⁵*Sfârșirii din Tiszazug*, Rev. Vest, 1930, nr. 3 p. 332.

reprezentată prin comunitatea păstorilor de la munte. Însă această lume nu este considerată în roman nici de către narator, nici de către stăpânire (lumea cealaltă) ca barbară (cum este în nuvela lui Móricz), ba câteodată este chiar superioară lumii subprefectului. O diferență esențială între cele două opere constă în faptul că, la Sadoveanu, Vitoria este mai inteligentă decât subprefectul: ea este cea care reușește să rezolve enigma, pe când în nuvela *Barbarii* este nevoie de rafinamentul judeului de instrucție pentru a dezvălui adevărul.

În plus, chiar autoritățile sunt cu un pas înainte în cercetare. În schimb în nuvela maghiară, ciobanul cel roșcovan este deja arestat, atunci când soția ciobanului Bodri descoperă cadavrul. Însă la Sadoveanu se văd și semnele destrămării lumii vechi, a lumii familiare a Vitoriei, nu numai prin pseudorevolta Minodorei, dar și prin faptul că Nechifor a fost ucis, nu din cauze mitico-metafizice, ci datorită legii simple a capitalismului bazat pe acumulare și posesiune.

Am văzut, deci, că structura socială a lumii reprezentate în nuvela *Barbarii* este rigidă: aici nu există conviețuire, ci un separatism ferm. La Sadoveanu, subprefectul, corespondentul judeului de instrucție din nuvela *Barbarii*, nu stă deasupra lumii ciobanilor. Oierii munteni nu sunt considerați de către Sadoveanu drept barbari. Subprefectul participă la viața ciobanilor, relația cu Vitoria Lipan este cât se poate de armonioasă. Nevasta ciobanului Bodri nici nu participă la interogatoriul prin care judele de instrucție demonstrează culpabilitatea lui Bodri, pe când Vitoria, în mai multe scene remarcabile analizate minuțios de către Nicolae Manolescu, îl ajută pe subprefect în rezolvarea enigmei.⁶ Astfel, la Sadoveanu, se învelește într-o armonie socială, pe când la Móricz nu: simțim că această tensiune între cele două structuri sociale nu poate fi dizolvată numai printr-o tragedie, ci doar printr-o revoltă.

În literatură, de obicei se operează cu trei noțiuni de timp: timpul cosmic (atemporal), istoric și psihologic (existențial).⁷ *Baltagul* începe într-un timp trecut îndepărtat, chiar la facerea lumii: „Domnul Dumnezeu după ce a alcătuit lumea, a pus rânduială și sens fiecărui neam” (Sadoveanu 1957: 4). Povestea cu care începe romanul are caracterul timpului absolut care stând deasupra celorlaltor planuri temporale, ne sugerează că legile acestui trecut, ale acestei ordini existențiale funcționează și în prezent. Astfel, Vitoria nu va ajunge în conflict cu această ordine existențială dintre cele două tradiții literare. Atât în literatura maghiară cât și în cea română, din conflictul vechiului cu noul iau naștere niște personaje ciudate, bizare, niște lunatici, care nu-și găsesc locul în lumea romanului sau a nuvelei.⁸

În literatura maghiară însă, atitudinea naratorului față de aceste personaje este ambiguă, incertă: personajele respective nu sunt figuri simpatice, dimpotrivă, devin ironice, grotești și amuzante. Naratorul lui Móricz nu nutrește simpatie față de ciudățenia ciobanilor barbari, precum nici față de judele de instrucție, care nu face nimic în afară de aplicarea pedepsei de douzeci și cinci de bețe, pentru a schimba barbaria acestei lumi. În literatura română însă, naratorul se raportează la aceste personaje cu simpatie, ba chiar ciudățenia lor se învâluie într-un oarecare

⁶ Nicolae Manolescu, *Sadoveanu sau utopia cărții*, Ed. Minerva, București, 1993, p. 188-193.

⁷ Veronica Anton, *Expresii ale eternității și timpului la gânditorii presocratici*, București, 2013, teză de doctorat.

⁸ De exemplu: Elek Radnóthy este eroul principal a lui Móricz Gyulai (1826-1909) în: vol. *Ultimul proprietar al unui conac vechi*, Jenő Eduárd a lui Zsigmond Kemény în: vol. *Fantazmele de pe orizontul spiritului*.

mister: ele se află în posesia unor capacități supranaturale și astfel devin chiar personaje ale acestor lumi mitice.

La Sadoveanu avem de-a face cu un narator omniscient, care știe, de exemplu, ce gândește Vitoria sau ce a spus Nechifor Lipan înaintea morții sale, prin acces la rememorările Vitoriei naratorul vede tot, chiar știe mai mult decât personajele, deci avem de-a face cu o narațiune obiectivă.

Atitudinea narativă clasică este prezentă și la Móricz, istoria acțiunii este însă creată prin actul narării, prin actul enunțului. Evenimentele nu s-au petrecut cândva în trecut, cum este în cazul uciderii lui Nechifor Lipan, fapt care este caracteristic oricărui roman polițist. Móricz se îndepărtează deja de această tradiție. El ne prezintă direct asasinatul: naratorul este prezent la crimă, este martor ocular. Cititorul vede crima prin intermediul naratorului, astfel devine și el martor ocular, pe când la Sadoveanu, de fapt, nimeni n-a văzut crima, dar Vitoria știe, totuși, cum s-a întâmplat. Sadoveanu îi cruță pe cititori de prezentarea crimei, Móricz nu, el vrea să provoace un sentiment cititorului, care astfel nu poate să rămână într-o stare neutră: trebuie să ia o poziție față de ucigași. Trebuie să aibă o atitudine. Sadoveanu nu cere acest lucru de la cititori. Așa cum naratorul are o impasibilitate față de personaje, la fel va avea și cititorul. Móricz însă vrea să provoace cititorului reacții sentimentale. La Sadoveanu nu este vorba despre soarta indivizilor, a personajelor, ci despre soarta lumii chiar dacă ordinea acesteia este perturbată pentru un timp de uciderea lui Nechifor Lipan, ea se va restabili, până la urmă. Crima este prezentată tot atât de obiectiv, precum pedeapsa reprezentată de actul lui Gheorghiu prin care este ucis Calistrat Bogza.⁹ Naratorul la Móricz relatează doar ceea ce vede, din perspectiva martorului ocular.

Viziunea lui Móricz este o viziune scenică: evenimente se derulează în fața noastră ca într-o narațiune obiectivă. Naratorul se află la nivelul personajelor, este de același rang. Naratorul apare printre personaje, vede și știe doar atât cât vede și știe un personaj la un moment dat. Naratorul afirmă chiar că nici el nu știe mai precis cum se va derula mai departe acțiunea. În schimb, la Sadoveanu avem de-a face cu o viziune panoramică, adică evenimentele sunt cuprinse dintr-o singură privire, naratorul stă deasupra scenei, deasupra personajelor și vede tot, astfel vede și asistă simultan la mai multe evenimente petrecute în locuri și timpuri diferite: Vede și trecutul și prezentul, drumul lui Nechifor Lipan și al Vitoriei în termeni geometrici. Viziunea scenică la Móricz este întărită și de folosirea stilului indirect liber. Evenimentele nu apar povestite de narator, ci iau naștere pe baza dialogurilor dintre personaje.

Rolul enunțător al naratorului este cedat personajelor. Bineînțeles dialogul nu lipsește nici la Sadoveanu. Diferența dintre dialogurile sadoveniene și cele mórícziene constă în faptul că la Sadoveanu ele sunt întotdeauna semnalate gramatical, naratorul se înștiințează când relatează vorbele altor personaje, dar la Móricz câteodată nu știm cu precizie cine anume vorbește (naratorul sau vreun personaj). Dialogurile personajelor nu sunt semnalate gramatical și nu sunt motivate logic.

Pe baza diferențelor dintre cele două viziuni putem semnala și deosebirile referitoare la modalitatea narativă. Modalitatea narativă a unei opere constă în distanța dintre narator și

⁹ Levente Nagy, *Structura spațio-temporală a operelor Baltagul de Mihail Sadoveanu și Barbarii de Móricz Zsigmond*, în: *Podoby rumenske identity*, Ed. Libuse Valentova, Praga, 2009, p. 143.

scriitorul propriu-zis. Dacă această distanță este semnificativă, atunci relatările naratorului par incerte și astfel cititorul realizează mai greu identificarea personajelor.¹⁰ La Móricz distanța e așa de mare încât nici nu putem reconstrui atitudinea scriitorului. După lectura nuvelei, cititorul este nedumerit: nu se știe care este de fapt atitudinea naratorului, care sunt personajele care-i sunt sau nu simpatice.

Ideea paralelismului Mihail Sadoveanu – Móricz Zsigmond nu este nouă. Ea a mai fost enunțată sau măcar semnalată de Ion Chinezu, Corneliu Codarcea, Izsák József, Mircea Popa și alții. Aparținând aceleiași familii spirituale, a Scriitorilor Întemeietori de Literatură, atât viața, cât și opera celor doi prezintă asemănări și paralelisme cu atât mai interesante cu cât ele se datorează aproape în exclusivitate coincidenței, hazardului. Mihail Sadoveanu și Móricz Zsigmond au crescut și au creat aproximativ în aceeași epocă de uriașe convulsii sociale și schimbări culturale, au trăit amândoi experiența traumatizantă a Marelui Război, a crizei economice și a sărăciei care i-a urmat, au asistat amândoi la sfârșitul unei lumi și începutul alteia. Amândoi au prelucrat artistic aceste experiențe în scrieri de o tulburătoare frumusețe și amândoi mărturiseau că ei descriu doar ceea ce au trăit și au văzut. Putem vorbi de trei tipuri de paralelisme între cei doi scriitori: biografice, tematice și de orientare sau de viziune.

Cei doi reprezintă momente de referință în devenirea realismului european. Condițiile social-istorice, realitățile lumii și civilizației interbelice care au generat opera lor sau urmele lăsate din lectura marelui roman rus sau european pot explica doar parțial fenomenul corespondențelor.

Cred că Sadoveanu și Móricz aparțin aceleiași familii spirituale a cititorilor de literatură. Așa cum scrie Mircea Popa într-un studiu dedicat celor doi, aceștia sunt: „Scriitori ai pământului și ai oamenilor care au rădăcini adânci în solul național propriu, cei doi scriitori își dovedesc apartenența distinctă la o lume central-europeană sigură, în care dramele proprietății, procesul de ridicare a micii burghezii prin școală sau prin comerțul cu oi sau porci, și care pot reprezenta o cale de pătrundere într-o lume mai evoluată, sunt tot atâtea prilejuri de confruntări dramatice sau tragice”¹¹.

Bibliografie

- Anton, Veronica. 2013. *Expresii ale eternității și timpului la gânditorii presocratici*. București, teză de doctorat.
- Călinescu, G. 1941. *Istoria literaturii române de la origini până în prezent*. București.
- Kosztolányi, Dezső. 1932. Barbarii. Povestiri noi de Zsigmond Móricz. În *Revista Vest*, nr. 5.
- Manolescu, Nicolae. 1993. *Sadoveanu sau utopia cărții*. București: Ed. Minerva. Sforării din Tiszazug, *Rev. Vest*, 1930, nr. 3.
- Móricz, Zsigmond. 1930. *Florile răului*, vol. *Reportaje*. Szepirodalmi Kiado.
- Móricz, Zsigmond. , 1970. *Pasărea cerului*. București: Ed. Univers Traducere de Gelu Păteanu.

¹⁰ Levente Nagy, op. cit., p. 147.

¹¹ Mircea Popa, *Apropieri literare și culturale româno-maghiare*, Ed. Dacia, Cluj, 1998, p.111.

- Nagy, Levente. 2009. Structura spațio-temporală a operelor Baltagul de Mihail Sadoveanu și Barbarii de Móricz Zsigmond, In: *Podoby rumenske identity*. Praga: Ed. Libuse Valentova.
- Popa, Mircea. 1998. *Apropieri literare și culturale româno-maghiare*. Cluj: Ed. Dacia.
- Sadoveanu, Mihail. 1957. *Opere*, vol. 10. București: ESPLA.
- Vargha, Kálmán. 1975. *De ce este frumos? Nuvele maghiare din secolul nostru în analize*. Budapesta Ed. Gondolat. Red.György Rónay.

Rural Realism between Rumanian Literature and Hungarian Literature

Cristina-Edina Nagy

Summary

Between the literatures of two folks who lived together and next to each other developed naturally coherence and its stimulation creates the familiarization between the literatures of the two folks. All of this will lead to a regular literary relationship between them. In the Hungarian and Romanian bibliography the one can observe a parallel literary aspect which refers often to the cultural, historical and social background of the periods. The two literatures developed under similar historical and social circumstances and because of this they had given some very popular names for the future generation. For example: Eminesc -Petőfi-Madách; Goga-Ady-Emil Isac; Mihail Sadoveanu-Móricz Zsigmond. In my paper I have analyzed Sadoveanu's "Baltagul" in parallel with Móricz's "Barbárok" because there are several similarities between the two writings. Both of them belong to the beginning of the 20th century and they were one of the most essential figures of the European critical realism. This realism was affected by the culture of the Russian and Western novels. I have analyzed both masterpieces regarding to their themes and from structural aspect. I have also studied their backgrounds, the elements of detective novels, and the presentation of their worlds, the chronology, the narrative techniques and the sociological perspective. Both Sadoveanu and Móricz had described an archaic, rural world which characters are simple shepherd whose fate was dramatic and painful.

All of this proves that both Sadoveanu and Móricz belong to the same spiritual family of literary readers who can better understand the social and historical background of the interwar period. Their relationship shows us that although we belong to different nationalities we can found our similar way of thinking. They proved that we can live next to one another peacefully and also tp the fact we are all equals.

Miscellanea

STUDII CULTURALE ROMÂNEȘTI ÎN SLOVACIA

Daniela SITAR-TĂUT

Centrul Universitar Nord din Baia Mare
Universitatea Tehnică din Cluj-Napoca

Rezumat

Relațiile culturale dintre România și Slovacia sunt străvechi. Durează de circa o jumătate de secol. Gemenii lor pot fi situați către anul 1553, când umanistul Nicolae Olahus se stabilește la Trnava (1553-1567), unde inițiază un seminar iezuit și un colegiu care va deveni cheia de boltă a viitoarei universități Trnava (1635). Legăturile culturale au fost influențate mai întâi de contextul geopolitic și acesta este motivul pentru care receptarea culturii române în această zonă geografică va fi diferit, contaminată de relațiile politice între cele două țări. Obiectul acestui studiu este de a pune în evidență dinamica acestui proces, care reflectă, de-a lungul diferitelor percepții (culturale, naționale, literare, diplomatice, istorice, sociale, lingvistice, de traducție), aspectele și punctele de tangență ale istoriei comune, fenomenului literar și evenimentelor comune din cele două țări: Libuša Vajdova (Receptarea culturii române în Slovacia (1890-1990)), Jana Páleníková Romanul românesc interbelic (teorii și realitate) și Peter Kopecký (Din mozaicul relațiilor culturale româno-slovace în secolul al XX-lea).

Cuvinte-cheie: cultura română, româniști, Slovacia, receptare, relații

Introducere

Receptarea culturii române în Slovacia după căderea regimului comunist a fost modelată, în parte, de metamorfozele politice și sociale din ambele țări. Dacă în perioada de dinainte de 1989 pactul bipartit dintre cele două culturi aparținând lagărului socialist încuraja politica editorială de traducere reciprocă a autorilor din acest areal – și, deseori, în cazul României, a scriitorilor proletcultiști, a celor care au îmbrățișat, cameleonic, linia oficială –, după această dată, spectrul tălmăcirilor se diversifică, facilitând lectorilor accesul la un alt tip de literatură, până atunci ignorată sau chiar interzisă. Din păcate, căderea Cortinei de Fier a diminuat numărul traducerilor, editurile fiind mai mefiente în popularizarea literaturilor mici, est-europene și balcanice. Nici mediul recepțional nu se dovedește prea avid de cunoașterea altor fațete ale culturii române, exceptând tripticul, occidentalizat, M. Eliade-E. Ionesco-E. Cioran. Pe de altă parte, impactul tot mai pregnant al audiovizualului, în detrimentul culturii scrise, conduce spre agrearea altor forme de manifestare artistică cum ar fi teatrul sau cinematografia, ambele îmbrățișate de publicul recepțional slovac. *Festival Internațional de Teatru – Divadelna Nitra*, *Medzinárodný filmový festival Bratislava*, *Ziua limbilor europene*, *Colocviul Internațional Cum să scriem astăzi o istorie a literaturii române I și II* din anii 2012 și 2013, *Colocviul Internațional de Studii Românești din Cehia și Slovacia*, seria de conferințe inițiate de ICR Praga în colaborare cu Asociația de prietenie româno-slovacă pe tema demistificării istoriei oferă un spectru mai

amplu de receptare directă/imediată a culturii române. Esențială se vedește activitatea româniștilor slovaci care, indiferent de domeniul de propagare al culturii noastre folosit (traduceri, cursuri universitare, diplomație, recenzii, cronici, numere tematice alocate culturii române cum este, spre exemplu, *Revue svetovej literatúry* (*Revista pentru literatura universală*) nr. 1/2007)¹ funcționează ca ambasadori ai României în Slovacia. Limba română a fost prima limbă romanică studiată la Universitatea Comenius din Bratislava, la numai trei ani după înființarea acesteia, în 1919, la început sub forma unor cursuri facultative pentru studenții facultății și a conferințelor pe teme literare și culturale, coordonate de infatigabila profesoară Jindra Husková-Flajshansová, cea mai importantă exponentă a românisticii din Slovacia și cea care introdus studiul limbii și literaturii române la Universitatea Comenius încă din anul 1922. Din 1952 este înființat lectoratul de limba și literatura română din Slovacia, în cadrul Facultății de Filozofie de la Universitatea Comenius.

Scopul acestui comunicări este acela de a rezuma volumul *Receptarea culturii române în Slovacia după 1989*, editat în anul 2015, volum care sintetizează cercetările din perioada în care am funcționat ca lector de limba română (2010-2014) la Universitatea Comenius. Nu întâmplător am analizat atât trei studii de referință ale celor mai importanți româniști slovaci actuali, cât și opiniile lor referitoare la modul în care a fost sau este primită/ investigată cultura română în mediul recepțional slovac, printr-o suită de interviuri tipărite de-a lungul anilor și reluate ulterior în tomul, *Dialoguri bratislăvene*², realizat în colaborare cu studenții anului III ai secției de românistică.

1. Libuša Vajdová: *Vocația sintezei. De la Nicolaus Olahus la Mircea Eliade*

Rumunská literatúra v slovenskej kultúre (1890-1990) /Receptarea literaturii române în Slovacia între 1890 și 1990, studiul doamnei Libuša Vajdová, publicat în anul 2000 la Bratislava, constituie o lucrare de pionierat, fiind primul studiu sintetic ce valorifică procesul de difuzare/traducere/receptare a scriitorilor și oamenilor de cultură români în acest areal geografic. Cercetarea *Rumunská literatúra v slovenskej kultúre (1890-1990)* nu este una monocordă. Și nici încărcată de subiectivism național. Filtrează aspectele culturale, fără a le eluda pe cele politice sau sociale ce au condus la coagularea lor, ba, mai mult, vocația de comparatist a analistei se dezvăluie prin amplasarea acestora într-un context european. În anul 1991 publică, la Editura Minerva din București, un vast epistolar al doamnei cu Jindra Husková-Flajshansová, cea mai importantă exponentă a românisticii din Slovacia și cea care a introdus studiul limbii și literaturii române la Universitatea

¹ Editorea (L. Vajdová) și traducătoarele (Eva Kenderessy, Jana Páleníková, Libuša Vajdová) au realizat o creștomatie a literaturii române din obsedantul deceniu și de mai târziu, recrutând autori bine cotați la scara valorică postdecembristă – proza scurtă (Ana Blandiana – Plány minulosti - Proiecte de trecut, Mircea Nedelciu – Deň ako poviedka - O zi ca o proză scurtă, Partia z Taxi-Sauvage – Partida de „taxi-sauvage“), Mircea Cărtărescu – Nabokov v Brašove – Nabokov la Brașov, Mendebilul), poezie (Simona Popescu – Juventus a iné básne – Juventus și alte poezii, Mircea Dinescu – Smrť číta noviny - Moartea citește ziarul), dramaturgie (Valeriu Butulescu – Dočasná večnosť- Veșnicie provizorie) și eseuri (Gabriel Liiceanu – Tanec s knihou – Dans cu o carte, Roman-Horia Patapievici – Prvotné rozhodnutie – Decizia originală. Lapsus a koplus(us) podstaty – Lapsusul și colapsul esenței, Nenapodobiteľný život – Viața inimitabilă, Môj ľud a ja s ním – Poporul meu și cu mine).

² *Dialoguri bratislăvene*, volum colectiv, Daniela Sitar-Tăut, Romana Rýdza, Miroslav Uram, Michaela Ďuračková, Silvia Steinerová, Univerzita Komenského v Bratislave, 2014.

Comenius din Bratislava încă din anul 1992. Volumul *Jindra Husková-Flajshansová și corespondenții săi români* reunește scrisori primite de aceasta de la oameni de cultură precum Lucian Blaga, Iorgu Iordan, Emil Isac, Ion Minulescu, E. Lovinescu, Gib I. Mihăescu, Mihail Sadoveanu, G.M. Zamfirescu, Nicolae Iorga, selectate din Arhiva Națională de Literatură a orașului slovac Martin și de la Muzeul Literaturii Române din București.

1.1. Contacte culturale în secolele XVI-XX. Influența memorandiștilor

Receptarea literaturii române în Slovacia între 1890 și 1990, în pofida titlului care ar limita relațiile culturale dintre cele două țări la doar un secol, debutează cu un preambul ce semnalează permanența acestor contacte, ce dăinuie de aproape 500 de ani. Exegeta identifică germenii lor în preajma anului 1553, când umanistul Nicolaus Olahus, după invazia Ungariei de către turci, își abandonează vechea locație de la Orstrijom și se instalează mai spre nord, în orașul Trnava (1553-1567). Hiatusul de două secole va fi remediat ulterior, confluențele fiind de astă dată sociale și politice. Mișcarea memorandiștă și dorința de emancipare a celor două popoare de sub tutela Imperiului Habsburgic creează un liant între ele, consolidat de acțiunile revendicative comune, dar și de repercusiunile vindicative imperiale, vizibile prin procese intentate memorandiștilor insurgenți români, slovaci sau sârbi sau în încarcerarea acestora. Analista inventariază cu acribie, diacronic, amplificarea fenomenului de receptare a României. Se impunea astfel imaginea lui Gustáv Augustíny, corespondent a numeroase ziare românești centrale, animator politic, formator de opinie, dar și cel care, în 1885, printr-un triptic serial, *Micul Paris*, înfățișează lectorilor viața cotidiană bucureșteană în revista *Slovenské pohľady*, act revelator, dar și „o primă relatare completă sub aspect cultural, istoric și de civilizație în Slovacia”. (Vajdová, 2000: 316) Posibilitatea oferită elevilor slovaci de a urma cursuri la liceele germane sau românești din Transilvania intensifică apropierea dintre cele două țări, iar stagiul acestora la Sibiu sau Brașov se va dovedi benefic din punct de vedere cultural și politic. Aici se formează Ján Botto, poetul simbolist Ivan Krasko, traducător al lui Mihai Eminescu, precum și al mesianic-elegiacului Octavian Goga, dar și Milan Hodža. Istoricul literar realizează o taxonomie cronologică particularizantă în ceea ce privește difuzarea culturii române, adjuvant necesar ordonării investigației. Astfel, cinetica traducerilor este influențată inevitabil de cea a mișcărilor artistice, culturale sau sociale din această parte a Europei. Sintagma nu desemnează o nostalgie paseistă, impregnată subiectiv, ci un conglomerat de „informații, nu numai literare sau artistice, dar și despre societate, istorie, limbă, tehnică etc.” (ibidem: 317), ce vor acționa asupra traducerii vreunui scriitor sau a omiterii acestuia. Pentru a nuanța fluctuanța felului în care este întâmpinată o literatură străină și imaginile pe care și le înnădește aceasta în mediul slovac, la un moment dat, Libuša Vajdová subliniază: „Exagerând, în literatura slovacă conviețuiesc mai multe literaturi franceze, române, polone etc.” (ibidem: 318) Fenomenul popularizării unui autor/literaturi se datorează și criteriilor extraestetice sau mentalității vremii, contactelor lui/lor cu oameni din acest areal cultural. Spre deosebire de alte literaturi, cum e cea rusă, polonă sau franceză, în cazul celei române s-a evidențiat o cantitate mai scăzută de traduceri, o imunitate față de aceasta, în „cercurile muncitorești și periodicele lor, mediile accentuat naționaliste, dar și cele orientate spre literaturile apusene sau spre arta de avangardă”, sau o cunoaștere intelectualizată, pe filieră universitară. (ibidem: 318)

1.2. Perioada interbelică. Influențe. Contaminări

Cea de-a doua secțiune a studiului, *Receptarea literaturii române în Slovacia de la 1910 la 1949*, este defalcată în mai multe etape. Cea dintâi, *Perioada de la 1900 până la 1918*, este similară celei autohtone, prin reevaluări, tendințe sincroniste, disjuncția între orientările tradiționaliste și cele moderniste. Convergențele culturale au loc mai ales dinspre Transilvania, ca urmare a idealurilor naționale și sociale comune. Astfel, Octavian Goga beneficiază de o receptare laudativă generată și de aspecte biografice, cum ar fi disensiunile lui cu autoritățile maghiare. El este privit ca un model etic, îmbrățișat pentru militantismul lui și diagnosticat hiperbolic fie ca un june titan¹ (Vladimír Roy), fie ca un bard național, ce „exprimă toate dorurile și sentimentele unei națiuni oprimată, atât de înrudite cu a noastră”² (Milan Hodža).

Perioada interbelică, 1918-1939 este bine cunoscută exegetei care, în 1977, și-a susținut teza de doctorat cu titlul *Dinamica poeziei românești dintre cele două războaie mondiale*. Unificarea Cehiei cu Slovacia după Prima Conflagrație Mondială, crearea Miciei Antante, Unirea Românilor de la 1 Decembrie 1918 sunt evenimente politice ce influențează și amplifică atât apropierea culturale dintre cele două state, cât și traducerile scriitorilor români. Există o oarecare predilecție pentru proza scurtă, pentru autorii sămănătoriști și poporaniști, dar încep tot acum să fie valorificați pașoptiștii sau marii clasici. Prezența Jindrei Husková-Flajshansová, absolventă a Facultății de Filologie Clasică și Romanică a Universității Caroline din Praga, devine o constantă în peisajul revuistic sau editorial, ea fiind cea mai asiduă traducătoare a scriitorilor români, pe care-i prezintă prin volume tălmăcite în cehă și slovacă, dar și prin exegeze de sine stătătoare alocate liricii sau dramaturgiei, prefete sau antologii luxuriante în informații estetice, de istorie literară. În 1929, la Bratislava ia ființă Cercul Româno-Cehoslovac, o filială a Institutului Cehoslovaco-Român fondat la Praga în urmă cu doi ani, care devine un veritabil organ de propagandă culturală, ce facilitează popularizarea dramaturgilor români.

Perioada celui de-al Doilea Război Mondial. Sfârșitul anilor treizeci, prima jumătate a anilor patruzeci marchează o nouă etapă în istoria receptării, dar și tranziția înspre modernism. În plus, pentru prima dată, avem cărți distincte și nu doar apariții în periodice ale autorilor români. Volumul *Slovacii și românii*, din anul 1935, redactat de Milan Hodža și Jindra Husková relevă istoricul apropiierilor cultural-politice dintre două țări. Poetul simbolist Emil Boreslav Lukáč traduce romanul *Rusoica* al lui Gib I. Mihăescu, act de temeritate într-o cultură mai pudibondă, ce metamorfozează însă percepția publicului slovac asupra creațiilor românești. Cronicile sunt mai degrabă depreciative (I. Kusý: „n-a fost un roman deloc excepțional, nu e decât un surogat unei mode franțuzești cu tendințe aproape pomografice”)³, iar numele lui Gib I. Mihăescu apare mai mult ca un contraexemplu, ce va reliefa însă, prin opoziție, concizia și geometria epică rebreniană, mult mai apropiată de structura mentală a slovacilor. În perioada interbelică au acces la trei dintre creațiile prozatorului: *Ion* (*Ion*), *Răscoala* (*Povstanie*) și *Crăișorul Horia* (*Kráľovič*). Predilecția către arhetipal și valorificarea miturilor, tendințe prezente în epocă, fac ca *Baltagul* (*Horalka*) lui M. Sadoveanu să fie întâmpinat generos. Traducerile sunt facilitate de situația geopolitică de după 1939, când are loc dezmembrarea Cehoslovaciei. Slovacia și România se aliniază, conjunctural, axei ideologice, politice a Germaniei naziste, iar schimburile culturale se conturează tot mai pregnant.

1.3. Perioada postbelică. Politica traducerilor în blocul comunist. Receptarea literaturii române după 1989

Receptarea literaturii române de după 1949 va fi influențată de schimbările de regim din cele două țări. Asistăm la traducerea masivă a scriitorilor colaboraționiști, cum e Mihail Sadoveanu și-al său *Mitrea Cocor*, Z. Stancu – *Desculț* (*Som bosý*), A. G. Vaida – *Scânteii în beznă* (*Iskry v temne*), Gh. Cheta – *Echipa de noapte* (*Nočná smena*), opere de propagandă socialistă și, după 1953, T. Popovici – *Setea* (*Smäd*), M. Preda – *Moromeții*

(*Rodina Morometeovcov*). Deseori, traducătorul Libuša Vajdová vine în completarea exegetului și a teoreticianului literar. Analiza făcută tălmăcirilor este secundată de aserțiuni referitoare la orizontul de așteptare al epocii, care se pliază sau este retractil în validarea unui nume nou. Deși I. L. Caragiale este publicat încă din 1914, *O făclie de Paște* (*Veľkonočná svieca*), publicul slovac, la fel ca cel român, este intoxicat cu clișee critice care funcționează ca niște frâne ale acceptării. Stereotipiile conform cărora opera caragialiană e centrată exclusiv pe conceptul de mimesis, trenează, până acum câțiva ani, comprehensiunea și savurarea acestuia. Comediile, în schimb, sunt mai apropiate de mentalitatea localnicilor, a celor care au un complex, al reverenței, față de culturile majore, dar și mefiența în fața străinilor. I. Creangă, deși tradus atât cu povești, cât și cu *Amintiri-le din copilărie*, trece aproape neobservat, atât din pricina faptului că publicul nu a fost pregătit în prealabil asupra tematicii și elementelor lui novatoare, cât și ca urmare a transfigurării persuasive a umorului său și a dificultății re-scrierii, prin tălmăcire, a bagajului idiomatice.

Perioada anilor șaizeci (1961-1970) și cea ulterioară, 1970-1980, sunt luxuriante în reprezentări ale liricii militantiste ori experimentale, dar și în proze autentice sau contemporane – N. Labiș, E. Jebeleanu, A. E. Baconsky, Aron Cotruș, Nina Cassian, A. Andrițoiu, D. Deșliu, M. Beniuc, M. Sorescu, N. Stănescu, Camil Petrescu, D. R. Popescu, I. Băieșu, G. Bălăiță, Șt. Bănulescu, Mateiu I. Caragiale, Hortensia Papadat-Bengescu, Garabet Ibrăileanu, F. Neagu, E. Barbu, Al. Ivasiuc, S. Titel, F. Mugur, D. Flămând, M. Dinescu, I. Mălăncioiu, traducerile fiind influențate de politica vremii, de înghețul sau relativa relaxare ideologică din anii '70 a României. Reale succese reputează Marin Sorescu, cu volumul *Vibrácie* (selecție din volumele *Poeme, Moartea ceasului și Tinerețea lui Don Quijote*), respectiv Petru Popescu, cu romanul *Prins* (*V putách*), 1972, care rezona cu frământările populației de după traumaticul episod al Primăverii de la Praga.

Anii nouăzeci sunt mai pauperi în plan editorial. Avem o antologie de proză scurtă, editată în anul 1989, *Stratení v Balkánii* (*Pierduți în Balcania*), prefățată de Libuša Vajdová, care constituie, practic, un final de ciclu, deoarece traducerile din limba română suferă un veritabil colaps. Este recuperat, însă, pe scară largă, Mircea Eliade, fie în calitate de istoric al religiilor, fie ca prozator autenticist sau nuvelist fantastic: *Istoria credințelor și ideilor religioase* (*Dejiny náboženských presdáv a ideí*) – L. Vychovála și P. Solivajs, *Noaptea de Sânziene* (*Svätojánska noc*) – Jana Páleníková, *Maitreyi. Domnișoara Cristina* (*Maitreyi. Slečna Kristina*) – H. Bunčáková și L. Vychovála. Referindu-se la acest aspect cercetătoarea evidențiază faptul că în perioada comunistă aproape nimeni nu știa că Mircea Eliade, Eugène Ionesco sau Emil Cioran sunt de origine română, ei fiind citați în limbile franceză sau engleză. Românitățile lui Tristan Tzara, Victor Bauner sau C. Brâncuși a constituit o mare descoperire în Slovacia.

2. Jana Páleníková: romanul românesc interbelic (texte, pretext, contexte). De la exegeză la crestomație

Jana Páleníková este o romanistă preocupată de cultura și civilizația română nu doar în ipostaza de om al catedrei, ci și ca traducător sau autor de studii referitoare la acest fenomen. Licențiată a Facultății de Filozofie a Universității Comenius din Bratislava, doctor în filologie cu o teză despre romanele lui Camil Petrescu (1996), anterior carierei profesionale a fost vreme de mai mulți ani cercetător la Institutul Enciclopedic al Academiei Slovace de Științe din Bratislava unde, în calitate de redactor specialist contribuie la elaborarea articolelor din *Enciclopedia slovacă*, apărută în 6 tomuri, precum și a celor din *Enciclopedia artelor dramatice* (2 volume). Titulară a cursurilor de istorie, literatură și civilizație română, doamna Jana Páleníková e atrasă cu predilecție de perioada interbelică și de problematica exilului, fiind totodată președintă a Societății Culturale Slovaco-Române din Bratislava, precum și un traducător cu un portofoliu remarcabil. A

tălmăcit atât creații integrale, cât și fragmente din operele unor scriitori precum I. D. Sârbu, Petru Popescu, Paul Cornea, Mircea Anghelescu, Norman Manea, Mircea Cărtărescu, Ana Blandiana, Dan Lungu, Gianina Cărbunariu, Valeriu Butulescu, Mircea Horia Simionescu, Ion Marin Sadoveanu: *Koniec storočia v Bukurešti (Sfârșit de veac în București)* – 1982; George Călinescu: *Záhadná Otilia (Enigma Otiliei)* – 1984; Vasile Voiculescu: *Rybár Amin, Posledný Berevoi (Pescarul Amin, Ultimul Berevoi)* – 1989; Mircea Eliade: *Svätojánska noc (Noaptea de Sânzâiene)* - 2000, *La umbra unui crin* – 2005; Andrei Pleșu: *Minima moralia* – 2001; Gabriel Liiceanu: *Tanec s knihou (Dansând cu cartea)* – 2007.

Rumunský medzivojnový román (Teórie a realita)/ Romanul românesc interbelic (Teorii și realitate), apărut la Editura Universității Comenius în anul 2011, constituie o premieră în peisajul exegetic slovac, ba chiar ceho-slovac. Lucrarea relevă perioada de aur a romanului românesc, cea interbelică, fertilă atât în ceea ce privește valoarea estetică a productelor epice, cât și în privința multitudinii rețetelor narative promovate concomitent. Decalajul cultural și pauperitatea creațiilor românești viabile de până acum vor fi surmontate prin racordarea la tendințele marelui roman european, facilitată de apariția unor nume ce se vor dovedi ulterior valori perene ale literaturii române. Pe de altă parte, așa cum mărturisește analista, volumul „schitează problematica modernității literaturii interbelice românești ca ansamblu, care, în pofida eforturilor de sincronizare, oscila în permanență între modernism și tradiționalism. Deși în contextul literar slovac – legat de romanul aparținând perioadei menționate –, există studii parțiale, bibliografii, lucrări referitoare la receptarea literaturii române în Slovacia, recenzii ale traducerilor, romanul interbelic românesc nu a fost încă prelucrat într-o astfel de formă monografică nici în romanistica ceho-slovacă, nici în cea independentă slovacă.” (Páleníková, 2011: 103) Cele nouă capitole: *Premisele istorice, sociale și culturale, Situația socială și politică în România interbelică, Tradiționalism versus modernism, Drumul spre roman, Absența sau criza romanului?, Grupări și curente literare – Sburătorul, Gândirismul, Proustianismul, Romanul tradițional versus romanul modern, Privire înapoi, Ipostazele romanului interbelic - Romanul autentic, Romanul indirect, Romanul de analiză psihologică, Romanul realist descriptiv, Romanul mitic* sunt succedate de *Concluzii*, de o listă de romane din perioada interbelică, traduse în slovacă, precum și de rezumatul în limba română și în engleză al studiului. Volumul nu se limitează la înșiruirea aridă a doctrinelor, articolelor teoretice sau aserțiunilor ce vizează cinetica romanului interbelic, ci ia forma unei panorame geopolitice, sociale și culturale a României în perioada dintre cele două războaie mondiale. *Prefața* motivează actualitatea demersului exegetic, ca urmare a apetenței editorilor, lectorilor, criticilor literari pentru romanul românesc interbelic, care este supus unor perpetue reevaluări din pricina faptului că atunci romanul autohton se maturizează și atinge apogeul din punct de vedere estetic, dar se și sincronizează cu literatura Europei de Vest. Cercetătoarea este de părere că o a doua etapă majoră în „istoria relativ scurtă a romanului românesc a fost perioada 1960-1980”. (ibidem: 2) Receptivă și vigilentă la anchetele și sondajele literare din țară, Jana Páleníková, în descendența investigațiilor efectuate de revista *Observator Cultural* în urmă cu un deceniu, constată faptul că primele poziții ale acestui Top Ten livresc sunt deținute, descendent, de Mateiu I. Caragiale, Liviu Rebreanu – care „ocupă” chiar două poziții în clasament, Hortensia Papadat-Bengescu, Mihail Sadoveanu și Max Blecher. Autoarea se întreabă cum este posibil ca în doar douăzeci de ani (1920-1940) romanul să devanseze adversari atât de redutabili precum „aristocratică” lirică, dominată de poeți moderniști și avangardiști (Tudor Arghezi, Lucian Blaga, Ion Barbu, Tristan Tzara, Gherasim Luca, Gellu Naum), respectiv teatrul, gen

testat de aproape toți scriitorii momentului. Jana Páleníková radiografiază concepțiile diversilor oameni de literă (Ov. Densusianu, Tudor Vianu, Cezar Petrescu, Ion Vinea, Pompiliu Constantinescu, Mihail Sebastian, Camil Petrescu, Garabet Ibrăileanu, G. Călinescu), înregistrând oscilațiile și divergențele lor referitoare la actualitatea/agonia speciei românești. *Premisele istorice, sociale și culturale*, capitolul inițial, pornește de la menționarea amplasării geografice a României, la frontiera dintre Orient și Occident, areal care contaminează și se repercutează asupra mentalității/culturii locale. Exegeta comentează așa-numitul „paradox românesc” al lui Sorin Alexandrescu, făcând un scurt istoric al țării prin raportare la relația acesteia cu popoarele vecine. Invaziile perpetue, dominația Imperiului Otoman, Țarist sau Austro-Ungar își pun amprenta asupra etnicității, al cărei unic scop pare a fi lupta pentru supraviețuire. Poetica rezistenței etnice conduce spre o mitizare a unicității specificității naționale, aspect care prevalează asupra problematicei ideologice sau culturale. Enclava de latinătate în această „mare slavă” este, datorită poziționării sale geografice, plină de „paradoxuri” prin raportare la cultura vestică. Nota recognoscibilă a perioadei devine aceea a recuperării, cu orice preț, a anacronismului față de Occident.

Situația socială și politică în România interbelică se înfățișează ca o perioadă contorsionată, cu lovituri de teatru ale partidelor istorice și schimbări bruște de regim, dar și printr-o efervescență a artelor, prin impunerea în context mondial a unor nume precum George Enescu sau Constantin Brâncuși. Primul Război Mondial a paralizat viața literară, ducând la diminuarea tirajelor revistelor de profil și chiar la dispariția multora dintre ele sau la proliferarea unor cercuri literare degradate. Unii autori abandonează militantismul scriptural și se lasă angrenați în arena politică. Reformele din sistemul monetar, infuzia de capital străin, politica de deschidere culturală facilitează re-nașterea intelectuală a noului val de scriitori, preocupați de reevaluări valorice, dileme identitare, provocări estetice. Capitolul *Traditionalism versus modernism* demarează cu o paralelă între strategiile narative ale lui H. de Balzac (*Iluzii pierdute*), respectiv M. Proust (*În căutarea timpului pierdut*). Cea dintâi tendință ia în România forma *sămănătorismului* nostalgic, paseist, condimentat apologetic cu virtuțile vieții campestre, și a *poporanismului*, ce menține interesul pentru problematica rurală, dar o distilează prin note de naturalism extrem. La antipod se amplasează tendințele moderniste, guvernate inițial de Ov. Densusianu și de revista *Viața Nouă*, care acordă credit simbolistilor.

Drumul spre roman se dovedește o Golgotă narativă, un traseu plin de sincope, stagnări sau revigorări evolutive. Tabelul cronologic al speciei focalizează, ascendent, romanul alegoric, istoric, de mistere, sentimental, până la ascensiunea lui deplină în formulă balzaciană sau proustiană. *Absența sau criza romanului* denunță amatorismul lectorilor, apetența lor pentru prozele romanțioase și pentru formele spectaculare, de divertisment neveridic ale acestuia, motiv pentru care problematica centrală a etapei devine aceea a cultivării gustului publicului, a „intelectualizării literaturii și profesionalizării acesteia”. (ibidem: 28)

Disensiunile intelectuale referitoare la controversata întrebare *De ce nu avem roman?* sunt centrate atât pe elemente de etnopsihologie, cât și pe fapte de ordin exclusiv literar: structura oriental-agrară a boierimii, snobismul aristocratic al lectorilor care citesc doar scriitori francezi, lipsa vocației de scriitor, a unei tradiții profesionale în această direcție etc. Capitolul referitor la *Grupări și curente literare* este urmat de *Romanul tradițional versus romanul modern*. Meditațiile anterioare asupra statutului ingrat și slab reprezentat al speciei în literatura română sunt înlocuite acum de autoscopii vizând mutațiile survenite în naratologie, asimilarea strategiilor proustiene sau

gidiene, accentuarea subiectivității auctoriale, suprapunerea instanțelor narrative, coexistența elementelor balzacienne cu cele experimentale, relativizarea perspectivelor, tehnicile mnemotehnice, centrarea obiectivului dinspre lume înspre interioritate, autenticitatea, dinamitarea cronologiei tradiționale, psihologismul, citadinismul ș.a.m.d.

Întrucât modernitatea se face cel mai bine remarcată din contrastul realizat pe fundalul tradiției, ne-am dedicat și romanului tradiționalist (romanul realist descriptiv – L. Rebreanu)“. (ibidem: 104) Pe de altă parte, exegeta abordează deseori perspectiva comparativă făcând apel la modelele epice europene, semnalând interferențele, contaminările sau îndepărtările estetic-problematic de acestea. Galeria scriitorilor români tălmăciți aparținători perioadei interbelice se dovedește destul de restrânsă, lipsind din inventar o serie întreagă de autenticiști: Camil Petrescu, Mihail Sebastian, Max Blecher, Anton Holban, în vreme ce categoria tradiționaliștilor sau a celor aflați la granița dintre cele două modele românești este mai bine reprezentată. Explicațiile sunt de ordin sociopolitic, respectiv managerial. Un loc privilegiat deține Liviu Rebreanu, tradus chiar în epocă și beneficiind de o receptare laudativă din partea lectorilor, din pricina conciziei stilului și a tematicii abordate. *Ion* are parte chiar de două versiuni, dar publicul se va familiariza cu autorul realist și prin *Povstanie (Răscoala)*, *Kráľovič Horia (Crăișorul Horia)*, *Les obesencov (Pădurea spânzuraților)*. Alți scriitori prezenți prin traduceri sunt: G. Călinescu – *Záhadná Otilia (Enigma Otiliei)*, Mateiu I. Caragiale – *Králi noci (Craii de Curtea Veche)*, Mircea Eliade – *Maitreyi. Slečna Kristína (Maitreyi, Domnișoara Cristina)*, Garabet Ibrăileanu – *Adela*, Gib Mihăescu – *Ruska (Rusoica)*, Hortensia Papadat-Bengescu – *Bachov koncert (Concert din muzică de Bach)*, Ion Marin Sadoveanu – *Koniec storočia v Bukurešti (Sfârșit de veac în București)*, Mihail Sadoveanu – *Horalka (Baltașul)*, *V znamení Raka (Zodia cancerului sau Vremea Ducăi Vodă)*, *Vrchárka. Mlyn na Sirete (Baltașul. Venea o moară pe Siret)*, *Vlčí ostrov, Ankucina krčma, V znamení Raka, Vlčí ostrov (Hanu Ancuței, Zodia cancerului sau Vremea Ducăi Vodă, Ostrovul lupilor)*.

Jana Páleníková glisează dezinvoltă printre doctrine, programe estetice sau autori stabilind ierarhii, problematizând, cuantificând mutațiile ideologice de la un deceniu la altul sau semnalând carențele terminologic-conceptuale ale diverșilor exegeți, astfel încât volumul nu e doar un inventar diacronic al speciei, ci și un promontoriu estetic polemic.

3. Peter Kopecký: de la istorie la lingvistică. Punctele de vedere ale unui diplomat

Lansat în 12 decembrie 2012, în aula Universității Constantin Filozoful din Nitra, în prezența oficialităților din cele două țări, volumul lui Peter Kopecký, *Din mozaicul relațiilor româno-slovace în secolul al 20-lea* (Vydavateľstvo Iris, Bratislava, 2012) continuă seria cercetărilor romaniștilor slovaci referitoare la confluențele dintre Slovacia și România. Deținător a două doctorate, unul în domeniul limbilor romanice și un altul în științe istorice, cu o incitantă teză România la răscruce: 1944-1947, bursier al Guvernului Francez la Sorbonne, director al Relațiilor cu țările romanice la oficiul de turism CEDOK din Bratislava, apoi al Reprezentanței CEDOK din București, ambasadorul Republicii Slovace în România și în Republica Moldova (1997-2002, „numit fără să fie nominalizat de vreun partid politic”), membru în cabinetul de protocol al ministrului de externe al Republicii Slovace, profesor la Institutul de Studii Europene și Relații Internaționale din cadrul Universității Komenský din Bratislava, cunoscător a nu mai puțin de șapte limbi străine, Peter Kopecký este o personalitate complexă a acestui areal, recunoscut deopotrivă ca diplomat, istoric, lingvist sau translator. Cartea de vizită profesională

a lui Peter Kopecký amprentează economia textuală a monografiei. Prima parte este arondată exclusiv palierului politic, selectând câteva falii considerate de el esențiale în această cinetică a convergențelor româno-slovace: *Misiunea militară a generalului M. R. Ștefănik în România, în lumina documentelor militare românești de arhivă*, *Despre relațiile slovaco/cehoslovaco-române din anii 1944-1948*, *Poziția României față de hegemonia URSS și invadarea Republicii Socialiste Cehoslovace din anul 1968*, *15 ani „după” sau ce nu trebuia să știm despre Decembrie 1989 românesc*, *Paralele în dezvoltarea politică și economică a Republicii Slovacie și a României după anul 1992*, *Slovacia versus „Legea maghiarilor din statele vecine Ungariei”*, sau lipsa profesionalismului și a principiilor, *Problematica romilor pe fundalul unor fapte specifice aparținând realității slovace și române*. Haloul istoric nu cred că era nimerit a fi umbrat de componenta lingvistică, ce ocupă terenul părții secunde. Cercetătorul a avut privilegiul de-a se putea apropia de documente și arhive inaccesibile marelui public, atât în perioada cât și-a exercitat atribuții diplomatice, cât și ulterior. Trăind mai mulți ani în România, a avut posibilitatea de a lua pulsul evenimentelor postdecembriste în direct, aspect vizibil în capitolele alocate perioadei de după 1989, Imaginea legendară a jurnalistului Gustáv Augustíny revine și în acest studiu, universitarul preluând în anexe (p. 263-270) această primă relatare complexă (socială, vamală, culturală, comportamentală, istorică, arhitecturală, lingvistică) a capitalei noastre. Posibilitatea oferită elevilor slovaci de a urma cursuri la liceele germane sau românești din Transilvania intensifică apropierea dintre cele două țări, iar stagiul la Sibiu sau Brașov se va dovedi benefic din punct de vedere cultural și politic. Aici se formează Ján Botto (poetul simbolist Ivan Krasko), traducător al lui Eminescu și al lui Octavian Goga, dar și Milan Hodža, fondatorul alianței naționalităților nemaghiare. Tot în anexe este inserată și o listă (considerată utilă de autor) a tuturor ambasadurilor cehoslovace postbelice din România, datele fiind furnizate de Ministerul Afacerilor Externe, respectiv de Ambasada Republicii Ceha la București. *Misiunea militară a generalului M. R. Ștefănik în România* este strâns legată de evenimentele Primului Război Mondial. Aflat în decembrie într-o vizită în Moldova, primește sprijin pentru alcătuirea unei unități militare cehoslovace de cca 1400 de combatanți. Capitolul nu reflectă odiseea generalului pe tărâm valah, ci face apel la documentele militare secrete române și franceze, din perioada 28 octombrie 1916-3 ianuarie 1917. Pasajele luminează un capitol necunoscut din viața generalului, analizează motivele pentru plecarea temporară din Rusia, precizează activitățile de recrutare a cehilor și prizonierilor slovaci din România, dar, de asemenea, prezintă fundalul politic și militar din România, impactul activităților sale asupra misiunii cehoslovace de la Consiliul Național de la Paris rus-român și român-francez, relațiile militare și diplomatice etc.

Capitolul secund, *Despre relațiile slovaco/cehoslovaco-române din anii 1944-1948*, relevă faptul că în perioada interbelică politica de cooperare dintre cele două țări e axată pe principiile Micii Antante și ale securității colective a statelor membre acesteia. Deoarece România și Cehoslovacia au în această perioadă o frontieră comună, de 27 de km, s-a decis în cadrul Consiliului Permanent și al celui Economic ca viitorii ofițeri să învețe limba statelor membre, existând chiar o legătură directă cu trenul Košice-Čop-Satu Mare. Deși s-au alocat fonduri pentru construirea unei căi ferate strategice pe acest itinerar, ele au fost utilizate în alte scopuri. Istoricul completează informațiile documentare și cu amănunte pigmentate epic. Astfel, la 2 mai 2005, când se comemorează șase decenii de la eliberarea teritoriului slovac de sub fasciști, la ceremonie participă Regele Mihai I, care-și conduce singur mașina, la 83 de ani, de la București la Bratislava. În perioada 1948-1989 aportul sacrificial al armatei române a fost umbrat (în

istoriografie și în manifestări publice) de cel al armatei roșii atotbiruitoare. Abia ulterior imaginea ei va fi reabilitată, căci trei cimitire adăpostesc peste 13.000 de soldați români căzuți pentru eliberarea Cehoslovaciei: la Trenčin, Stará Turá și Zvolen, în cel din urmă dormindu-și somnul de veci și bunicul fostului prim-ministru Mihai Răzvan Ungureanu.

15 ani „după” sau ce nu trebuia să știm despre Decembrie 1989 românesc evidențiază contrastiv dezintegrarea regimului comunist în Cehoslovacia și România, care a avut un ritm și mecanisme de pornire cu totul diferite, în România a fost o cădere necontrolată sistemului cu mai mult de 1000 de victime, totul pe fundalul unor circumstanțe obscure, încă nedeplin elucidate, preponderent forțele de Securitatea Situația de azi din România și descoperirea treptată a unor fapte ascunse anterior dovedesc raționamentul și veridicitatea părerilor prezentate, și anume faptul aparent paradoxal că tocmai apropiații lui N. Ceaușescu, membrii camarilei prezidențiale și cei mai odioși securiști au profitat de căderea lui, punând mâna pe funcții importante în noul-vechi sistem, precum și pe sume de bani fabuloase, în loc să fie sancționați. Referindu-se la misterele nedevoalate ale revoluției din 1989, deloc de catifea, spre deosebire de cea din Cehoslovacia, istoricul menționează într-un interviu luat în anul 2015: „Se știe (acum cu siguranță de 99,99%) că ambele schimbări au fost regizate de servicii secrete: probabil mai mult în Ceho-Slovacia decât în România. În România regizorii au fost oamenii care l-au slujit cu devotament pe Ceaușescu dar, bine informați, au trecut repede în tabăra noului conducător. Românii au fost foarte sensibili la conducători... Revoluția română a fost furată de către un cerc militar și politic care se pregătea de preluarea puterii. Cu mijloace abominabile și de condamnat. Aici trebuie apasat, aici trebuie pus degetul pe rană. Depinde de procuratura și de condițiile de prescriere a crimelor.”³ Direct, concret, cu o extraordinară deschidere pentru tineri (în anul 2013, când am editat cu studenții volumul *Dialoguri bratislavene*, a fost primul românist care a răspuns apelului nostru), de o sinceritate dezarmantă – „Au trimis în România un inocent intelectual, care iubește România, și nu politica”, îi mărturisea Silviei Steinerová în cartea citată – Peter Kopecký rămâne, în orice circumstanță, un prolific porte-parole al limbii și culturii române. Deși nu-i poate fi contestat patriotismul, acesta denunță fără caramelizări tarele ambelor țări:

„Daniela Sitar-Tăut: Care sunt metehnele slovacilor?”

Peter Kopecký: Suntem înfricoșati sau complexați de așa-zisele țări mari. Marea majoritate a populației e sub influența demagogiei social-democrate. Suntem avizi de bunuri materiale mai mult decât de cele spirituale. Parcă nu ne am dat seama că cetățeanul decide în orice circumstanță soarta țării, iată că în Elveția e posibil. Am în vedere referendumul, ca un instrument eficace al democrației. La noi rezultatele referendumului trebuie validate de parlament. Politicienilor slovaci le e frică de cetățenii slovaci. Justiția e mai slabă decât în România!

³ Daniela Sitar-Tăut în dialog cu Peter Kopecký, „Suntem înfricoșati sau complexați de așa-zisele țări mari”, în volumul *Receptarea culturii române în Slovacia după 1989*, cu o prefață de Carmen Dărăbuș, Cluj-Napoca, Risoprint, 2015, p. 111.

Daniela Sitar-Tăut: Dar a românilor?

Peter Kopecký: Probabil trebuie găsit *un modus vivendi* de lungă durată cu ungurii din regiunea secuiască. Mie nu mi-e frică de o autonomie regională pentru că sunt înconjurați de români. Rămâne de văzut dacă nu vor să se desprindă de toate care le leagă cu România, inclusiv limba română. Ar fi păcat, mai ales pentru ei. De altfel, cele spuse despre metehnele slovacilor sunt parțial valabile și pentru români. Cu greu se lasă în spate umbra umbrelei comuniste.”⁴

Concluzii

Cele trei volume constituie tot atâtea fațete ale receptării culturii, literaturii și istoriei noastre în perimetrul slovac (cehoslovac), demers ce este continuat în prezent de ambițiosul proiect de redactare a *Dejiny rumunske literatúry (literárne dianie v kultúrom priestore)/Istoriei literaturii române (procese literare în spațiul cultural)*, în care sunt implicate cele două cercetătoare. Studiul doamnei Libuša Vajdová constituie atât un eficient curs universitar, cât și o istorie a mentalităților estice, respectiv central-europene. Deși scheletul analitic este de factură traductologică – receptarea literaturii române în mediul slovac sau (ceho)slovac – volumul relevă cinetica raporturilor culturale dintre cele două state, cutumele, diagnostichează calitatea tălmăcirilor, motivează carențele lor estetice, relevă conjuncturile/compromisurile ideologice (politice) care au dus la preferarea vreunui scriitor. Sperăm ca investigația să fie continuată și actualizată cu traduceri ale ultimelor două decenii în care apar, conform informațiilor noastre, nume precum M. Cărtărescu, P. Cornea, N. Manea, D. Lungu, A. Blandiana, S. Alexandrescu etc. Monografia Janei Páleníková, o premieră în acest areal cultural, reușește să ordoneze materialul teoretic și cel textual referitor la romanul românesc interbelic într-un volum coerent, concis și riguros asamblat științific, un curs universitar care deslușește resorturile evolutive spectaculare ale acestuia. *Din mozaicul relațiilor româno-slovace în secolul al 20-lea*, cercetarea lui Peter Kopecký, oferă o privire selectivă, filtrată prin prisma experienței politico-diplomatice a autorului ei. Detabuizând aspecte problematice, cum ar fi cea a Revoluției din Decembrie, disensiunile etnice cu maghiarii sau cu rromii, cartea este una neconvențională, nonconformistă și ar merita tradusă în limba română.

NOTE

- ¹ Vladimír Roy, 1922, *Rozpomienka na Oktaviana Gogu (O amintire la Oktavian Goga)*, in *Slovenská politika*, 3, nr. 56, p.1.
- ² Milan Hodža, 1910, *Rumunský básnik Oktavian Goga vo väzení (Poetul român Oktavian Goga la închisoare)*, in *Slovenský týždenník*, 14.01, p. 4.
- ³ I. Kusý, 1942-43, *Rumunský román v slovenčine (Romanul românesc în limba slovacă)*, in *Elán*, 13, nr. 9. p. 10.

⁴Ibidem, pp. 113-114.

Bibliografie

- Barboricǎ, Corneliu, 1976, *Istoria literaturii slovace*, București, Univers.
- Cornis Pope, Marcel, Neubauer, John (eds.) 2004-2010, *History of the Literary Cultures of East-Central Europe. Junctures and disjunctures in the 19th and 20th centuries. I-I*, Amsterdam, Philadelphia: John Benjamins Publishing.
- Kopecký, Peter, 2012, *Z mozaiky slovensko-rumunských vzťahov v 20.st./Din mozaicul relațiilor româno-slovace în secolul al 20-lea*, Bratislava, Vydavateľstvo Iris.
- Páleníková, Jana, 2011, *Rumunský medzivojnový román (Teórie a realita)/ Romanul românesc interbelic (Teorii și realitate)*, Bratislava, Univerzita Komenského.
- Sitar-Tăut, Daniela; Rýdza, Romana; Uram, Miroslav; Ďuračková, Michaela; Steinerová, Silvia; 2014, *Dialoguri bratislăvene*, volum colectiv, Univerzita Komenského v Bratislave.
- Sitar-Tăut, Daniela, 2015, *Receptarea culturii române în Slovacia după 1989*, cu o prefață de Carmen Dărbuș, Cluj-Napoca, Risoprint.
- Vajdová, Libuša, 2000, *Rumunská literatúra v slovenskej kultúre (1890 – 1990)*, Bratislava, Ústav svetovej literatúry SAV vo Vede, vydavateľstve SAV.
- Poesis, În dialog: Daniela Sitar-Tăut: Jana Páleníková: „Despre literatura română de azi nu se știe aproape nimic”, An XXII, nr. 7-8-9/ 2011
- Poesis, „Structuralismul ne servea ca un zid de izolare de realitatea politică”, An XXII, nr. 10-11-12 (250-252)/ 2011
- Europa, Revistă de Știință și Cultură în tranziție, „Dacă ne ocupăm exclusiv de exilul literar, sărăcim fața lui adevărată”, An V, nr. 10/ 2012, Novi Sad (Serbia)
- Revue svetovej literatúry, roč. XLIII, 1/2007.

Les relations culturelles entre la Roumanie et la Slovaquie Daniela Sitar-Tăut

Résumé

Les relations culturelles entre la Roumanie et la Slovaquie sont anciennes. Ils durent environ un demi-millénaire. Leurs germes peuvent être situés vers l'an 1553, lorsque l'humaniste Nicolaus Olahus s'établit dans la ville de Trnava (1553-1567), où il initie un séminaire jésuite et un collège qui deviendra la pierre angulaire de la future université de Trnava (1635). Les liaisons culturelles sont influencées tout d'abord par le contexte géopolitique et c'est la raison pour laquelle la réception de la culture roumaine dans cette zone géographique sera différente, contaminée par les relations politiques entre les deux pays. L'objet de cet étude est de mettre en évidence la dynamique de ce processus, qui reflète, à travers différentes perceptions (culturelles, nationales, littéraires, diplomatiques, historiques, sociales, linguistiques, de traduction), les aspects et les points d'intersection de l'histoire commune, le phénomène littéraire et les événements communs des deux pays: Libuša Vajdova (La réception de la littérature roumaine en Slovaquie à partir de 1890), Jana Páleníková (*Le roman roumain d'entre deux-guerres* (théorie et réalité) et Peter Kopecký (La mosaïque des relations roumains-slovaques au 20ème siècle).

Mots-clés: culture roumaine, romanistes, Slovaquie, réception, relations

EMINESCU UNIVERSALUL PATA ALBĂ-REVELAȚIA DIVINĂ

George Toma VESELIU

Critic literar

Pe coperta a IV-a a studiului universitarului eminescolog Dumitru Copilu-Copillin, Editura Bibliotheca, Târgoviște, august 2016, ediția a IV-a, revăzută și adăugită, editorul a considerat pe bună dreptate să reproducă în cifre extrase din acest studiu despre Eminescu Universalul următoarea informație: *”Eminescu în circuitul universal, traducerea și eco-ul operei în publicații tipărite și online editate în 85 de limbi, iar prin programe de traducere automată, în 65 de noi limbi din peste 250 de țări”*, text conceput ca titlu-argument de autorul Dumitru Copilu-Copillin. Din capul locului, lectorul trebuie informat că studiul conceput și realizat, într-o viață de om, așa cum ne mărturisea autorul, fără să fi avut profesori care să-l îndrume special, nici să audieze cumva cursuri de eminescologie, în acest domeniu fiind un autodidact, dar prin structura sa rezultatul pregătirii și activității unui împătimit de Eminescu, și dublu licențiat în filologie pentru a putea fi profesor și cercetător științific, așadar este un exeget temperat, investit cu un înalt spirit de răspundere și stăpânirea metodei (validată de teza de doctorat despre Relații interliterare europene, o abordare cibernetică), înzestrat cu o vocație specială de descoperire și viziune, mai ales, de promovare a geniului național - Poetul Universal - Mihai Eminescu.

Să cercetezi cu tenacitate benedictină opera în principalele ediții autohtone și în cea mai mare parte ediții cu traduceri apărute în volume și în periodice din întreaga lume nu-i este cu putință oricui, ci, mai potrivit, unei instituții de profil. Statistica, în cazul lui Dumitru Copilu-Copillin, este mai mult decât o disciplină care aplicată cu maximă acuratețe a devenit mai mult decât o metodă științifică – sau, cum o numește autorul, o ”știință a faptelor petrecute” - cât o latură filozofică a existenței geniului național absolut, recunoscut ca atare în lumea întreagă, după cum demonstrează în carte chiar autorul. Metodologia abordată de prof. dr. Dumitru Copilu-Copillin este una a descoperirii obiectului de studiu din aproape în aproape, cronologia fiind coloana vertebrală a cercetării, iar rezultatele investigațiilor fiind dobândirea coerenței informațiilor, acumularea unei vaste bibliografii: opera în limba română, traduceri în limbi de largă și restrânsă circulație, grupate în familii de limbi și pe etape istorice, zone și teritorii geografice, la acestea adăugându-se receptarea critică a operei lui Eminescu în țară și străinătate. Problema este că autorul nu face o cercetare unilaterală, ci, luând în calcul specificitatea limbilor, idiomurilor etc. și a teritoriilor istorico-geografice, studiază penetrația spiritualității eminesciene în cele mai diferențiate moduri de comunicare lingvistică, dar și estetică.

În fapt, studiul lui Dumitru Copilu-Copillin este o cercetare semiotică, o decriptare a comuniunilor culturilor, demonstrând faptul că Eminescu este un spirit universal care unifică spiritualitatea universală prin translarea în limbile naturale sau artificiale. Exegetul român observă cu relevanță faptul că opera lui Eminescu, în modul cel mai pregnant, poate fi și reușește plenar să comunice estetic și în limbile artificiale internaționale esperanto și ido: *”În esperanto, spune autorul, Eminescu este promovat ca «simbol al universalității poeziei eminesciene, dintr-o dorință*

reală ca ea să pătrundă pe mapamond»” (p. 155, apud. Vol. IX, ”Corpus Eminescu”, Chișinău, 2000), astfel ”prin intermediul limbii esperanto Eminescu este cunoscut și în China, [acum] cu vreo 20 milioane de vorbitori” în esperanto (p. 156). Cu toate că unii consideră greșit limba latină ca limbă moartă, deși ea este vorbită la Vatican și în bisericile catolice, iar curricula noastră școlară o cuprinde ca limbă universală (maternă) și este obiect de studiu obligatoriu, ea reprezintă împreună cu experiența două căi de universalizare a operei eminesciene. La acestea Dumitru Copilu-Copillin adaugă limba savantă Ido: ”Așadar, enunțul/textul postat în Wikipedia, la care se așteaptă completări ”libere”, posibil după textele deja publicate în enciclopedie, sub severă supraveghere, arată deocamdată astfel: ”Mihai Eminescu (n.ye la 15mu di januoro 1850 til 15ma di juno 1889) esis Romana poeto (15 ian.2016)”. Avantajul imediat constă în posibilitatea ca acest text despre Eminescu, publicat în Wikipedia, în forma actuală și la următoarele actualizări cu completări, ca și alte texte eminesciene (de pildă, poezii traduse și ecoul lor) să poată circula în lume și în limba ido, iar prin programele existente de traducere automată, de asemenea în alte 103 limbi, simplu și accesibil, apelând la ”Google Translate” (texte).

Impactul produs de mijloacele tehnice, care avansează într-un ritm de neconceput, este, deocamdată, pentru generațiile îmbătrânite, un factor de fractură. Că aceste mijloace supersofisticate reușesc să distrugă zidurile acestui paradox numit Babel e un adevăr, ba mai mult comunicarea își rupe barierele și se situează în semnele unei semiotici cuprinzătoare. Nu e vorba nicidecum de o periculoasă globalizare, un fel de genocid al națiunilor care trăiesc în și prin limba lor. Conștient de valoarea acestor mijloace online, Dumitru Copilu-Copillin realizează că la vârsta domniei sale, peste 86 de ani, o ”călătorie” prin arhivele lumii, prin bibliotecile cele mai înzestrate este un vis utopic, dar prin mijloacele tehnice actuale de comunicare aproape totul devine accesibil, iar prezența acestor limbi artificiale dau posibilitate ca geniul națiunii române Eminescu să fie prezent în marile și micile culturi ale lumii. Pe de altă parte, aici în România postrevoluționară, unde unii au considerat că pentru a distruge o națiune trebuie să-i dărâmi sediul spiritual - instituția națională Eminescu - prezența sa virtuală este un act de rezistență a națiunii române în atacul globalizării.

Cărțile domnului Dumitru Copilu-Copillin sunt mai mult decât lucrări de specialitate, de o acerbă cercetare academică, adevărate documente patrimoniale ale poporului român, căci punând la dispoziție lectorului informațiile despre circulația internațională a operei lui Mihai Eminescu constituie cel mai strălucit act de patriotism. Generațiile care vor veni vor conștientiza faptul că această ”monografie” eminesciană scrisă cu altfel de mijloace retorice trebuie să stea la baza aflării adevărului istoric despre valorile care își au sediul în limba și cultura poporului român. În plus, cunoașterea operei lui Mihai Eminescu în străinătate, valoarea ei estetică, filozofică, acceptată de la începuturi și mereu adâncită, descoperită printr-o percepție critică obiectivă dă cunoscătorilor satisfacția de a fi român, de a locui în limba maternă, cum primul a formulat Eminescu: ”Eu locuiesc în limba română”.

Dumitru Copilu-Copillin are certitudinea că prin mijloacele tehnice de translare a operei eminesciene aceasta nu-și pierde conținutul, forma armonică, – figură de stil care sublimează ideea poetică eminesciană. În acest sens, întrucât a prezentat public o versiune anterioară a lucrării de față în care a abordat mijloacele tehnice de investigare, îl citează pe Eugen Simion: ”Acad. Eugen Simion, în «Recomandare» pentru tipar a aceleiași lucrări manuscrise [prefațate – în 1993 - de Edgar Papu], aprecia tot în 1993 [ceea ce pare valabil și în 2017]: Asemenea aventuri

apar rar și ajung și mai rar până la capăt – autorul – a făcut o muncă uriașă și neobișnuită la noi la români: a înregistrat toate comentariile, referințele și traduceri din/despre Eminescu în alte literaturi. Este o lucrare originală, ...mai mult decât utilă și dacă va apărea într-o zi va reprezenta – nu am îndoială – un fapt cultural notabil. După două decenii răspunsul nostru eminescologului încă în viață a fost rostit public”: Dumitru Copilu-Copillin i-a mulțumit pentru încurajare academicianului Eugen Simion în Plenul Congresului Mondial al Eminescologilor din 2015. Această recunoștință vizează și faptul că Eugen Simion i-a dat încredere că mijloacele tehnice de informare modernă nu vor face un deserviciu evaluării valorii estetice a creației eminesciene. ”Un Eminescu, așadar, în această nouă limbă convențională de care adepții ei își leagă multe speranțe. Cum sună el? - se întreabă Președintele de atunci al Academiei Române, acad. Eugen Simion, în prefața volumului menționat de poezii în esperanto, editat la Timișoara, pentru ca tot el să răspundă, - La prima vedere sună bine, ceva din inefabila muzicalitate a versului trece prin aceste formule pe care le înțelegi și în același timp nu le înțelegi prea bine. Eminescu este un romantic, i-aș spune răsăritean, ieșit din întâlnirea mai multor culturi. Este o poezie în care regăsim, într-o alcătuire nouă, marile mituri lirice ale romantismului, dar și ceva în plus, ceva inconfundabil în care metafizica se unește cu *elegia*, iar sarcasmul și blestemul capătă accente biblice. Eminescu este, cum s-a spus de atâtea ori, un poet al necuprinsului și îndepărtatului, la el totul este văzut de sus, dintr-o perspectivă cosmică și se acordează unei ample muzici sfâșietoare” (p. 158).

Am citat această concluzie deoarece printre informațiile statistice Dumitru Copilu-Copillin introduce scurte comentarii, extrase din referințele critice ale unor notorietăți, reprezentând literaturile în care Eminescu a penetrat. Se regăsesc, așadar, printre rânduri asemenea idei sintetizate de Eugen Simion în exegeza eminesciană autohtonă. Ba mai mult, un motiv în plus, comentariul lui Eugen Simion e o introducere în această exegeză a monografului ”statistician” Dumitru Copilu-Copillin care, în plus, își propune să abordeze acum spre descifrare aceea ”pată albă” din biografia lui Eminescu – 1866-1867 - când adolescentul, după moartea eminentului său profesor Aron (Arune) Pumnul părăsește liceul nemțesc din Cernăuți, îndreptându-se spre Blaj, sub motivația continuării studiilor. Meritul deosebit al acestui studiu este în încercarea de a schimba percepția critică a epocii anteunioniste tratată din perspectiva viziunii globale europene, momentul alcătuirii națiunilor la jumătatea secolului al IX-lea fiind atunci analizat din perspectiva progresului social, creșterea (în viziunea marxistă) a factorului economie-agricultură burgheză, depășirea epocii luminilor. Eșuată în toată Europa, în felurite moduri, Revoluția de la 1848 nu este în realitate fenomenul prezentat în general, și deformat în special în țările comuniste. Monograful, istoric literar, intră în profunzimea faptului istoric apelând la memorialistica epocilor.

Dumitru Copilu-Copillin, din aproape în aproape, urmărind și încercând să înțeleagă sensul drumurilor lui Eminescu în provinciile românești, exegetul citează copios din Mite Kremnitz, din amintirile acesteia, cumnata lui Titu Maiorescu, care-l vede ca actor, poet, dramaturg, regizor, copist, sufleur colindând Ardealul, Muntenia, Banatul, Moldova, ajungând la Cernăuți apoi prins ”ca fugăr” la Botoșani și trimis pentru examene la Blaj, acea ”Mecca a școlii românești” din Ardeal. Lucruri știute, în genere, și din monografiile ale lui George Călinescu, Zoe Dumitrescu-Bușulenga, George Munteanu. Se observă însă brusc cum inflexibilul cercetător își intră în mâna de povestitor, luând pe cont propriu, sub auspicii ipotetice – sub tensiunea actului critic – momente ale biografiei lui Eminescu pe un segment de cronotopos (1866-1867), cu

deosebire Munții Cindrel din Carpații Meridionali. ”La propriu, spune Dumitru Copilu-Copillin – precum eroul personificat în nuvela *«Geniul pustiu»* – ca orice drumet de țară își luă un băț, petrecu după el o traistă fără de nimic altceva decât cu mândria de a fi poet și cu un carnețel spre a-și însemna cuvinte și expresii. Astfel a străbătut - neobosit și fluierând alene un cântec monoton – drumuri de țară și cărări ce duceau cruciș prin lanuri cu holde mirositoare sau pe cărări pietroase de munte, de acolo coborând spre târguri, poposind prin satele ardelene, pripășit uneori pe la vreo casă milostivă. Întreba și afla răspunsuri de la oameni – fiecare din ei cât o comoară de istorii, povești, noutăți – despre viața lor de acum sau din cea trăită atunci la pârjolul '48, pe care le nota, legând prietenii, adăpostindu-se și hrănindu-se ca păsările cerului pe unde și cum se nimerea: «Ca păsări ce zboară / ...peste nemărginirea timpului»” (ms. 1867).

E aici un comentariu narativ, pe structura unui portret poetic. Am putea spune că acest drum are și conotații ezoterice, una este cea a ieșirii din Eul normal, o traversare ocultă spre ceva deocamdată nedefinit, dar intuibil: colectivitatea umană pe care o recercetează, din alte perspective, – o umanitate ritualizată, răbufnind de mitologie autohtonă al cărui exponent se trezește a fi. De asemenea, acest pasaj poate fi fundalul poemului Doina. ”Călăuză era drumul cel mare împărătesc, construit de austrieci cu ajutorul populației satelor pe care le traversa pe ruta Cernăuți, Gura Humorului, Câmpulung, Vatra Dornei, iar de aici pe ocolite spre Bistrița, Reghin, Târgu-Mureș, Târnăveni spre ținta ardentă Blajul. Despre acesta de mult aflate că a fost leagănul mișcărilor de eliberare națională și de emancipare culturală (iluminismul românesc al cărturarilor Școlii Ardelene și revendicările tribunilor ”Revoluției românilor din Transilvania”). Posibil ca interesul pentru evenimentele revoluției din 1848 trezit de Aron Pumnul (autoexilatul de la Cernăuți, n. n.) să fi crescut în mintea și sufletul copilului Eminescu din timpul pelerinajului transilvan, ascultând și notând întâmplări din locurile prin care a trecut (unde i-au fost povestite scenele de groază dintr-un sat românesc ars și șters de pe fața pământului, ca atare ”transcrise” în *Geniu Pustiu*). Fără drepturi în propria-i țară provincia daco-romană Transilvania, poporul român, în special, de la sate, va da eroi martiri ai luptei naționale, un Horia Cloșca și Crișan, Simion Bărnuțiu, Avram Iancu și alții, iar centrele culturale au avut mentori intelectuali persecutați de „Împărăție”, îndepărtați din funcții, exilați în Polonia (Ion Budai-Deleanu), Petru Maior, Samuel Micu-Klein, Gheorghe Lazăr (fugit la București), Andrei Șaguna, Simion Bărnuțiu (refugiat, arestat și urmărit în Muntenia, Turcia, Italia, în final adăpostit la Viena, unde are premoniția ivirii eroului care ”crede în steaua mereu incandescentă a neamului”, aidoma unui ”Luceafăr” călăuzitor pentru destinul poporului român – evident fără să-l fi cunoscut, în 1848 - Mihai Eminescu, p. 11). Altfel s-a desfășurat Revoluția de la 1848 în Transilvania decât în Muntenia și Moldova, iar Eminescu înțelegea perfect diferențele și linia unificatoare a fenomenului unității naționale pentru care a și militat până la sacrificiul de martiriu.

În acest cronotop neidentificat Dumitru Copilu-Copillin - la sugestia fizicianului Ioan Câmpian, în cartea sa *”Eminescu, magul călător”* - sugerează că investigațiile ar putea să descopere metamorfoza miracolului apariției *Magului călător în stele* ”coborât pe pământ” și prefigurând chipul viitorului geniu romantic Mihai Eminescu. Extracția Eului genial eminescian insinuoasă pe bună dreptate e făcută din operă, în spiritul unui mare eminescolog, prof. univ. dr. Edgar Papu, pentru că Eminescu e întrutotul transferat ca individ social-biologic în operă. George Călinescu, subliniindu-i unicitatea ”poetul nepereche” îl prezintă ca pe o instituție, având în

vedere această fuziune perfectă a Eului cu Opera: opera fiind El, iar El cu viața lui, cu tot fiind operă.

Și totuși, apare o ipoteză: singurul dintre biografiile lui Eminescu, G. Călinescu nu ignoră, precum alții, prin omisiune, "*pata albă*" din viața tânărului adolescent (septembrie 1866-iulie 1867), înainte cu câteva luni investit cu emblematica semnătură M. Eminescu. Din cartea "*Eminescu Universalul*" aflăm că, dintre biografi, doar Călinescu - referindu-se la acea perioadă a trecerii din Transilvania vasală Austro-Ungariei peste Carpații Meridionali spre România liberă – presupunea: dacă vreodată se va afla unde a fost și ce a făcut în acea perioadă s-ar putea să ne schimbăm viziunea noastră despre Eminescu.

Deși în primele ediții ale ciclului "*Eminescu Universalul*", autorul dr. Dumitru Copilu-Copillin era preocupat în principal de identificarea dimensiunii universale a poetului prin amplitudinea circuitului universal al operei și ecoul ei în publicațiile periodice și neperiodice, editate în diferite limbi și țări, abia atingând probleme ale motivelor recepționării genialului poet, în această ediție, care îi va urma una aflată în lucru, cercetătorul este interesat chiar începând cu preambulul "*Predicții adevărate*" (peste 80 de pagini) de definirea personalității poetului universal, aplecându-se asupra cauzelor, șanselor poetului nostru național de a fi corespondent al unor direcții literare, curente (romantism), teme existențiale care-l situează alături de un Dante, Shakespeare, Byron, Goethe, Baudelaire, Tagore și mulți alți poeți geniali ai omenirii. Deși propune, indirect, o teză de doctorat despre acea "pată albă" din biografia acestuia, anul 1866-1867, în fiecare capitol despre receptarea internațională a operei antume și cu precădere postume are ca temă, deși într-un comentariu restrâns reluarea motivelor percepției operei eminesciene - în diferite culturi ale lumii – fenomenul penetrației operei sale fiind recepționat cu toate impedimentele traducerilor, în periodice și volume antologice mai mari sau mai mici, însoțite de informații privind viața și opera sau comentarii critice care redau aprecierile marilor critici literari români și din alte țări de la sfârșitul secolului XIX și sfârșitul secolului al XX-lea, poetul demonstrând că astăzi opera sa, și mai cu seamă, zone speciale se cer recitite, percepute cu mijloace critice postmoderne.

Astfel că trebuie să-i dăm dreptate lui Pompiliu Constantinescu care, deși vine după George Călinescu, cel care în opinia generală stăpânește complet fenomenul Eminescu, observă o necesitate de aprofundare a operei eminesciene. "Problema fundamentală a criticii față de Eminescu este aceea a caracterizării personalității lui, văzută în structura ei complexă și în valorile ei spirituale. Dacă Maiorescu o redusese la impersonalitate incluzând-o în tipologia geniului descris de Shopenhauer, dacă Gherea milita pentru o conversiune spre optimism, ratat din cauza mediului social și economic, dacă Ibrăileanu o aproxima în esența muzicală a metafizicii liricii, dedusă din voința shopenhaueriană, dl. G. Călinescu a fixat-o într-o profundă structură erotică în care se amplifică și din care se amplifică toate trăsăturile sensibilității eminesciene. Centrul solar al personalității lui a fost așadar un erotism instinctiv, arhaic, în jurul căruia se grupează celelalte note. Imaginea critică extrasă din opera eminesciană de Dl Călinescu este de un relief nou, desigur, dar de un relief prea simplificator". Fără a fi dogmatic, Pompiliu Constantinescu, un spirit lucid, sintetizator și de o obiectivitate care înăbușe percepția complexității este totuși un comentator căruia nu-i lipsește viziunea eseistică a imaginii operei încadrând comentariul într-o autocenzură care face școală în critica literară după rapida sa plecare în veșnicie.

Cităm în continuare observațiile sale, de o densitate fără egal, despre proza corectă dar privită de cercetătorii ulteriori și mai ales de eminescologii de pe mapamond, care prin pana universitarului dr. Dumitru Copilu-Copillin oferă cititorului posibilitatea străinilor de a descoperii în proza eminesciană problematica ideatică a operei poetului nostru național, problematică pe care o subliniază întregind portretul operei eminesciene: "Proza literară a lui Eminescu s-a bucurat, pare-se de o prețuire mai mică; va fi contribuit la asta și concepția purității genurilor atât de dominantă în critica veacului trecut. Proză de poet, nerăspunzând regulilor epice și complăcându-se în fantastic, nuvelele eminesciene au fost socotite un fel de exercițiu interesant, când de teme, identificate atât de scrupulos, când de frumusețe expresivă, cu atâtea ecouri, strălucite e drept, din si înspre poemele lui. Văzute din afară, sau numai în caracterul lor "livresc", de influențe romantice, nuvelele participă în realitate la toate acele mari poeme de maturitate ale lui Eminescu, între care cea mai adâncă e *Luceafărul*, în toate acele mituri lirice, în care se află temeliile personalității lui. Și nu trebuie să trecem cu vederea nici acea încercare de tinerețe care este Geniu pustiu, socotită numai de importanță biografică și ca un exercițiu, din care s-au desprins unele trăsături portretistice ale Sărmanului Dionis, sau din care s-au reluat unele pasagii foarte apropiate textual și trecute în cea mai însemnată povestire fantastică a lui. Drept vorbind, nuvelele lui Eminescu nu sunt fantastice decât în măsura în care e și *Luceafărul*, faptele desfășurându-se pe un plan de fantasticitate; sensul lor este însă cu totul simbolic, traducând o viziune lirică, alcătuiind etapele unui mit al vieții. S-ar părea că exclusiv experiența erotică formează centrul lor; de la Geniu pustiu (1869) la Făt-Frumos din lacrimă (1876), trecând prin Sărmanul Dionis (1872-1873) până La aniversară (1876), povestirile eminesciene sunt străbătute de o linie groasă: obsesia fericirii prin iubire. Obsesie comună tuturor romanticilor și temă abordată în toată lirica lui".*

Acest citat nu l-am adus în comentariul nostru decât în scopul de a lămuri, într-un anume fel, alcătuirea acestui studiu recent despre universalitatea lui Eminescu, de o valoare monumentală: deși nu este scris cumva în maniera exegezilor eminesciene pe teme, motive ale creației, studiul lui Dumitru Copilu-Copillin, este o structură constructivă specială a premiselor reale de asimilare a lui Eminescu în literatura universală prin prezența în lumea întreagă a spiritului eminescian, reflectat în opera (poezia, proza, publicistica) și ecourile care poartă spre toate zărilor lumii mesajul personalității sale literare de rezonanță universală, însemn al acceptării/recunoașterii valorii genialului poet român. În citatele din carte, prezentate lectorului, se găsesc și se explică, într-un anume sens, de ce Eminescu este înțeles, perceput și recunoscut ca model internațional în privința abordării creative a unor teme literare și categorii estetice fundamentale, care circulă, indiferent de distanța temporală și geografică în multitudinea culturilor, fiind un element de coeziune spirituală, un factor estetic unificator al culturilor. Meritul deosebit al acestei exegeze constă în faptul că schimbă pentru prima oară direcțiile de cercetare: una în interior și alta în exterior căutându-l prezent în conștiința altor culturi, desigur în medii ezoterice, literare, însă și în unele zone exemplu Occidentul, - cu deosebire Europa sau Orientul, - mai ales, Rusia și apoi statele constituente ale fostei URSS, fără a ignora penetrația operei eminesciene în două țări care au aproape trei miliarde de locuitori, respectiv, China peste 1,380 miliarde și India peste 1,320 miliarde. Bunăoară, spuneam că, grație mijloacelor tehnice moderne, translarea poeziei și prozei eminesciene în limba artificială esperanto de pe canalele online, aprox. 20 milioane de chinezi ar fi putut lua contact cu opera și viața lui M. Eminescu.

Pentru un lector neavizat aglutinarea de informații privind prezența spirituală în lumea întreagă nu reprezintă, practic, un fenomen de factologie, dar prin descoperirea prezenței lui Eminescu în teritorii exotice aflate în Oceanul Indian la S.E. Africii - unde locuiesc în Madagascar cca 19 mil. locuitori, vorbitori de limbi oficiale malgașă, franceză, engleză - prin intermediul enciclopediei internaționale online Wikipedia, Dumitru Copilu-Copillin dă acestui lector exotic posibilitatea, stârnită de curiozitatea unora care animă existența prin procesul activ de cunoaștere creându-i un confort intelectual imposibil de respins.

Cartea este, așadar, un tezaur de documente, de posibilități de operare unde se poate afla ce rol joacă Eminescu în cultura lumii, iar prin prezența, prin interesul pe care-l stârnește, el, este cel mai important agent, ambasador al României în lume, demonstrând valoarea spirituală a poporului român format aici în Carpați de peste 15 mii de ani. Abordând cu curaj o bibliografie adecvată trebuie să constatăm faptul că universitarul dr. Dumitru Copilu-Copillin intră în inima problemei cauzelor permisibilității spiritualității românești prin geniala operă a lui Eminescu, consolidând acest microcapitol al "*petei albe*" (1866-1867). De aici se poate deduce explicarea sincronismului și protocronismului culturii noastre.

Iată un fragment care explică producerea fenomenului de conversiune divină a poetului de 16-17 ani: "Revenind la poemele *Panorama deșertăciunilor* (cu trimitere la unele legende biblice n.n.), *Povestea magului călător* (ș. a. bijuterii lirice n. a.) fizicianul Ioan Câmpan consideră că reprezintă un "efect al «Revelației», cu filiații în anul 1867, decisiv în planul biografiei și creației" poetului. Devansând concluziile probatoriului din cartea "Eminescu, magul călător", eminescologul Dumitru Copilu-Copillin întrevede efectele fenomenului «1867» în amploarea și potențialul evenimentelor ulterioare din viața și creația lui Eminescu. Ca o primă semnalare publică, în acest înțeles, se remarcă un editor și exeget de prestigiu al vieții și operei eminesciene, Ion Scurtu, care, încă la început de nou secol XX, printre pușinii din epocă sesizează fenomenul: "Pentru cunoscătorii mai de aproape ai mersului vieții lui Eminescu, el apărea în zorile tinereții ca predestinat, - a devenit cel mai adânc și cel mai larg exponent al sufletului românesc".

"Încercând să descifrăm sâmburele «realist» al creației eminesciene din anii marcați de fenomenul «Revelației», sub aspectul efectului – imediat, dar și ulterior", remarcăm și noi ceea ce constata autorul cărții despre universalitatea lui Eminescu, evident ca "efect al fenomenului «1867»", înțeles ca "misiune asumată: dobândirea unui potențial uman și creator supradimensional [suprauman], ...reflectat atât în activitatea civică" a omului politic dăruit cauzei naționale până la sacrificiu de martir, "și în opera scrisă" a poetului, prozatorului, dramaturgului, jurnalistului, "cât și în destinul postum" al operei, "în procesul ascendent de cunoaștere, recunoaștere și consacrare în lume ca valoare universală. Dovada o reprezintă traducerile și ecoul lor în principalele limbi ale lumii, așa cum se poate constata și din paginile cărții de față (p. 53)**.

Această posibilitate de translare a poeziei, prozei și publicisticii eminesciene și multiplicarea impresiilor critice de la o limbă la o altă limbă explică acel fenomen de care aminteam, - sincronizarea culturii românești și universale prin Eminescu. Această situație este cea care dă studiului un merit deosebit, dar fenomenul poate să aibă o extensie a valorificării operei lui Eminescu, simbolul absolut al spiritualității românești. Spre o înțelegere mai exactă a fenomenului sincronizării prin Eminescu, oferim lectorului nostru analiza procesului sincronizării și protocronismului. În acest sens alăturăm un comentariu făcut în cartea lui Ilie Bădescu, *Sincronism european și cultură critică românească*, Editura Științifică și Enciclopedică (p. 25-26).

”Reluând ideea lui Noica despre «înțelepciunea limbilor» și culturilor (din cuprinsul cărora limba este doar o parte)” se poate spune că ”înțelepciunea lumii știe lucruri mai adânci decât poate rosti înțelepciunea unei singure” culturi. Dar fiecare cultură ”este și ea, la urma urmelor, înțelepciune a lumii într-una din versiunile ei. Iar această înțelepciune a lumii are efectul nevoii de experiență particulară” a culturilor, ”spre a explora în toate felurile realitatea și a-i trece cunoașterea în...valori. Știința culturilor nu s-a sfiit să recunoască aportul de neînlocuit al fiecărei culturi la «marea cunoaștere». Dirijat de principiul pluralismului culturilor, un lingvist ca Lee Whorf afirma cu temeinicie că limba Mopi a pieilor roșii este, în multe privințe, «mai potrivită pentru teoria relativității decât germana ori engleza». Toate au o identitate proprie, care însă nu trebuie limitată prin postularea acelui ceva specific” doar lor.

Subliniem încă o dată că marele merit al cărții ”Eminescu Universalul” este tocmai deschiderea unui nou orizont interior și exterior a regândirii portretului eminescian. În plus, faptul, nu întâmplător, că Eminescu Universalul – prin opera sa – deschide culturilor internaționale posibilitatea de a se regăsi într-o mitologie comună, mai ales în zona limbilor indo-europene, limba lui Eminescu, temele existențiale, filozofice, erotice fiind punți de comunicare, puncte de unificare a viziunilor poetice. Se impune de la sine, ca necesitate, o acțiune care se desfășoară deja sub ochii noștri, traduceri ample din opera lui Eminescu în limbile internaționale, germană, franceză, engleză, latină, italiană, spaniolă, rusă, chineză, atât în editurile din România cât, mai ales, în editurile străine. E un proces greu dar realizabil pe un parcurs care continuă din a doua jumătate a secolului al XIX-lea spre începutul primului secol al mileniului al III-lea.

E necesar să stăruim asupra ideii de redirecționare a exegezei eminesciene, ”*pata albă*” a biografiei poetului explică de ce Eminescu a avut o evoluție pe care cercetătorii au început să o analizeze cu mijloacele criticii tradiționaliste și, în ultima vreme, au accesat și valorificat instrumente moderne de percepție critică, universitarul dr. Dumitru Copilu-Copillin inițiază ideea unui studiu special conceput de doi poli de cercetare, grandioasele poeme postume ”*Povestea magului călător în stele*” și ”*Memento mori*”, de asemenea nuvela ”*Geniu pustiu*” așa cum sublinia Pompiliu Constantinescu caracterul biografic al nuvelei, dar și obsesia tematică a acestor opere care deschid aventura ocultă a cercetătorului de a înțelege că în acest an 1866-1867, Eminescu ”dispare” străbătând și trăind retras în singurătatea unui ascet în Munții meridionali din arcul Carpatin. Discuțiile orale cu dr. profesor Dumitru Copilu-Copillin care și-a luat o echipă de colaboratori pentru a reface chiar la vârsta sa de 86 de ani traseul, unde cu voie ”absentase” poetul din lumea aceasta, sunt de-a dreptul demne de laudă. Deocamdată, singurele însemne sunt cele indirecte, dar credibile, opera, - descrierile ”lirice” (cf. Perpessicius: ”Orice creațiune lirică...e legată de un moment de viață”) din cele două poeme amintite și alte bijuterii lirice din totalul de peste 3000 de versuri, majoritatea postume, identificate ca fiind un efect al fenomenului ”1867”. Dar ce vor căuta, în plus, cu ce mijloace epistemologice vor investiga toposul și miturile orale câte vor mai fi existând cine știe ascunse prin munți [vaduri, mănăstiri, schituri, peșteri]? Dacă Eminescu va fi avut o ”Revelație”/Iluminare (”Comuniune cu Divinitatea”, cf. DEX), religia creștină înlătură conceptul de magie, cuvânt indigest, păstrat în limbă, în contextul comentariului nostru fiind folosit ca energie capabilă de a produce conversiunea materiei în spirit, o putere ascunsă ezoterică. Dar lucrurile aici au o rațiune care, prin căutările exegetului a spiritului eminescian au la bază metoda comparativistă de cercetare-acțiune, proces inclus neexplicit al punților de conexiune ale culturilor: miturile, legendele, creația populară, basmul, iar acestea

lectorul trebuie să le distingă la fiecare traducere prin selecție operată de translator care alege teme unde spiritele se întâlnesc, un proces gnoseologic de analiză nu efectuată, ci doar sugerată lectorului ca argument al opțiunilor translării operei eminesciene într-o limbă naturală, mai ales arhaică. Acest lucru este posibil și exegetul e conștient de ceea ce face. Astfel parafrazându-l pe Mihai Coman*** care se referea la ”demersul științific constructiv al studiului substratului arhaic al literaturii populare (literatura care stă la baza creației eminesciene fiind genetic, vorbind, substratul mitic al ei: unitățile astfel izolate sunt scoase din contextul funcțional respectiv, eliberate de caracteristicile semantice pe care le-au dobândit aici, fiind raportate la un model cultural mai larg (s. n.). Căci nu ne interesează acum dimensiunea culturală. Altfel spus ne interesează ce au fost aceste imagini înainte de a intra în circuitul literaturii orale, ce au fost ele atunci când aveau o funcție mai complexă cu rezonanțe sociale bine conturate. Vom stabili astfel că la rădăcina ansamblurilor epice se află complexe socio-ceremoniale străvechi, mituri, structuri sociale și forme de manifestare specifice societăților arhaice. Astfel, elementul literar, după ce a fost izolat și scos din mediul său este proiectat către un orizont semantic integrator, către substratul cultural decisiv pentru înțelegerea oricărui fenomen uman” (s. n.).

Studiul d-lui Dumitru Copilu-Copillin declanșează această stare euristică iar lectorul găsește singur explicațiile de ce opera eminesciană conversează cu o cultură, cu marii ei reprezentanți, cultură care funcționează potrivit acestor considerațiuni reamintite mai sus. În plus, pentru inițiativa de a căuta datele contrapusului 1866-1867 (*”pata albă”*), ideile enumerate mai sus pot constitui un reper de cercetare. E limpede că simpla statistică a urmăririi penetrației operei lui Eminescu pe mapamond ar deveni insuficientă, deci limitată la un proces factologic strict documentar. Iar în privința *”petei albe”* tocmai descrierea acestor fenomene culturale cu care Eminescu accede în patrimoniul cultural universal pot fi de folos aceste experiențe. Niciodată, se spune invocând ”necesitatea cercetării de tip comparativist”, investigarea culturilor arhaice nu poate decurge astfel. Pe de altă parte modernitatea lui Eminescu alături de substratul etnografic și istoric constituie latura forte a penetrației în spiritualitatea mondială. Această latură a exegezei este una din meritele studiului și contribuie în eminescologie la o emancipare a privirii” (E. Negrici). Altfel spus, Eminescu trebuie recitit și receptat altfel.

Ce i se poate reproșa exegetului este teama de a nu intra în conflict cu multitudinea exegeților eminescieni. Dacă timpul cercetării s-ar putea dilata, dacă, în interiorul micilor capitole, așa cum a procedat la unele, criticul și istoricul literar dezvoltând cu curaj comentarii critice, asumându-și ca primă metodă cercetarea statistică, minimalizând cu sau fără voie metoda analitică comparativistă și descriptivă în interiorul documentației, această excepțională micromonografie ar reprezenta permanent un reper primordial în cercetarea operei lui Eminescu. Oricum, viitoarele cercetări în eminescologie ar trebui să apeleze ca punct de reper la documentarul vizionar care reprezintă totodată *coronamentul* demonstrat al Universalității moștenirii culturale a lui Mihai Eminescu, moment românesc în patrimoniul cultural mondial.

Nu am repetat aprecierile punctuale, științifice ale acad. Mihai Cimpoi din Cuvânt înainte fiind de acord întrutotul cu analizele studiului. Putem adăuga faptul că exegeza Eminescu Universalul este bine structurată, stilul este unul neutru, doar în capitolul de 83 de pagini ale *”petei albe”* apar calitățile naratorului istoric care dau cărții savoare prin rigoare. Reiterăm ideea că acest studiu documentar – condensat în microanalize și sinteze - este prin calitatea lui un instrument valid de cercetare, iar în Biblioteca Eminescu trebuie pe primul raft așezat ca început,

în plus e necesar ca această carte medaliată ca eveniment editorial la Congresul Mondial al Eminescologilor să ajungă în mai multe librării și biblioteci publice, de asemenea să fie tradusă în limbile de circulație internațională și datele ei transferate în enciclopedia online Wikipedia.

Surse bibliografice citate

Constantinescu, Pompiliu, 1985, *Eros și Daimonion*, p. 149-150 (cf. *Mihai Eminescu structurile operei*, studii și note critice de Gh. Ciompec, ed. Eminescu, 1985).

Copilu-Copillin, Dumitru, 2016, *Eminescu Universalul. Eminescu în circuitul universal, traducerea și ecoul operei în publicații tipărite și online editate în 85 de limbi, iar prin programe de traducere automată în 65 de noi limbi, totalul 150 de limbi din peste 250 de țări*, ed. Bibliotheca, Târgoviște.

Coman, Mihai, 1980, *Izvoare mitice*, ed. Cartea Românească, p.10.

Univerzitet u Novom Sadu
Filozofski fakultet
Dr Zorana Đinđića 2,
21000 Novi Sad

CIP - Каталогизација у публикацији
Библиотеке Матице српске, Нови Сад

821.511.141.09:821.135.1.09(497.113)(082)
811.511.141:811.135.1(497.113)(082)

STUDII interculturale româno-maghiare [Електронски извор] =
Román-magyar interkulturális tanulmányok = Румунско-мађарске
интеркултуралне студије = Romanian-Hungarian intercultural studies. 2 /
[editori Virginia Popović, Eva Toldi, Marina Puia-Bădescu]. - Novi Sad :
Facultatea de filosofie, 2019

Način pristupa (URL): <http://digitalna.ff.uns.ac.rs/sadrzaj/2019/978-86-6065-531-0>. - Opis zasnovan na stanju na dan 19.6.2019. - Nasl. sa naslovnog ekrana. - Radovi na rum., mađ. i srp. jeziku. - Bibliografija uz svaki rad. - Rezime na engl. jeziku uz svaki rad.

ISBN 978-86-6065-531-0

а) Мађарска књижевност - Румунска књижевност - Утицаји -
Војводина - Зборници б) Мађарски језик - Румунски језик - Утицаји –
Војводина - Зборници

COBISS.SR-ID 329730055
